

Камола АБДУРАУФОВА,

Шахрисабзкий государственный педагогический институт, преподаватель

E-mail: kamola199407@gmail.com

На основе рецензии Е.Каминской, д.ф.н., и.о. доц. НУУз

СВОЕОБРАЗИЕ ЖАНРА ПУТЕВОГО ОЧЕРКА В ТВОРЧЕСТВЕ А.П.ЧЕХОВА

Аннотация

В статье на широком фоне беллетристов-восьмидесятников исследуются путевые очерки А. П. Чехова «Из Сибири» и «Остров Сахалин», определяется их жанр и поэтика. Деление очерков на «ученые» и «художественные» позволяет обнаружить четкую установку русских путешественников на изображение своего Отечества «без лести». Анализ жанра путевого очерка, занимавшего центральное место в журнальной беллетристике 80-90-х гг. XIX в., позволил обнаружить, что типологию и поэтику жанра путевого очерка сформировала именно журнальная беллетристика, ее плодами пользовались и представители высокой литературы (в частности, Чехов). Обращение Чехова к сибирской теме также не было случайным, она стала одной из центральных в русской литературе конца прошлого века, а жанр путевого очерка - одним из самых популярных в разработке этой новой темы.

Ключевые слова: массовая литература, путевой очерк, типология и поэтика жанра, путевые очерки Чехова.

A.P.CHEXOV ASARIDAGI SAYOHAT OCHERK JANRINING O‘ZLIKLIKI

Annotatsiya

Maqolada saksoninchi yillarning fantastika yozuvchilarining keng fonida A. P. Chexovning "Sibirdan" va "Saxalin oroli" sayohat ocherklari ko'rib chiqiladi, ularning janri va poetikasi aniqlanadi. Ocherklarni "ilmiy" va "badiiy" ga bo'lish rus sayohatchilarining o'z vatanlarini "xushomadsiz" tasvirlashga bo'lgan aniq munosabatini aniqlashga imkon beradi. 80-90-yillar fantastika jurnallarida markaziy o'rinni egallagan sayohat insho janrining tahlili. XIX asr sayohat insho janrining tipologiyasi va poetikasini jurnal belletristikasi shakllantirganligini, uning mevalaridan yuqori adabiyot vakillari (xususan, Chexov) ham foydalanishini aniqlashga imkon berdi. Chexovning Sibir mavzusiga murojaat qilishi ham tasodifiy emas edi, u o'tgan asrning oxirida rus adabiyotining markaziy mavzularidan biriga aylandi va sayohat ocherk janri ushbu yangi mavzuni ishlab chiqishda eng mashhurlaridan biri edi.

Kalit so'zlar: mashhur adabiyot, sayohat ocherki, janr tipologiyasi va poetikasi, Chexovning sayohat ocherklari.

ORIGINALITY OF THE TRAVEL ESSAY GENRE IN THE WORK OF A.P. CHEKHOV

Annotation

The article examines A. P. Chekhov's travel essays "From Siberia" and "Sakhalin island" against the broad background of eighties fiction writers, and defines their genre and poetics. Dividing the essays into "scientific" and "artistic" makes it possible to detect a clear attitude of Russian travelers towards depicting their fatherland "without flattery". Analysis of the travel essay genre, which occupied a central place in magazine fiction of the 80-90s. XIX century, made it possible to discover that the typology and poetics of the travel essay genre was shaped by magazine fiction, its fruits were also used by representatives of high literature (in particular, Chekhov). Chekhov's appeal to the Siberian theme was also not accidental; it became one of the central themes in Russian literature at the end of the last century, and the travel essay genre was one of the most popular in the development of this new theme.

Key words: travelling essay, typology and the poetics of the genre, Chekhov's travelling essays.

Введение. В становлении очерковой модели в русской литературе XIX века большую роль сыграли традиции «натуральной» школы, утвердившей свои общественные и литературные позиции в 40-х годах. Как отмечают исследователи, до этого времени очерковые тенденции проявлялись в сатирической форме (сатирический очерк XVIII века) и в форме нравоописательного и бытового очерка (начало XIX века): «Эстетика классицизма, утверждающая общественно-воспитательную функцию искусства, теряет в это время свою власть над умами: очеркисты уже не поучают, морализируют, а изображают нравы, обычаи, быт определенной социальной группы или национальный колорит определенной географической местности» [3].

Аспект творческого обмена опытом актуален для развития жанра путевого очерка, который утвердился в литературе XIX века благодаря писателям-беллетристам и представителям массовой литературы. О.М. Скибина

называет «влияния» естественной формой литературной индивидуальности [6]. Динамические процессы в самом литературном процессе связаны с различными формами генетического и типологического взаимодействия между писателями. Большой популярностью пользовались очерки, статьи, путевые заметки В.И. Даля, И.Т. Кокорева, Д.В. Григоровича, фольклорные материалы, собранные А.Н. Афанасьевым, П.Н. Рыбниковым, П.И. Якушкиным. Сильнейший импульс формированию поэтики народоведческого путевого очерка придали «Записки охотника» И.С. Тургенева. Критика в лице А.В. Дружинина, И.И. Панаева, Н.Г. Чернышевского, Н.А. Добролюбова уловила этот поворот в развитии литературы, приветствовала его. Были определены некоторые специфические черты русского очерка: фактическая достоверность, публицистичность, внимательное изучение народной жизни» [5].

Рассмотрение проблемы функционирования этнографического, путевого очерка в русской литературе

способствует постановке и такой проблемы, как роль и место беллетристики и массовой литературы в литературном процессе XIX века. Тот факт, что этнографические черты по-разному проявляют себя в зависимости от жанровой природы очерка и авторской индивидуальности также является свидетельством творческого взаимодействия и взаимовлияния.

Методы. Методы исследования подчинены решению поставленных задач, отражают биографический, историко-функциональный, культурно-исторический подходы и представляют собой сочетание сравнительно-исторического, структурного, семантико-стилистического анализа.

Результаты. О.М. Скибина поднимает вопрос о развитии жанра путевого и этнографического очерка в творчестве беллетристов 80-90-х годов. Отмечается, что в данный период появляется интерес к поездкам с «корреспондентским билетом». Произведения, которые появлялись в результате таких поездок печатались, в первую очередь, в газетах и журналах. И что немаловажно были востребованы у читателя. Как результат многочисленных поездок появлялись отчеты «путевые записки», «путевые очерки», «письма из далека», «новые экскурсии». Среди новых рубрик журналов – рубрика «Путешествия». Очень важный момент в изучении жанровой природы путевого очерка – взаимодействие литературы «первого» ряда и «второго» ряда. Во втором случае речь идет о беллетристике как лучшей части массовой литературы: «Публикуя свои «путевые очерки на страницах периодических изданий, беллетристы утверждали себя в глазах читателей не только как открывающие новые страны и города путешественники, но прежде всего и как интересные рассказчики. Для некоторых из них «путевые впечатления» были своего рода основой при освоении других жанров беллетристики (к примеру жанра лирического рассказа в творчестве В. Кигна-Дедлова и Л. Нельмина (К. Станюковича), повести у Е. Маркова или романа у Н. Гарина-Михайловского), так как позволяли смоделировать в дальнейшем свою собственную манеру повествования с иллюзией особой интимности (если путевые записки излагались в форме дневника), разработанной системой диалогов, наконец, с «олигархической» авторской личностью, которая после каждого нового очерка начинала восприниматься в качестве литературного персонажа». Другие «путешественники» ограничивались тем, что издавали свои очерки отдельными книгами, – так составила целая серия «путевых впечатлений» К.А. Скальковского, М. Гребенщикова, В. Верещагина, Вс. Крестовского» [7].

Обсуждения. Говоря о творчестве А.П. Чехова, исследователи отмечают, что именно 90-е годы стали для него творческим рубежом. Во многом это связано с сибирско-сахалинским путешествием писателя. Искания писателя и его утверждение о том, что «все просахалинено» находятся в тесной связи с общественно-политической ситуацией 80-90-х годов XIX века. Ситуация складывалась двояко. Общественная мысль 60-х годов, характерные для нее идеи и теории не получили должного развития, так как капиталистический уклад жизни не занял прочной позиции в России, поэтому проявлялись черты «безвременья», социально-экономической неопределенности. Но, вместе с тем, в 80-90-е годы начинается революционный подъем, связанный, например, с развитием науки. Важные изменения происходят и в литературе. Меняются жанровые приоритеты. Социально-психологический роман уступает место рассказу и очерку. Как отмечают исследователи, «малые прозаические формы в силу своей гибкости и

мобильности во все времена были в состоянии быстро и точно отозваться на требования эпохи» [4]. В.Я. Гречнев говорит о том, что эстетическая нагрузка малых жанров «созвучна передовым исканиям и запросам времени» [2]. Очерк более востребован как жанровая форма, так как явления общественного порядка занимают в нем ведущее место. «Очерк расцвечал, когда общество не могло больше молчать» – пишет Н.И. Глушков [1с. 4]. Интерес к жанру очерка возникает именно в «рубежные» моменты развития истории и были откликом на наиболее значимые события. Так, например, очерки 40-х годов были реакцией на европейскую революцию, 60-х годов – на поражение в Крымской войне, революционную ситуацию и крестьянскую реформу, 80-90-х годов – на третий этап русского освободительного движения.

Следует обратить внимание на точку зрения А.В. Сафронова относительно жанровой природы очерка, который тематически относится к каторжной тематике и развивается в конце XIX века. Исследователь говорит о жанре документального повествования о мире «виноватых и обвиненных», «отверженных» и «несчастных» [5 с.9]. «Имеются достаточные основания утверждать, что «литература факта», посвященная каторге и ссылке, активно восприняла традиции другого документального жанра – путевого очерка, или жанра «путешествий» – отмечает исследователь [5].

С точки зрения литературной, следует отметить возросший интерес к теме «маленького» человека, что также свидетельствует об усилении интереса к жизни конкретного, к обыкновенному человеку с необыкновенной судьбой. Такие герои всегда были в центре творческих интересов А.П. Чехова. Особым образом тема «маленького» человека преобразуется, когда речь идет о каторге. А.П. Чехову удалось совместить в художественные и публицистические элементы, показать себя как писателя, исследователя и медика. Творческий замысел очерков А.П. Чехова совместился с его гражданской позицией. Жанровое своеобразие «Острова Сахалин» находится в тесной связи с проблематикой. Писателем были соединены научно-документальный и образно-художественный способы отражения действительности. «Остров Сахалин» построен на основе очеркового синтеза, традиции путевого, физиологического, этнографического, проблемного, «историко-критичного» (А.П. Чехов). Среди главных черт поэтики исследователи отмечают стремление к документальной подлинности. Действительно, это согласуется с желанием А.П. Чехова раскрыть мир каторги с точки зрения проблем судебной системы на разных уровнях и шире – проблем общества 80-90-х годов. Говоря об этом, писатель каждый раз возвращается к мысли о том, что отдаленность острова Сахалин делает каторгу лишь более актуальной проблемой для русского общества. В самом слове «остров» скрыта идея о замкнутом пространстве, отдаленности и отъединенности от мира, но эти же черты позволяют говорить об определенной модели мира, которая выстраивается писателем намеренно, чтобы показать, что сахалинская каторга – это часть русского общества, благодаря изображению быта и нравов каторги особым образом раскрывается и проблема национального характера. Говоря о пафосе «Острова Сахалин», исследователи отмечают пронзительность чеховского тона, когда он говорит об униженном человеке и «чувстве личной причастности и ответственности за происходящее» [8]. Говоря о генезисе «Острова Сахалин», исследователи отмечают связь произведения с поэтикой путевого очерка 80-90-х годов XIX века, но при этом отмечается и

несомненное новаторство, что обусловлено самой художественной манерой писателя. Не случайно и то, что очерковая проза рассматривается, как правило, в тесной связи с последующим творчеством писателя. Следует обратить внимание на сложившуюся в русской литературе традицию путешествия по России «за делом». Ученые путешествия по России совершали, например, П.И. Челищев («Путешествие по северу России в 1791 году»), а также И. Гмелин, И.И. Лепехин и П. Паплас. Среди беллетристов разработкой «крайних» тем занимались Л. Нельмин (К. Станюкович), Д. Мордовцев, В. Дедлов, К. Скальковский. Большинство из них были не только путешественниками, но и чиновниками при различных ведомствах, поэтому занимались переписью населения, решали проблемы переселенцев, собирали статистические данные и составляли отчеты. А.П. Чехов был хорошо знаком и с публикациями в периодической печати и с отдельными художественно-публицистическими и научными произведениями, дающими представление о совершенном путешествии и проделанной работе. Многие из того, что изучил сам писатель по истории, этнографии, тюремоведению не соответствовало реальному положению вещей и не давало исчерпывающей информации для его собственного путешествия: «На Руси страшная бедность по части фактов и страшное богатство всякого рода рассуждений – в чем я теперь сильно убеждаюсь, усердно прочитывая свою сахалинскую литературу» – писал А.П. Чехов. Говоря об особенностях творческого метода и новаторских чертах А.П. Чехова как очеркиста, исследователи отмечают, что писатель «органично соединил в своем художественном методе методы науки и искусства. Он широко использовал материал современной ему науки в своих очерках (метод статистический), при этом его метод индивидуализации формировался под сильным влиянием медицины. Чехов стремился одним методом изучать и психическую, и физическую стороны жизни человека. С современной писателю наукой и философией связано и требование

Чехова для художника правильной постановки вопросов. Все эти элементы синтеза в художественном методе Чехова методов науки и искусства вне сомнения обнаруживаются в «Острове Сахалин». Выбор объекта научного и художественного исследования, задачи книги не только обусловили отбор, меру и формы использования материала, определили позицию повествователя и тон повествования, но и заставили автора прибегнуть к протоколизму, фактогра-физму (фотографизму), натуралистическим подробностям в описаниях, сценах и портретах персонажей» [6].

Выводы. Актуальным для изучения очерковых произведений А.П. Чехова является то, что два цикла – «Из Сибири» и «Остров Сахалин» представляя собой отдельные произведения, вместе могут быть рассмотрены как художественно-публицистическое целое. Ярко выраженная художественность в очерках «Из Сибири» является существенным дополнением к очеркам «Остров Сахалин». Важным связующим звеном между ними является отношение к народному быту, народному сознанию.

Путевые очерки А.П. Чехова, посвященные его путешествию по сибирским и сахалинским местам, представляют собой яркое явление в русской литературе конца XIX века. Прежде все это связано с тем, что жанр очерка имеет в русской литературе свою устойчивую традицию развития, что связано с социокультурным, общественно-политическим развитием России. Главная особенность очерка – это позиция писателя и «зеркальность» в отражении эпохи. Писатель выражает (прямо или косвенно) свою точку зрения на происходящее, озвучивает идеи, имеющие значение для современной ему эпохи. В очерках XIX века находят отражение факты, связанные с развитием науки, культуры, общественной мысли, что обусловлено возможностями самого жанра путевого очерка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Глушков, Н.И. Очерк в русской литературе./Н.И. Глушков.– Ростов-на-Дону, 1966. –С. 76.
2. Гречнев, В.Я. Русский рассказ конца XIX-XX века./В.Я. Гречнев.–Л., 1979. –С. 207.
3. Подлевский, Т.Н. Становление жанровых и функциональных особенностей русского очерка 40-х годов XIX века /Т.Н. Подлевский. // Литературоведение. – М., 2009. – С. 136.
4. Рыжикова, В.Л. Очерки А.П. Чехова и русский путевой очерк второй половины XIX века: дисс. канд. филол. Наук: 10.01.01 /Рыжикова Вера Львовна. – Тверь, 1984. –С. 28.
5. Сафронов, А.В.Виноватые, отверженные, несчастные: Проблемы преступления и наказания в русской художественной документалистике конца XIX - нача-а XX века: Монография/ А.В. Сафронов. Рязань: РГПУ, 2001. – С. 127.
6. Скибина, О.М. Путевые очерки Чехова в контексте массовой литературы: проблема взаимовлияния /О.М. Скибина // Вопросы теории и практики журналистики. – 2015. –Т. 4. –№4. –С. 385.
7. Скибина, О.М. Типология и поэтика путевых очерков конца XIX века/О.М. Скибина // Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева. – №3. – Том 2. – 2017. – С. 45.
8. Скибина, О.М. Жанр путевого очерка на страницах периодики 80-90-х годов XIX века/О.М. Скибина. //Вестник московского университета. –Серия 10. –Журналистика. –2009. –№6. –С. 134.
9. Чеботарева, Е.Г. Народническая беллетристика в литературном процессе 70-80-х гг. XIX века: генезис, типология: дисс. ...канд. филол. наук: 10.01.01 / Чеботарева Елена Геннадьевна. – Киров, 2009. – 26 с.
10. Чехов, А.П. Из Сибири / Чехов А.П. Остров Сахалин. Из путевых записок./А.П. Чехов. - Владивосток-Южно-Сахалинск, 2010. – С. 340.

Nozimjon ATABOYEV,
BuxDU Xorijiy tillar fakulteti dekani
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
E-mail: n.b.ataboyev@buxdu.uz

O'zDJTU professori, filologiya fanlari doktori D.Teshabayeva taqrizi asosida

DIAXRONIK KORPUSLAR: TIL RIVOJI TADQIQIDA KORPUS LINGVISTIKASI METODOLOGIYASINING O'RNI

Аннотация

Til yoki tilning muayyan qismini o'zida ifoda etgan, yozma va og'zaki matnlarni umumlashtirgan elektron lisoniy baza – korpus tahlil metodlarining amaliy ifodasi bo'lgan milliy korpuslar til rivoji, leksik qatlam boyishi va uning bugungi kuni xususidagi statistik tahlilini aniq sonlarda takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Dunyoda lisoniy tadqiqotlar sifati statistik tahlillarga asoslanar ekan, sohada til korpuslarini yaratish amaliyotining samarali natijasi matn tahlili jarayonida sarflanadigan vaqtning tejallishiga imkon yaratadi. Ushbu maqola o'zining oldiga diaxronik korpuslar tushunchasiga ilmiy izoh berish bilan bir qatorda, diaxronik korpus yaratishning ahamiyatini va undan til rivoji tadqiqida foydalanishning afzalliklarini tahlil qilishni maqsad qilib belgilagan.

Kalit so'zlar: Korpus lingvistikasi, korpus, metodologiya, diaxronik korpus.

DIACHRONIC CORPORA: THE ROLE OF CORPUS LINGUISTICS METHODOLOGY IN THE STUDIES ON LANGUAGE DEVELOPMENT

Annotation

It is of urgent importance to collect an electronic linguistic database that summarizes written and spoken texts, which represents a language or a certain part of the language, is a practical expression of corpus analysis methods, national corpora, language development, enrichment of the lexical layer, and the improvement of its statistical analysis in specific numbers. Since the quality of linguistic research in the world is based on statistical analysis, the effective result of the practice of creating language corpora in the field allows saving the time spent in the process of text analysis. In addition to providing a scientific explanation of the concept of diachronic corpora, this article aims to analyze the importance of creating a diachronic corpus and the advantages of using it in the study of language development.

Key words: Corpus linguistics, corpus, diachronic corpus, methodology.

ДИАХРОНИЧЕСКИЕ КОРПУСЫ: РОЛЬ МЕТОДОЛОГИИ КОРПУСНОЙ ЛИНГВИСТИКИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКА

Аннотация

Актуально создание электронной лингвистической базы данных, обобщающей письменные и устные тексты, представляющей язык или определенную часть языка, являющейся практическим выражением методов корпусного анализа, национальных корпусов, развития языка, обогащения лексического слоя и совершенствование его статистического анализа в конкретных цифрах. Поскольку качество лингвистических исследований в мире основано на статистическом анализе, эффективный результат практики создания языковых корпусов в полевых условиях позволяет сэкономить время, затрачиваемое на процесс анализа текста. Помимо научного объяснения понятия диахронических корпусов, данная статья призвана проанализировать важность создания диахронического корпуса и преимущества его использования в изучении развития языка.

Ключевые слова: Корпусная лингвистика, корпус, диахронический корпус, методология.

Kirish. Korpus lingvistikasi lisoniy korpuslar yaratish amaliyoti orqali til tadqiqini amalga oshiradigan tilshunoslikning alohida sohasi hisoblanadi. Soha rivoji til korpuslarining lingvistik muammolarga yechim topishda keng qo'llanilishi bilan chambarchas bog'liqdir. Ma'lumki, korpus lingvistikasi asosan lug'atshunoslik, ya'ni, leksikografikaga oid tadqiqotlarda yo'naltirilgan metodlar jamlanmasiga ega bo'lsada, ularni stilistika, sintaksis va gap qurilishi, til o'qitish metodikasi hamda boshqa fan tarmoqlariga mos ravishda ishlatish mumkin. Uning bugungi kunga qadar taraqqiyot tavsifi yuqoridagi fikrni yaqqol dalillaydi.

Korpus lingvistikasi hozirgi kundagi taraqqiyotiga qadar bir qancha davrlarni bosib o'tgan bo'lib, mustaqil fan tarmog'i sifatida o'tgan asr 70-yillarining oxirlarida shakllangan hamda uning asosi hisoblangan tilshunoslikka oid tadqiqot usullari, metodlari va tahlil vositalari XII asrdan

buyon ma'lum bo'lgan [1]. Korpuslarning rivojlanishida matn hajmi va ularni saralash tamoyillarining yuzaga kelishi bir qancha davrlarni qamrab oladi. Dastlab, elektron shakldagi korpuslarning vujudga kelishigacha bo'lgan davr XIII asrdan to 1960-yillarning boshlarigacha bo'lgan muddatni o'z ichiga oladi. Texnologiyaning rivojlanishi korpus lingvistikasining odim qadam qo'yishiga turtki bo'ldi, ya'ni, tadqiqotchilar, tilshunoslar juda ko'p vaqtini so'zlarni saralab chiqishga sarflash majburiyatidan ozod bo'lishdi. Bu davr 1970-yillar, ya'ni, dastlabki shaxsiy kompyuterlar yaratilishi bilan bog'lanadi. Korpus tilshunosligining tadqiqot predmetlarini aniqlash tillarning real hayotda qo'llanilish imkoniyatlari va til foydalanuvchilarining tilni qay yo'sinda qo'llashlarini doimiy ravishda o'rganib, tadqiq qilish orqali amalga oshiriladi. Bu jarayon tilshunoslarning turli tomonlardan nazar solishlari bilan yanada mukammallashib boradi.

Asosiy qism. Korpus lingvistikasi xususida so'z borar ekan, sohaning ob'yekti sifatida bevosita o'rganiladigan va matnlar bilan ishlashning zamonaviy yondashuvi bo'lgan korpus termini alohida izoh talab etadi.

Korpus so'zining lug'aviy ma'nosi dastavval tor doirada qo'llanilgan, ya'ni, diniy, adabiy janrdagi ma'lum bir yozuvchi ishlarining tarkibi alifbo tartibida, ya'ni *concordance*-kankordans qatorlarida joylashtirilganligi korpus deb atalgan. Korpusning bu ma'noda ishlatilishi elektronlashtirilgan korpuslar vujudga kelgungacha bo'lgan davrni qamrab oladi. Korpuslar bu davr mobaynida diniy, adabiy va leksikografik tadqiqotlar uchun shakllangan va bu jarayon uzoq muddat va ko'p mehnatni talab qiladigan qo'l mehnatiga ehtiyot tug'dirgan.

Korpuslar elektron tarzda shakllantirilgunga qadar bo'lgan davrda, matn tarkibida so'z va iboralar qaysi o'rinlarda foydalanilganligini ko'rsatuvchi o'ziga xos belgilardan foydalanilgan. Shunday kankordans qatorlarning dastlabkila-ridan biri bu Bibliya muqaddas kitobiga asoslanib yaratilgan bo'lib, kankordans qatorlarida barcha so'zlar alifbo tartibida joylashtirilgan va ular qo'llangan joylar ko'rsatib borilgan, bu esa, o'z navbatida, bir so'zning qanday ma'nolarda qo'llanganligini o'rganish imkonini bergan. A.Kruden ushbu Bibliya kankordans qatorlariga *lug'at* yoki *teglangan baza* sifatida qarashni o'rta tashlaydi [2]. Olimning fikriga qo'shilgan holda, alifbo ketma-ketligida tartiblangan, so'zlarning faollik darajasi ko'rsatilgan har qanday bazani chastotali lug'atlar turkumiga kiritishni ma'qullaymiz. Bunday tajribalar insonning diniy va badiiy asarlarga bo'lgan qiziqishini aks ettiribgina qolmay, asarni o'qishdan oldin o'quvchiga so'zlarning ma'nosini anglashga imkon berib, o'qish jarayonida kuzatiladigan ehtimoliy qiynchiliklarni oldini oladi.

XXI asrning boshlarida konkordans dasturlari yuqori funksionalligi bilan ajralib turadi: bitta dastur tezda so'zlar ro'yxatini, kollokatsion birliklarni tuzish, so'zlarning faollik darajasini aniqlash kabi tahlillarni amalga oshirishga qodir [3].

Shunday qilib, 1990-yillarning boshidan beri texnik imkoniyatlar olimlarga katta hajmli korpuslarni tuzish va rivojlantirishga imkon berdi. Bu davrda yaratilgan korpuslar o'z oldiga tilning yozma va og'zaki nutqda namoyon bo'ladigan, shu bilan tilning barcha xilma-xilligini aks ettiradigan keng ko'lamli shakllarini qamrab olishni maqsad sifatida belgilab olgan. Og'zaki korpuslarni fonetik, morfologik, leksik, sintaktik va diskursiv darajada avtomatik ravishda teglash mumkin bo'ldi. Bundan tashqari, konkordanslarni avtomatlashtirilgan tarzda qayta ishlash bo'yicha bir qator dasturlar paydo bo'ldi.

Ushbu lisoniy tadqiqotlarga yo'naltirilgan korpuslar yaratish amaliyoti dunyoning barcha ilmiy maktablarining diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Masalan, Koreyalik olimlar o'z tadqiqotlarida koreys tilidagi hissiyot turlarini tasniflashda korpus tahlil metodlarini ishlab chiqishgan va Koreyscha hissiyot tahlil korpusi (Korean Emotion Analysis Corpus) ni ishlab chiqishgan [4]. Olimlar yaratilgan korpusning tuzilishiga asoslanib, his-tuyg'ularni tasniflashda hissiyotlar sinflari orasidagi farqlar haqida chuqurroq tushunchaga ega bo'libgina qolmay, hissiyotlarni tahlil qilish yondashuvlarini baholash imkonini beruvchi yangi standart ma'lumotlar to'plamini yaratishgan. Bu esa, o'z o'rnida, korpus bazalarining asosli to'planganligiga qarab, tadqiqotchiga kuzatish va tasniflash imkonini yaratishni ko'rsatadi.

Rus tilshunoslarining korpus lingvistikasi rivojiga qo'shayotgan ulkan hissasini rus tilining milliy korpusi *Национальный корпус русского языка* [5] misolida ko'rsatish mumkin. Rus tilining milliy korpusi 2004-yil 29-apreldan beri onlayn qidiruv interfeysi orqali qisman kirish

mumkin bo'lgan rus tilini aks ettiruvchi lisoniy korpusdir. Rossiya Fanlar Akademiyasi Rus tili instituti tomonidan uning ustida doimiy izlanishlar olib borilmoqda. Korpus hozirda 1 milliarddan ortiq so'z shakllarini o'z ichiga oladi, ular avtomatik ravishda lemmatizatsiya qilinadi va POS-/grammema-teglar, ya'ni har bir orfografik shakl uchun barcha mumkin bo'lgan morfologik tahlillarni qamrab oladi. Lemmalar, POS, grammatik elementlar va ularning kombinatsiyalarini qidirish mumkin. Bundan tashqari, 6 million so'z shakllari qo'lda manual amalga oshirilgan omonimiya bilan subkorpuslarida mavjud. Yuqorida ta'kidlangan morfologik omonimiyaga oid qo'shimcha metadadaga ega bo'lgan subkorpus ham avtomatik ravishda teglanadi. Butun korpusda leksik semantika (LS) bo'yicha qidirish mumkin bo'lgan teglar mavjud bo'lib, ular morfosemantik POS kichik sinflari (ot, refleksiv olmosh va boshqalar), tegishli LS xususiyatlari (mavzuli sinf, sabab, baho), hosila (kichiklashtiruvchi, qo'shimchalardan tuzilgan qo'shimchalar sifatidosh va hokazo) lardan iborat.

Arab tilshunoslari ham bu borada keng qamrovli tadqiqotlarni amalga oshirib kelmoqdalar. Masalan, tilni qayta ishlashning yangi vositasi *Arabic Corpus Processing Tools ACPTs 4.6 Version* ishlab chiqilgan bo'lib, u arabcha va inglizcha katta hajmdagi matnlarni tahlil qilish uchun mustaqil ochiq/bepul manba hisoblanadi hamda 8 gigabaytdan ortiq shaxsiy kompyuterlarga moslangan 50 million so'zdan oshuvchi bazani saqlaydi. Yangi ACPT korpus lingvistikasi va korpus lingvistik tahlil adabiyotlari, ayniqsa statistik paketlar uchun qo'llaniladigan murakkab zamonaviy funksiyalarga ega. Korpus lingvistik tahlil uchun mos keladigan boshqa vositalar bilan taqqoslaganda, bu ACPTlarni korpusni tahlil qilish uchun eng samarali vosita sifatida qayd etilishiga olib keladi. Til o'rgatish masalalariga e'tibor qaratilganda, til o'rgatish /o'rganish jarayonini yaxshilash uchun foydalanish mumkin bo'lgan mos vositalarning eng muhim vazifalari ushbu korpusda birlashtirilgan [6]. Shunday ishlar davomi sifatida birinchi marta yaratilgan Xalqaro Arab Korpusi, ya'ni, *International Corpus of Arabic (ICA)* ni yaratish loyihasini keltirish mumkin. Foydalanuvchilarga korpus ma'lumotlari bilan bir necha usullar orqali o'zaro aloqada bo'lishga imkon beruvchi interfeysga ega 100 million tahlil qilingan tokenlarni kiritish nazarda tutilgan. ICA 2006-yilda yaratilgan arab tilini aks ettiruvchi representativ korpusi bo'lib, u butun arab dunyosida qo'llaniladigan Zamonaviy standart arab tilini qamrab olishga mo'ljallangan. ICA *Bibliotheca Alexandrina Morphological Analysis Enhancer (BAM-AE)* tomonidan tahlil qilingan. *BAMAE Buckwalter Arabic Morfologik Analizatoriga* (BAMA) ga asoslangan [7].

Aynan shu yuqorida ko'rsatilgan Arab tilining xalqaro korpusini yaratishga asos bo'lgan elementlarga alohida to'xtalish o'rinli, nazarimizda. *Alexandrina Bibliotheca* nomi sotidagi veb-sahifa Arabcha xalqaro korpusning o'zagi demakdir. *Bibliotheca Alexandrina* (BA) Misrdagi yetakchi xalqaro tashkilotlardan biri bo'lib, madaniyat va bilimlarni tarqatishda, shuningdek, ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlashda o'z o'rniga ega. U butun arab dunyosida qo'llaniladigan arab tilining representativ korpusini yaratishga katta urinish sifatida Xalqaro Arab Korpusini (ICA) yaratish bo'yicha ulkan loyihani boshlagan, chunki bu til bo'yicha tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlashning eng keng tarqalgan yo'li aynan mana shudir. Korpus yaratilgandan so'ng, tahlil qilingan shakl tadqiqotchilar uchun lingvistik manba sifatida mavjud bo'lgan birinchi tahlil qilingan arab korpusi bo'lgan. Bu, shuningdek, arab tilida so'zlashuvchi jamoada milliy izlanishlarning birinchi tizimli tahlilidir, bu o'z nazariyalari va til tavsiflarini asossiz faktlarga qarab emas, balki haqiqiy ma'lumotlarga asoslangan bo'lishi kerak deb hisoblaydigan tilshunoslar uchun juda foydali manba bo'la oladi [8].

Xitoy tilshunosligi ham korpus tilshunosligiga oid tadqiqotlarda ildamlab borayotgan sohalar qatoriga kiradi. Chunki, kompyuterga asoslangan tarjimonni yaratishda olingan tajribalarga tayanib, Guangdong chet tillari universitetining tarjimonlik fakultetida o'qitish tizimi, ular ta'limga yo'naltirilgan tarjima va parallel korpusini ishlab chiqish tamoyillari va tartiblarini umumlashtiradi. Universitet olimlari tomonidan tarjimonlarni tayyorlash uchun onlayn avtonom o'quv platformasiga tarjima korpusini integratsiyalash bo'yicha keyingi tadqiqotlar olib borilgan. 2003 yildan boshlab PACCEL-S-dagi ba'zi matnlarni tanlab, ParaConc dasturi yordamida talaffuz xatosi, grammatik xato va pauza holatlarini miqdoriy baholovchi jarayon o'rganib chiqilgan. Ularning fikricha, xitoylik o'quvchilarning tarjimon faoliyatida eng ko'p uchraydigan xato talaffuz, asosan unli tovushlarning talaffuzi bilan bog'liq. 183 nafar imtihon oluvchi tomonidan talqin qilingan 732 ta jumla orasida o'rtacha har bir jumlada bitta talaffuz xatosi bor va har bir imtihon oluvchi 3,64 ta shunday xatoga yo'l qo'ygan. Yaratilgan korpus – ParaConc esa 90 ta grammatik xatolarni ko'rsatadi, ulardan eng tez-tez uchraydigan holatlar birlik va ko'plik shakllarini noto'g'ri ishlatish va nutq birliklarini noo'rin qo'llashdan iboratligini ko'rsatga [9]. Bu orqali xitoy tilshunoslari tadqiqotlari misolida aytish mumkinki, korpus tahlillari asosida talaffuzda uchraydigan xatoliklarni aniqlash va bartaraf etish imkoniyati mavjud.

Bundan tashqari, *a corpus of spoken Chinese* (og'zaki xitoy tili korpusi)ni yaratishga bo'lib, u tadqiqotchilar uchun ommaga ochiq bo'lishi mo'ljallangan, til sohibi bo'lmaganlar va ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan ishlab chiqarilgan xitoy tilining og'zaki nutqi transkriptlari to'plamidir [10]. Bu korpus o'zi maqsad qilgan mandarin xitoy tilining shu paytgacha yaratilmagan og'zaki lisoniy korpusini yaratishning ilk bor amalga oshirilgan holati bo'lib, xitoychada uchraydigan ko'plab ingliz tilidan o'zlashgan so'zlarni o'rganish uchun katta manba sifatida xizmat qila oladi.

Shuningdek, Y. Liu, M. Xiaohui Qin, L. Wang va Ch. Huang kabi xitoylik olimlar *CCAE: A Corpus of Chinese-based Asian Englishes* (xitoychaga asoslangan osiyo ingliz tillari korpusi)ni yaratishgan [11]. Bu ham o'z o'rnida korpuslarning tillararo interferensiya hamda hukmron tilning boshqa tillarga ta'sir doirasini o'rganish uchun olimlarga keng yo'l ochib bera oladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ko'p tilli aholi tarkibidan tashkil topgan Hindiston uchun milliy til korpusini yaratish amaliyoti bir qancha murakkabliklarni keltirib chiqaradi, Zero, ushbu davlat konstitutsiyasida 2 ta milliy hamda 22 ta mahalliy tillari davlat tili sifatida qabul qilingan. Bizningcha, ushbu davlat hududidagi tillar o'zaro munosabat, muloqot va yagona mediamakon ta'sirida bir birlarini to'ldirib, o'z o'rnida bir-birlarining lug'at boyliklarining qisqarishiga sabab bo'lmoqda. Nazarimizda, ushbu millat uchun ko'p tilli korpusning yaratilishi tillarning ayni paytdagi rangbarangligini saqlab qola olar edi.

Bu haqda hind tilshunos olimi N.Dash ham aynan yuqoridagi fikrlarni ma'qullagan holda shunday deydi: "Ko'p tilli davlat sifatida Hindiston til gigantidir. U turli etnik va lingvistik jamoalarning ko'p sonli mavjud "tirik" tillarini saqlab kelmoqda. Korpuslarning etishmasligi tufayli bu tillarning o'z texnologik taraqqiyotiga erisha olmayotganligidan aziyat chekmoqda. Korpuslarni yaratish savodxonlik darajasini oshirish, yo'qolib ketish xavfi ostida turgan hind tillarini saqlab qolish, ingliz tilining haddan tashqari tajovuzidan o'z ahamiyatini yo'qotgan tillarni himoya qilish uchun til ta'limini jadallashtirishi mumkin. Korpuslar ularga lingvistik imperializm jangida omon qolishga yordam berishi mumkin bo'lgan yagona lisoniy bazalardir. Bundan tashqari, u

yo'qolgan mavqecini tiklash uchun statistik jihatdan ishonchli ma'lumotlarni taqdim etadi olishi bilan xarakterlidir" [12]. Olimning kuyinishi aynan globalashuv davrida tadqiqotlarni to'g'ri yonaltirilmasa, tillarning bugungi rivojida boshqa tildagi ommalashgan mediamatn elementlarining oqimining ortishi oqibatida kuchsiz tillar yo'qolib ketishi yoki xitoy tilining mandarin shevasidek ko'plab chet tillarini singdirishga mahkum bo'lib qoladi. Biz olib borayotgan tadqiqotimizda ham aynan mana shu masala ko'tarilmoqda. Zero, tadqiqot ob'yektlari bo'lgan materiallar asosida, xulosa qiladigan bo'lsak, rivojlanishda, ishlab chiqarishda bizdan oldinda bo'lgan tillar borki, ularning ta'siri mediamakon prizmasida kengayib borishini inobatga olganda, o'zbek tilining ham diaxronik korpusini yaratish amaliyotini yo'lga qo'yish zamonning ayni talabi demakdir.

Yuqoridagi fikrlarni rad etmagan holda, til rivoji tadqiqi deganda so'zlarning, iboralarning va umuman olganda, leksik qatlama kirib kelgan har qanday lisoniy birlikning etimologiyasini tahlil etish nazarda tutiladi. Aynan etimologik tadqiqotlar zamirida qaysidir ma'noda etnografiyaga oid izlanishlarni qamrab olish mumkin. Bu sohasida til korpuslarini qo'llash amaliyoti K.Harrington[13] ning ishlarida ko'zga tashlanadi. Olim tomonidan, yopiq jamiyat etnografiyasi tadqiqida korpus tilshunosligining o'rni umumiy til yoki madaniyat mavjud bo'lmaganda muloqotga kirishish muammo-siga duch kelgan odamlarning instinktiv *topqir*ligini aniqlash uchun Irlandiyadagi qochoqlarni qabul qilish markazida muhojirlarning o'zaro munosabatlarini tahlil qilinadi. Uch yillik etnografik kuzatish va amaliy metodologiyalar, xususan, korpus tilshunosligi va suhbat tahlilining innovatsion aralashmasidan foydalangan holda quyidagilarga erishilgan:

- 98 000 so'zdan iborat korpusga asoslangan;

- Rezidentlar va markazning ingliz tilida so'zlashuvchi xodimlari bilan o'zaro munosabatlarida ingliz tilidan foydalanishni jarayonda o'rganilishi asoslangan;

- Nutq hamjamiyati, kommunikativ kompetensiya va tillararo interferensiya kabi konstruksiyalar qiyinlashib borishi hamda bir tilning softligi nisbatan yemirilib borishi aniqlangan.

Bizningcha, har qanday jamiyat borki, boshqa bir insonlar guruhi bilan muloqotga ehtiyoj sezadi. Bu muloqot yaqinlashgani sayin quyidagi bosqichda va ketmaketlikda til rivojiga ta'sir etib boradi:

1. Ijtimoiy qarashlar o'zaro uyg'unlashadi;

2. Diniy e'tiqod va dunyoviy ideologik yaqinlashish sodir bo'ladi;

3. O'zaro ilmiy, texnik va maishiy yutuqlar hamda ixtirolar baham ko'rilishi;

4. Kiyinish, urf odat, marosimlar, bir so'z bilan aytganda, madaniyatlar interferensiyasi;

5. Yuqoridagilar oqibatida leksik qatlamning tillar interferensiyasi ta'sirida o'zgarib, boyib borishi.

Xulosa. Umuman olganda, ta'kidlab o'tganimiz yuqoridagi besh bosqichli uzviylikda boradigan tillar interferensiyasi bilan tugovchi jarayon bugungi kecha kunduzda yanada jadallashtirib bormoqda. Chunki, muloqotning hozirgi jarayoni faktorlari oldingi *odam-odam* va *jamiyat-jamiyat* kategoriyasidan tubdan farq qilib, axborot almashinuvining yangi, zamonaviy shakllari asosida qurilmoqda. Bizningcha, bu mediamaydondagi muloqotning tezlashishi madaniyatlar va tillar softligining hamda rang-barangligining ko'lamini haminqadar qisqartirib bormoqda. Shuning uchun, tadqiqot ob'ekti bo'lgan til rivoji tadqiqi korpuslar prizmasidan statistik asoslab o'rganilmas ekan, tillarning bugungi holatini saqlab qolish, kelajakdagi tadqiqotlarga asos sifatida qoldirish amaliyoti yuzaga chiqmaydi. Buni esa hech bir oqlov bilan yaxshilab bo'lmaydi.

ADABIYOTLAR

1. Corpus linguistics // available from: https://en.wikipedia.org/wiki/Corpus_linguistics [Accessed on 03.08.2023]
2. Cruden, A. *A Complete Concordance to the Holy Scriptures of Old and New Testament*. -London: Fleming H. Revell Company, 1737. 756 p.
3. McEnery T., Hardie. A. *Corpus Linguistics: Method, theory and practice*. - New York: Cambridge university press, 2012. P.35. 312 p.
4. Jung Y. and others A corpus-based approach to classifying emotions using Korean linguistic features // *Cluster Comput* (2017) 20: - pp. 583-595 DOI 10.1007/s10586-017-0777-8
5. *Национальный корпус русского языка* <https://ruscorpora.ru/>
6. Almujaivel S. and Al-thubaity A. Arabic Corpus Processing Tools for Corpus Linguistics and Language Teaching // *The Globalization of Second Language Acquisition and Teacher EducationAt: Fukuoka* Volume: 2. - 2016. 4 p. available at https://www.researchgate.net/publication/309351881_Arabic_Corpus_Processing_Tools_for_Corpus_Linguistics_and_Language_Teaching
7. Nagi M. The International Corpus of Arabic: Compilation, Analysis and Evaluation. // *Proceedings of the EMNLP 2014 Workshop on Arabic Natural Language Processing (ANLP)*. - January 2014. - 8-17 pp. available at https://www.researchgate.net/publication/301404178_The_International_Corpus_of_Arabic_Compilation_Analysis_and_Evaluation
8. Alexandrina Bibliotheca available at <https://www.bibalex.org/ica/en/About.aspx> [retrived on 23 september, 2023]
9. Hu K. and Kim K. H. (eds.), *Corpus-based Translation and Interpreting. Studies in Chinese Contexts*, Palgrave Studies in Translating and Interpreting, https://doi.org/10.1007/978-3-030-21440-1_3 // written by B. Wang (*) - Guangdong University of Foreign Studies, Guangzhou, China. 2009. - 61-87 pp.
10. Wang J. Recent Progress in Corpus Linguistics in China // *International Journal of Corpus Linguistics* // 6(2). DOI: 10.1075/ijcl.6.2.05wan - China, July 2002 - 281-304 pp.
11. Liu Y. and others CCAE: A Corpus of Chinese-based Asian Englishes available at <https://arxiv.org/abs/2310.05381v1> [address date: 30.10.2023]
12. Dash N.S. *Language Corpora: Present Indian Need*. - Indian Statistical Institute, Kolkata. 2004. - P 1. 1-6 pp. available at https://www.researchgate.net/publication/2938590_Language_Corpora_Present_Indian_Need
13. Harrington, K. The Role of Corpus Linguistics in the Ethnography of a Closed Community: Survival Communication. // *International Journal of Corpus Linguistics*, 24 (4). - 2018. - pp. 541-547. ISSN 1384-6655
14. Alexandrina Bibliotheca available at <https://www.bibalex.org/ica/en/About.aspx> [retrived on 23 september, 2023]
15. Almujaivel S. and Al-thubaity A. Arabic Corpus Processing Tools for Corpus Linguistics and Language Teaching // *The Globalization of Second Language Acquisition and Teacher EducationAt: Fukuoka* Volume: 2. - 2016. 4 p. available at https://www.researchgate.net/publication/309351881_Arabic_Corpus_Processing_Tools_for_Corpus_Linguistics_and_Language_Teaching
16. Nagi M. The International Corpus of Arabic: Compilation, Analysis and Evaluation. // *Proceedings of the EMNLP 2014 Workshop on Arabic Natural Language Processing (ANLP)*. - January 2014. - 8-17 pp. available at https://www.researchgate.net/publication/301404178_The_International_Corpus_of_Arabic_Compilation_Analysis_and_Evaluation
17. Wang J. Recent Progress in Corpus Linguistics in China // *International Journal of Corpus Linguistics* // 6(2). DOI: 10.1075/ijcl.6.2.05wan - China, July 2002 - 281-304 pp.
18. *Национальный корпус русского языка* <https://ruscorpora.ru/>

UDK:8.81.13.139

Mehrinigor AXMEDOVA,
Buxoro davlat universiteti dotsenti, fil.f.f.d. (PhD)
<https://orcid.org/0000-0003-1198-0326>
E-mail:m.b.axmedova@buxdu.uz

BuxDU dotsenti D.Xodjaeva taqrizi asosida

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA "MA'NAVIYAT" SEMANTIK MAYDONI BIRLIKLARINING FREYM TAHLILI

Annotatsiya

"Ma'naviyat" semantik maydonining qiyoslanayotgan tillarda o'zaro farqli jihatlarini aniqlash uchun uning lingvokognitiv xususiyatlarini ham tahlil qilish zarur. Bilamizki, kognitiv lingvistikada bu fanni to'liq tushunish uchun metodlar mavjud. Bular: 1) freym tahlili; 2) kognitiv metafora; 3) kognitiv xarita. Biz har qanday semantik maydon doirasida birlashgan birliklarni tahlil qilar ekanmiz, uning freymini yaratishimiz zarur. Freym inson ongida tajribalaridan orttirgan bilimlar ko'lamini va insonning axborotni shu ko'mak doirasida qabul qilishi, idrok etishi va tatbiq etishi jarayonidir. Inson ma'lum bir hodisalarni anglashda o'z tajriba va bilimlarini, ya'ni xotirasidagi freymlarni qo'llaydi.

Kalit so'zlar: semantik maydon, freym, metafora, kognitiv xarita, ma'naviyat, grammatik struktura, leksik konsept.

FRAME ANALYSIS OF UNITS OF THE SEMANTIC FIELD OF "SPIRITUALITY" IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

In order to determine the different aspects of the semantic field of "spirituality" in the compared languages, it is necessary to analyze its linguocognitive features. We know that in cognitive linguistics there are methods to fully understand this subject. These are: 1) frame analysis; 2) cognitive metaphor; 3) cognitive map. When we analyze the united units within any semantic field, we need to create its frame. Frame is the scope of knowledge gained from experiences in the human mind and the process by which a person receives, perceives and applies information within this scope. A person uses his experience and knowledge, i.e. frames in his memory, to understand certain events.

Key words: semantic field, frame, metaphor, cognitive map, spirituality, grammatical structure, lexical concept.

ФРЕЙМНЫЙ АНАЛИЗ ЕДИНИЦ СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «ДУХОВНОСТЬ» В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Чтобы определить различные аспекты семантического поля «духовность» в сравниваемых языках, необходимо проанализировать его лингвокогнитивные особенности. Мы знаем, что в когнитивной лингвистике есть методы, позволяющие полностью понять этот предмет. Это: 1) анализ кадров; 2) когнитивная метафора; 3) когнитивная карта.

Когда мы анализируем объединенные единицы внутри какого-либо семантического поля, нам необходимо создать его фрейм. Фрейм — это объем знаний, полученных в результате опыта человеческого разума, и процесс, посредством которого человек получает, воспринимает и применяет информацию в этом объеме. Человек использует свой опыт и знания, т. е. рамки в своей памяти, для понимания тех или иных событий.

Ключевые слова: семантическое поле, фрейм, метафора, когнитивная карта, духовность, грамматическая структура, лексический концепт.

Kirish. Tilshunoslikda keltirilgan turli nazariyalar asosida freym atamasiga quyidagicha ta'rif berish mumkin:

- 1) freym - kognitiv til hodisasi;
- 2) freym obyekt haqidagi bilimlar tafsilotlarini umumlashtiradi;
- 3) obyekt va sub'yekt munosabati haqidagi bilimlar;
- 4) o'zaro ijtimoiy munosabatlar majmui.

Tilshunos olim, freym tahlilni birinchi marta tilshunoslikka kiritgan Filmorning fikriga ko'ra freym konseptual jihatdan ifodalanadigan va uzoq muddatli xotirada saqlanadigan, tartibga solingan tajriba bo'lib, turli elementlarni inson tajribasidagi madaniy manzara bilan bog'liq bo'lgan birliklar bilan bog'laydi. Filmor shuni ta'kidlaydiki, so'zlar va grammatik qurilmalar freymga bog'langan bo'ladi, ya'ni biror so'zga (yoki grammatik strukturaga) bog'liq bo'lgan ma'no o'zi bog'langan freymdan mustaqil tushunilmaydi. 1985-yildagi maqolasida ma'lum bir leksik konseptdan freymni farqlash maqsadida Filmor Gestalt

psixologiyasidan shakl va qiziqish doirasi tushunchalarini tilshunoslikka kiritgan. Leksik birlik bildirgan maxsus ma'no shakllarda aks ettiriladi va shakl tushuniladigan qiziqish doirasini ifodalaydigan kattaroq freymning ahamiyatli bir qismi bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli freymlar, masalan, bir biriga bog'liq so'zlar guruhini tushunishda va ularning grammatik xususiyatlarini aniqlashda muhim rol o'ynaydigan kompleks bilim strukturasi ifodalaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. D.U. Ashurova freym tahlili va atamasini quyidagicha ta'riflaydi: idrok qilish jarayonida maxsus til shakllari alohida o'rin tutadi, ularning yordami bilan bilim strukturasi tayyorlanadi va ular freymlar deb ataladi. Shuningdek, sxema, senariy, plan va shu kabi terminlar ham mavjud. Ba'zi arziyas farqlarga qaramay, bu terminlarning barchasi shunday fikrni yuzaga keltiradiki, bilim alohida olingan faktlarning emas, balki murakkab iyerarxik tizimning, ma'lumotlarni taqdim etishning kognitiv modelining yig'indisi hisoblanadi. Til strukturasi va ularning

aqliy modellari o'rtasidagi aloqani o'rganish freym tahlil deb ataladi. Matn freym tahlili bosqichma-bosqich jarayon bo'lib, u o'z ichiga quyidagilarni oladi:

a) konseptual muhim freymlarni ifodalovchi og'zaki signallarni qidirish;

b) ularning freym semantikasini, o'zaro bog'liq, bog'lanishlarini topish;

d) bilim strukturasi, kontekstual va muammoviy vazifalarni faollashtirish;

e) matn ko'rinishidagi ma'lumotni konseptualashtirish (umumlashtirish, xulosa chiqarish, og'zaki signal va ularning freymlari asosida bilim hosil qilish).

Tadqiqot metodologiyasi. Ingliz tilida "spirituality" semantik maydoni birliklarini mazmuniy jihatlarini tahlil qilar ekanmiz, "spirituality" konseptini ham lingvistik freym, ham kognitiv metaforik tahlil qilish mumkin.

Lingvistik freym tahlili: "Spirituality" so'zi lotincha "spiritualitas" so'zidan olingan bo'lib, ma'naviy yoki ruhiy holatni bildiradi. Lingvistik freym tahlilida biz so'zning turli kontekstlarda qanday ishlatilishini va uning boshqa so'zlar yoki tushunchalar bilan qanday bog'lanishini ko'rib chiqishimiz mumkin. "Spirituality" semantik maydonining freym tahlilini o'tkazishda biz ushbu tushunchani tushunish va izohlash uchun keng qo'llaniladigan turli freymlarni ko'rib chiqishimiz zarur. Ma'naviyatning semantik maydoniga qo'llanilishi mumkin bo'lgan ba'zi asosiy freymlar:

- *Diniy freym (religious frame):* Ma'naviyat bilan bog'liq eng keng tarqalgan freymlardan biri diniy freymdir. Bu doirada ma'naviyat ko'pincha uyushgan dinlar, oliy kuch yoki xudoga ishonish, diniy amaliyotlar, marosimlar va muqaddas matnlar bilan bog'liq. Ushbu freymga bog'liq so'zlar *faith, worship, prayer, divine, sacred, religious* kabilardir.

Shaxsiy o'sish freymi (personal growth frame): Ma'naviyatni tushunish uchun yana bir muhim freym shaxsiy o'sish freymidir. Shu nuqtai nazardan, ma'naviyat o'z-o'zini kashf qilish, ichki izlanish va shaxsiy rivojlanish sayohati sifatida qaraladi. Ushbu freym bilan bog'liq so'zlar *self-realization, self-discovery, inner exploration, growth, transformation, enlightenment* kabilarni o'z ichiga olishi mumkin.

Sog'lik, ruhiy holat freymi (wellness frame): Salomatlik freymi ruhiy, hissiy va jismoniy farovonlikni targ'ib qilish vositasi sifatida ma'naviyatga qaratilgan. Bu doirada ma'naviyat shifo, muvozanat va umumiy salomatlik manbai sifatida qaraladi. Ushbu freym bilan bog'liq *healing, balance, well-being, mindfulness, meditation, holistic* kabilar so'zlarni o'z ichiga olishi mumkin.

O'zaro bog'liqlik freymi (interconnectedness frame): O'zaro bog'liqlik freymi ma'naviyat g'oyasini boshqalar va atrofimizdagi dunyo bilan bog'lanish usuli sifatida o'rganadi. Bu doirada ma'naviyat barcha tirik mavjudotlarga nisbatan hamdardlik va birdamlik tuyg'usini tarbiyalash vositasi sifatida qaraladi. Ushbu freym o'z ichiga *interconnectedness,*

unity, compassion, empathy, oneness kabi ma'naviy guruhlarini olishi mumkin.

Ekzistensial freym (existential frame): Ekzistensial freym ma'no, maqsad va mavjudlik masalalari bilan kurashish usuli sifatida ma'naviyatga qaratilgan. Bu doirada ma'naviyat insoniy holatni anglash va chegaralarni buzishni izlash sifatida qaraladi. Ushbu freym *meaning, purpose, transcendence, existential, contemplation* kabi ma'naviy guruhlarini o'z ichiga olishi mumkin.

Falsafiy freym tahlil (Philosophical frame): Falsafiy nuqtai nazardan qaraganda, ma'naviyat ko'pincha inson borlig'ining moddiy tashvishlar va jismoniy voqe'lardan tashqaridagi asosiy jihati sifatida qaraladi. U voqelikning ma'nosi, maqsadi va tabiati haqidagi savollar bilan bog'liq.

Tahlil va natijalar. Immanuel Kant, Fridrix Nitsche, Martin Xaydegger kabi faylasuflar ma'naviyat tushunchasini axloq, estetika va ekzistensial masalalar bilan bog'liq holda tadqiq qilganlar. Ma'naviyatga chuqurroq haqiqatlarni izlash, ong mohiyatini o'rganish, borliq sir-asrorlari haqida fikr yuritish usuli sifatida qarash mumkin. Bu o'z-o'zini kashf qilish, o'z-o'zidan yuqorilash va rivojlanish va o'zidan kuchliroq ilohiy kuchlar bilan bog'lanishning ichki sayohatini o'z ichiga oladi. Ma'naviyat (spirituality) haqidagi falsafiy munozaralar ko'pincha *transcendence, immanency, authenticity, human-space relationship* kabi so'zlarni o'z ichiga oladi.

Iqtisodiy freym tahlili (Economic frame): Iqtisodiyot nuqtai nazardan ma'naviyatni mehnat, iste'mol va iqtisodiy qarorlar qabul qilish bilan bog'liq individual qadriyatlar, motivatsiyalar va xatti-harakatlarga ta'sir qiluvchi omil sifatida ko'rish mumkin. Ba'zi iqtisodchilar ma'naviyat biznes amaliyotiga, korporativ ijtimoiy mas'uliyat va barqaror rivojlanishga nisbatan axloqiy munosabatni shakllantirishda rol o'ynashi mumkinligini ta'kidlaydilar.

Xulosa va takliflar. "Ma'naviy kapital" (spiritual capital) tushunchasi iqtisodiy faoliyat va natijalarga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan qadriyatlar, e'tiqodlar va ma'naviyat bilan bog'liq me'yorlarni o'z ichiga olgan nomoddiy aktivlar shakli sifatida taklif qilinadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ma'naviyat tuyg'usi kuchli shaxslar shaxsiy o'sish, ijtimoiy munosabatlar va jamiyat farovonligi kabi moddiy bo'lmagan maqsadlarni sof iqtisodiy maqsadlardan ustun qo'yishi mumkin. Ma'naviyat va iqtisodning kesishishi ma'naviy qadriyatlarining kapitalistik tuzumlar bilan mos kelishi, ma'naviyatning ijtimoiy adolat va iqtisodiy tenglikni ta'minlashdagi o'rni, shaxs farovonligi va tashkilot faoliyatini oshirishda ma'naviy amaliyotlarning imkoniyatlari haqida savollar tug'diradi. Ma'naviyat tushunchasini ham falsafiy, ham iqtisodiy asoslar orqali tahlil qilib, uning inson e'tiqodi, qadriyatlari, xulq-atvori va jamiyat tuzilmalarini shakllantirishdagi ahamiyatini chuqurroq anglashimiz mumkin.

REFERENCES

1. Sergeev M.Y. Spirituality in the Global Age: Theory of Religious Cycles and Its Implications. Philosophical Polylogue, 2020, no. 1, pp. 116–132. EDN: KHUAJN. DOI: 10.31119/phlog.2020.1.111.
2. Koval N.A. Spirituality as a Condition for the Formation of Moral Standards of an Individual. Gosudarstvenno-pravovye issledovaniya = State Legal Research, 2020, no. 3, pp. 33–37. (In Russian). EDN: POOLAP.
3. Akhmedova Mekhrinigor Bahodirovna. "ANALYSIS AND DIFFERENT INTERPRETATIONS OF THE CONCEPT OF SPIRITUALITY". Indonesian Journal of Innovation Studies, Vol. 18, May 2022, doi:10.21070/ijins.v18i.590.
4. Magdalena NGONGO, Akhmedova Mehrinigor. A Systemic Functional Linguistic Analysis of Clauses Relationship in Luke Gospel Text, Janji Baru Using Kupang Malay. Studies in Media and Communication Journal. Vol.11, 2023. - P. 33-40.
5. Fitria Nur Hasanah, Rahmania Sri Untari, Shofiyah Al Idrus, and Akhmedova Mehrinigor Bahodirovna. Excel in Critical and Creative Thinking in Object-Oriented Programming. H. Ku et al. (Eds.): ICARSE 2022, ASSEHR 748, 2023. - P. 301–305.

6. Hazim Hazim, Ratih Puspita Anggraenni, Akhmedova Mehrinigor Bahodirovna. Altruistic Actions in COVID-19 Corpses Care: Empathy, Modeling, and More. International Conference on Advance Research in Social and Economic Science (ICARSE 2022), 2023/4/27. - P.476-484
7. Akhmedova Mekhrinigor Bakhodirovna. “‘SPIRITUALITY’ LANGUAGE CATEGORY AND ITS CONTENT”. Middle European Scientific Bulletin, vol. 6, Nov. 2020, pp. 57-59, doi:10.47494/mesb.2020.6.115.
8. Bahodirovna, A. M. “Semantic Field and Sema in Uzbek (In the Example of ‘Ma’naviyat’)”. INTERNATIONAL JOURNAL OF INCLUSIVE AND SUSTAINABLE EDUCATION, vol. 1, no. 4, Oct. 2022, pp. 77-80, <https://inter-publishing.com/index.php/IJISE/article/view/173>.
9. Gachev G.D. National Images of the World. America in Comparison with Russia and the Slavs. Moscow, Raritet Publ., 1997. 680 p. EDN: WXNJOD.
10. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Vijdon>

Oybek ACHILOV,
Toshkent davlat transport universiteti dotsenti v.b.
E-mail: achilovoybek88@gmail.com

Alfraganus universiteti dotsenti, f.f.d (Phd) Obidov A. taqrizi asosida

ILGARI SURISH VOSITALARINING JEK LONDON ASARLARIDA AKS ETISHI

Annotatsiya

Hozirgi tilshunoslikda ilgari surish hodisassining badiiy matnda gavdalanishi va o'ziga xos kognitiv-semantik xususiyatlarining aks etishi, uning kelib chiqishidan torib hozirgi davrgacha bo'lgan davrlardagi talqinini tadqiq etish zaruriyatini tug'diradi. O'z o'rnida ISVning turli leksik, sintaktik, stilistik vositalar bilan ifodalanishi, tadqiqotning keng qamrovli ekanligiga ishora qiladi. Ushbu maqolada ham ISVning Jek London asarlari misolida Filmor va Lich nazariyalari asosida tahlil amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: Ilgari surish vositalari (ISV), leksik devyatsiya, sintaktik devyatsiya, paralellizm, freym semantika, konseptual metafora, konseptual integratsiya.

REFLECTION OF FOREGROUNDING MEANS IN THE WORKS OF JACK LONDON

Annotation

In modern linguistics, the embodiment of the phenomenon of foregrounding in the literary text and the reflection of its unique cognitive-semantic features make it necessary to research its interpretation from its origin to the present. In its place, the expression of FM by various lexical, syntactic, and stylistic means points to the comprehensive nature of the research. This article also analyzes the FM in Jack London's works on the basis of Fillmore and Leach's theories.

Key words: Foregrounding, lexical deviation, syntactic deviation, parallelism, frame semantics, conceptual metaphor, conceptual integration.

ОТРАЖЕНИЕ СРЕДСТВ ВЫДВИЖЕНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ ДЖЕКА ЛОНДОНА

Аннотация

В современной лингвистике воплощение феномена выдвигения в художественном тексте и отражение его уникальных когнитивно-семантических особенностей делают необходимым исследование его интерпретации от зарождения до современности. В свою очередь, выражение выдвигения различными лексическими, синтаксическими и стилистическими средствами указывает на комплексный характер исследования. В данной статье также анализируются работы выдвигения Джека Лондона на основе теорий Филлмора и Лича.

Ключевые слова: Выдвигение, лексическое отклонение, синтаксическое отклонение, параллелизм, семантика фрейма, концептуальная метафора, концептуальная интеграция.

Kirish. Ushbu tadqiqotda ingliz va o'zbek badiiy matnlarida ilgari surishni matndagi ma'lumotlarni oldindan fikrlash turlaridan biri sifatida o'rganilgan va uning tilda qanday qo'llanilishini aniqlashga qaratilgan. Ilgari surish atamasi o'zbek, rus va ingliz tillarida qaysi olimlar tomonidan o'rganilganligi va qanday ta'rif berilganligi, o'zaro atamalarning ma'no jihatdan o'xshashlik va farqli jihallari haqida qiyosiy to'xtalغان. Ashurova D.U. ta'kidlaganidek, ushbu "ilgari surish mezoni yordamida matnning ma'lum qismlariga e'tiborni jalb qilish, birinchi o'ringa qo'yish ma'lumotni topishni osonlashtiradi"[5]. Maqola kognitiv bilimlar majmuasi sifatida kognitiv semantikani yangi fan sifatida ko'rsatadi, hamda ingliz va o'zbek tillaridagi badiiy matnlarda ilgari surish vositalarining kognitiv-semantik xususiyatlarini tadqiq etish va chuqur o'rganish zarur ekanligini belgilaydi

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyo tilshunosligi tarixiy taraqqiyotida kognitiv tilshunoslikning nazariy va amaliy aspektlari, kognitiv-semantik tilshunoslik xususiyatlari Dj.Lakoff, M.Djonson, V.Evans, G.Faukonye, Ch.Filmor, P.Stokuell va boshqa xorijlik mutaxassislarining ishlarida tadqiq qilingan[1,2,3,4].

Badiiy matn lisoniy birliklari va tilshunoslikning yangi-dolzarb kognitiv yo'nalishlarini o'rganish bilan bog'liq masalalar D.U.Ashurova, Sh.Safarov, U.K.Yusupov, M.R.Galiev, N.M.Djusupov, N.Z.Normurodova kabi bir qancha yurtimiz olimlari ishlarida ko'rib chiqilgan. Ular

asosan kognitiv tilshunoslik ustida ish olib borib, badiiy matn va matn atrofida shakllangan lisoniy birliklarni, turli vositalar yordamida tadqiq etishgan[5,6,7,8,9,10].

Ilgari surish nazariyasining metodologik masalalariga dastlab rus formal maktabi va Praga tilshunoslik maktabi namoyandalari: V.B.Shklovskiy, Ya.Mukarjovskiy, B.Gavraneklarning tadqiqotlarida e'tibor qaratilgan.

Dj.N.Lich ta'rifi ko'ra "devyatsiya (og'ish) ilgari surish vositasi sifatida quyidagilardan iborat" [12]:

a) leksik devyatsiya; b) grammatik devyatsiya; c) fonologik devyatsiya; d) grafologik devyatsiya; e) semantik devyatsiya; f) dialektik devyatsiya; g) registr devyatsiya; h) tarixiy, davriy devyatsiya;

a) Leksik devyatsiyani tahlil qilish shoirning tildagi oddiy manbalardan uzoqlashishini tasvirlashning eng aniq usullaridan biri sifatida tavsiflangan neologizmlar yoki "yangi so'zlar" (so'z birikmalari) ni tekshirishni o'z ichiga oladi. Bu turdagi tekshirish faqat shoirlarga xos emas; balki jurnalistlar, muharrirlar, olimlar, tilshunoslar va boshqa turli sabablarga ko'ra mashhur va leksik tahlil bilan shug'ullanadilar.

b) Grammatik devyatsiya, Dj.N.Lich qarashlarida, "grammatik og'ishlarning ko'p turlarini farqlash uchun, an'anaviy ravishda morfologiya (so'z grammatikasi) va sintaksis (so'zlarning jumlar ichida shakllanishi grammatikasi) o'rtasida chizilgan chiziqdan boshlash kerak deb

ta'kidlagan". Oddiyroq talqin etadigan bo'lsak, grammatik mezonlardan yiroqlashish holati kuzatiladi [12].

c) Fonologik devyatsiya, she'rlardagi urg'u, qofiya talaffuzlaridagi og'ishlar nazarda tutiladi.

d) Grafologik devyatsiya, o'ziga xos xarakterli satr-satr tartibidir. "Imlo talaffuzni qanchalik ifodalasa, talaffuzning har qanday g'alatiligi yozma shaklning g'alatiligi bilan namoyon bo'ladi. Ammo nutqda o'xshashi bo'lmasligi kerak bo'lgan grafologik og'ish ham mavjud.

e) Semantik devyatsiya, mantiqsizlik, ma'noviy tafovut yoki ma'noning og'ishi deb ta'riflangan.

f) Dialektik devyatsiya, ijtimoiy yoki mintaqaviy lahzalarning xususiyatlarini o'zlashtirish - bu "standart ingliz tili" deb nomlanuvchi umumiy qabul qilingan va tushunilgan dialektida yozishi.

g) Registr devyatsiya, Dj.N.Lich ta'kidlaganidek, "zamonaviy shoirlar o'zlarining she'riy til cheklovlaridan ozod bo'lishlarini istab ijod qilishadi" [12].

h) Tarixiy, davriy devyatsiya, arxaik, eskirgan so'zlardan foydalanish yoki ularga moslashtirish. "Ingliz she'riyatining vositasi- yozuvchi va uning zamondoshlari tomonidan ingliz tilini faqat birlashuvchi sinxron tizim sifatida emas, balki tarixiy bir butun sifatida qaraydigan ingliz tilidir. Bu orada til qanday muhim o'zgarishlarga duch kelgan bo'lishi mumkinligi tahlil qilinadi" [12].

Tadqiqot metodologiyasi. Ayniqsa G.Leechning o'z davri bo'yicha ilgari surish mezonini undan oldin tadqiq etgan formalist olimlardan so'ng ISVni sakkiz turga ajratib, ularni devyatsiya ya'ni og'ish mezonini bilan nomlaydi. Har bir sakkiz turga biriktirilgan ISVlar alohida uning tadqiqotida izohlanib, misollar bilan isbotlangan. Uning nazdida ilgari surish mezonini ham tartibli, ham tartibsiz sodir bo'lishi mumkinligi isbotlangan. Aynan ushbu tartiblilik tilshunoslikda - parallelizm deb keltirilsa, tartibsizlik esa -og'ish nomi ostida shakllandi. Shu turlarning leksik va semantik turlariga xos og'ishlarini quyidagi Jek Londoning "Hayotga Muhabbat" asaridan keltirilgan misollar tahlilida ko'rib chiqiladi:

"And always the ptarmigan rose, whirring, before him, till their ker - ker - ker became a mock to him, and he cursed them and cried aloud at them with their own cry. Once he crawled upon one that must have been asleep. He did not see it till it shot up in his face from its rocky nook. He made a clutch as startled as was the rise of the ptarmigan, and there remained in his hand three tail-feathers. As he watched its flight he hated it, as though it had done him some terrible wrong. Then he returned and shouldered his pack. As the day wore along he came into valleys or swales where game was more plentifully. He felt a wild desire to run after them, a certitude that he could run them down. A black fox came toward him, carrying a ptarmigan in his mouth" [11].

Stilistik vositalardan o'xshatish misollari tahlilidan o'ziga xos ma'no xususiyatlarni aks etishini ko'rish mumkin. Tarjima natijasida uning aniq mazmuni ochiqdan:

Kakliklar qir- qiri bilan uni masxara qilayotgandek. Kaklik go'yo uning boshiga katta falokat keltirgandek kabi o'xshatishlar uchraydi. (Atrofidan ha deganda par etib uchib ketayotgan kakliklarning qir-qiri endi uni masxara qilayotgandek tuyildi. U kakliklarni so'kib qo'ydi-da, ularga qarab qichqirmoqqa boshladi. Bir gal u kaklikka juda yaqin kelib qoldi, qush chamasi uxlab yotgan bo'lsa kerak. U qush toshlar orasidagi uyasidan parillab uchib chiqmaguncha, odam uni ko'rmadi. Kaklik bexosdan parillab chiqib qolganiga qaramay, odam changal soldi. Qoida qushning uchta pati qoldi. U uchib ketayotgan qush orqasidan uzoq qarab turdi, kaklik go'yo uning boshiga katta halokat keltirgandek, odam

ko'nglida qushga nisbatan cheksiz nafrat uyg'ondi. Keyin orqasiga qaytib, yukini ko'tardi. Navbatdagi misol parchasida:

"He picked his way from muskeg to muskeg, and followed the other man's footsteps along and across the rocky ledges which thrust like islets through the sea of moss. Though alone, he was not lost. Farther on he knew he would come to where dead spruce and fir, very small and weazened, bordered the shore of a little lake, the TITCHIN-NICHILIE, in the tongue of the country, the "land of little sticks" [11].

Leksik va semantic devyatsiya natijasida antonimik so'zlardan foydalanish evaziga bir biriga qarama - qarshi vositadan defeated expectancy ilgari surilmoqda. Mazmunan o'zaro bir biriga qarshi bo'lgan gaplar (U yolg'iz bolishiga qaramasdan yo'ldan adashmadi ma'nosi gapda izohlanadi) Bu yerda qo'shma gaplar o'zaro bir - biri bilan zid ma'noli so'zlardan foydalanilgan.

U yolg'iz qolgan bo'lsa ham yo'ldan adashmadi. Yana bir oz yurgandan keyin atrofni pastakkina, nimjon, quruq paxta va archalar o'rab olgan kiclikina Titchinichili ko'lga yetib borishini bilardi, bu ko'lning nomi mahalliy tilda «Kichik og'ochlar usatasi» degan kognitiv-semantik ma'noni anglatardi.

He threw stones at them, but could not hit them. He placed his pack on the ground and stalked them as a cat stalks a sparrow. The sharp rocks cut through his pants' legs till his knees left a trail of blood; but the hurt was lost in the hurt of his hunger [11].

O'xshatish- as a cat stalks a sparrow stilistik vositasi yordamida semantik devyatsiyaning o'ziga xos xususiyati ochiqlangan. Chumchuq poylagan mushukdek. Ya'ni odamga hayvonga xos bo'lgan xususiyatlar orqali o'xshatish usulidan foydalangan. Semantik devyatsiya yordamida kognitiv tushuncha-the hurt was lost in the hurt of his hunger-ochlikdan a'zoblanishi oldidagi bu a'zob hech narsa emas edi, degan mano ilgari surilmoqda.

"I say, Bill, I've sprained my ankle." Bill staggered on through the milky water. He did not look around. The man watched him go, and though his face was expressionless as ever, his eyes were like the eyes of a wounded deer. The other man limped up the farther bank and continued straight on without looking back" [11]. Stilistik tahlil asosida o'xshatish vositasidan foydalanilgan. Misol tahlilida bosh qahramonning ruhiy holatini yani qayg'uli ahvolini yaralangan bug'uga o'xshatilgan. Sherigi uning orqasidan qarab turardi. Uning yuzi avvalgidek hech narsani ifoda qilmasa-da, ko'zlarida yaralangan bug'u singari chuqur qayg'u ifodasi aks etdi. Shu kabi kognitiv-semantik xususiyatlarni badiiy matnda aks etgan ilgari surish vositalarining leksik va stilistik turlari tahlil etildi.

Xulosa va takliflar. O'zbekzabon, rusiyzabon va inglizzabon mualliflarning tadqiqotlarida ham ilgari surishning lingvistik mohiyatini aniqlash ko'p jihatdan ma'lum ilmiy an'analarga amal qilish bilan bog'liq bo'lib, shuning uchun ilgari surish turlicha, turli lingvistik shakllarda turlicha talqin qilingan. Ular o'rtasidagi o'zaro o'xshash va farqli jihatlari mavjudligi sabab, ularni xususiyatiga qarab aniq tizimga ajratish lozim.

Tilning o'ziga xos me'yorlaridan, shuningdek, matn va nutqning ma'lum bir turiga xos bo'lgan me'yorlardan leksik va stilistik og'ish tufayli oldinga suriladi.

Xullas, kognitiv lingvistik va kognitiv semantika, hamda ilgari surishning kognitiv-semantik xususiyatlar jamlanmasini tadqiq etish, tilshunoslikda ilmiy-amaliy tadqiqotlarning istiqbolli yo'nalishi sifatida qat'iy o'rin egallab kelajakda yanada ko'proq ilmiy izlanishlarga asosiy tajriba maydoni vazifasini o'tashda xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live by. - Chicago, London: The University of Chicago Press, 1980. - 241 p.

2. V.Evans, M Green, Cognitive Linguistics. An Introduction. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. –857 p .
3. Fauconnier G., Turner M. Conceptual Integration Networks//Cognitive Science Vol 22(2). 1998. –P. 133-187.;
4. Fillmore Ch. Frame semantics.//In Linguistics in the Morning Calm (ed. by the Linguistic Society of Korea). – Seoul, Hanshin Publishing Co., 1982, -P. 111-137.;
5. Ашурова Д.У. Стилистика текста в парадигме когнитивной лингвистики // Филология масалалари. – 2003. – № 1. – С.41-45.;
6. Юсупов Ў.Қ. Маъно, тушунча, концепт ва лингвокультуре атамалари хусусида // Стилистика тилшуносликнинг замонавий йўналишларида. Илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент: ЎзДЖТУ, 2011. – Б.49-55.;
7. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор нашриёти, 2006.–93б.;
8. Джусупов Н.М. Инглиз тилидаги бадиий матнда илгари суриш воситаларининг когнитив-стилистик асослари: Автореф. дис. ... доктор. филол. наук. – Тошкент, 2020. – 76с.;
9. Таджикибаева А.А. Социокультурные и когнитивные аспекты лингвистического исследования эвфемизмов в английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 2006. – 25с.;
10. Галиева М.Р. Отражение мифолого-религиозного сознания и языковой картине мира. Автореф. дис. ... док. филол. наук. – Фергана, 2019. –77с.;
11. Jack London, “Love of life”, Independently published, 2020, –P. 9 -104.
12. Leech, G. (1969), A Linguistic Guide to English Poetry. Longman –P. 42-52.

UDK: 911:321.01(-20)

Xusnudin BAYQABILOV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti dotsenti
E-mail: xusnudin-bayqabiov@mail.ru

Shahrisabz davlat pedagogika instituti professori, t.f.d. Xudoyqulov T.D. taqrizi asosida

“POYTAXT” SO‘ZINING LUG‘AVIY MA‘NOSI VA TARIXIY-GEOGRAFIK, LINGVISTIK TALQINI

Annotatsiya

Maqolada “poytaxt” so‘zining lug‘aviy ma‘nosi va tarixiy-geografik, lingvistik talqini yoritilgan. Maqolada “shahar” so‘zining turli xorijiy tillardagi lingvistik tahlili va “poytaxt” so‘zining sinonimlari haqida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Poytaxt, maxsus federal okrug, shahar, shahar aholi punktlari, ma‘muriy markaz, shahar-davlat, saroy, o‘rda.

ЗНАЧЕНИЯ И ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ И ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТОЛКОВАНИЯ СЛОВА “СТОЛИЦА”

Аннотация

В статье описывается словарное значение и историко-географическая, лингвистическая трактовка слова «столица». В статье представлена информация о лингвистическом анализе слова «город» в разных иностранных языках и синонимов слова «столица».

Ключевые слова: Столица, особый федеральный округ, город, городские поселения, административный центр, город-государство, дворец, орда.

DICTIONARY MEANING AND HISTORICAL-GEOGRAPHICAL AND LINGUISTIC INTERPRETATION OF THE WORD “CAPITAL”

Annotation

The article describes the dictionary meaning and the historical-geographical, linguistic interpretation of the word "capital". The article provides information on the linguistic analysis of the word "city" in different foreign languages and synonyms for the word "capital".

Key words: Capital, special federal district, city, urban settlements, administrative center, city-state, palace, orda.

Kirish. The capital is the capital of the state, the administrative and political center of the country. The capital is usually the seat of the central (national) government, parliament and judicial institutions. Usually, the capital is divided into an independent administrative unit with a separate administrative procedure. In most federal states, the capital is located in a special federal district that is not a subject of the federation. In most countries, the location of the capital is directly specified in the text of the constitution. For example, Article 6 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan states that *"the capital of the Republic of Uzbekistan is the city of Tashkent."* [1;5-6]. It is no exaggeration to say that cities are mirrors. Because, if we evaluate the development of a society or today's development, we draw conclusions based on its cities, especially capital cities.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. The development of the scientific and methodological basis of the study of natural conditions from the point of view of urban planning on the example of capital cities and giving general conclusions is of great importance in the future placement of capital cities. Russian scientists V.V. Pokshishevsky (1952, 1963), Y.G. Saushkin (1953), V.V. Vladimirov, A.S. Kryukov (1963), A.M. Kolotiyevsky (1962), in our country N.V. Smirnov, T. Raimov, A. Soliyev, G. Pardayev, A. Soatov, P. Gurbanov, M. Egamberdiyeva and others were involved. In their scientific works, the formation of some cities is given a natural geographical description, the geomorphology and microclimate of the cities are described. However, the scientific work on the capital cities in Uzbekistan has not been fully completed. The first attempt was made in response to the fact that the concept of capital cities was not created in

geography education. Many economic geographers have conducted research on the emergence and development of cities. N.N. Baransky, V.G. Dubrovin, Y.N. Persik, G.M. Lappo, B.S. Khorev and others are among the scientists of the time of the former Soviet Union. The cities of Uzbekistan were studied by such scientists as T.R.Raimov, A.S.Soliyev, O.T.Ata-Mirzayev, E.A.Ahmedov. Foreign scientists D. Stamp, K. Korpenter, J. Bojyo-Gornye, J. Shabo and others dealt with the geography of cities.

The well-known geo-urbanist Y.A. Pivovarov interpreted urbanization as a complex historical process of increasing the role of cities, urban lifestyle and urban culture in the development of society, which is connected with the spatial concentration of activity in a relatively small number of centers and regions of the socio-economic development of society.

E. B. Alayev understands urbanization as a socio-economic process that has intensified during the scientific and technological revolution, the increase of urban areas, the concentration of people in them, especially in large cities, and the wide spread of settlements, and the urban lifestyle applies to the entire network of settlements. lib, expressed the opinion that it is a reflection of deep structural changes in economic and social life taking place in modern times.

In Sokovkin's work, we can see the environmental connection between the location of production forces and air pollution in the capital.

N. Baransky first founded the geographical study of cities during the time of the former Soviet Union. He created the concept of economic geographical location in the creation of cities. The first geo-urban studies in Uzbekistan date back

to the second half of the 20th century. The first step in this regard was the creation of the work "Cities of the Fergana Valley" by N. Smirnov in 1962. The scientific works of Z.Akramov, T.Raimov, O.Ota-Mirzayev, A.Soliyev, E.Ahmedov, A.Qayumov and others on the development of

the cities of Central Asia, in particular, Uzbekistan, are a unique scientific school of urbanologists in our country. was the basis for its formation. Currently, in our republic, dozens of specialists are conducting scientific research in this field [Table 1].

Table 1*

Some dissertations defended in urban planning (1964 - 2022 years)

№	Author name	Dissertation topics	Year of protection
1.	Raimov T.I.	"Comprehensive economic-geographical study of the capital of the republic (the example of the city of Tashkent)"	1964 Moscow
2.	Rayimjonov Z.	"Development of Central Asian resource cities"	1992, Tashkent
3.	Qorayev S	"Oykonimiya Uzbekistana". (istoriko-geograficheskoye issledovaniye formirovaniya nazvani naselyonnih puntov respubliki)"	1998, Tashkent
4.	Egamberdiyeva M.M.	"Regional problems of urban development in the market economy" (in the example of Tashkent region)	2008, Toshkent
5.	Yo'ldoshev I.T.	"History of the formation and development of urban planning culture in the Fergana Valley" (History, science, name...diss, autoref)	201, Toshkent
6.	Qurbonov P.R.	"Factors and economic geographical basis of urbanization process development in South Uzbekistan" (Geog. science. nom...diss, autoref)	2012, Toshkent

(*Note: Compiled from table data).

At this point, it should be noted that Uzbek geographers have also carried out a number of scientific works devoted to the demographic characteristics of the city population, the assessment of the relief from the point of view of urban planning, and the study of the geographical aspects of the development of urban settlements. However, on the example of the city of Tashkent, the development of a comprehensive economic-geographic research methodology for the cities that serve as the capital of the republic, and the need to take into account geographical factors in the development of this type of settlements, is a well-known capital scientist - candidate of geography, professor Tursun Iminovich Raimov. In Moscow, under the leadership of Y. Saushkin, one of the world-renowned economic geographers of the 20th century, he conducted scientific research on the issues of complex economic-geographic research of capital cities. In particular, T. Raimov developed the methodology of geographical study of capital cities. In 1964, he submitted to the Specialized Scientific Council of the Faculty of Geography of Moscow State University on the topic of "Comprehensive economic-geographical research of the capital of the republic (the example of the city of Tashkent)" to receive the degrees of Candidate of Geography and Doctor of Geography at the same time. In the completed research work, T. Raimov made a comprehensive study of the specific features of the phenomenon and functions of the capital city on the example

(Table 2)

of the city of Tashkent and the capitals of a number of other republics. T. Rahimov studied the specific features of the capital city phenomenon and the tasks of the capital city on the example of Tashkent and other capitals of the Central Asian republics.

Tadqiqot metodologiyasi. How did the capital cities appear? First of all, what does the word "city" itself mean? Concepts of cities have changed many times in different countries of the planet and in different periods. That is why the concept of imagining cities is diverse. With the concept of "city", specific forms of clear boundaries in the territory of settlements have emerged. The first sign of the appearance of such settlements was the city wall (bulwark), which, while serving for the purpose of defense, was considered the main boundary of the city core. For example, if we look at the cities that were the most famous in ancient times, whose inhabitants were mainly farmers, we would not add them to the status of urban settlements if we look at them with the measure of the present time. Nevertheless, typical features related to the concept of the city can be distinguished. The famous scientist V. V. Davidov said that the genetic nature of all knowledge is manifested in the concept. It is known that "how many capitals are there in the world?" It is difficult to give a clear answer to the appropriate question. This can be learned from the following table based on the information from the works on world countries published in our country in the next decade.

Table 2 *

Some literature on world countries published in Uzbekistan

№	Literature on the countries of the world	Number of countries
1	Горкин А. Дунё мамлакатлари. Энциклопедия.–Т.: «Давр нашриёти», 2013.–296 б.	196
2	Мамадалиев Р. Дунё мамлакатлари.–Т.: «Muharrir», 2012.–500 б.	219
3	Оммабоп география мазмун-моҳият, тушунча ва маълумотлар А.Н.Ҳожиматов ва бошқ.–Т.: «Zuhra Baraka biznes», 2017.–132 б.	209
4	Ражабов Қ, Қандов Б. Жаҳон мамлакатлари: илмий-оммабоп нашр.–Т.: «Янги нашр», 2015.–232 б.	249
5	Раҳматов Л. Дунё мамлакатлари: Австралиядан Ҳиндистонгача.–Т.: «Yangi kitob», 2019.– 848 б.	238
6	Этнология: ўқув кўланма/масъул муҳаррир А.Аширов.–Т.: «Янги нашр», 2014.–544 б.	224
7	Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 11-жилд. Қизилқумит - Хўрмуз.–Т.: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» ДИН, 2005.–608 б. 3 - илова. 528-б.	196
8	Ҳазраткулов А. Жаҳон мамлакатлари: қисқа маълумотнома.–Т.: «Шарқ», 2006.–384 б.	222

* Note: the table was compiled by the author H.M.Bayqabilov based on sources.

In European countries, including Germans, the word for a city is stadt (stadt), while in English people, the term tow cite means a city. Even in French, the word cite itself represents a city. The Swedish word Staden refers to a certain class of cities, while in Norway it means a city. In Russian, the word "city" historically refers to a settlement that is surrounded, fenced - with the purpose of protecting it from the attack of the enemy, monsters. In Russia, at the beginning of the 18th century, the surrounding areas ("fortifications") were considered cities. The defense of the cities was improved more and more, strong castles and fortifications were built around

them. In this connection, the term "city" - "gorod", that is, "grad" in the Church Slavic language, was born. Literally translated, this term means bounded, fenced, protected. In Polish, "grod" means fortress [3;12-6].

Sh. Rakhmatullaev stated that the word "capital" is considered a noun from a linguistic point of view, and it is formed from the Tajik word "poi" meaning "bottom" which means "luxurious seat installed on the palace net for the ruler to sit in the reception ceremony" and "the capital of the state" means. This noun originally had the form "pay-e takht" and was equal to the addition compound [4;194-6].

Tahlil va natijalar. The state capital is a political center representing the subject of the supreme will, a symbol of the state in the form of a capital-city institution. In the maps compiled without the participation of toponymists, uniformity is allowed in giving capital cities. For example, V.P. According to Zaychikov, the capital of the Democratic People's Republic of Korea (meaning North Korea) Pyongyang is shown in five different versions: Pyongyang, Penyang, Pyongyang, Pyyangeng.

It is worth noting that the concept of "city" is not interpreted exactly the same in all countries and regions, they are defined differently in different countries. "City" is a Persian word that means "fortress" (in Russian "gorod" - ogorodit, which means "to surround"). In ancient times, the inner-central part of the cities was usually surrounded by defensive walls, where there were palaces, strongholds of rulers and their families, important administrative and religious buildings, the main square (registan), and in some of them there were ordinary residents' houses, and it was called shariston. They were entered through the gates. Around it, there are other outer parts of the city surrounded by walls,

called "rabot", where gardens and later houses of ordinary residents were located. A city is a historically formed settlement. The concept of a city is relative, and scientists have not yet come to a consensus on which settlement should be considered a city.

Along with the term "capital", the words "stolitsa", "capital" are used as translation words in mass media and educational literature. In general, in order to understand the essence of a term, it is appropriate to understand the concept that expresses the meaning of the word representing it. Therefore, first of all, it is necessary to define the terms "capital" and "stolitsa", that is, to determine the meaning of the word. However, these terms are interpreted differently in different literature. For example, in the national encyclopedia of Uzbekistan, it is said that "The capital is a ruling structure that has the authority to resolve issues of organization of society at the national level, to determine its external relations." [6;111-b]. Also, we found it necessary to comment on words of a synonymous nature, which are in use at the same time as the term "capital" (Table 3):

Table 3*

Synonyms of the terms "Capital"

№	Synonym words	What language is it from?	Meaning
1	The capital	Persian	The word capital is Persian - the lower part of the throne, the skirt, the base. The capital of the state, the administrative-political and cultural center of the country [2; p. 288].
2	Palace	Tajik	It means "caravan, a wide yard where merchants stop and rest" and later came to mean "castle" [4; p. 208].
3	Horde	from the Turkish language	Horde is used in Turkic languages, ordu is used in Mongolian peoples and means "khan's residence". Since the 13th century, Horde has been used in Russian in this sense [2; p. 512].
4	House fish	Turkish	The word balıq (balıg) is the word "city" in ancient Turkic. The word Khanbalıq is used in the sense of "the city of Khan" [10; p. 598].
5	Shahri Khan	Tajik	It was used in the sense of "Khan's city" and was transformed into "Shahrikhan" in Tajik [8; p. 454].
6	The capital	Persian	It is formed from the word throne, which means "a specially decorated luxury seat placed on a palace net for sitting at a royal reception" and means "the capital of the state" [4; p. 194].
7	Seoul	Korean	The meaning of the Korean word Seoul (Russian: Сеул) means "capital" [10; p. 329].
8	Capital city	Russian	Based on the word table, it was used in the old Russian language as a chair, a seat, a throne [10; p. 572].
9	Bashkent (Capital)	Turkish	Turkish pronunciation of the word "Capital" [14; p. 291].

* Note: the table was compiled by the author H.M.Bayqabilov based on sources.

French scientist Yves Lacoste was the first to propose the concept of "City - State", which is used in geography and political sciences. According to him, the "city-state" type refers to countries where most of the population belongs to one city. However, there are such city-states in the world whose name is not related to the nation they live in [15; p. 8].

In the geographical classification of the capitals of world countries, it is traditional to divide them into groups or categories according to various indicators (area, population, economy, administrative division, natural resources, location, etc.). However, these indicators do not fully reveal the natural geographical features and modern requirements of capital cities. Therefore, in this case, the countries of the world should be classified and divided into categories according to their status.

In the classification of the status of capital cities of world countries, the administrative centers of countries that are not fully recognized by the international community can be considered as objects of separate classification. For example:

✓ countries such as Taiwan, Hong Kong, Aland Islands, Aomin in a separate administrative-legal status, but within certain countries;

✓ Countries such as Abkhazia, North Ossetia, Kosovo, North Cyprus, Sahara Kabir recognized by some UN member states;

✓ countries whose status is unclear or not recognized by the international community, such as Donetsk, Lugansk, Pridnestrov (Dniester), Nagorno-Karabakh.

As an administrative-territorial structure within certain states, i.e., the Republic of Karakalpakstan, which does not have the right of absolute governance, Tibet, states, regions, republics, federal lands, autonomous regions within the federal states, and the capitals or administrative centers of administrative units do not have the right to be independent capitals. is described.

Xulosa va takliflar. In conclusion, we can say that the independence of countries and the division of certain countries and the acquisition of separate state status lead to an increase in the number of sovereign states, or on the contrary, the submergence of some countries located on islands (due to natural disasters) and the mutual unification of countries (due to political reasons). leads to a decrease in the number. Therefore, the number of countries is always greater than the number of sovereign states and is explained by the fact that it has a dynamic (changing) nature. This change will certainly not bypass the capital cities, of course.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyasi – T.: «O'zbekiston» NMIU, 2014. – 73 b.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80 000 га яқин сўз ва сўз бирикмаси. Ж. III. Н – Тартибли. – Т.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriёти, 2010. – 688 б.
3. Arzikulova D. Zamonaviy shaharlar – T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2019, - 80 b.
4. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. 3-жилд. (форсча, тожикча бирликлар ва улар билан хосилалар) – Т.: «Университет», 2009. – 282 б.

5. Каримова Л.
6. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 7-жилд. Парчин – Солиқ. –Т.: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» ДИН, 2004. –704 б.
7. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. 3-жилд. (арабча сўзлар) – Т.: «Университет», 2000. – 282 б.
8. Миллер Б.В. Персидско-русский словарь. Госиздат ин. и нац. словарей. М.: 1953.
9. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. 1-жилд. (туркий сўзлар) – Т.: «Университет», 2000. – 282 б.
10. Все столицы мира / Авторы-сост. О.В.Зыкина, Л.А.Бурлуцкая, Г.А.Гальперина, Н.В.Иванова. – М.: Вече, 2004. – 592 с. (илл 16).
11. Горкин А. Дунё мамлакатлари. Энциклопедия.–Т.: «Давр нашриёти», 2013.–296 б.
12. Мамадалиев Р. Дунё мамлакатлари.–Т: «Muharrir», 2012.–500 б.
13. Оммабоп география мазмун-моҳият, тушунча ва маълумотлар А.Н.Ҳожиматов ва бошқ.–Т.: «Zuhra Baraka biznes», 2017.–132 б.
14. Туркча-ўзбекча ва ўзбекча-туркча луғат. – Т.: “Ўзбекистон”, 1993. – 415 б.
15. Нигматов А.Н., Байқабиллов Х.М. Жаҳон мамлакатлари номларининг географик ва топонимик асослари. Монография. Қарши: ”Насаф” НМИУ, 2021. – 156 б.

UDK: 811.413:418

Мадина БАТИРХАНОВА,
Докторант ФерГУ, PhD
E-mail: mbatirxanova@mail.ru

Рецензент доцент ФерГУ, к.п.н Г.Давлятова

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В АНГЛИЙСКОМ, РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ПЕРЕВОДАХ

Аннотация

В данном исследовании представлен анализ методик, используемых при переводе идиоматических выражений и фразеологических единиц на английском, узбекском и русском языках. Значение этих фразеологизмов выходит за рамки просто лексических конструкций; они являются неотъемлемой частью лингвистической сущности этих языков. Динамичный характер идиоматических выражений, обусловленный постоянным развитием научных областей, технологическим прогрессом, политической динамикой и глобальными конфликтами, требует бдительного подхода к ассимиляции в лингвистических исследованиях. Распространенность фразеологических единиц в текстовых источниках подчеркивает их всеобщность. Поэтому в процессе перевода перед лингвистами и переводчиками встает сложная задача, прежде всего по выявлению и адекватной передаче этих идиоматических выражений на языке перевода. Развернутые разговорники являются важнейшим инструментом в этой работе, облегчающим устный и письменный перевод.

Ключевые слова: культурная сущность, фразеология, языковые корни, идиома, культурология, теория перевода, культура перевода, эквивалентность и неэквивалентность, иронические выражения, аллюзия, намеки, этические выражения, благословения, этнографизмы, фольклоризмы.

INGLIZ, RUS VA O'ZBEK TARJIMALARIDA FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING QIYOSIY TAHLILI

Аннотация

Ushbu tadqiqotda ingliz, o'zbek va rus tillarida idiomatik iboralar va frazeologik birliklarni tarjima qilishda qo'llaniladigan usullar tahlili berilgan. Bu frazeologik birliklarning ma'nosi faqat leksik konstruksiyalardan tashqariga chiqadi; ular bu tillarning lingvistik mohiyatining ajralmas qismidir. Ilm-fan sohalarining doimiy rivojlanishi, texnologik taraqqiyot, siyosiy dinamika va global konfliktlar tufayli idiomatik iboralarning dinamik tabiati lingvistik tadqiqotlarda assimilyatsiyaga ehtiyotkorlik bilan yondashishni talab qiladi. Matn manbalarida frazeologik birliklarning keng tarqalganligi ularning hamma joyda mavjudligini ta'kidlaydi. Shu bois tarjima jarayonida tilshunoslar va tarjimonlar oldiga eng avvalo ana shu idiomatik iboralarni o'rganuvchi tilda aniqlab, adekvat yetkazish qiyin vazifa turadi. Kengaytirilgan so'zlashuv kitoblari bu ishda og'zaki va yozma tarjmani osonlashtiradigan muhim vositadir.

Kalit so'zlar: madaniyat mohiyati, frazeologiya, til ildizlari, idiom, madaniyatshunoslik, tarjima nazariyasi, tarjima madaniyati, ekvivalentlik va tengsizlik, istehzoli iboralar, ishora, tashbehlar, axloqiy iboralar, ne'matlar, etnografizmlar, folklorizmlar.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В АНГЛИЙСКОМ, РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ПЕРЕВОДАХ

Annotation

This study presents an analysis of the techniques used in translating idiomatic expressions and phraseological units in English, Uzbek and Russian. The meaning of these phraseological units goes beyond mere lexical constructions; they are an integral part of the linguistic essence of these languages. The dynamic nature of idiomatic expressions due to the constant development of scientific fields, technological progress, political dynamics and global conflicts requires a vigilant approach to assimilation in linguistic studies. The prevalence of phraseological units in textual sources emphasizes their ubiquity. Therefore, in the process of translation, linguists and translators face a challenging task, first of all to identify and adequately convey these idiomatic expressions in the target language. Unfolded phrasebooks are an essential tool in this endeavor, facilitating interpretation and translation.

Key words: cultural essence, phraseology, linguistic roots, idiom, cultural studies, translation theory, translation culture, equivalence and non-equivalence, ironic expressions, allusion, innuendo, ethical expressions, blessings, ethnographicisms, folklorisms.

Введение. Лексикографическое и лингвистическое изучение фразеологизмов многогранно, особенно при переводе английского, русского и узбекского языков. Фразеология, изучающая набор выражений или фраз, играет важнейшую роль в понимании и передаче нюансов языка. Фразеология играет решающую роль в понимании и передаче нюансов языка. Каждый язык имеет свой уникальный набор фразеологизмов, что может создавать значительные трудности при переводе.

Трудности перевода: Культурная специфика: Многие фразеологизмы глубоко укоренились в культуре и истории своего языка происхождения. Это усложняет перевод, поскольку переводчику необходимо найти эквивалентные выражения в языке перевода, которые передают тот же смысл и культурную сущность. переводчику необходимо найти эквивалентные выражения на языке перевода, которые передают тот же смысл и культурную сущность.

Неэквивалентность: Часто в языке перевода не существует прямого эквивалента фразеологизма. Переводчик должен либо найти близкий аналог, либо перефразировать его, сохранив при этом исходный смысл и влияние.

Контекстуальное употребление: Понимание контекста, в котором используется фразеологизм, имеет решающее значение. Это включает не только лингвистический, но и ситуативный и культурный контекст.

Подходы к переводу: Буквальный и образный перевод: Решение о том, когда переводить фразеологизмы буквально, а когда переводить фразеологизмы дословно, а когда адаптировать их к культуре перевода - это очень важный момент.

Аннотации: Переводчики иногда используют сноски или аннотации, чтобы объяснить культурное или идиоматическое значение.

Адаптация: Переводчики могут адаптировать фразеологизм, чтобы сделать его более понятным для целевой аудитории, иногда изменяя культурную отсылку, сохраняя при этом предполагаемое воздействие.

Роль технологий: Достижения в области вычислительной лингвистики и искусственного интеллекта помогли в переводе и изучению фразеологизмов. Однако системы машинного перевода все еще испытывают трудности с точным переводом идиоматических выражений и культурно-специфических фразеологизмов.

Контекст английского, русского и узбекского языков: Перевод между этими тремя языками интересен из-за Благодаря их различным языковым корням (германским, славянским и тюркским, соответственно) и культурному фону перевод между этими тремя языками очень интересен. Каждый язык имеет свой уникальный набор идиом и выражений, которые отражают его историю, культуру и общественные нормы.

Изучение фразеологизмов в контексте английского, русского и узбекского перевода позволяет понять самих языках, а также о культуре и мыслительных процессах людей, говорящих на них. Это междисциплинарная работа, объединяющая лингвистику, культурологию и теорию перевода.

Методы исследования/Анализ литературы. Фразеология - изучение устойчивых сочетаний слов, называемых фразеологическими единицами, - является неотъемлемой частью понимания истории, культуры и образа жизни носителей языка, отражающего их национальный характер. Английская фразеология богата национальными, интернациональными и заимствованными фразеологическими единицами как терминологического, так и нетерминологического происхождения. терминологического и нетерминологического происхождения, имеет общие черты с узбекской фразеологией. Однако перевод этих единиц представляет собой сложную задачу из-за таких факторов, как различная сочетаемость слов, омонимия, синонимия, полисемия, ложная идентичность единиц, что требует учета контекста [1,2].

Существуют различные научные подходы к классификации английских фразеологических единиц. Синхроническая классификация Виноградова, например, выделяет три типа: фразеологические сращения, единства и сочетания. Однако эта классификация, как отмечают Амосова и Кунин, может неадекватно отражать специфику английской фразеологии. Классификация Кунина, сфокусированная на функциях, которые эти

единицы выполняют в речи в речи, делит их на номинативные, междометия и коммуникативные функции.

По мнению М.Ордудари, лучшим методом перевода является метод использования «нот» [9]. Я.К.Кобякова, Я.А. Голикова, С. Влахов, С.Флорин и В.Н.Комиссаров изучил три типа методов перевода ФЕ. Они заключаются в следующем: [10] а) фразеологическая эквивалентность; б) фразеологический аналог; в) переводите фразы, используя эквивалентные, неаналогичные словосочетания. Обилие СФЕ (соматические фразеологические единицы) в узбекском языке можно объяснить тем, что в нашем языке каждая часть тела, даже самая маленькая, имеет свое название, и следует отметить, что оно не встречается ни в одном из сопоставляемых языков. Например, русский эквивалент узбекской фразы «кўзи ёримок» — «родить», а в английском языке она выражается словосочетанием «give birth».

В узбекской литературе фразеологизмы, наряду с пословицами и афоризмами, имеют решающее значение для идиоматического выражения. Эти единицы являются неотъемлемой частью как классической литературы, так и философии, часто проникая в современные языки и их использование в различных контекстах. Важно отличать их от «образных выражений» (парафразы), в которых вещи или события рассматриваются не по их настоящему имени, а посредством перефразирования для выражения что-то более кратко и ясно.

Методология. В данной статье рассматриваются те фразеологические единицы, которые могут быть прототипами узбекских фразеологизмов в при переводе на английский и русский языки, независимо от их литературного источника. Фразеологические единицы (далее как ФЕ) делают нашу речь в одних случаях образной, в других - более точной, и, несомненно, более яркой, разнообразной и выразительной. Некоторые ученые отводят фразеологизмам огромную роль в процессе формирования языка и культуры: "Идиоматический слой языка, то есть тот слой, который по определению является специфическим для каждого конкретного народа, сохраняет ценности, общественную мораль, отношение к миру, людям, другим народам. Идиомы, пословицы и поговорки иллюстрируют образ жизни, а также географическое положение народа, историю и традиции сообщества, объединенного одной культурой" [6].

Полученные Результаты. Как и многие другие языки, узбекский богат устойчивыми словосочетаниями, в том числе юмористическими и ироническими выражения, аллюзии, намеки, этические выражения, благословения, этнографизмы и фольклоризмы. Они не только богаты содержанием, но и имеют внешний культурный характер.

Сравнительная таблица узбекских фраз и их английских и русских эквивалентов

Boshi bo'sh- Свободен/Свободен как птица-
Footloose /Free as air/As free as the air/Sl. To the left!

Boshini ikkita qilmoq/Boshini qovushtirmoq/
biriktirmoq/ qo'shmoq/ Bir yostiqqa bosh qo'ymoq/ Oila qurmoq/ yurmush qurmoq- Женишь- To be married / Marry off/to Get married/hitch/wed/change one's condition/take to one's bosom/lead to altar/make a match/giave hand/settle down for life/enter marriage/get spliced/buckle.

Устное творчество народа передается из уст в уста, из поколения в поколение. В устном творчестве и лексике заключен богатый исторический опыт народа, отражены все его жизненные проблемы, взгляды, связанные с трудовой деятельностью, ремеслом, бытом и культурой

народа, радости и горести, победы и поражения, обряды и обычаи, мечты и многое другое [7].

Художественную литературу трудно представить без фразеологизмов и устойчивых выражений. Яркость, полисемия, лаконичность речи и богатство языка проявляются в этих элементах. Использование фразеологизмов в произведениях Абдуллы Кадири встречается часто, например: «Хасанали секингина дарича остига ётиб хужра ичига **қулоқ солди**. Тагин бир неча дакиқа **қулоқ узмай** туриб, сўнгра ...» [4,5] на английский язык переведен как: «Хасанали тихонько прилег у худжры и стал **вслушиваться**. В комнате царил тишина. И ничто ее не тревожило. Подождов еще некоторое время, Хасанали решил было подняться с места, как изнутри раздался тяжелый вздох. Насторожившись, Хасанали **напряг слух** и встал, в его глазах появились беспокойные огоньки»[6].

Фразеологическое единство - это устойчивое сочетание слов, которое семантически неделимо, но, в отличие от фразеологического сращения, содержит переносное значение. Фразеологические единства возникают на основе семантического переосмысления или сдвига переменных сочетаний. Во фразеологических единствах новое, фразеологическое значение создается за счет изменения значения всего комплекса компонентов сочетания. При этом, индивидуальное значение слов-компонентов поглощается и утрачивается. Они образуют неделимое семантическое целое. Эта группа характеризуется мотивированным значением.

Фразеологические единства могут иметь живую семантическую связь со свободными сочетаниями и соотноситься с ними по смыслу. Сравним:

to be fast asleep – dong qotib uxlamoq — спать крепким сном;

between two fires – ikki o‘t orasida – между двух огней; to say to someone’s face – yuziga aytmoq – сказать в лицо;

I wished the ground would swallow me up – yerga kirib ketmoq — хотелось бы, чтобы меня поглотила земля.

Обсуждение. Таким образом, фразеология - сложное явление, требующее особого внимания со стороны переводчиков, так как фразеологические единицы не являются простыми выражениями со свободными значениями компонентов, и их перевод

может столкнуться с рядом трудностей. Проведенный нами анализ подтвердил, что в каждом конкретном случае стратегия перевода стратегии перевода варьируется, а на принятие переводческого решения может влиять целый ряд факторов[6].

Фразеологизмы нельзя рассматривать только как отдельную часть лингвистической науки, которую можно использовать или не использовать, так как они составляют важную часть общего словарного состава этих языков. В настоящее время очень важно следить за пополнением фразеологического фонда узбекского и английского языков, так как идиомы появляются очень быстро, что связано с развитием отраслей науки, внедрением новых технологий, политическими играми и военными конфликтами, которые также оказывают значительное влияние на оба народа. значительное влияние на оба народа.

В настоящее время актуальным является образование фразеологических сочетаний путем переосмысления устойчивых неидиоматических выражений, то есть терминологических сочетаний из области науки, техники, спорта. Такие сочетания легко переводятся и в результате образно-метафорического использования приобретают устойчивые значения, постепенно приобретая все признаки фразеологических сочетаний, пополняя их структуры.

В данной статье мы рассмотрели основные способы и средства перевода фразеологических сочетаний на английский и узбекский языки. Мы увидели, что смежные проблемы рассматриваются разными лингвистами по-разному, рекомендуются разные способы перевода, встречаются разные мнения.

Заключение. В процессе исследования ФЕ в рамках сравнительного анализа ставятся такие задачи, как выяснение их лингвокультурологического аспекта, определение безэквивалентных и эквивалентных ФЕ, выражение национально-культурной коннотативной окраски слов в них, определение уникальности национального менталитета при создании ФЕ. Фактически при сравнительном изучении языков своеобразие и национализм менталитета народа можно увидеть в ФЕ, которые сохраняются годами и передаются из поколения в поколение как культурное наследие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Rakhmatullaev, Sh. (2007). *O‘zbek tilining qisqacha frazeologik lug‘ati*. Tashkent.
2. Rakhmatullaev, Sh. (2013). *O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati*. Tashkent.
3. Abdullaev, Sh.D. (2006). Semantics of phraseology in translated works (based on the Uzbek translation of T. Kayipbergenov’s works). NDA. – Tashkent.
4. Kadiri, A. (2018). Days gone by. Paris: Nouveau Monde editions.
5. Қодирий А. Ўткан кунлар. –Тошкент: Инкилоб нашриёти, 1922. – С.59.
6. Сафарова М. Минувшие дни.(ўзбек тилидан рус тилига таржимаси). – Тошкент: Шарк, 2009. –С.62.
7. Salomov, G. (1990). Basics of translation theory. Tashkent – Ukutuvchi.
8. Sadykova, M. (1989). Brief Uzbek-Russian phraseological dictionary. T. – USE
9. Ордурари М. Translation procedures, strategies and methods. – 2016. – P.10.
10. Кобякова И.К. Translation aspects of quantitative phraseological units. Research gate. – 2017. – P.4.
11. Пишкова Е.Ю., Статова И.Ф. К вопросу об изучении фразеологических единиц с соматическим компонентом в лингвистическом, культурологическом и транслатологическом аспектах. – 2017. – С.142.

Umida BURIEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: umida.burieva.1984@mail.ru

Toshkent Farnatsevtika instituti "O'zbek tili va adabiyoti" kafedrasida f.f.f.d (PhD) dotsent A.A.Rahmonova taqrizi asosida

THE CONCEPT OF DISCOURSE AND ITS CHARACTERISTICS IN UZBEK AND ENGLISH LINGUISTICS

Annotation

In this article considered the Uzbek and English discourses in modern linguistics have syntactic, semantic and pragmatic properties as a scientific term, are used as a complex communicative phenomenon, and the examples and conclusions based on the analysis of the characteristics of the data.

Key words: pragmalinguistics, discourse, linguopragmatics, context, situation, deixis, presupposition, context, situation, deixis, presupposition, artistic discourse, text, dialogic unit, illocutionary purpose.

ПОНЯТИЕ ДИСКУРСА И ЕГО ХАРАКТЕРИСТИКИ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ.

Аннотация

В данной статье рассмотрены узбекский и английский дискурсы в современной лингвистике обладают синтаксическими, семантическими и прагматическими свойствами как научный термин, используются как сложное коммуникативное явление, а примеры и выводы основаны на анализе особенностей данных.

Ключевые слова: прагмалингвистика, дискурс, лингвопрагматика, контекст, ситуация, дейксис, пресуппозиция, контекст, ситуация, дейксис, пресуппозиция, художественный дискурс, текст, диалогическая единица, иллокутивная цель.

O'ZBEK VA INGLIZ TILSHUNOSLIGIDA DISKURS TUSHUNCHASI VA UNING XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy lingvistikada o'zbek va ingliz tillari diskursning ilmiy atama sifatida sintaktik semantik va pragmatik xususiyatga egaligi, murakkab kommunikativ hodisa sifatida qo'llanilishi, xususiyatlariga oid ma'lumotlar tahlili asosidagi misollar va xulosalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: pragmalingvistika, diskurs, lingvopragmatika, kontekst, vaziyat, deyxsis, presuppozitsiya, kontekst, vaziyat, deyxsis, presuppozitsiya, badiiy diskurs, matn, dialogik birlik, illokutiv maqsad.

Kirish. Pragmatik lingvistikada muhim o'rin tutadigan va keng o'rganiladigan tushunchalardan biri, bu diskurs hisoblanadi. Pragmalingvistika va kognitiv tilshunoslikda diskurs asosiy ahamiyat kasb etadigan masalalardan biridir. Ko'pgina zamonaviy tilshunoslar diskurs tushunchasini bevosita matn bilan bog'lashadi [1]. Ayrim hollarda esa birlashtirilgan matnlar to'plami sifatida e'tirof etiladi [2].

Hozirgi zamon tilshunosligida biz turli lingvistik yo'nalishlar asosida tilshunoslik fanining yuksalishiga guvoh bo'layapmiz. Lingvopragmatika, tilning real sharoida mavjudligi va vazifa bajarishi bilan bog'liq muammolar to'g'risida bahs yuritadi, boshqacha aytganda, pragmatika kontekst tarkibidagi ma'noni ifodalaydi. Pragmatik tilshunoslik tadqiq predmeti nutqiy akt nazariyasi, deyxsis nazariyasi, diskurs nazariyasi, pragmasemantika, pragmatilistika kabi sohalarining shakllanishiga zamin yaratadi. Zamonaviy manbalar lingvopragmatikani nutqda lisoniy belgilarning amal qilishini "belgi – belgidan foydalanuvchi" munosabati yo'nalishida o'rganuvchi tilshunoslik sohasi deb belgilaydi. Semiotika bilan bog'liq masalalarni tadqiq etgan Ch.U.Morris mazkur fan doirasida uch bo'limni ajratadi: belgilar o'rtasidagi munosabatni o'rganuvchi sintaktika (sintaksis), belgi va belgilangan o'rtasidagi munosabatni o'ranuvchi semantika, belgi va uni qo'llovchi (interpitator yoki uni tuzuvchi va tushunuvchi) o'rtasidagi munosabatni o'rganuvchi pragmatika [3] deb yozgan edi. Bundan tashqari pragmatizm yo'nalishining asoschilaridan Ch.S.Pirs va Ch.U.Morris pragmatikani lisoniy birliklardan ma'lum nutqiy vaziyatlarda belgilangan

kommunikativ maqsadda foydalanuvchi va mazkur muloqot jarayonida qo'llanuvchi belgilar munosabatini o'rganuvchi fan sifatida izohlaydi [4].

Lingvopragmatikaning nazariy asoslari XX asrning 60-yillarida Oksford maktabi tilshunos-faylasuflari B.Rasseo, D.Ostin, X. Graus, Dj. Syori kabi tilshunos olimlar tomonidan ishlab chiqildi va ularning xizmatlari hamda 1969 yilda "Nutqiy aktlar, Til falsafasi ocherki" kitobining nashr etilishi bilan pragmatik nazariya yangi bosqichga ko'tarildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Diskursning umumiy tavsifi hamda xususiy ko'rinishlariga doir ilmiy izlanishlarning eng kam sirasi tahlili ham bu boradagi qarashlarning g'oyat xilma-xilligini ko'rsatdi. Ya'ni, ma'no va mazmun inobatga olish orqali nazariy muammolar bilan birga amaliy masalalar yechimini topishga urg'u berila boshlandi. Diskurs haqida adabiyotlarda turlicha ta'riflar bor shulardan ayrimlarini keltirib o'tamiz.

Deyk T.A. van "Diskurs – kommunikativ harakatning yozma yoki og'zaki verbal mahsul[5]" deb, ta'rif bergan. Bunda asosan tilshunos diskurs atamasini muloqotda yozma va og'zaki hosil bo'lishini ta'kidlab o'tgan. Haqiqatdan ham tilshunosning ta'rifi juda o'rinni ta'rifdir. Biz bilamizki, diskurs bu tekst, yozma yoki og'zakimi, axamiyati yo'q.

Karimova R.A. o'z tadqiqotlarida "Diskurs matn bilan birga uning hosil bo'lishiga ta'sir etuvchi lingvistik bo'lmagan omillarni o'z ichiga olgan murakkab kommunikativ hodisadir [6]" deb, ta'rif berib ketgan. Bu ta'rifda tilshunos diskursni murakkab kommunikativ hodisa sifatida qaragan va o'z ilmiy ishlarida bu atamani shu yo'nalishda tushuntirgan.

Karasik V.I. o'z ta'rifida muloqot jarayonida yaratilgan matnga yoki onga muloqotni o'z ichiga olgan vaziyat sifatida qaragan: "Diskurs – kommunikantlarning ongini o'z ichiga olgan kommunikativ vaziyat va muloqot jarayonida yaratilgan matn [7]". Aslida bu fikrni to'g'ri deyish mumkin lekin, boshqa tomondan qaraganda diskursni vaziyat deyish noto'g'ri, chunki diskurs vaziyat emas balki, matndir.

N.D.Arutyunovning tadqiqotlarida diskurs qanchalik keng ma'no anglatishini ko'rishimiz mumkin. Tilshunos o'z ta'rifida diskursni mukammal ochib bergan: "Diskurs – voqea jihatdan olingan ekstralingvistik, pragmatik va boshqa omillar bilan birlashtirilgan izchil matn [7]".

Chernyavskaya V.E. diskursning muayyan kognitiv va tipologik tarzda shartli aloqa makoni amalga oshiriladigan kommunikativ hodisa ekanligini ta'kidlagan [8]. Bunda tilshunosning diskursni qanchalik chuqur o'rganganligi ko'rishimiz mumkin. Tilshunos asosan diskursning kognitiv va tipologik tomonlariga ko'proq urg'u bergan.

Diskurs so'zi frantsuzcha "discourse" so'zdan olingan bo'lib, orqa-oldiga yugurmoq, aylanma-takrorlanuvchi harakat, suhbat, nutq ma'nolarini anglatadi va u ekstralingvistik – pragmatik, ijtimoiy-madaniy, psixologik va boshqa omillar bilan boyitilgan izchil matn, voqega bog'liq baholangan matn, maqsadli ijtimoiy harakat sifatida qabul qilingan odamlarning o'zaro ta'siri va ular ongining mexanizmlari (kognitiv jarayonlar)ning tarkibiy qismi sifatida qabul qilingan nutqdur [9]. Shuning uchun "diskurs" atamasi, "matn" atamasidan farqli o'laroq, jonli hayotga bo'lgan aloqalar bevosita tiklanmaydigan qadimgi va boshqa matnlarga nisbatan qo'llanilmaydi, deyiladi eng keng tarqalgan ta'riflarda [10].

Pragmatikaning asosiy tadqiq ob'ekti – diskursdir va pragmatik tahlil diskursning tarkibiy qismlari bo'lgan kontekst, vaziyat, deysis, presuppozitsiya, muloqot ishtirokchilarining etiket me'yorlaridan xabardorligi hamda axborotning noverbal, paralingvistik uzatilishi kabilarni qamrab oladi. Bugungi kundagi falsafiy pragmatizm oqim sifatida tilshunoslikka kirib kelishida amerikalik olim Ch.S.Pirsning alohida ta'siri bo'lgani holda mazkur falsafiy tizimning asosiy g'oyasi semiotik belgining (jumladan lisoniy belgining ham) ma'no-mazmuni berilgan belgi vositasida bajarilayotgan harakatning samarasi, natijalari, muvaffaqiyati bilan bog'liq holda o'rganishga qaratiladi [11].

Bu haqda G'.Mirsanov o'zining doktorlik dissertatsiyasida so'zlovchi nutqiy ifodasining maqsadi, nutqiy taktika, referentsiya, presuppozitsiya tushunchalariga tegishli jihatlar ko'rib chiqilsa, adresant nutqida emotsional ta'sir, illokutiv maqsad, natija (xabarning informativligini oshirish, emotsional holatni o'zgartirish) kabilar o'rganiladi [12], deya ta'kidlaydi. Pragmatik presuppozitsiya hodisasida nutqiy harakatning samaradorligi, muloqot ishtirokchilarining axborot mavzusi va u haqidagi bilimi hamda kommunikativ faoliyatning ichki va tashqi shart-sharoitlarining kognitiv idroki asosiy o'rinni egallaydi [13]. Pragmatik ma'lumotlarning entsiklopedik tahlili freymlarda (atama M.Minskiy tomonidan taklif etilgan) o'z ifodasini topadi [14].

Tadqiqot metodologiyasi. Diskurs masalasida olib borilgan so'ngi tadqiqotlarda badiiy matnni keng tarixiy va sotsiomadaniy kontekstni hisobga olmasdan tahlil qilish imkonsiz ekanligini ko'rishimiz mumkin. Xususan, tilshunos olimlar R.Yakobson, V.V.Vinogradov, Yu.Lotman, I.R.Galperinlar ham o'z asarlarida badiiy matnni keng tarixiy va sotsiomadaniy kontekstni hisobga olmasdan tahlil qilish imkonsiz ekanligini ta'kidlaganlar.

"Badiiy diskurs" termini ham eng maqbul variant sifatida qo'llanila boshlangan [15]. Bu o'rinda adresant va adresat kommunikativ faoliyatda birdek muhim ekanligini e'tiborga olish zarur. Shunday qilib, badiiy diskursni "matn

yaratilishi hamda qabul qilinishining umumiy lingvokreativ jarayoni" sifatida ko'rib chiqish mumkin.

Pragmatik lingvistikada muhim o'rin tutadigan va keng o'rganiladigan tushunchalardan biri, bu diskurs tushunchasi hisoblanadi. Diskurs tushunchasi lingvistik atama sifatida o'tgan asrning o'rtalarida tilshunoslikka kirib keldi.

Tilshunoslikda u dastlab gap yoki nutqda bog'lanilgan va kelishilgan mahsul sifatida tushunilgan bo'lsa, zamonaviy lingvistikada murakkab kommunikativ hodisa sifatida qo'llanilmoqda.

Tahlil va natijalar. Dialogik diskursning ishtirokchilari: adresant hamda adresatdir. Ularning ma'lum bir aniq amaliy ahamiyatga ega umumiy maqsadi bo'ladi. Adresantning aloqa-aralashuv jarayonidan maqsadi (intentsiyasi) nimadir xususidagi axborotni yetkazish va odamlarning ruhiyatiga, axloqiga ta'sir etishdan iborat bo'lsa, adresatning maqsadi tinglashdir. Ularning umumiy maqsadi fikr almashishdan iborat bo'ladi. Kommunikantlarning nutqiy holati, o'z navbatida, jinsiy tafovutlarga ko'ra, madaniy saviyasiga ko'ra, ijtimoiy mavqega ko'ra, yoshiga ko'ra, ma'lumotiga ko'ra, mutaxassisligiga ko'ra, ijtimoiy-madaniy dunyosiga ko'ra farqlansa, dialogik diskursdagi nutqiy vaziyat ham turlicha: ko'chada, telefonda, uyda, avtobus (mashina)da va yozma nutqda kabi juda ko'p omillarni hisobga olgan holda dialogik diskursning turli ko'rinishlarini yuzaga keltiradi:

Yoshiga ko'ra:

– Necha yoshg'a bordingiz? – Yigirma to'rt yoshg'a... (Abdulla Qodiriy) Qutidor va Otabek o'rtasida bo'lgan mazkur savol-javobda yosh o'rtasidagi tafovutga ko'ra guruhlanish bir muncha faolroq. Shuningdek, bu o'rinda Otabekning to'liqsiz gap shaklidan foydalanishi nutqning ixcham va jonli chiqishiga xizmat qilishi bilan birga uning bu vaziyatda o'ziga erkak kishi tomonidan berilgan ushbu savolga vazminlik bilan munosabatda bo'layotganligi ko'rinib turibdi.

Jinsiga ko'ra:

To'g'ri aytasiz, – dedi Hasanali, – ammo men ham uning dardiga bir necha kunlab tushunmay yurgan edim.

– Xo'sh, dardi?

– Muhabbat.

– Muhabbat?

– Muhabbat! – deb takrorladi Hasanali. (Abdulla Qodiriy) Mazkur gapning faqat birinchi qismigina to'liq gapdan iborat bo'lib, qolgan qismida keltirilgan barcha savol-javoblar to'liqsiz shaklda bo'lib, birinchi gapning o'zi Otabekning kimnidir sevib qolganligini va bundan aziyat chekayotganligini tasdiqlay oladi.

Ijtimoiy mavqega ko'ra:

Diniy olim Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf "Shayx hazratlari, anjir daraxtini yoqsa bo'ladimi?" savoliga "Bo'ladi, yaxshi yonadi!" deb javob berganlar. Bu dialogda to'liqsiz gap qo'llanilgan va qator o'ziga xosliklarga ega.

Madaniy saviyasiga ko'ra:

– Turkiyada ta'lim olib kelsa bo'ladimi? Kelgandan keyin muammo bo'lmaydimi? – Bo'ladi. Bu o'rinda savol beruvchining saviyasidan kelib chiqib javob berilganligini e'tiborga olish lozim. Xorijda ta'lim olib kelish bilan bog'liq ushbu dialog parchasidagi bo'ladi so'zining ta'lim olib kelsa bo'ladimi? savoliga javobmi yoki kelgandan keyin muammo bo'lmaydimi? savoliga javoban muammo bo'lishini nazarda tutyapdimi. Albatta, buni bilish uchun Turkiyadagi ta'limning qanchalik bizning ta'lim dasturlarimizga muvofiqligini hamda siyosiy tomondan muvofiqligini bilish kerak bo'ladi. Bu o'rinda olimning to'liqsiz gapdan foydalanishi siyosiy ehtiyotkorlik va o'zgarlar diqqatini tortmaslik bilan xarakterlanadi.

Ingliz tilidagi og'zaki nutqning eng muhim ekstralingvistik belgilaridan biri sifatida mulohazaning to'g'ridan-to'g'ri tabiati sifatida dialogga xos shaklini nazarda tutadi. Dialogik birliklar tasdiqlovchi izohdan iborat bo'lib, undan keyin bayonot yoki savol shaklida qo'shiladi. Savol-javob izohlarida savol bilan ikkinchi izoh o'rtasida bog'liqlik bor: Masalan,

1. How did you do it? -By persuasion, I suppose. (R.T)

2. Hester: Why do you say that? Miller: Because I seem to have become the embodiment of his conscience. (S.J)

3. How did you reach the station? -By walking along the road for an hour. (D.S)

4. He is busy till tomorrow. -But I can't wait so long. (G.J)

5. Its part of my work. -At which you are such an expert. (Charles Dickens)

Ikkinchi replika, birinchisining mazmunini kengaytiradi va u bilan belgilanadi. Uning mazmuniga qo'shadigan yoki birinchisining harakatini amalga oshirishga to'sqinlik qiluvchi omillarni kiritadi.

- Isn't it monstrous to leave her in this fashion? - Monstrous. Did he ever speak to you about a cheque? - Never. (M.W.)

- Will you be paid? - Underpaid, but enough. (John Galsworthy)

Dialogik birlikning ikkinchi izohida, birinchisining so'zlari takrorlanadi, so'roq so'zlar bilan birga, tushuntirishni talab qiladigan noto'g'ri tushunilgan birinchi gapni aniqlash uchun aniqlovchi so'zlar qo'shiladi. Bunda dialogik birlikning uchinchi komponenti odatda kerakli tushuntirishni o'z ichiga oladi. Masalan:

1. How long has it been going on? - How long has what been going on? - In the old days he hardly touched alcohol. (R.T)

2. Joyce: But I stopped playing because I couldn't stand it any longer.

Philip: Couldn't stand what?

Joyce: Couldn't stand the sight of you there. (P.J)

Dr. Gorbler: They weren't dreams. They were actual memories.

Farrant: Memories of what?

Dr. Gorbler: Of past cycles of my own life (P.J).

Ikkinchi izohda, birinchi so'zda aytilgan fikrni tasdiqlash yoki unga qo'shilish uchun (yoki ular bilan sinonim so'zlar, shuningdek iboralar) birinchisining so'zlari takrorlanishi mumkin. Takroriy so'zlarga malakali so'zlar yoki so'roq olmoshlari qo'shilishi mumkin. Ammo birinchisi bilan sintaktik aloqani amalga oshiradigan ikkinchi replikaning tarkibiy yadrosi takror so'zlar bo'ladi. Shunday qilib, takrorlashning sintaktik munosabatlari haqida gapirish mumkin:

Hulosa va takliflar. Hulosa qilib aytganda, diskurs o'z ichiga sub'ektiv, ijtimoiy-madaniy, shuningdek stereotip, presedent (namunali) fikrlar, monolog va dialog ko'rinishidagi nutqiy faoliyat jarayonini ifodalovchi tushunchalarni qamrab oladi. Amalda diskurs – bu matnning shakllanish usulidir. Diskurs ilmiy atama sifatida sintaktik- semantik va pragmatik xususiyatga ega. U sintaktik jihatdan ifoda plani, ya'ni strukturasi, semantik jihatdan mazmun-ma'no planiga, pragmatik jihatdan esa perlokutsiya – xabar planiga ko'ra turli fikrlar, nutqiy aktlardan tashkil topgan faoliyat sifatida tavsiflanadi.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar va misollar orqali struktur tuzilishi har xil bo'lgan sintaktik birliklarning kommunikativ mavqei bir xil emasligi aniq. Adabiy tilda ko'proq to'liq gaplar faollasha, og'zaki nutqda to'liqsiz gaplar ko'proq qo'llanadi. Rasmiy matnlardagi gaplarning biror bir elementining tushib qolishi axborotni qabul qilishni qiyinlashtiradi. Badiiy diskursda to'liqsiz gaplar monolog va poeziyalarda ko'p uchraydi. To'liqsiz gaplarning bu tarzda qo'llanilishi ularning tag ma'noda yashiringan to'liq variantlarini zohiran tiklashga imkon tug'diradi.

ADABIYOTLAR

1. Teun van Dijk. Ideology: A Multidisciplinary Approach / Dijk van Teun. – London: Sage, 1998. – P. 86.
2. Arutyunova N. D. Diskurs // Lingvistikcheskiy entsiklopedicheskiy slovar / Gl. red.: V.N. Yartseva. – Moskva, 1990. – S. 136-137.
3. Morris Ch.U., Gryaznov A.F. Novaya filosofskaya entsiklopediya. T. Pred. nauch. red: Soveta V.S. Styopin. – 2-e izd., ispr. i dop. – M.: Misl, 2010. – S. 287.
4. Tam je. – S. 286
5. Deyk T. A. van. Yazik. Poznanie. Kommunikatsiya. – M., 1989. – S. 46
6. Karimova R.A. Semantiko-strukturная organizatsiya teksta (na materiale ustnix spontannix i pismennix tekstov). – Ufa: Izd-vo Bash GU, 1991. – S. 8.
7. Karasik V. I. O tipax diskursa // Yazikovaya lichnost: institutsionalniy i personalniy diskurs: Sb. nauch. st. – Volgograd, 2000. – S. 5-20.
8. Arutyunova N. D. Diskurs // Lingvistikcheskiy entsiklopedicheskiy slovar / Gl. red.: V. N. Yartseva. – M., 1990. – S. 136-137.
9. Burieva U.A. Ingliz tilshunosligida to'liqsiz gaplarning shakllanishi. – FarDU. Ilmiy xabarlar, 5/2023. – 287 b.
10. Chernyavskaya V. Ye. Diskurs kak ob'ekt lingvisticheskix issledovaniy // Tekst i diskurs. Problemi ekonomicheskogo diskursa: Sb. nauch. st. – SPb.: S.Peterb. gos. un-t ekonomiki i finansov, 2001. – S. 14.
11. Diskurs. Tri podxoda k opredeleniyu diskursa. <http://yazykoznanie.ru/content/view/60/249/>.Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi. 2000. – B. 37-38.
12. Mirsanov G'.Q. Aspektuallik va temporallik mazmuni ifodasining kognitiv-pragmatik asoslari (ingliz va o'zbek tillari misolida): Filol. fan. d-ri. (DSc) diss... avtoreferat. – Toshkent, 2019. – B. 45.
13. Mirsanov G'.Q. Aspektuallik va temporallik mazmuni ifodasining kognitiv-pragmatik asoslari (ingliz va o'zbek tillari misolida): Filol. fan. d-ri. (DSc) diss... avtoreferat. – Toshkent, 2019. – B. 45.
14. Lingvistikcheskiy Entsiklopedicheskiy Slovar. – Moskva: CE. 1990. – S. 390.
15. Normurodova N. Ingliz badiiy diskursida antropotsentriзмning lisoniy voqealanishi: Filol. fan. d-ri. (DSc) diss... avtoreferati. – Toshkent, 2020. – B. 19.

Orzigul DJURAYEVA,
Xalqaro innovatsion universiteti o‘qituvchisi
E-mail: djurayevao@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, dotsent T.Qo‘chqorov taqrizi asosida

CLASSIFICATION OF HISTORICAL EPICS IN THE REPERTOIRE OF REPRESENTATIVES OF THE SCHOOL OF SAGA OF SOUTHERN UZBEKISTAN

Annotation

Historical epics are a unique layer of oral folk creativity and reflect the ideas of the Ethnos about their past. In this article, an attempt is made to comprehensively analyze and classify epics according to the main plot-thematic groups, based on the materials of the epic works of representatives of the folklore School of southern Uzbekistan. The author distinguishes several main types of historical epics in the repertoire of storytellers of southern Uzbekistan, using comparative analysis of texts and methods of generalizing the concepts of differentiation of the epic with genre, which are present in modern folklorology.

Key words: epics, folklore, Epic, South Uzbekistan, repertoire.

JANUBIY O‘ZBEKISTON DOSTONCHILIK MAKTABI VAKILLARI REPERTUARIDAGI TARIXIY DOSTONLAR TASNIFI

Annotatsiya

Tarixiy dostonlar og‘zaki xalq ijodiyotining noyob qatlami bo‘lib, etnosning o‘tmishi haqidagi g‘oyalarni aks ettiradi. Ushbu maqolada Janubiy o‘zbekistonlik folklor maktabi vakillarining epik asarlari materiallari asosida dostonlarni asosiy syujet-tematik guruhlar bo‘yicha har tomonlama tahlil qilish va tasniflashga urinish amalga oshiriladi. Maqolada matnlarni qiyosiy tahlil qilish va zamonaviy folklorshunoslikda mavjud bo‘lgan eposni janr bilan farqlash tushunchalarini umumlashtirish usullaridan foydalangan holda Janubiy O‘zbekiston hikoyachilarining repertuarida tarixiy dostonlarning bir nechta asosiy turlarini ajratib ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: dostonlar, folklor, doston, Janubiy O‘zbekiston, repertuar.

КЛАССИФИКАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ БЫЛИН В РЕПЕРТУАРЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ЮЖНО-УЗБЕКСКОЙ ШКОЛЫ ЭПОСА

Аннотация

Исторические былины уникальный пласт устного народного творчества, отражающий представления этноса о своем прошлом. В данной статье сделана попытка всестороннего анализа и классификации былин по основным сюжетно-тематическим группам на основе материалов эпических произведений представителей Южноузбекской фольклорной школы. Автор выделяет несколько основных видов исторических былин в репертуаре сказителей Южного Узбекистана, используя методы сравнительного анализа текстов и обобщения существующих в современном фольклоре понятий о жанровой дифференциации эпоса.

Ключевые слова: былины, фольклор, эпос, Южный Узбекистан, репертуар.

Kirish. Tarixiy dostonlar milliy mentalitet, dunyo-qarash va etnosning o‘z o‘tmishi haqidagi g‘oyalarni aks ettiruvchi xalq og‘zaki ijodining noyob janridir [1]. Mintaqaviy variantlarning ko‘pligiga qaramay, turli urf-odatlarining dostonlari qahramonlarning qahramonligi, hayoliy motivlari, an’anaviy syujet harakatlarining mavjudligi kabi bir qator umumiy xususiyatlarga ega [2]. Shu bilan birga, epik afsonalarning har bir mahalliy maktabi o‘ziga xos xususiyatlarga ega.

Bu borada Janubiy O‘zbekistonning epik eposi alohida qiziqish uyg‘otmoqda, uning shakllanishi fors-tojik va turkiy madaniy an’analar chorrahasida sodir bo‘lgan. Ushbu maqola Janubiy O‘zbekiston epos maktabi vakillarining repertuaridagi tarixiy dostonlarni asosiy muayyan mavzu guruhlari bo‘yicha tasniflash bilan har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan.

Janubiy O‘zbekiston mintaqasi Sharqiy Turkiston, Eron va Markaziy Osiyoning qadimiy madaniy manbalari kesishgan hudud hisoblanadi. Bu yerda asrlar davomida shakllangan boy dostonchilik an‘analari yashab kelmoqda. Ayniqsa, Qashqadaryo va Surxondaryo hududidagi dostonchilik maktablari alohida ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy o‘zbek folklorida professional baxshi hikoyachilari tomonidan ijro etilgan tarixiy dostonlarning yuzlab variantlari mavjud. XIX asr oxiri XX asr boshlarida nisbatan kech yozma usulga o‘tilganiga qaramay, bu epik afsonalar mintaqaning ko‘chmanchi qabilalari orasida ko‘p asrlik og‘zaki an’anaga ega [3].

B. Sarimsoqovning tasnifiga ko‘ra, Janubiy O‘zbekistonning baxshi repertuarida (birinchi navbatda Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlari maktablari vakillari) ikkita asosiy janr qatlamlari ajralib turadi:

1) XVIII-XIX asrlarda o‘zbek qabilalarining xorijiy bosqinchilarga qarshi milliy ozodlik kurashi haqidagi qahramonlik-tarixiy dostonlar;

2) sehrli va sarguzashtli xarakterdagi ertak-fantastik dostonlar [4].

Botirlar, qahramonlar va ularning ekspluatatsiyalari haqidagi tarixiy dostonlarning mazmuni va uslubi jihatidan arxaik alohida e‘tiborga loyiqdir. Ushbu epik dostonlar Janubiy O‘zbekiston dostonchilik maktabining qahramonlik-tarixiy va sehrli eposi o‘rtasida oraliq o‘rinni egallaydi. Ushbu tadqiqotning maqsadi bu mintaqaning hikoyachilari

repertuaridagi dostonlarning o'ziga xos xususiyatlari va asosiy syujet-tematik guruhlarini aniqlashdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot dostonning umumiy nazariyasi bo'yicha ishlarni jalb qilgan holda folklor matnlarini qiyosiy tahlil qilish tamoyillariga asoslangan [5]. Epik janrlarni farqlash metodologiyasi sifatida tarkibiy-semantik yondashuv qo'llaniladi [6].

Mahalliy folklorshunoslikda Slavia Orthodoxa epik an'analari misolida dostonchilik janrining genezisi va poetikasini o'rganish bo'yicha keng materiallar to'plangan [7]. Slavyan bo'lmagan epik dostonlarga, xususan, O'rta Osiyo va Qozog'iston, O'zbekiston maktablariga kamroq e'tibor qaratilgan.

Janubiy O'zbekiston dostonlarining o'ziga xos xususiyatlari B. Sarimsakov [4] va R. Hamraev [8] asarlarida qayd etilgan, ammo bu mintaqaning tarixiy va qahramonlik eposining janr tasnifiga bag'ishlangan keng qamrovli tadqiqotlar deyarli mavjud emas.

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, Janubiy O'zbekiston baxshilari repertuaridagi tarixiy dostonchilarning asosiy mavzui epik qahramonning vatanni himoya qilish yo'lidagi jasorati haqidir [9]. Bu jihatdan ular g'oyaviy mazmuniga ko'ra qahramonlik dostonlariga yaqin turadi. Ammo dostonlarga xos bo'lgan xilma-xil sehrgarlik unsurlari, ajoyib mo'jizalar ham ko'plab uchraydi.

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, she'riy shaklga ega bo'lgan janubiy o'zbek folkloridagi dostonlar shartli ravishda quyidagi asosiy guruhlariga ajratilishi mumkin [10]:

- qahramonlik dostonlari – bahodirlarning yovuz kuchlar bilan kurashlari haqida hikoya qiluvchi dostonlar;
- sehrlil-fantastik dostonlar – qahramon taqdirini belgilovchi karomatli tushlar, ajoyib dong'i va o'zgarishlar motivi bor she'rilar;
- sarguzasht-novellistik dostonlar – qiziqarli voqealar, sevgi mavzusidagi lirik hikoyalar.

Ushbu turkumlashirish shartli bo'lib, ayrim dostonlarda bir nechta mavzu uyg'un holda namoyon bo'ladi. Lekin har bir guruh ma'lum darajada o'ziga xos poetik xususiyatlarga ega.

Tahlil va natijalar. Qahramonlik dostonlarining asosiy qahramonlari Turon, Alpomish, Rajabbek, Avazxon kabi mardonavor bahodirlar hisoblanadi. Ular ko'pincha ajdodlar ruhi yordamida yovuz kuchlar - ajdaholar, devlar va bosqinchilar bilan olishadi. Bu epik qahramonlarning xatti-harakatlari va nutqlari g'oyaviy jihatdan xalqning ozodlik va mustaqillik uchun kurashi ruhini ifodalaydi [11].

Sehrlil-fantastik dostonlarda aksari sehrgarona hodisalar tasvirlanadi. Jumladan, qahramonning oldindan aytib beruvchi karomatli tush ko'rishi, uning shakl va qiyofasini o'zgartirib yuboradigan sehrlil predmetlar, ajoyib parilarni eslatuvchi go'zal qizlar ishtirok etadi. Bunday dostonlarning syujet chizgisi odatda qahramonning sinovdan o'tishi va nihoyat ezgu mavjudotlar yordamida halokatdan qutulib qolishi bilan yakunlanadi.

Sarguzasht-novellistik dostonlarning asosiy mavzusi - botir va go'zal orasidagi muhabbat. Bu she'rlar qahramonning qizni izlab sayohatga o'tlanishi, turli qiyinchiliklarga duch kelishi hamda oxir-oqibat yor topib, baxtiyor hayot kechirishi haqida hikoya qiladi. Ular o'z janriy tabiatiga ko'ra xalq ertaklariga yaqin turadi [9].

1-jadval. Janubiy O'zbekiston dostonchilik maktablarining taqqoslash jadvali

Ushbu hududdagi dostonchilik an'anasi juda qadimiy bo'lib, o'z xususiyatlarini saqlab qolgan. Ana shu jihatdan ham Janubiy O'zbekiston dostonchiligiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Janubiy O'zbekistonda dostonchilik rivojiga xizmat qiladigan bir qator tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, xalqaro miqyosdagi baxshichilik festivali, maqomlar festivali kabi tadbirlar tashkil etilmoqda.

Janubiy O'zbekistonlik baxshilar orasida ustoz-shogird an'analari mustahkam saqlanib qolgan. Natijada, yangi avlod vakillari ham yetilib chiqmoqda.

Janubiy O'zbekiston dostonchiligining eng muhim jihatlardan biri - bu yerda qadimiy dostonlar, termalar va baxshichilik an'anaviy holda davom ettirilmoqda.

Yana bir muhim jihat shundaki, Janubiy O'zbekiston dostonchiligi xalq og'zaki ijodining eng boy hududlaridan biri hisoblanadi. Ana shu boylilikni asrab-avaylash lozim.

Janubiy O'zbekiston, xususan, Qashqadaryo va Surxondaryo hududlaridagi dostonchilik an'analari nihoyatda qadimiydir. Ular yuzlab yillar davomida shakllanib, takomillashib kelgan. Shuningdek Janubiy O'zbekiston dostonchiligi betakror ohangdorlik va badihago'ylikka boydir. Har bir maktabning o'ziga xos uslubi, kuylash tartib-qoidalari mavjud bo'lib, ular avloddan avlodga o'tib kelgan.

Mazkur hududda qadimiy dostonlar, jumladan, "Alpomish", "Go'ro'g'li" kabi dostonlar nihoyatda rivoj topgan. Shuningdek, mahalliy tarixiy qahramonlar haqidagi dostonlar ham keng tarqalgan. Janubiy O'zbekistonlik baxshilar o'z repertuarlarini muntazam boyitib borishga harakat qiladilar hamda yangi dostonlar yaratishda faol ishtirok etadilar. Umuman olganda, Janubiy O'zbekiston xalq og'zaki ijodining poytaxti deyish mumkin. Chunki aynan ana shu yerda dostonchilik eng yuksak cho'qqilarga ko'tarilgan.

Xulosa qilib aytganda, Janubiy O'zbekiston dostonchiligini o'rganish va rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri sanaladi.

Tahlil jarayonida Janubiy O'zbekiston hududida joylashgan Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlaridagi dostonchilik maktablari misolida ushbu maktablarning shakllanishi va taraqqiyoti, shuningdek ularning boshqa maktablardan farqli jihatlari o'rganildi.

Natijalarga ko'ra, Janubiy O'zbekiston dostonchilik maktablari quyidagi xususiyatlarga ega:

- Mazkur maktablar an'ana va uslub jihatdan bir-biriga yaqin bo'lib, umumiy nom bilan "Janubiy O'zbekiston dostonchilik maktablari" deb ham ataladi.
  - Ushbu maktablar repertuarida boshqa joylarda uchramaydigan "Ollonazar Olchinbek", "Oychinor", "Zayidqul" kabi dostonlar mavjud.
  - Ayniqsa "Go'ro'g'li" dostonlari turkumi va uning avlodlari bo'lgan "Avazxon", "Nurali" haqidagi dostonlar keng tarqalgan.
  - Mazkur maktablar ijro uslubida o'ziga xoslik mavjud. Masalan, Qamay maktabida lirik yo'nalish, Chiroqchida esa quvnoq kuylash uslublari ustun.
  - Dostonchilikda ustoz-shogird an'analari saqlanib qolingan bo'lib, ko'plab iste'dodli baxshilar yetishgan.
- Demak, Janubiy O'zbekiston dostonchiligi o'zining betakror xususiyatlari bilan ajralib turuvchi alohida hodisa hisoblanadi. Ushbu maktablarning yanada rivojlanishi va saqlanishi uchun imkoniyatlar keng.

No	Dostonchilik maktablari	Asosiy vakillari	Repertuardagi asosiy dostonlar	Ijro uslubidagi xususiyatlar
1	Sherobod	Bobo shoir, Shernazar Berdinazar o'g'li	Go'ro'g'lining o'limi haqidagi dostoni	Ayrim qadimiy motiv va sujetlar saqlangan
2	Qamay	Berdimurod shoir, Boysari baxshi	Lirik dostonlar	Dostonlarni lirik ohangda ijro etish
3	Chiroqchi	Rajab shoir, Abdulla shoir, Nurali o'g'li	Go'ro'g'li turkumidagi dostonlar	Dostonlarni sho'x va quvnoq kuylash
4	Boysun	Eshmurod Sherdan o'g'li, Mulla Xolnazar	Alpomish, Go'ro'g'li turkumidagi dostonlar	Yuqori malahkali badihago'ylik
5	Beshqo'ton	Alim yuzboshi, Boymurod, Boymat o'g'li	Avazxon, Rustamxon haqidagi dostonlar	Badihago'ylikda o'ziga xos uslub

Ushbu jadval Janubiy O'zbekiston hududidagi turli dostonchilik maktablarini solishtirish asosida tuzilgan bo'lib, har bir maktabning eng muhim jihatlari aks ettirilgan. Bunda ularning farqli va umumiy tomonlari yaqqol ko'rinib turibdi.

Janubiy O'zbekiston hududidagi Qashqadaryo, Surxondaryo va boshqa viloyatlarda shakllangan dostonchilik maktablarining repertuarida tarixiy dostonlar alohida o'rin egallaydi.

Ular orasida quyidagilar eng ko'p tarqalgan:

- Amir Temur va temuriylar sulolasi haqidagi dostonlar - Temurning sarguzashtlari, uning janglari aks ettiriladi.

- Shayboniyxon haqidagi doston - Muhammad Shayboniyxonning o'zbek xonligini bunyod etishi haqida hikoya qiladi.

2-jadval. Janubiy O'zbekiston dostonchilik maktablari repertuaridagi tarixiy dostonlar tasnifi

No	Doston nomi	Qahramonlar	Voqealar davri
1	Amir Temur haqidagi doston	Amir Temur	XIV asr
2	Jaloliddin Manguberdi haqidagi doston	Jaloliddin Manguberdi	XIII asr
3	Mulla Abdulhamid Madaniy haqidagi doston	Abdulhamid Madaniy	XIX asr oxirlari
4	O'rta Osiyo xonliklari tarixidan lavhalar	Turli tarixiy shaxslar	XVI-XIX asrlar
5	Shayboniyxon	Muhammad Shayboniyxon	XVI asr boshlari

Ushbu jadvalda faqat Janubiy O'zbekiston hududiga oid dostonchilik maktablari repertuaridan tarixiy dostonlar tanlab olingan. Ulardagi voqealar va qahramonlar ham mahalliy xususiyatlarga ega. Bunday yondashuv orqali mavjud tarixiy dostonlarni aniqlash imkoniyati mavjud bo'ladi.

Ushbu hududdagi dostonchilik an'alarining ildizlari chuqur tarixga borib taqaladi. Ana shu qadimiy an'alarining davomi sifatida hozirgi kunda ham yangi dostonchilik maktablari paydo bo'lmoqda [12].

Janubiy O'zbekistonlik ijodkor baxshilar o'z repertuarlarini doimiy ravishda boyitib, yangi dostonlar yaratmoqdalar. Natijada ushbu hudud xalq og'zaki ijodining eng boy mintaqalaridan biriga aylangan.

Dostonchilikda zamonaviy usullardan foydalanish, ayniqsa video-audio yozuvlar olish kabi yangiliklar ham joriy etilmoqda. Biroq baribir asosiy e'tibor an'anaviy usulda doston aytishga qaratilmoqda [13].

Janubiy O'zbekistonlik yosh ijodkorlar o'z ustozlarining izidan borib, dostonchilik sir-asrorlarini o'zlashtirib, bu san'atni yanada rivojlantirishga hissa qo'shmoqdalar.

Xulosa qilib aytganda, qadimiy an'analarga tayanadigan Janubiy O'zbekiston dostonchiligi bugungi kunda

ADABIYOTLAR

1. Afzalov M. (1946). O'zbek xalq shoiri. Sharq yulduzi jurnali, №5, 10-12-b.
2. Ergashev X.T. (2008). Qashqadaryo-Surxondaryo dostonchiligi. Toshkent: Fan, 120-b.
3. Qahhorov A. (1988). Yangi dostonlar. Toshkent: G.G'ulom nomidagi nashriyat-matbaa ijodiy uyi, 167-b.
4. Sarimsoqov B. (1967). Qashqadaryo folklori va etnografik ekspeditsiya materiallari. Toshkent: fan nashriyoti, 156-b.
5. Razzoqov H. va boshq. (1980). O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. Toshkent: fan nashriyoti, 326-b.
6. Jo'raev M. (1976). Janubi-g'arbiy O'zbekiston musiqa folklori. Toshkent: Fan nashriyoti, 167-b.
7. Qodirov L. (2010). O'zbek xalq qo'shiqlari poetikasi. Toshkent: yangi asr avlodi, 220-b.
8. Hamroev A. va boshq. (1959). O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi namunalari. Toshkent: badiiy adabiyot nashriyoti, 269-b.
9. Sultonov U. (2013). Mahalliy shevalar lug'ati. Toshkent: Akademnashr, 270-b.
10. Egamov O. (2019). Surxon vohasi etnografiyasi. Toshkent: Ma'naviyat, 260-b.
11. Rahmonov D. (1983). Baxshilar ijodida voqelik in'ikosi. Toshkent: fan nashriyoti, 167-b.
12. Sobirov R. (2015). Janubiy O'zbekiston etnografiyasi. Toshkent: O'zME, 320-b.
13. Sodiqov S. (2018). Surxon vohasi folklori va etnografik tadqiqotlar. Toshkent: Turon zamin ziyo, 150-158-b.

Nasiba JAKBAROVA,
Namangan davlat chet tillar instituti o'qituvchisi
E-mail: jakbarovanastinka@gmail.com

NamDU katta o'qituvchisi, PhD D.Sarimsaqova taqrizi asosida

**INGLIZ TILI DARSLARIDA MADANIYATLARARO MULOQOT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHGA
MO'JALLANGAN MATNLARNI TANLASH VA TUZISHGA QO'YILADIGAN ZAMONAVIY TALABLAR
(AKADEMIK LISEY MISOLIDA)**

Аннотация

Ushbu maqolada madaniyatlararo muloqotga bo'lgan hozirgi zamon talablari va bu ko'nikmani rivojlantirish O'zbekiston doirasida qanday muhim ahamiyat kasb etishi ko'rsatilgan. Tajriba uchun Namangan viloyatidagi mavjud akademik litseylar o'quvchilari qamrab olingan bo'lib, ularda ingliz tili fani mashg'ulotlarida madaniyatlararo muloqotni integratsiyalab o'qitish jarayonlari kuzatildi.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo muloqot, kompetensiya, matn tanlash, zamonaviy ta'lim, akademik litsey, ingliz tili.

**MODERN REQUIREMENTS FOR THE SELECTION AND COMPOSITION OF TEXTS AIMED AT THE
DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION COMPETENCE IN ENGLISH CLASSES (IN THE
CASE OF AN ACADEMIC LYCEUM)**

Annotation

This article shows the current requirements for Intercultural Communication and how the development of this skill plays an important role within Uzbekistan. For the experience, students from existing academic lyceums in the Namangan region were covered, in which the processes of integrating intercultural communication were observed in English language studies.

Key words: intercultural communication, competence, text selection, modern education, academic Lyceum, English.

**СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ПОДБОРУ И СОСТАВЛЕНИЮ ТЕКСТОВ, НАПРАВЛЕННЫХ НА
РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНЦИИ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ОБЩЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО АНГЛИЙСКОМУ
ЯЗЫКУ (НА ПРИМЕРЕ АКАДЕМИЧЕСКОГО ЛИЦЕЯ)**

Аннотация

В этой статье показаны современные требования к межкультурному общению и то, как развитие этого навыка имеет важное значение в Узбекистане. Для эксперимента были охвачены учащиеся существующих академических лицеев Наманганской области, у которых на уроках английского языка наблюдались процессы интегрированного обучения межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: межкультурное общение, компетентность, выбор текста, современное образование, Академический лицей, английский язык.

Kirish. Madaniyatlararo muloqot kompetensiyani rivojlantirish so'nggi yigirma yil ichida ingliz tilini chet tili (EFL) sifatida o'rgatishning asosiy masalasiga aylandi. O'qituvchilar til o'rgatishning asosiy maqsadlaridan biri o'quvchilarga turli xil madaniyatli odamlar bilan samarali muloqot qilish imkonini berish ekanligini anglab yetmoqda. Biroq, Lázár (2003) kabi bir qancha mualliflarning ta'kidlashicha, umumiy Yevropa tillarga murojaat qilish doirasi (CEF) tavsiyalariga qaramay, til o'rganishning asosiy yo'nalishi hali ham grammatik va leksik kompetensiyani o'rganishga asoslanib kelayotganini ko'rish mumkin. Byram (1997) va Haneda (2007) ham til o'rgatish grammatik shakllarni o'rganish ta'sirida bo'lganligi sababli ingliz tilini chet tili (EFL) sifatida madaniy kompetensiya ko'pincha e'tibordan chetda qolganligini tushuntiradi.

Albatta, mazmunli muzokaralar va madaniyatlararo muloqotni o'rnatish uchun grammatika qoidalari va tilning ravnligini egallash yetarli emas. Shuning uchun, Kramsh (2001) ta'kidlaganidek, ikkinchi tilni o'rganishning asosiy maqsadi samarali muloqot qilish, madaniy chegaralarni tushunishni izlash va bu chegaralar bilan kelishishga urinish bo'lishi kerak. Lazar (2003) ta'kidlashicha, madaniyatlararo muloqot kompetensiya ingliz tili chet tili sifatida (EFL) o'rganishni turli xil vositalar, masalan, ma'lum bir madaniy

kelib chiqish a'zolari bilan gaplashish orqali yoki darsliklar, ommaviy axborot vositalari, hujjatli filmlardan foydalanish orqali kuchaytirilishi mumkin. Shunga qaramay, chet tili kontekstida o'quvchilarning ingliz tilida so'zlashuvchilar bilan gaplashish imkoniyati cheklanganligi haqiqatdir. Demak, ko'p hollarda o'qituvchilar faqat bunday o'quv materiallaridan emas balki o'z sinflarida qo'shiqlar, videolar, filmlar va ko'pincha kommunikativ darsliklar sifatida foydalanishlari zarur.

Nazariy asos. Ushbu tadqiqot uchta nazariy jihatdan qo'llab-quvvatlanadi va mulohazalar quyidagicha izohlanadi:

Madaniyatlararo muloqot kompetensiya

Lazar (2003) madaniyatlararo muloqot kompetensiyani kommunikativ kompetensiyaning kengayishi sifatida belgilaydi. Kommunikativ kompetensiya ma'ruzachining xabarlarini sharhlash qobiliyatini anglatadi va ma'lum bir nutq jamoasidagi boshqa ma'ruzachilar bilan ma'noni muhokama qilish (Bachman, 1990; Savignon, 2001), madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya ma'ruzachining o'zinikidan farqli deb biladigan boshqa madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish qobiliyati sifatida tushuniladi. Bu o'zaro ta'sirda o'zining madaniy kelib chiqishi bilan boshqalar bilan kurashish qobiliyati sifatida tushuniladi.

Byram (1997) ingliz tili chet tili sifatida (EFL) o'qitish lingvistik va nutqiy kompetensiyalarni o'rganishga alohida ahamiyat berganligini ta'kidlaganidek, u madaniy o'Ichovni til tabiiy ravishda uzatishini maqsad qiladi. Bayram (1997) tushuntiradiki, kommunikativ kompetensiya tushunchasining tashabbuskori Xayms lingvistik va ijtimoiy-madaniy kompetensiyalar o'rtasidagi munosabatni o'rnatgan. U tasavvur qilganidek, til so'zlovchilar ijtimoiy hayotni talqin qiladigan so'zsiz madaniy bilimlarning yana bir shaklidir. Xaymsdan iqtibos keltirgan holda, Bayramning asosiy maqsadi til o'rgatish o'quvchilarni o'zlarining madaniyatlari bilan munosabatda bo'lish qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirishi kerakligini ta'kidlab, chet tilda kommunikativ kompetensiya tushunchasini boshqa madaniy joylarda madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya sifatida ishlata olishlariga qaratish kerak deb ta'kidlaydi.

Badiiy matnlar madaniyatlararo muloqot kompetensiyani rivojlantirish vositasi sifatida

Umuman olganda, gazetalar, jurnallar va kitoblar kabi barcha turdagi o'qish materiallari bilvosita turli darajadagi madaniy ifodalar bilan ta'ldirilgan, chunki ular madaniy mazmuni aks ettiruvchi ma'lum bir jamiyatning mahsuli hisoblanadi. Shunga qaramay shuni ta'kidlash kerakki, adabiy matnlar ingliz tilini o'rganuvchilar tomonidan o'zlashtirilishi va tushunilishi qiyin material hisoblanadi. Kramsh (2001) ta'kidlashicha, o'qituvchilar ingliz tilidagi badiiy matnlardan foydalanishda ikkilanishadi, chunki ularga faqat umumiy manfaatlar va o'z bilimlari uchun oddiy matnlarni o'rgatishga yengilroq ekanligini aytib o'tadi. Biroq, ingliz tilidagi adabiy matnlar ham darsliklar va boshqa faktik o'qishlar singari, muzokaralarga boy va madaniy bilimlardan foydalanishga yordam beradigan ideal materiallar ekanligini qayta ko'rib chiqish juda muhimdir. Kramsh (2001) ingliz tilini o'rganuvchilarga an'anaviy matnlardan (darsliklar, gazetalar va jurnallar) adabiy matnlargacha bo'lgan turli xil o'qish materiallari bilan tanishish kerakligini taklif qiladi, chunki ular o'quvchilarga ma'noni muhokama qilish va madaniy vaziyatlar bilan uchrashish imkoniyatini beradi.

Haqiqiy madaniyatlararo muloqot kompetensiya ikkinchi tilni o'rganishda erishilishi kerak bo'lgan asosiy maqsad bo'lsa, iloji bo'lsa, ta'limning barcha darajalarida yaxshi tanlangan adabiy matnlarni kiritishni hisobga olish kerak. Zero, biz bolaligimizdanoq o'z tilimizda xalq ertaklari, rivoyatlari, va boshqa bolalar asarlaridan tanlab olingan turli adabiy asarlarni madaniyatimizning muhim merosini aks ettiruvchi adabiyotni o'qish yoki tinglash bilan shug'ullanamiz. Xuddi shunday, tegishli adabiy asarlarni tanlab, biz ingliz tilini o'rganuvchilarga turli madaniy ifodalardan xabardor bo'lishga yordam berishimiz mumkin.

Ingliz tili chet tili sifatida o'rganish (EFL)da adabiy matnlarni tanlash mezonlari

Pedagogik tajriba davomida o'quvchilarga madaniyatlararo muloqot kompetensiyani rivojlantirishga yordam berish uchun beshta qisqa hikoyalar tanlangan. Qisqa hikoyalarni ingliz tilini o'rganuvchilar bilan o'qish oson, chunki ular odatda qisqacha kompozitsiyalar bo'lib, asosan bitta suyuqetga bag'ishlangan. O'quvchilar ularni qisqa vaqt ichida o'qib chiqishlari va sinf muhokamalarini o'tkazishga undashlari mumkin. Bundan tashqari, agar o'quvchilar uzoq romanlarni o'qishlari kerak bo'lsa, qisqa hikoyalar umidsizlik va charchoqning salbiy his-tuyg'ularini oldini oladi.

Tanlovlar bir madaniyatli asarlar emas, balki ko'p madaniyatli adabiy asarlar ekanligi bilan ajralib turardi. Buning sababi shundaki, bugungi kunda Amerika adabiyoti faqat Angliya-Amerika kanonidan tashqari chegaralarni kesib o'tadi. AQSh asta-sekin turli madaniy guruhlarining birlashuvidan iborat ekanligini qabul qilganligi sababli, uning

adabiyoti yanada inklyuziv va ko'p madaniyatli bo'lib bormoqda (Lauter, 2010).

Pedagogik nuqtai nazardan ko'p madaniyatli adabiyot bir nechta maqsadlarni amalga oshirishga qaratilgan. Birinchidan, talabalarning dunyo haqidagi bilimlarini kengaytirishga harakat qiladi. Ikkinchidan, bu o'quvchilarga boshqa jamoalar bilan madaniyatlararo tushunish va muloqot qilishda yordam beradi. Uchinchidan, bu noto'g'ri qarashlar, stereotiplar va irqchilik munosabatlarining tarqalishini kamaytiradi va to'rtinchidan, o'quvchilarga turli madaniy kelib chiqishi mualliflari tomonidan yaratilgan estetik ko'rinishlarni qadrlashga yordam beradi. Ko'rinib turibdiki, ko'p madaniyatli adabiyotlar madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani bir xil maqsadlarini ilgari suradi.

Tadqiqot uchun kontekst. Ushbu tadqiqot 2022 yilda Namangandagi Akademik litseylarda ingliz tili darslarida o'tkazildi. Dastur oxir-oqibat malakali bo'lib ishlaydigan ingliz tili chet tili sifatida o'rganadigan (EFL) o'quvchilarini tayyorlashga qaratilgan.

Bu e'tibor o'quvchilarni nafaqat ingliz tilini chet tili sifatida o'rganishga, balki uni o'rgatish uchun pedagogik vositalar bilan ta'minlashga o'rgatish kerakligini anglatadi. Binobarin, ushbu harakat tadqiqoti davomida o'quvchilar badiiy matnlarni o'qishda qo'llaniladigan o'qitish usullaridan xabardor bo'lishlari va ulardan kelajakdagi o'qituvchilik kasblarida foydalanishlari kutilgan edi.

Tadqiqot Ishtirokchilari

Ushbu tadqiqotda ishtirok etganlar 15 yoshdan 17 yoshgacha bo'lgan 50 nafar ingliz tili yo'nalishidagi o'rganuvchilardan iborat 2 guruhlar tanlab olindi. Ingliz tili kurslarida ular kommunikativ ingliz tili darsligi bilan ishlaganlar. Bundan tashqari, ular AQSh, Buyuk Britaniya, Avstraliya va Kanadaning madaniy mazmunini o'rganish bo'yicha sinf loyihalari ustida ishlaganlar. Ular o'rganagan mazmuni bayramlar, oziq-ovqat, sayyohlik joylar, geografiya va tarixiy voqealar kabi faktik ma'lumotlardan iborat edi. Ishtirokchilar til darajalariga mos ma'lumotlar tanlab olindi, garchi ularda grammatika, talaffuz va imlo bilan bog'liq bir qancha muammolar bor edi, chunki ular hali ham to'la o'zlashtirmagan edilar.

Tadqiqot usuli

Diagnostika. Loyihaning boshida diagnostika bosqichi bo'lib o'tdi. Talabalarga uchta asosiy savol berildi:

1. Madaniyatlararo muloqot kompetensiya haqida nimalarni bilasiz?
2. Avvalgi kurslarda ingliz tilidagi haqiqiy adabiy matnlarni o'qiganmisiz?
3. Amerika ko'p madaniyatli adabiyoti atamasi bilan tanishmisiz?

Birinchii savol uchun o'quvchilar bu atama bilan tanish emasliklarini tasdiqladilar. Ikkinchi savolga o'quvchilar ilgari hech qachon haqiqiy adabiy matnlarni o'qimaganliklariga javob berishdi. Uchinchi savolga ular bunday adabiyotni yaxshi bilmasliklarini aytishdi.

Ularning javoblari qoniqarsiz bo'lganligi sababli, o'quvchilarga ushbu konstruksiyalarni tushuntirish uchun taqdimot berildi, chunki bu tajribaning asosiy maqsadlaridan biri talabalarga muammolardan xabardor bo'lishga yordam berish edi.

Kursda ushbu konstruksiyalarni qo'llash haqida tanqidiy fikr yuritishlari uchun ushbu tadqiqot bilan bog'liq. Talabalar ushbu muammolarni o'zlarining o'quv jarayoni va kelajakdagi o'qitishlari uchun dolzarb deb topdilar. Ular, asosan, madaniyatlararo muloqot kompetensiya tushunchasini qiziqarli mavzu va ular hali ham yaxshilashlari kerak bo'lgan omil sifatida baholadilar.

Ma'lumotlarni yig'ish vositalari

Ushbu tadqiqotga rahbarlik qiluvchi ikkita e'lon qilingan savolga javob berish uchun to'plangan ma'lumotlar ingliz tili mashg'ulotlarida tushuntirildi va talabalar har bir madaniy vaziyatlarni o'qib chiqib, muhokamalarda faol qatnashdilar. Asosan, uchta ma'lumot yig'ish vositasi bor edi.

To'g'ridan-to'g'ri kuzatish: O'quvchilarning madaniy vaziyatlar aks etgan matnlarni o'rganishdagi konstruktivistik yondashuvlar bilan qanday munosabatda bo'lganligini aniqlash uchun pedagogik aralashuvni ishlab chiqish jarayonida kuzatildi.

Chuqur intervyu: Talabalar roziliklari bilan ulardan suhbat intervyu olindi. Bu tuzilgan intervyu bo'lib, u o'quvchilarga uchta asosiy savolni berishdan iborat edi: 1. Autentik matnlarni o'qish orqali siz qanday madaniy bilimlarga ega bo'ldingiz? 2. Ushbu kursda ko'p madaniyatli adabiy matnlarni o'qish tajribasi qanday edi? 3. Ushbu kursda qo'llaniladigan uslubiy jarayonlar haqida sizni tanqid qiladigan yoki ta'kidlaydigan narsangiz bormi?

Ijtimoiy tarmoqlar: Bunday manba ishtirokchilarga tajriba bilan bog'liq fikr yuritish imkonini berdi. Bu tajriba davomida o'quvchilardan uchta ijtimoiy tarmoqlardan birida bloglar va emayl xatlar yozishlari so'ralgan edi, ularning barchasi anonim yozuvlar edi.

Xulosa va pedagogik jarayonlar. Ushbu maqola ikkita muhim masalani ishlab chiqdi. Birinchidan, u ingliz

tilini o'qitishda hali ham mavjud bo'lgan ikkita asosiy muammoni tasvirlab berdi. Muammolardan biri shundaki, ingliz tilini kommunikativ tarzda o'rgatish uchun mavjud bo'lgan o'qitish usullariga qaramasdan, ingliz tilini o'qitish birinchi navbatda lingvistik tizimni o'zlashtirishga qaratilgan. Yana bir boshqa muammo kommunikativ darsliklarning pedagogik maqsadlarini to'ldirish uchun ingliz tili chet tili sifatida (EFL)da ko'proq autentik materiallarni amalga oshirish zarurati bilan bog'liqligi aniqlandi. Ikkinchidan, o'quvchilarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirish uchun haqiqiy adabiy matnlarni ingliz tilini chet tili sifatida o'rgatish (EFL) bilan birlashtirishga yondashuvlar ko'rsatildi. Eng diqqatga sazovor topilmalardan biri shundaki, ushbu yondashuvlar chet tili mashg'ulotlarida o'qitish amaliyotini ma'no muzokaralari jarayoni va bilimlarni yanada shaxsiy, esda qolarli va mazmunli tarzda qurish imkoniyati orqali takomillashtirish uchun asos bo'ladi. Yana bir xulosa shuki, o'quvchilarga yo'l-yo'riqlar va topshiriqlar bilan birga tegishli yondashuvlarni taqdim etish orqali o'quvchilarga autentik matnlarni yanada qulayroq tarzda o'rganish va tushunish kabi ma'lumotlar berildi. Ushbu materiallar ularga Ingliz tilida to'la qonli suhbatlashish va tilni kengroq xis qilish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Byram, M. (1997). Teaching and assessing intercultural communicative competence. Clevedon: Multilingual Matters.
2. Bachman, L. (1990). Fundamental considerations in language testing. Oxford: Oxford University
3. Haneda, M. (2007). Modes of engagement in foreign language writing: An activity theoretical perspective. Canadian Modern Language Review, 64(2), 297-327.
4. Kramersch, C. (2001). Context and culture in language teaching. Oxford: Oxford University Press.
5. Lauter, P. (2010). Contexts and canons. Pedagogy, 10(1), 1531-4200.
6. Lázár, I. (2003). Incorporating intercultural communicative competence in language teacher education. Strasbourg: European Centre of Modern Languages - Council of Europe Publishing
7. Savignon, S. (2001). Communicative language teaching for the twenty-first century. In M. Murcia (Ed.), Teaching English as a second/foreign language (pp. 12-28). Boston, MA: Heinle & Heinle.

UDK:811.521

Arabboy JO‘RAYEV,
Andijon iqtisodiyot va qurilish instituti tadqiqotchisi
E-mail:arabboyjurayev@gmail.com

Filologiya fanlari doktori F.Xasanova taqrizi asosida

GENERAL AND DISTINCTIVE FEATURES OF THE SPEECH GENRE OF GRATITUDE IN EDUCATIONAL LITERATURE IN ENGLISH AND UZBEK

Annotation

This article discusses the general and distinctive features of the text of the thanksgiving speech genre in the educational literature in English and Uzbek. It provides a statement of the originality of the introductory, main, and final parts of the text of the bilingual thanksgiving speech genre. Especially characteristic is the presence of a chronology of addressees in English, the absence of a separate page of gratitude in the educational literature on the Uzbek language system, the appearance at the end of parts of the preface, introduction, preface.

Keywords: academic gratitude, microtext, macrotext, hypertext, chronology of recipients, word of gratitude, educational literature.

ОБЩИЕ И ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВОГО ЖАНРА БЛАГОДАРНОСТИ В УЧЕБНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье рассматриваются общие и отличительные особенности текста благодарственного речевого жанра в учебной литературе на английском и узбекском языках. В ней приводится констатация своеобразия вводной, основной, заключительной частей текста двуязычного благодарственного речевого жанра. Особенно характерно наличие хронологии адресатов на английском языке, отсутствие отдельной страницы выражения благодарности в учебной литературе по системе узбекского языка, появление в конце частей предисловия, введения, предисловия.

Ключевые слова: академическая благодарность, микротекст, макротекст, гипертекст, хронология адресатов, слово благодарности, учебная литература.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA O‘QUV ADABIYOTLARIDAGI MINNATDORCHILIK BILDIRISH NUTQIY JANRINING O‘XSHASH VA FARQLI XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida o‘quv adabiyotlaridagi minnatdorchilik bildirish nutqiy janri matning o‘hshash va farqli xususiyatlari haqida fikr yuritiladi. Bunda har ikki tildagi minnatdorchilik bildirish nutqiy janri matning kirish, asosiy, yakuniy qismlarining o‘ziga xosligi bayoni keltiriladi. Ayniqsa, ingliz tilida adresatlar xronologiyasining mavjudligi, o‘zbek tili tizimida o‘quv adabiyotlarida minnatdorchilik bildirish alohida sahifalanmasligi, muqaddima, kirish, so‘zboshi qismlarining yakunida kelishi bilan xarakterlanadi.

Kalit so‘zlar: akademik minnatdorchilik bildirish, mikromatn, makromatn, gipermatn, adresatlar xronologiyasi, minnatdorchilik so‘zi, o‘quv adabiyotlari.

Kirish. So‘nggi yillarda nutqiy janrlarning lingvistik xususiyatlarini o‘rganish deyarli alohida yo‘nalish sifatida shakllandi. Bunda har bir nutqiy janrning lingvistik xususiyatlarini aniqlashda uning matniy kompozision butunligini ta‘minlovchi vositalar tahlilga tortilmoqda. Nutqiy janrlar tarkibida minnatdorchilik bildirish nutqiy janri ham o‘ziga xos kommunikativ maqsad, kompozisiya va uslubga ega nutqiy janr sifatida alohida o‘rin tutadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shu kunga qadar ingliz va o‘zbek tillarida minnatdorchilik bildirish nutqiy janrining qiyosiy tipologik tadqiqiga oid ilmiy tadqiqotlar olib borilgan emas.

Tadqiqot metodologiyasi. Ingliz tilida o‘quv adabiyotlarida minnatdorchilik bildirish nutqiy janri yuzasidan olib borilgan ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ushbu til madaniyatida o‘quv adabiyotlarida minnatdorchilik bildirish orqali adresantdan o‘z yordamini ayamagan shaxslarga bo‘lgan adresantning alohida hurmati ifodalanadi. Bunda adresantlar ingliz tilidagi bag‘ishlov va tashshakkur so‘zi orqali o‘z hurmatini bayon qiladilar.

Tahlil va natijalar. Ingliz o‘quv adabiyotlaridagi minnatdorchilik bildirish adresatlari o‘quv qo‘llanmani tayyorlashda o‘z yordamini ayamagan jamoa vakillari, hamkasabalar, talabalar, redaksiya, shuningdek, mualliflik xuquqiga ega kitob mualliflari, va hatto televidenie, jurnal, adabiy manba hamda oila a‘zolari, do‘stlari, yaqin birodarlari bo‘lishi ham mumkin. Ingliz tilida o‘quv adabiyotlarida adresatlar qamrovi keng, bularni tanlash adresantning ixtiyoriy tanloviga kiradi.

O‘quv adabiyotlaridagi minnatdorchilik bildirish nutqiy janrining matniy kompozision tuzilishini o‘rganishda, avvalo, ingliz tilidagi o‘quv adabiyotlarida muallifning tashakkur so‘zi Acknowledgements deb nomlanib, alohida sahifa sifatida ajratilishi va kitobning boshqa qismlaridan minnatdorchilik bildirish jumlasining mustaqilligini alohida ta‘kidlash kerak.

Ingliz tili o‘quv adabiyotlaridagi minnatdorchilik bildirish nutqiy janrining kirish qismi o‘ziga xos bo‘lib, ushbu qism adresantni men olmoshi orqali ko‘rsatilishi va uning majhul nisbat shakllari ifodalab kelishligi bilan xarakterlanadi. Ingliz tili o‘quv adabiyotlarida minnatdorchilik bildirishning

kirish qismida I am deeply grateful to, I am indebt to, I want to thank, I would (particularly) like to thank ..., I would like to express my gratitude to ..., I would like to express the deepest appreciation to ..., I'd like to express my deepest thanks to..., I would like to extend my deepest gratitude to..., I would like to pay my special regards to ..., I'm extremely grateful to..., This project would not have been possible without... kabi jumlar bilan boshlash ommaviylashgan shakllardir. Kirish qism minnatdorchilik bildirishning birinchi bosqichi bo'lganligi sababli unda adresant shaxsining ko'rsatkichlari adresatniki kabi to'liq yozilmaydi. Ingliz tilida minnatdorchilik bildirishda adresantning ismi sharifi hech qaysi qismda mavjud bo'lmaydi, kitobning bosh sarlavhasida ifodalangan ismi shariflarning o'zi etarli hisoblanadi. Ammo o'zbek tili o'quv adabiyotlarida muallifning minnatdorchilik bildirish so'zi alohida sahifa sifatida belgilanmaganligi sababli so'zboshi yoki muqaddima yoki annotasiyadan so'ng keltirilishi holatlari kuzatiladi. Agar minnatdorchilik so'zboshi yoki muqaddima qismlarda ifodalansa, so'z boshi va muqaddimaning muallifi o'quv adabiyoti qoidasiga binoan ushbu qismning oxiriga joylashtiriladi. Odatda, o'zbek o'quv adabiyotlarida so'z boshi va muqaddimaning yakuni sifatida minnatdorchilik bildirish nutqiy janri keltiriladi.

Ingliz tilida Acknowledgements, ya'ni minnatdorchilik so'zining kirish qismidagi matnlar kichik mikromatn sifatida quyidagicha shakllanadi:

Acknowledgements

We would like to express our deep gratitude to all the people and organizations who have had an immediate impact on this book [1].

O'zbek tilida esa o'quv adabiyotlaridagi minnatdorchilik bildirish so'z boshi va muqaddima qismlarining yakunida kelishligi bilan xarakterlanadi. Masalan,

So'z boshi :

Avtor ushbu risolaning nashr kilinishiga yordam bergan Andijon Davlat pedagogika institutining rektori prof. A. K. Kosimovga, rektor urinbosari K.G'. Parpievga o'zining samimiy minnatdorchiligini bildiradi [3].

Kirish

Muallif qo'llanmani tayyorlashda o'zlarining qimmatli maslaxatlari bilan yaqindan yordam ko'rsatgan Uzbekiston Oliy va o'rta maxsus maktablari muammolari instituti gumanitar ta'lim va tarbiya bo'limi professor M.K. Oripov va Farg'ona DU sosiologiya bo'limi boshlig'i professor T. Abdullaevlarga o'z minnatdorchiligini bildiradi [6].

Shuni aytish kerakki, ingliz va o'zbek tillarida minnatdorchilik bildirish agar o'quv adabiyotining bag'ishlov qismida kelsa, bunda minnatdorchilik bildirish minnatdorchilik so'zi vositasida emas, bag'ishlov vositasida kelishligi munosabati bilan o'z yordamini ayamagan, lekin kitob nashrigacha vafot etgan shaxslarni ifodalashi, bu kishilarga nisbatan hurmatning eng eqori ko'rsatkichi sifatida baholanishi mumkin. Masalan, ingliz tilida:

Dedication

To John Eckersley, who first encouraged my interest in this kind of thing [2].

o'zbek tilida:

Diniy atamalar lug'atidan

Avvalambor, ushbu lug'atni tuzishda bizni ilk bora ilhomlantirgan hamfikir do'stimiz shayh Muhammad Sodik Muhammad Yusuf hazratlarining yorqin hotiralariga bag'ishlaymiz..

Shu jihatlariga ko'ra bag'ishlov va minnatdorchilik bildirishni so'zlovchining hurmatini ifoda qiluvchi o'quv nutqiy janrlari sirasiga kiritish mumkin. So'zlovchining hurmatini ifodalab keluvchi o'quv nutqiy janrlariga minnatdorchilik bildirish, bag'ishlov, dashtat kabilarni kiritish mumkin.

Ingliz va o'zbek tillaridagi minnatdorchilik bildirish nutqiy janrining matniy kompozision tuzilishi borasidagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida minnatdorchilik bildirish nutqiy janri matniy kompozision tuzilishi mikromatn, makromatn va gipermatn xususiyatlarini o'zida aks ettiradi. Bunda gipermatnli minnatdorchilik bildirishlar makromatn va mikromatnlardan tashkil topadi. Minnatdorchilik bildirish nutqiy janrining asosiy qismi minnatdorchilik bildirishning matniy xajmiga qarab belgilanadi. Masalan, gipermatnli minnatdorchilik bildirish nutqiy janri adresatlarning o'zgarish xronologiyasi xisobiga kengayadi. Shu sababli gipermatnli minnatdorchilik bildirish nutqiy janrida asosiy qism akademik hamkasabalar xronologiyasini tashkil qiladi. Ingliz tilida o'quv adabiyotlaridagi minnatdorchilik bildirish nutqiy janri adresatlarning ism-familialarining to'liq yozilishi bilan bilan ajralib turadi. Masalan, ingliz tilida:

Acknowledgements

We would like to express our deep gratitude to all the people and organizations who have had an immediate impact on this book. We are appreciative of the teachers who participated in the book's piloting phase and who provided insurmountable feedback on the content, layout, and teaching suggestions. The following participants were: Elnara Gulieva, Aziza Marupova, Muyassar Kadirova, Iroda Uruncheva, Zemfira Kenjaeva, Ilya Zverev, Nazira Yergesheva, Feruza Dadadjonova, Olim Kodirov, Nodira Fayzieva, Musajan Tadjibayev, Raime Ismailova, Ijobat Jorayeva, and Saodat Saidakbarova [1].

O'zbek tilida ingliz tilida farqli ravishda o'quv adabiyotlarida gipermatnli alohida sahifalangan va nomlangan muallifning tashakkur so'zi sahifasi mavjud emas.

Ingliz tilida minnatdorchilik bildirishning yakuniy qismida adresantning oila a'zolari va do'stlari, yaqin tanishlari kabilarni tilga olish bilan yakunlanadi. Ba'zi hollarda tilga olinmagan va ro'yhatga kiritilmagan yordamchilarga tashakkur aytish bilan yakunlanishi ham mumkin. Masalan, Finally, we wish to thank our families and friends for their support and encouragement from start to finish. Now we know why so many acknowledgements end with: "We couldn't have done it without them".

Ingliz tilidagi minnatdorchilik bildirish nutqiy janri yakuniy mikromatnlari tuzilishi, asosan, adresatlarning alohida yoki umumiy ko'rsatilishi tartibiga bog'liq, masalan, adresatlar alohida ko'rsatilganda, minnatdorchilik matni quyidagicha quyidagicha shakllantiriladi:

Acknowledgements. Last but not least, we owe a great amount of debt and gratitude to Nodira Meliboeva whose vision of creating a sustainable in-service teacher education program came to fruition under her guidance and support. The development of Uzbekistan's foreign language in-service teacher education program would not have been possible without her[1].

O'zbek tilida esa diniy o'quv qo'llanma va risolalarda minnatdorchilik bildirish matnning bir qismi yoki to'liq gap shaklida keladi va mikromatn xususiyatiga ega bo'ladi. Minnatdorchilik bildirish nutqiy janrining yakuniy qismi diniy o'quv qo'llanma va risolalarda o'ziga xos bo'lib, Alloh bilan bog'liq shakllar asosiy o'rinda bo'ladi. Masalan,

So'z boshi:

Ushbu risolani yozishda beminat yordam bergan ustozlarimizga Alloh Taolodan ajru mukofotlar tilaymiz. Alloh Taolo hammamizni oqibatimizni xayrli qilsin. Omin [5].

Annotasiyadan so'ng kelganda to'liq mikromatnni hosil qiladi:

Ushbu kitobni nashr ettirishda homiylik qilgan sahovatpesha do'stimiz Hoji Ulug'bek Abdullaevga Olloh taolodan ajru mukofot tilaymiz. Kitob sotuvidan tushgan mablag' kam ta'minlangan oilalarga hadya etiladi [4].

Xulosa va takliflar. Ko'rinadiki, ingliz va o'zbek tillarida minnatdorchilik bildirish nutqiy janri o'ziga xos milliy-madaniy qoliplar asosida shakllanadi. Ingliz va o'zbek tillarida o'quv adabiyotlarida minnatdorchilik bildirish nutqiy janri semantik jihatdan universal mazmun kasb etsa-da, ingliz tilida minnatdorchilik bildirishning matn qolipida farqli xususiyatlar mavjud. Ingliz tilida o'quv adabiyotlarida minnatdorchilik bildirish gipermatn, makromatn, mikromatn

qolipida kirish, asosiy, yakuniy qismlarining ifodalanishi, ularda adresatlarning xronologik ketma-ketligi mavjudligi bilan xarakterlanadi. O'zbek tilida esa o'quv adabiyotlarida minnatdorchilik bildirish so'zboshi, muqaddima, kirish kabi qismlarning yakunida mikromatn sifatida ifodalanadi. Demak, har ikki til tizimida o'quv adabiyotlaridagi minnatdorchilik bildirish milliy-madaniy xususiyatlarga ega bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. U., Khan, Nazmutdinova K., Tangirova K. Reconceptualizing language teaching: An in-service teacher education course in Uzbekistan. Baktira press, 2019, p 67.
2. Swan M. Practical English Usage. Oxford Universiny Press, 2005, VI.
3. Нурмонов А. Ўзбек тилининг паралингвистик воситалари хакида. Андижон, 1980 й, 44 бет.
4. Садриддин Салим Бухорий. Баҳоуддин Нақшбанд ёки етти пир. Тошкент, Янги Аср Авлоди, 2003, 2 бет.
5. Ҳазрат Баҳоиддин Нақшбанд. Тарихий ва маърифий рисола. "Сано - стандарт" нашриёти, Тошкент, 2013, 4-6 бетлар.
6. Юнусов К. Социология ўқув қўлланмаси. Андижон шаҳри, 1998 йил, 5-бет.

Laylo JO'RAYEVA,
Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: laylojoyrayeva2096@gmail.com

BuxDU professori Y.Saidov taqrizi asosida

LINGUISTIC STUDY OF FOOD AND PLANTS IN NAVOI'S WORKS

Annotation

In the article, the words expressing the concepts of food, drink and plants in Alisher Navoi's works are studied in the lexical-semantic and linguistic-cultural aspect, their place and expression in the system of Uzbek linguistic-cultural realities is highlighted, the relationship of the current Uzbek literary language to these names is studied, the specific lexical meaning and phonetic form changes are revealed and evidenced by material in artistic texts.

Key words: linguoculturology, linguocultural, associative, language, word, reality, lexeme, dictionary, archaism, historicism.

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ПИЩИ И РАСТЕНИЙ В ТВОРЧЕСТВЕ НАВОИ

Аннотация

В статье слова, выражающие понятия еда, пите и растения в произведениях Алишера Навои, изучаются в лексико-семантическом и лингвокультурологическом аспекте, выделяется их место и выражение в системе узбекских лингвокультурных реалий, взаимосвязь изучено отношение современного узбекского литературного языка к этим названиям, выявлены специфические лексические значения и изменения фонетических форм, что подтверждается материалом художественных текстов.

Ключевые слова: лингвокультурология, лингвокультурология, ассоциативность, язык, слово, действительность, лексема, словарь, архаизм, историзм.

NAVOIY ASARLARIDAGI OZIQ-OVQAT VA O'SIMLIK LARING LINGVOMADANIY TADQIQI

Annotatsiya

Maqolada Alisher Navoiy asarlaridagi oziq-ovqat, ichimlik hamda o'simlik tushunchalarini ifodalovchi so'zlar leksik-semantik va lingvomadaniy aspektida tadqiq etilgan, ularning o'zbek lingvokulturologik realiyalari tizimidagi o'rni va ifodalanishi yoritilgan, hozirgi o'zbek adabiy tilining mazkur nomlarga munosabati o'rganilgan, leksik ma'no va fonetik shaklda yuz bergan muayyan o'zgarishlar ochib berilgan va badiiy matnlardagi ashyoviy materiallar bilan dalillangan.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, lingvomadaniy, assotsiativ, til, so'z, realiya, leksema, lug'at, arxaizm, tarixizm.

Kirish. Buyuk adib Alisher Navoiyning she'riy asarlari tilida turli sohalarga oid leksemalar tizimida realiyalar, chunonchi, oziq-ovqat, ichimlik hamda o'simlik nomlari muhim o'rin tutadi. Ular uzoq tarixga ega xalqimizning ijtimoiy va madaniy hayoti haqida ahamiyatli va muhim ma'lumotlar beradi. Ayonki, realiyalar u yoki bu xalqning tarixi, madaniyati, dunyoqarashi, dini, maishiy hayotiga xos predmet, voqea-hodisa va tushunchalarni ifodalovchi xos so'zlardir. Realialar so'z birikmalari, frazeologizm va maqol ham bo'lishi mumkin. Shoir ijodida oziq-ovqat nomlari alohida leksik va madaniy tizim sifatida shakllangan bo'lib, ular o'zbek xalqining yashash tarzi xususida aniq tushunchalar beradi. Mazkur oziq-ovqat va ichimlik nomlarining ayrimlari hozirgi o'zbek xalqining kundalik turmushida faol iste'molda bo'lsa, ba'zilar eskirib, tarixizmga aylangan. Dastlab hozirgi hayotda mavjud bo'lgan oziq-ovqat va ichimlik nomlarini tahlil etishga harakat qilinsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Adibning quyidagi baytiga e'tibor qarataylik: **Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.**

Bismil etgach saydni andoqki etkaylar *kabob*,

Zaxm etib ko'nglumni chunkim oqti qonim o'rtading[1].

Baytning birinchi misrasida qo'llangan *bismil* so'zining lug'aviy ma'nosi *so'yish, bo'g'izlash*dir. Ayonki, mazkur misradagi *sayd* leksemasining asl lug'aviy ma'nosi *ov jarayoni* bo'lib, ushbu leksema hozirgi o'zbek adabiy tilida qo'llanilmaydi. *Zaxm* so'zining lug'aviy ma'nosi esa *yaradir*. G'azalda realiyalar tizimiga tegishli *kabob* ovqat turi bo'lib,

bugungi kun tilimizda ancha faol leksema sanaladi. Mazkur so'z aslida arab tilga tegishli bo'lib, *qo'rada pishirilgan go'sht* ma'nosini ifodalaydi. Bu so'z arabcha ko'p ma'noli *kabba* fe'lining „aylantirib turdi“ ma'nosi bilan hosil qilingan birinchi bob masdari bo'lib, „sixga tortilgan go'shtni cho'g' ustida aylantirib turib pishiriladigan taom“ ma'nosini bildiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. „O'zbek tilining izohli lug'ati“da ushbu leksema quyidagicha tavsiflangan: „Asosan, go'shtni sixga tortib, qo'raga terib, cho'g' damida pishiriladigan, shuningdek, tandirda yoki qozonda ham tayyorlanadigan taom, keyin esa go'shtdan qovurib tayyorlanadigan ayrim o'zbek milliy taomlari ma'nosini anglatadi. Jigar kabob, lo'la kabob, qiyma kabob kabi. *Kabob* leksemasi ko'chma ma'noda ham ishlatiladi. Masalan: bag'ri (yoki yuragi, dili, jigari, ko'ksi) kabob bo'lmoq iborasi *qattiq kuyinmoq, ruhiy azob tortmoq* majoziy ma'nosida qo'llaniladi. Misol: *Dili kabob bo'lgan Polvon bu yigit voqeasini to'laroq bilmoqchi edi*. J. Sharipov. Xorazm“.

Bayt mazmunida ovdan so'ng hayvon qonini oqirib, kabob tayyorlash holati aks ettirilgan. Baytda musulmon xalqlarining islomga doir diniy tushunchalari yaqqol o'z ifodasini topganligini kuzatish mumkin. Ma'lumki, musulmonlar hayvonlarni so'yish avvalida *bismilloh* so'zini aytishadi. Bu so'z, odatda, biror ishni boshlashdan avval aytiladi. Kabob hozirgi davrda ham o'zbek xalqi ko'p tayyorlaydigan ovqat turlaridan biridir. Ayniqsa, bazmlarda alohida e'tibor bilan tayyorlanadigan taom hisoblanadi.

Tinch ko'ngul birla *qatqisiz umoch*,

Behki birov minnati birla **kuloch** [4].

Baytda insonniylik fazilatlarini haqida so'z yuritilmoqda. Unga ko'ra birovning minnati bilan shirin kulcha yegandan ko'ra qattiqsiz umoch yegan ma'qul deyilmoqda. Shoir yashagan davrda insonlar muayyan tabaqalarga bo'lingan. Unga ko'ra umoch yo'qsullar yeydigan taom turini; kuloch esa badavlat insonlar yeydigan shirin kulcha ma'nosini anglatgan. She'riy parchada bir emas uchta oziq-ovqat turi qo'llangan bo'lib, ular: *qattiq, umoch, kuloch*. *Umoch* uvalangan xamir solib pishirilgan suyuq osh taomidir. Ushbu leksema hozirgi o'zbek adabiy tilida iste'molda emas. Faqatgina, ayrim shevalardagina saqlanib qolgan. Bugungi kunda ushbu taom ayrim o'zbek xalq marosimlaridagina tayyorlanadi.

Qatiq leksemasi "O'zbek tilining izohli lug'ati" da quyidagicha izohlangan: «Sutdan tomizg'i solib ivitib tayyorlangan parhez mahsulot. Yangi ivitilgan qatiq. Qatiq to'kilsa, yuqi qolar, ayron to'kilsa, nesi solar. Maqol. *Sutdan og'zi kuygan, qatiqni ham puflab ichadi*. Maqol. *Miyaning qatig'i* tarzida ko'chma ma'noda ishlatilish xususiyatiga ham ega. *Sher yana Sherzodning ustiga tashlanishga o'zini chog'lab ko'rdi, lekin miyasining qatig'i chiqib holsizlangani uchun majoli kelmadi*. Ertakdan.

Bir kun aning bazmida *shilon* chog'i,
Shohga ham ishtahi o'lg'on chog'i [4]

Baytda bazm jarayoni hamda unda tayyorlanadigan taom haqida so'z bormoqda. Ya'ni bir kuni bazmda shohning ishtahasi o'lgan chog'da, shilon dasturxoniga tortildi. Bu yerda shilon – umumiy ovqat, ya'ni podshohlar ziyofatida kambag'al beva-bechoralarga tarqatiladigan taom ma'nosini anglatadi. Ushbu so'z qo'llanilish davriga ko'ra eskirgan bo'lib, bugungi kunda ishlatilmaydi. Adib asarlarida mazkur taom turi ko'p qo'llanilganligini kuzatish mumkin. Bunga misol tarzida "Muhokamatul lug'atayn" asaridagi quyidagi jumalarni keltirib o'tamiz: "*Va yana ba'zi yemaklardan qaymog' va qatlama va bulamog' va qurut va uloba va mantu va quymog' va urkamochni ham turkcha ayturlar. Va qimizni va suzmani va boxsumni va bo'zani dag'i turkcha ayturlar. Yana tutmoch va umoch va kumoch va tolg'onni ham turkcha ayturlar. Va bu nav' juz'iyotqa mashg'ulluq qilsa bag'oyat ko'p topilur* [6].

Tahlil va natijalar. Ushbu parchada Hazrat Navoiy umuman turkiy xalqlarning bir necha xil taom turlarini keltirganini uchratamiz. Ular: *qaymog', qatlama, bulamog', qurut, uloba, quymog' urkamoch, qimiz, suzma, boxsum, bo'za*. Nomi sanab o'tilgan bu kabi oziq-ovqat nomlari asl turkcha so'z ekanligini adib alohida ta'kidlaydi. *Qaymog'* bugungi kunda ham tilimizda ham faol bo'lgan leksema sanaladi. Bu leksema hozirgi kunda fonetik o'zgarishga uchrab, *qaymoq* tarzida qo'llaniladi. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da ushbu so'z quyidagicha izohlanadi: «Bir necha vaqt turgan, saqlangan sut betida paydo bo'ladigan yoki sutdan separator yordamida yoki boshqa yo'l bilan ajratib olingan quyuq, yog'li mahsulot. Quyuq qaymoq.

Qaymoq bog'lamoq 1) betida qaymoq qatlami hosil bo'lmoq; 2) ko'chma ma'noda *beti qaymoq kabi parda bilan qoplanmoq*. Suv qaymoq bog'labdi (ya'ni yupqa muz bilan qoplanibdi). Murabbo qotib, qaymoq bog'labdi. 2 ko'chma ma'noda kishi yoki narsalarning eng yaxshi qismi, sarasi, asillari. Yigitlarning qaymog'i frontda. Lekin ish sustlashgani yo'q. S. Zunnunova Olov. 3 ko'chma ma'noda biror ish, narsa va shu kabilarning natijasi, hosili, xullasi. Yerning qaymog'i – mehnat qilganniki. Oybek, Olov shabadalar. Qaymog'ini olmoq 1) sutning qaymog'ini ajratmoq; 2) ko'chma natijasini yoki xullasini olmoq. Bir yillik mehnatimizning qaymog'ini oladigan vaqt keldi; 4 Suv betiga yalpoq tosh yoki boshqa narsani otganda, uning bir necha bor suv betiga tegishi, shu tegishdan hosil bo'ladigan holat. Nodir bilan Muzaffar

pastroqda kim ko'p «qaymoq» qilish o'ynashardi. Nodir yassiroq tosh olib, suv oqimiga qarata otar, tosh esa suv yuzida sakray sakray, besh-olti «qaymoq» hosil qilardi. J. Abdullaxonov, To'fon".

Shoir qo'llagan *qatlama* so'zining izohi quyidagicha: "Oddiy xamirdan yupqa yoyib, yog'da pishirib olinadigan xalqimizning azaliy hamda milliy taomlaridan biri sifatida bugungi kunda xuddi shu tarzda nomlanadi. Hech qanday fonetik o'zgarishga uchragan leksema sanaladi. Ushbu leksema bugungi kunda omonim leksema sanaladi. *Qatlama* – taom nomi, *qatlama* – harakatni bildirib, fe'l so'z turkumini ifodalaydi.

Navoiyning yuqorida nomi qayd etilgan asarida etimologik jihatdan o'zlashma qatlamga tegishli *mantu* taomi leksemasi ham qo'llangan bo'lib, bu so'z bugungi kunga qadar o'z ma'nosini saqlanib qolgan leksema sanaladi. Ammo tovushlar tarkibi qisman o'zgarishga uchraganini ko'rish mumkin. Hozirda *mantu* taomi nomi *manti* shaklida iste'molda faol bo'lib, qo'llanish doirasi chegaralanmagan leksema hisoblanadi. Bu taom milliyilgimizga aylanib ulguragan taomlardan biridir.

Navoiy qo'llagan *quymog'* leksemasi turkiy xalqlarda ma'lum va mashhur iste'mol taom nomlaridan biridir. Ammo qisman fonetik o'zgarishga uchrab, *quymoq* shakliga kelib qolgan. U tuxumga un chalib yog'da qovurib olinadigan taom turi sanaladi. Asardagi *urkamoch* leksemasi taom turlaridan birining nomi bo'lib, bugungi o'zbek taomnomasi tarkibida uchramaydi. Adib *qimiz* taom nomini ham qo'llagan bo'lib, u, odatda, biya sutidan maxsus idishlarda bijg'itish yo'li bilan tayyorlanadigan, yengil kayf beruvchi, shifobaxsh ichimlikdir. Misol: *Dala havosi, qimiz, ko'kalamzor dardimga naq davo*. Oybek, Tanlangan asarlar. Ushbu ichimlikni ifodalovchi leksema hozirgi o'zbek tilida mavjud bo'lgan leksema sanaladi. Qo'llanilish davri hamda doirasi chegaralanmagan. Ushbu so'z hech qanday fonetik o'zgarishga uchragan holda hozirga qadar saqlangan. *Qimiz*, odatda, qipchoq lahjasida so'zlashuvchi xalqlarning ichimligi sifatida qaraladi.

Navoiy asarlarida qator o'simlik nomlari ham tilga olingan bo'lib, ular o'zbek madaniyatining bir qismi sifatida namoyon bo'lgan. Unga doir ayrim misollarni quyida keltirib o'tamiz:

Revu rang ahli muridi bo'lmag'ilkim, Hizr emas,
Hirqasin har aqmaq etsa *baqli* hamqodek yashil [3].

Baytdagi *rev* leksemasining asl lug'aviy ma'nosi *makr, hiyla* bo'lib, *hirqa* so'zining lug'aviy ma'nosi esa *darveshlar kiyimi* ma'nosini anglatadi. Uning tavsifi quyidagicha: *makr* va *hiyla* ahlining ustoz bo'lmagan, har bir ahmoq ust-boshini darveshlar kiyimi kabi semizo't bilan yashil etsa ham Hizr bo'la olmaydi. *Rev* so'zi arxaizm leksema sanalib, bugungi kunda ishlatilmaydi. *Hizr* – payg'ambarlardan birining ismi, *baql* – sabzavot, *hamqo* – semizo't. *Hamqo* so'zining lug'aviy ma'nosi rezavor va poliz ekinlari va ularning ovqatga ishlatiladigan mahsulidir. Bu leksema arxaizm sanalib, bugungi kunda ishlatilmaydi. Uning o'rniga *semizo't* leksemasi ishlatiladi. *Baql* leksemasi o'zlashma qatlamga tegishli bo'lib, eskirgan leksema sanaladi. Bugungi kunda uning o'rniga *sabzavot* leksemasi ishlatiladi.

Og'zidan achchiq so'z aytib, zohir etsa zaxru chashm,
Ayb emastur **pista** sho'ru tong emas **bodom** talh [1].

Ushbu baytda shoir insonlarga nisbatan ibratli fikr yoki hikmatli so'z tarzida murojaat qilmoqda. Ayrim insonlar muomalasi qo'pol bo'lib, fikrlarini insonlarga chiroyli tarzda yetkaza olmaydilar. Baytning tavsifi quyidagicha: *ba'zi* kishilarning og'zidan doim achchiq so'z chiqsa, so'zlarida zahar namoyon etsa, bunday insonlar xuddi pistaning sho'rligi-yu, bodomning talhligiga o'xshaydi. Ushbu baytning bugungi kundagi sinonimi tarzida ushbu maqolni eslatib o'tish mumkin: "Achchiq so'zlab, shirin javob kutma". Baytda

majoziy ma'no ifodalangan *pista*, *bodom* kabi leksemalar bugungi kunda ham adabiy tilimizda faol leksemalar bo'lib, o'zlashma qatlamga mansub, qo'llanilish doirasi hamda davri chegaralanmagan leksema sanaladi. *Achchiq*, *sho'r*, *talh* kabi leksemalar o'zaro assotsiativ munosabatni yuzaga chiqargan. *Sho'r* hamda *talh* leksemalari *bodom* so'zidagi shirinlik semasi bilan kontekstual antonimlikni yuzaga keltirgan. *Bodom* ming yillardan beri xalq tabobatida shifobaxsh o'simlik sifatida mashhur. "O'zbek tilining izohli lug'ati" da *bodom* leksemasi forsiy o'zlashma qatlamga tegishli ekanligi aytilib, u quyidagicha izohlangan: "1 Atirgullilar oilasiga mansub, sermoy mag'zi iste'mol qilinadigan daraxt. Olmadan *bodom* bo'lmas, tagi past odam bo'lmas. Maqol; 2 Shu daraxtning mevasi (danagi). Achchiq *bodom*. *Bodom* yog'i. Odam — odam bilan, *pista* - *bodom* bilan. Maqol".

Shirada *zardolu* etib qand hal,

Yo'q kadu **amrud** kaduyi asal [4].

Ushbu baytda qand, asal so'zlari sinonimik qatorni, *zardolu*, amro'd leksemalari mevalar qatorini, kadu leksemasi esa poliz mahsuloti nomlarini yuzaga keltirgan. Birinchi misrada shirada *zardolu* qanddek shirin, ya'ni qand vazifasini

bajaruvchi deyilsa, amro'd, ya'ni nok undanda shirin asalga qiyoslangan. *Zardolu* leksemasi bugungi kunda *o'rik* tarzida ishlatiladi hamda sariq olixo'ri ma'nosini anglatadi. Navoiy ijodida nok mevasi tushunchasi boshqa leksemalar bilan ham ifodalanganini kuzatish mumkin. Shoir mazkur tushuncha o'rnida ba'zan *nashvati*, *olmurut* kabi leksemalarni qo'llagan.

Xulosa va takliflar. Xulosa qiladigan bo'lsak, Hazrat Navoiy asarlari tilida oziq-ovqat va o'simlik ma'nosini ifodalovchi leksemalar salmoqli miqdorni tashkil etadi. Ularni ikki guruhga – arxaizm va istorizm leksemalarga ajratish mumkin. Navoiy asarlaridagi oziq-ovqat, ichimlik va o'simlik tushunchalarini ifodalovchi nomlar o'zbek xalqining tarixi, madaniyati, dunyoqarashi, tafakkuri, ijtimoiy taraqqiyoti, maishiy hayoti xususida keng ma'lumotlar berishi bilan ahamiyatlidir. Ular milliy va tarixiy koloritni o'zida mujassamlashtirganligi bilan alohida ajralib turadi. Mazkur oziq-ovqat va o'simliklar o'zbek xalqining qadimiy urf-odat hamda an'analaridan muayyan darajada aniq ma'lumot beradi. Shunga muvofiq adib asarlaridagi oziq-ovqat va o'simliklar kabi boshqa realiyalarni ham lingvokulturologik aspektda o'rganish hozirgi o'zbek tilshunosligi uchun ahamiyatlidir.

ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. G'aroyib us-sig'ar / Xazoyin ul-maoniy. Mukammal asarlar to'plami. Yigirma tomlik. Uchinchi tom. – Toshkent: Fan, 1988.
2. Alisher Navoiy. Navodir ush-shabob / Xazoyin ul-maoniy. Mukammal asarlar to'plami. Yigirma tomlik. To'rtinchi tom. – Toshkent: Fan, 1989.
3. Alisher Navoiy. Badoe' ul-vasat / Xazoyin ul-maoniy. Mukammal asarlar to'plami. Yigirma tomlik. Beshinchi tom. – Toshkent: Fan, 1990.
4. Alisher Navoiy. Hayratul-abror / Xamsa. Mukammal asarlar to'plami. Yigirma tomlik. Yettinchi tom. – Toshkent: Fan, 1991.
5. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug'atayn. / Mukammal asarlar to'plami. Yigirma tomlik. O'n oltinchi tom. – Toshkent: Fan, 1989.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. I-V. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006-2008. – T. I. -417 b.

Dilshod ZAKIROV,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti o'qituvchisi
E-mail: zakirovdilshod1989@gmail.com

O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti F.Axrarova taqrizi asosida

THE MAIN TASKS OF THE GUIDE-TRANSLATOR PROFESSION AND A PLACE IN SOCIETY

Annotation

This article will focus on how the profession of guide translators, like others, affects the development of technology and changing social trends, acquires new functions in the future, about the specific advantages, disadvantages, and some difficulties of the profession of a guide translator. All these aspects were considered in order to understand how suitable Taylor is for this career, choosing this profession for guide translators.

Key words: target language, specialization, optimization, rates, scientific and pedagogical, professional activity, modernization, translation agencies, translator locator, subtlety, mobility.

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ ПРОФЕССИИ ГИД-ПЕРЕВОДЧИК И МЕСТО В ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В данной статье речь пойдет о том, как профессия переводчиков-гидов, как и другие, влияет на развитие технологий и изменение социальных тенденций, приобретает в будущем новые функции, о конкретных достоинствах, недостатках, некоторых трудностях профессии переводчика-гида. Все эти аспекты были рассмотрены, чтобы понять, насколько Тейлор подходит для этой карьеры, выбирая эту профессию для переводчиков-гидов.

Ключевые слова: целевой язык, специализация, оптимизация, ставки, научно-педагогическая, профессиональная деятельность, модернизация, переводческие агентства, локатор переводчик, тонкость, мобильность.

GID-TARJIMONLIK KASBINING ASOSIY VAZIFALARI VA JAMIYATDAGI O'RNI

Annotatsiya

Ushbu maqolada gid-tarjimonlarning kasbi, boshqalar singari, texnologiyaning rivojlanishi va ijtimoiy tendentsiyalarning o'zgarishiga ta'sir qilishi, kelajakda yangi funksiyalarga ega bo'lishi, gid-tarjimon kasbining o'ziga xos afzalliklari, kamchiliklari, ba'zi qiyinchiliklari haqida so'z boradi. Gid-tarjimonlar uchun ushbu kasbni tanlash, ushbu martabaga mos imkoniyatlariga qanchalik tayyor ekanlikni tushunish uchun ushbu jihatlarining barchasi ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: maqsadli til, ixtisoslashuv, optimallashtirish, stavkalar, ilmiy-pedagogik, kasbiy faoliyat, modernizatsiya, tarjima agentliklari, Lokator tarjimon, nozikliklar, harakatchanlik.

O'zbekistonning ochiqlik siyosati, dunyo bozoriga faol kirib borayotgani, barcha sohalarda xalqaro hamkorlik kengayayotgani xorijiy tillarni bilishga ehtiyojni oshirmoqda. Chet tilini o'qitishning ilmiy-pedagogik salohiyatini oshirish maqsadida "El-yurt umidi" jamg'armasi orqali xorijiy doktoranturada ta'lim olish uchun yiliga 20 ta o'rin ajratilayapti. O'zbekistonning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi, xalqaro aloqalarning kengayishi, xalqaro savdo va diplomatik faoliyatning o'sishi tarjimonlik kasbining mamlakatimizda eng mashxurlaridan biriga aylanishiga olib keldi. Ko'p sonli yuqori malakali, professional malakali tarjimonlarni tayyorlash zaruriyati tug'ildi. O'zgarishlar tarjima sohasidagi mutaxassislariga qo'yiladigan talablarni oshirmoqda. Tarjimonning chet tilini bilishi tabiiy, ammo uning kasbiy malakasi uchun yetarli bo'lmasligi mumkin.

Tarjimon-bu bir tilda yozilgan matn (manba tili) boshqa tilda (maqsadli til) boshqa matnga aylantiradigan mutaxassis. Tarjima nafaqat so'zlarni bir tildan boshqasiga o'zgartirishdir. Tarjimon asl matnning g'oyalari va ohangini ham yetkazishi kerak. Shuningdek, u ikki til o'rtasidagi madaniy farqlarni hisobga olishi kerak.

Tarjimonning vazifalari quyidagilar iborat bo'ladi :

- Asl matn o'qish va tushunish.
- To'g'ri so'zlarni topish uchun lug'atlar va tarjima dasturlaridan foydalanish.
- Tarjimani asl matnning ohangi va uslubiga qarab yozish. Tarjimani tekshirish va tuzatish.

- Kontekst va jargonni tushunish uchun tarjima qilinadigan matn mavzusi bo'yicha tadqiqotlar o'tkazish.

- Mijozlar tomonidan belgilangan muddatni hurmat qilish.

2024 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston ta'limini modernizatsiya qilish kontseptsiyasi va "O'zbekiston Respublikasining" ta'lim to'g'risidagi Qonuni bugungi kunda mehnat bozorida raqobatbardosh, mas'uliyatli, jahon standartlari darajasidagi mutaxassislar samarali ishlashga, doimiy kasbiy o'sishga, ijtimoiy va kasbiy harakatchanlikka tayyor bo'lgan vakolatli xodimni tayyorlashning muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu vazifalar mutaxassislarining, shu jumladan tarjima sohasidagi mutaxassislarining kasbiy malakasi darajasiga oid mavjud talablar bir qator o'zgartirish va qo'shimchalarni o'z ichiga oladi.

Hozirda xalqaro aloqalarning kengayishi sharoitida tarjimonning roli ortib borayotganligi sababli, kelajakda mutaxassislariga boshqa insonlar bilan zarur aloqalarni o'rnatish va saqlashga, o'z resurslaridan doimiy foydalanish va rivojlantirishga, gid-tarjimonlik faoliyatini optimallashtiradigan axborot texnologiyalaridan foydalanishga imkon beradigan bilim, ko'nikma va malakalarni berish muhimdir. Shu munosabat bilan, kasbiy malakali tarjimonlarni tayyorlash jarayonida shaxsiy rivojlanish vektorini belgilash muammosi dolzarbdir. Biroq, ilmiy ishlarning tahlili, shuningdek, ushbu ish doirasida o'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bitiruvchilarning kasbiy malaka darajasi zamonaviy talablarga

to'liq javob bermaydi. Kelajakda tarjimonlar tilni juda yuqori darajada bilishishi, ammo shakllangan kasbiy va shaxsiy xususiyatlar darajasi yetarlicha yuqori bo'lmashligi mumkin. Shu sababli, kasbiy faoliyatni boshlashda bitiruvchilarning katta qismi qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Tarjimon bo'lish fazilatları va ko'nikmalari:

-Yaxshi tarjimon bo'lish uchun kamida ikkita tilni mukammal bilish kerak. Lekin bu hammasi emas. Yaxshi tarjimon yana:

-Tarjima aniq va asl matnga mos bo'lishi kerak.

-Tarjima qilinadigan matn mavzusini tushunish uchun tarjimon ko'pincha tadqiqot o'tkazishi kerak.

- Bir vaqtning o'zida bir nechta loyihalarda ishlash va belgilangan muddatda yakunlash.

- Tarjimon o'z mijozlari bilan ularning ehtiyojlarini tushunish uchun samarali muloqot qila olishi kerak.

Tarjimon bo'lish uchun tilni o'rganish juda muhimdir. Tarjima yoki amaliy chet tillari (LEA) bo'yicha magistr darajasi ko'pincha so'raladi. Bundan tashqari, ma'lum bir sohada ixtisoslashuv (huquq, tibbiyot, texnika...) mijozlarni topishda yordam berishi mumkin.

Gid-tarjimon bo'lish uchun odatda tarjima bo'yicha ma'lumotga ega bo'lish, manba va maqsadli tillarni mukammal bilish va ehtimol ustoz nazorati ostida ishlash kerak.

Globalashuv va iqtisodiyotni raqamlashtirish tufayli tarjima bozori o'sib bormoqda. Ko'pgina kompaniyalar hujjatlarini, veb-saytlarni, dasturiy ta'minotni tarjima qilish uchun tarjimonlarga muhtoj... Bundan tashqari, Internet yordamida endi butun dunyodagi mijozlar bilan ishlash imkoni yaratildi.

Fransiyada boshlang'ich tarjimon oyiga 1800 dan 2200 evrogacha daromad olishni kutishi mumkin. Tajribali tarjimon 3000 evrogacha daromad olishi mumkin.

Tarjimonlarning daromadlari tilni birlashtirish, tajriba, geografik joylashuv va ish hajmi kabi bir necha omillarga qarab sezilarli darajada farq qiladi. Masalan, Fransiyada qasamyod qilgan tarjimonlarning stavkalari odatda sud organlari tomonidan tartibga solinadi. Ular sertifikatlash uchun to'lovdan tashqari, har bir sahifa, so'z yoki soat uchun belgilangan to'lovni olishlari mumkin. Fransiyada qasamyod qilingan tarjimonlar uchun o'rtacha soatlik stavkalar vazifaning murakkabligi va talabga qarab soatiga 30 dan 100 evrogacha yoki undan ko'p bo'lishi mumkin.

Ishlash sohasiga qarab tarjimonlarning bir nechta turlari mavjud:

- Adabiy tarjimon nashriyot uchun ishlaydi. U shartnoma asosida nashrga mo'ljallangan asarni tarjima qilish majburiyatini oladi. Keng jamoatchilik ko'pincha badiiy matnlarning tarjimonlari (romanlar, hikoyalari va boshqalar) haqida o'ylaydi.), tarjimonlar qo'llanmalar, amaliy qo'llanmalar yoki oshxonalar kitoblarini tarjima qilish ustida ham ishlaydi. Adabiy tarjimon xorijiy maqolalar, intervyular, jo'natmalarni tarjima qilish uchun matbuotda ham ishlashi mumkin...

- Texnik tarjimon ma'lum bir sohada ixtisoslashgan bo'lib, u so'z boyligini mukammal biladi. Tibbiyot sektori, huquq, elektronika, multimedia va telekommunikatsiya texnik tarjimonlar uchun eng istiqbolli sohalardir. Ko'pgina texnik tarjimonlar ikki tomonlama o'quv dasturiga ega: ular ma'lum bir sohada (iqtisodiy, ilmiy, texnik ...) tarjimon sifatida bilimga ega bo'ladi. Texnik tarjima maxsus jihozlarni va yangi texnologiyalarni o'zlashtirishni talab qiladi.

- Audiovizual sohadagi tarjimon kino yoki televidenie uchun subtitrlar va dublyaj filmlariga, shuningdek radioeshittirishlarni tayyorlashga ixtisoslashgan.

- Tarjimon eksperti sudda ishlab chiqariladigan hujjatlarini tarjima qiladi va ekspert topshiriqlarini bajaradi. U

tinglash yoki tergov paytida tarjimon rolini o'ynashi mumkin. U sud organi tomonidan tayinlanadi.

- Lokator tarjimon (lokalizator) veb, multimedia yoki informatika sohasida ixtisoslashgan. Uning maqsadi: interfeyslarni boshqa mamlakatlardan, boshqa madaniyatdan foydalanuvchilarga moslashtirish. Bular o'yinlar, veb-saytlar, DVD bo'lishi mumkin.

- Tarjimon yoki muharrirdan keyingi tarjimon tarjima dasturi tomonidan avtomatik ravishda tarjima qilingan turli hil matnlarni tuzatadi va qayta ko'rib chiqadi.

- Terminolog tarjimon texnik sohalarda xorijiy atamalarining fransuzcha ekvivalentlarini o'rganish va yig'ish uchun javobgardir. U ko'pincha bir sohaga aeronavtika, tibbiyot ixtisoslashgan

- Ko'rib chiquvchi tarjimon tarjimoni asl matnga mosligini tekshirish va tarjima qilingan matn uslubini yaxshilash uchun javobgardir.

O'zbekistonda fransuz tili mutaxassisligi bo'yicha bir necha ming tarjimon bor. Qaysi sohada shug'ullanishidan qat'iy nazar, ularning aksariyati o'z-o'zini ish bilan ta'minlash maqomi bilan ishlaydi. Faqat bir nechta xususiy kompaniya xodimlari (asosan tarjima agentliklari) yoki xalqaro tashkilotlarda (tanlov bo'yicha yollash) yoki armiyada ishlaydi. Fransiya armiyasi har yili 16000 ga yaqin gid-tarjimon lavozimni jalb qiladi, shu jumladan tilshunos ofitser. Tilshunos ofitser, chet tillari bo'yicha mutaxassis, potensial tahdidlarni aniqlash uchun dushman harbiy aloqalarini ushlab turadi va tarjima qiladi. Shuningdek, u fayllarni tarjima qilish uchun javobgardir.

Tarjimonlarning tarjima va boshqa mahoratni (yozish, muloqot) birlashtirgan aralash pozitsiyalarda bo'lishlari juda keng tarqalgan.

Ushbu kasbni amalga oshirish uchun juda chet tilini juda yaxshi bilish zarur, ammo matnning barcha nuanslari va nozikliklarini iloji boricha sodiqlik bilan takrorlash uchun haqiqiy yozish qobiliyatiga va ona tilini mukammal bilish kerak. Ingliz tiliga bo'lgan talab hali ham ustun bo'lib qolsada, tez rivojlanayotgan davlatlardan (fransuz, xitoy, rus, arab) tillarga talab ortib bormoqda.

Hozirgi kunga qadar tarjimonning kasbiy kompetentsiyasining tuzilishi yetarlicha to'liq o'rganilmagan, gid-tarjimonlar faoliyat predmetini, shaxsiy tomonlarini hisobga olgan holda tarjimonning kasbiy kompetentsiyasini shakllantirish modeli yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Bundan tashqari, kelajakda tarjimonlarning kasbiy malakasini shakllantirish muammosi bilan bog'liq ilmiy va uslubiy ishlanmalar deyarli yo'q.

Gid-tarjimon yodgorliklarni, muzeylarni yoki tarixiy joylarni ziyorat qilishda fransuz yoki chet ellik sayyohlar guruhlariga hamroh bo'ladi. U tashriflarni sharhlash orqali jonlantiradi. Borgan sari, boshqariladigan guruhning har bir odami, ularni o'rab turgan olomondan qat'i nazar, gid-tarjimonning tushuntirishlarini mukammal eshitish uchun minigarnituralar bilan jihozlangan.

Ishga borishdan oldin, qo'llanma tarjimonida puxta tayyorgarlik vazifasi bor. U o'z bilimlarini yangilash, sharhlarini yozish va tashrifning rejalashtirilgan vaqti to'g'risida taqdimotini belgilash uchun hujjatli tadqiqotlar olib boradi.

U sayohatni tashkil qilish va kerakli ruxsatnomalarni olish uchun tashrif buyuriladigan sayt menejerlari bilan bog'lanadi. Tashrif davomida gid-tarjimon sayyohlarning qiziqishini uyg'otib, ularning savollariga javob berib, joylar yoki asarlar tarixini sharhlaydi va tushuntiradi.

Tarjimon bo'lish uchun kerakli fazilatlar

Pedagogik: O'z bilimlarni yaxshi baham ko'rish uchun jamoatchilikning qiziqishini uyg'otish va ularning so'rovlarini tinglashni bilish kerak.

Ochiqlik : Gid-tarjimon bilimdon havaskorlardan tortib barcha turdagi auditoriyalarga moslasha oladi.

Moslashuvlik : Sayyohlarning savollariga, ular oddiy yoki sodda bo'lib tuyulsa ham, javob berishga vaqt ajratishi kerak.

Gig-tarjimonlar bilishi zarur bo'lgan vazifalar:

- Turistik hamrohlik xizmatining turi, ishtirokchilar soni, xususiyatlari haqida ma'lumot to'plash
- Ekskursiya dizayni
- Avtorizatsiya, bron qilish uchun so'rov yuborish
- Xizmat yo'nalishini tashkil qilish
- Ishtirokchilarni hamrohlik xizmatini tashkil etish to'g'risida xabardor qilish
- Har Bir mijoz bilan xushmomila bo'lish
- Joylarning geografik, tarixiy va madaniy xususiyatlarini taqdim etish

- Akkompaniment xizmatini baholashni amalga oshirish

- Yangi loyihalarni qidirish

- Professional karta o'qituvchisi qo'llanmasini talab qiladigan tashriflar yoki konferentsiyalarni amalga oshirish.

Yuqorida keltirilgan misollar bizga gid-tarjimonlikda bir-qancha muammolar mavjudligini anglatadi. Bugungi kunda gid-tarjimonlarni tayyorlashning bilim yo'nalishi va kelajakda gid-tarjimonlarning kasbiy malakasini shakllantirish jarayonida shaxsiy rivojlanish vektorini belgilash zaruriyati. Shunday qilib, tarjimon qo'llanmasi kasbi yangi texnologiyalar, sayyohlarning umidlari va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarga moslashadi. Shaxsiy va interaktiv jihatni, joyning chuqur va tushunarli qiyofasini yaratish qobiliyatini saqlab qolish kelajakda muhim bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR

1. Alekseeva, I. S. Tarjimonning kasbiy tayyorgarligi: darslik. Tarjimonlar va o'qituvchilar uchun tarjima va tarjima qo'llanmasi / I. S. Alekseeva. «Союз», Nashriyoti, 2003. 288 bet.
2. Goncharova, H. A. chet tilidagi kommunikativ makonda lingvistik kompetentsiyani shakllantirish matni. / G. V. kretinin, N. A. Goncharova // Высшее образование в России. М., 2008 yil.
3. La traduction raisonnée manuel d'initiation à la traduction professionnelle, anglais, français : méthode par objectifs d'apprentissage Jean Delisle, Alain René 2003
4. Apprendre le français... pour traduire des textes de spécialité Pilar Civera García 2013
5. E. Ochilov., Tajima nazariyasi va amaliyoti. – T., 2012
6. L.K. Latishev Tarjima texnologiyasi: Darslik. Talabalar uchun qo'llanma. Lingv. universitetlar va fakultet - 2-nashr, qayta ko'rib chiqilgan. Va. - M. : "Akademiya" nashriyot markazi, 2005. - 320 bet.
7. Gavrilenko N.N. Professional muloqot sohasida tarjimonlik tayyorlash: Monografiya. - M. : RUDN, 2008. -- 175 bet.
8. Komissarova N.V. Bo'lajak tarjimonlarning kasbiy va kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirish: Diss. ish uchun. uch. qadam. Cand. ped. fanlar. - Chelyabinsk, 2003. -- 179 bet.
9. Devenir traducteur : métier, salaire, études, formation – Guide complet (olecio.fr)
10. Traducteur / Traductrice : métier, études, diplômes, salaire, formation | CIDJ

УДК:316.472.4:316.74(575.1

Шавкат ИБРАГИМОВ,

кандидат филологических наук, доцент Национального университета Узбекистана

E-mail: ibragimov_shavkat@inbox.ru

Рецензент – А. Каримов, декан факультета Международной журналистики, Узбекского государственного университета мировых языков, доктор филологических наук.

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА ВОСПИТАНИЕ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Аннотация

Является ли Интернет элементом цивилизации спасения или это средство приведения человечества к кризису? Сегодня проблема сохранения Национального информационного пространства в глобальной среде становится очень актуальной. Термин “люди, которые живут в Интернете” становится все более популярным. В общем, возникает вопрос о том, что будет следствием того, что молодые люди подключены в социальной сети. В этой статье мы рассмотрим важный вопрос о влиянии всего человечества на воспитание подрастающего молодого поколения и жизнь в социальной сети.

Ключевые слова: воспитание, молодёжь, интернет, социальные сети, СМИ, информация, социализация, воспитание личности, формирование личности, закон, культура общения, виртуальной жизни.

IJTIMOY TARMOQLARNING YOSH AVLOD TARBIYASIGA TA'SIRI

Annotatsiya

Internet najot tsivilizatsiyasining elementimi yoki insoniyatni inqirozga olib keladigan vositalari? Bugungi kunda global muhitda Milliy axborot makonini saqlab qolish muammosi juda dolzarb bo'lib bormoqda. Hozirgi davrda "Internetda yashovchi odamlar" atamasi tobora ommalashib bormoqda. Umuman olganda, yoshlarning ijtimoiy tarmoqqa ulanishi qanday oqibatlariga olib keladi, degan savol tug'iladi. Ushbu maqolada biz butun insoniyatning yosh avlod tarbiyasiga va ijtimoiy tarmoqdagi hayotga ta'siri haqidagi muhim masalani ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: ta'lim, yoshlar, internet, ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari, axborot, sotsializatsiya, shaxs tarbiyasi, shaxsni shakllantirish, huquq, mulqot madaniyati, virtual hayot.

THE INFLUENCE OF SOCIAL NETWORKS ON THE EDUCATION OF THE YOUNG GENERATION

Annotation

Is the Internet an element of salvation civilization or is it a means of bringing humanity to crisis? Today, the problem of preserving the National Information Space in the global environment is becoming very urgent. Today the term “people who live on the Internet” is becoming increasingly popular. In general, the question arises about what will be the consequences of young people being connected on a social network. In this article we will consider the important issue of the influence of all humanity on the upbringing of the younger generation and life in the social network.

Key words: education, youth, Internet, social networks, media, information, socialization, personality education, personality formation, law, culture of communication, virtual life.

Предисловие. Распространение современных информационных технологии, а также каналы средств массовой информации привело к радикальным изменениям в восприятии граждан во всем мире и беспрецедентным образом расширило кругозор людей и их аргументацию, так что никто не может изолировать людей друг от друга ментально или психологически. Потому что то, что происходит в любой части мира, оказывает влияние на все остальные части сегодняшнего мира, и сегодняшний мир стал деревней вчерашнего дня. «Зная особенности восприятия и переработки информации в памяти человека, можно достаточно эффективно манипулировать общественным мнением. Используя СМИ как средство всемирной диктатуры, сильные мира сего навязывают пассивному большинству образцы-эталон, с помощью которых оно судит о себе и других. Они же создают новую, иллюзорную реальность, ложный мир, дающий человеку забвение и возможность удовлетворения своих примитивных прихотей и желаний» [1].

Социальные сети дают молодым людям возможность выражения себя и поиска единомыш-

ленников. Они позволяют поделиться своими мыслями и идеями, выразить свои убеждения и мнения. Это помогает молодым людям находить себя в обществе и находить новых друзей.

Кроме того, социальные сети стимулируют активность и самовыражение, призывая молодежь к творческому проявлению и общению со всем миром. Несмотря на все позитивные стороны, социальные сети оказывают негативное влияние на молодежь.

Президент Республики Узбекистана Ш. Мирзиёев рассказал об образовании и воспитании молодежи, сказав, что их любовь к книге уменьшилась и что дети большую часть времени проводят в социальных сетях. Было отмечено, что «Я хочу, чтобы вы меня правильно поняли, я не против интернета. Сегодня я точно знаю, что нет другого инструмента, который мог бы заменить Интернет с точки зрения распространения информации, скорости и совершенства обмена информацией. Но я категорически против формирования не на основе нашей мировой и национальной литературы, где веками проверялось сознание, мировоззрение наших детей, что является источником высокой духовности, а на основе вредной

информации, впитывающей идеи, которые лежат для нас в головах нашей молодежи. Растущее число таких негативных случаев требует создания совершенно новой системы работы с молодежью»[2].

Обзор литературы В работе мы опирались на исследования Ю.Д. Бабаева, Е.П. Белинская, А.Е. Войкунский, А.Е. Жичкина, Д.В. Иванов, Д.И. Кутюгин, В.Л. Силаева, научная статья Коптелова Н. И. Интернет-зависимость среди подростков как психолого-педагогическая. Социолог Бабаева Ю. Д. в своем труде «название» описывает негативное влияние социальных сетей на подросток.

Основная часть (методология, результаты).

Цель социальной сети - обеспечить, чтобы люди с общими интересами или деятельностью в Интернете общались друг с другом. Это взаимодействие осуществляется через внутреннюю почту или систему обмена сообщениями. Социальные сети можно включать или выключать. Одной из особенностей социальной сети является система друзей и групп. Его можно охарактеризовать на различных взглядами. «Социальные сети функционируют как культурные центры, которые позволяют людям обсуждать вопросы, непосредственно влияющие на их жизнь. По мере того как они набирают популярность, они привлекают все больший интерес со стороны традиционные средства массовой информации»[3]. Культура использования информации, в том числе личной информации, в социальных сетях.

В целом понятие «социализация» появилось в конце XIX века, для того чтобы описать процесс формирования личности под влиянием социальной среды. Социализация понимается как процесс усвоения социальных норм и культурных ценностей общества, к которому принадлежит человек на протяжении всей своей жизни. Понятие «социализация» тесно связано с понятиями «воспитание личности», «формирование личности», но это более широкое понятие, позволяющее охватить все возможные воздействия на человека.

Социализация (социализация) - это процесс, посредством которого индивид адаптируется к обществу, который осуществляется в семье, учебном заведении, трудовых коллективах в несколько этапов. Однако сегодня, как объяснил исследователь Ф. Уэбстер «Как я уже говорил, Кастельс полагает, что включенность в сеть - условие полноценного участия в жизни современного общества. Тем самым утверждается, что доступ к ИКТ и, в первую очередь к Интернету, определяет право гражданства в информационной эпохе. Несмотря на свой энтузиазм по поводу возросших возможностей связи между людьми, Кастельс опасается, что если главной составляющей этого общения станет развлечение, то это будет означать, что люди не сами будут поддерживать интерактивное общение, его будут направлять централизованные силы»[4]. Информационные и коммуникационные инструменты, которые человечество все чаще использует в этом процессе: средства массовой информации, компьютерные и интернет-сети также играют важную роль.

Осуществляется первичная социализация ребенка в семье и школе, в ходе которой формируется представление о микросоциальной среде, в которой он живет, и о знаниях, опыте, навыках, ценностях и традициях, которые считаются нормативными для общества. В современном обществе определенная большая часть этой задачи возложена на средства массовой информации и средства коммуникации. В частности, средства массовой информации играют решающую роль в определении и формировании общих

для общества ценностей, в различении хорошего и плохого, белого и черного. Однако не следует забывать, что точка зрения массмедиа также не указана объективно. Интернет вывел процесс обмена информацией на качественно новый технологический уровень и позволил каждому члену сообщества кибербезопасности выразить свое мнение в различных дискуссионных областях. В результате проблема социальной тошноты в виртуальной среде стала актуальной. То есть теперь пользователи находятся в глобальной сети в различных сообществах (форумах, группах и т.д.) по темам, которые им нужны и интересны.) начали объединяться вокруг.

Цель социальной сети - общаться с людьми, у которых есть общие интересы или деятельность в Интернете. Это происходит через внутреннюю почту или систему обмена сообщениями взаимодействия. Социальные сети можно включать или выключать. Одной из особенностей социальных сетей является система друзей и групп.

В Интернете много говорят об этом, мы говорим о области, называемой социальными сетями в нем. Мы знаем, что социальные сети - это гораздо больше. У молодежи есть свои страницы не на одной из них, а на другой. Так что сегодня Интернет и все его проявления становятся намного более развитыми и популярными. В этом месте возникает вопрос. Так что же в этом плохого? Говоря о социальных сетях, прежде всего, нам нужно дать определение этому понятию, что это такое? Социальная сеть означает средство коммуникации, связанное с Интернетом, позволяющее людям в глобальной сети Интернет свободно общаться с кем угодно в мире, открывая специальную страницу (учетную запись, профиль) для себя, с теми, кто является участниками той же сети, оставляя сообщение или получая или отправляя видеозаписи. Как уже упоминалось выше, число таких интернет-сетей также увеличивается. В этом отношении социальная сеть является очень удобным инструментом, главным образом для общения людей, когда речь заходит о взаимном общении, оставлении хорошего сообщения, обмене вопросом, ответом или некоторыми научными новостями, а также для благородных целей. Сегодня проблема угроз в этих социальных сетях заключается в том, что нас пытаются и заставляют задуматься. Через ту же социальную сеть, через Интернет, призывая молодежь к общению, давайте присоединимся к этой сети, давайте прочитаем это сообщение о том, что постепенно мы должны признать, что сегодня мы сталкиваемся со случаями склонения человека на другую сторону, разжигания деструктивных течений, и через это мы испытываем разочарования, конфликты, даже кровавые конфликты во многих частях мира.

В законодательстве Республики Узбекистан нашли полное отражение международно-правовые стандарты в области информационной безопасности детей. В частности, в статье 16 Закона «О гарантиях прав ребенка» определено, что каждый ребенок имеет право на получение информации, не наносящей вреда его здоровью, нравственному и духовному развитию. Каждый ребенок имеет право искать, получать и распространять любую информацию, за исключением ограничений, предусмотренных законом. Запрещается использование средств массовой информации, распространение литературы и показ фильмов, демонстрирующих порнографию, жестокость и насилие, оскорбляющих человеческое достоинство, оказывающих вредное воздействие на детей и способствующих совершению правонарушений.

Наиболее острой проблемой, наносящей урон духовному благополучию и здоровью растущего поколения, является компьютерная зависимость.

Зарубежные специалисты фиксируют многочисленные случаи развития зависимости от компьютеров не только в подростковом, но уже в малом школьном возрасте. Между тем, есть основания рассматривать компьютерную и Интернет-зависимости в качестве серьезного расстройства и разновидности противоправного поведения[5].

Человек получает 70 % информации о формировании своего мировоззрения в молодом возрасте. Так что роль семьи в этом считается большой. Ребенок более сформирован в семье, то есть поговорка «Птица делает то, что видит в гнезде». Почему родители сегодня оставляют своих детей без контроля? Почему он не проверяет телефон, который взял со своими детьми? Почему кодирование не спрашивает о причине? Почему школа не дает учителям полномочий тоже проверять? Потому что ребенок проводит основную часть дня в школе.

В настоящее время очень сложно отключить человека (особенно молодежь) от социальных сетей на один день. До тех пор, пока человек может чувствовать себя некомфортно, если он не пользуется социальными сетями в течение дня. В конце концов, социальные сети доставляют нам столько удовольствия в нашей жизни? Хорошо это или плохо? Ниже приведен ответ на этот вопрос в статье о социальных сетях:

Лучшая перемена в наших глазах, это – я избавился от «умственного истощения». Проверив неустанную новостную ленту, которая должна была произойти раньше, все больше и больше интересных сообщений оставляло меня сейчас, как шумиха, которая не была введена в действие.

Как только вы разместите фотографию или пост в социальных сетях, они будут вознаграждены различными отзывами и «лайками». Вот почему пользователь попадает в ситуацию и хочет получать такой «лайк» снова и снова, наслаждаться им. Именно так пользователь наркотика и социальной сети соединяет и объединяет чувства удовольствия. Может показаться, что между сидением в социальных сетях или занятием бизнесом веб-злоумышленники гораздо лучше справляются со своими задачами, чем другие. Однако истина подтвердила обратное: те, кто тратит свое внимание только на одну работу, при этом занимаются гораздо более продуктивной деятельностью. Когда социальные сети постоянно отвлекают, трудно запоминать информацию и анализировать ее.

Все, даже наука, может быть использовано во благо или во зло. Через подобные социальные сети, когда большинство пытается найти друга, собеседника, коллегу, подходящего для себя, своего мировоззрения, некоторые пытаются превратить эти сети в место клеветнической клеветы, фиску озорства. Даже у них есть свои корыстные цели, которых много пользователей.

Социальные сети как зеркало отражают реалии нашего общества и по сей день, это невозможно переоценить. Мы являемся свидетелями отсутствия культуры обсуждения, частью тех, кто знает себя грамотным, интеллигентным, от письма-рисования, в

определенной степени компьютерным. Так чего же вы можете ожидать от других? К сожалению, мы вынуждены смириться с нынешней ситуацией.

Но успокаивающий аспект сердца заключается в том, что мы можем выбрать себе друга в социальных сетях, как и в жизни. В первые дни мы начали принимать людей, которые не указывали свое имя, кто они, место работы, которые не ставили фотографию, как «друзей». Теперь, исходя из опыта, мне кажется, что пришло время отделить желток от желтка, прокол гортани.

Согласно прогнозам в области интернет-журналистики, сейчас ожидается, что популярность блог-журналистики будет расти. Сегодня в веб-блоге – «Дневниках в сети» люди выражают свою информацию, мнения, комментарии и отношения. В среде блога можно находить, читать, смотреть и реагировать на любые комментарии по нужной теме. Их уровень интерактивности очень высок, и благодаря этой особенности исследователи называют информационные процессы в блогах «гражданской» или «публичной журналистикой». Это, конечно, поговорка по отношению к обычной журналистике. Как мы уже говорили выше, работая с информацией и здесь, отношения между ее создателями и потребителями полностью меняются. Но есть еще один аспект, который необходимо учитывать. Во-первых, блоги, созданные в форме личных интересов, приобретают все большее социальное и коммерческое значение.

Вывод. Сегодня созданы все условия для того, чтобы наша молодежь получала знания. Следует также сказать, что даже появилась поговорка «свободное время молодежи – рабочее время врага». Заметив это в свое время, наше правительство создает условия для того, чтобы молодежь проводила свой досуг за занятиями спортом, научными олимпиадами, различными конкурсами и мероприятиями.

Получается, что Интернет целенаправленно, в хорошо спланированном состоянии, можно заметить, что им кто-то управляет. Разные страницы появляются, когда вы работаете в Интернете. Владельцы страниц будут обращаться с предложениями, поднимать проблемы и привлекать. Это закреплено в законе Республики Узбекистан, то есть информация должна иметь домен. Если у вас один и тот же домен, информация там точная и достоверная. Вот чему мы должны учить нашу молодежь. Нам нужно объяснить, откуда они это взяли, когда они принесли какую-то информацию, чтобы определить, с какого сайта они ее получили, чтобы определить, была ли она надежной. Интернет не является официальным. Вы не можете подать на него в суд, вы не можете требовать от него. Веря в сообщения разных типов, они отвлекаются, распространяя их сотням людей, даже 10-15 тысячам. Это относится и к молодым людям, поэтому мы должны выработать навыки выражения своего отношения к таким неформальным сообщениям.

В дополнение к вышеизложенным выводам, в качестве решения проблемы можно гармонично довести их до зрелого возраста благодаря гармоничной интеграции наших национальных и общечеловеческих ценностей в молодежь. В конце концов, сегодняшняя молодежь считается нашим завтрашним будущим.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ричард Харрис. Психология массовых коммуникаций. 4-е международное издание Санкт-Петербург «ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК» «Издательский дом НЕВА» Москва «ОЛМА-ПРЕСС» 2002. С.4
2. Каримов хайкали, халка йўлидаги электричка ва бошқа лойихалар: Мирзиёев Тошкент келажаги тўғрисида. ЎзЛидеПдан президентликка номзод Шавкат Мирзиёев Ўзбекистон пойтахти сайловчилари билан учрашув

- ўтказди. (Памятник Каримову, электричка на Кольцевой дороге и другие проекты: Мирзиёев о будущем Ташкента.) <https://www.gazeta.uz/uz/2016/11/25/mirziyoyev/>
3. Shaker Althiabi. The Emergence of Social Media Networks and Their Impacts on Professional Journalism Practices in Saudi Arabia. A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements of Nottingham Trent University for the degree of Doctor of Philosophy. October 2017.
  4. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. - М.: Аспект Пресс, 2004. С– 142
  5. https://old.adliya.uz/ru/library/own_publications/71233/

Iroda IBRAXIMOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti
E-mail: iroda0705@gmail.com

JDPU dotsenti, f.f.f.d (PhD) PhD Sherzod Djabbarov taqrizi asosida

THE MEANING OF THE CONCEPT OF LINGUISTIC IDENTITY

Annotation

This article delves into the intricate relationship between language and identity through the lens of applied linguistics. Language, as a fundamental aspect of human communication, plays an important role in shaping individual and group identities. The article explores how language both reflects and constructs identity. Furthermore, the article discusses various scholarly contributions to the study of linguistic identity, including qualitative analyses conducted by renowned researchers.

Key words: identity, linguistic identity, sociolinguistics, applied linguistics, language preservation.

ЗНАЧЕНИЕ ПОНЯТИЯ ЯЗЫКОВОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Аннотация

Эта статья углубляется в сложные отношения между языком и идентичностью через призму прикладной лингвистики. Язык, как фундаментальный аспект человеческого общения, играет ключевую роль в формировании индивидуальной и групповой идентичности. В статье исследуется, как язык отражает и конструирует идентичность. Кроме того, в статье обсуждаются различные научные вклады в изучение языковой идентичности, включая качественный анализ, проведенный известными исследователями.

Ключевые слова: идентичность, языковая идентичность, социолингвистика, прикладная лингвистика, сохранение языка.

LISONIY IDENTIKLIK TUSHUNCHASINING MAZMUN-MOHİYATI

Annotatsiya

Ushbu maqola til va identiklik o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni amaliy lingvistika doirasida o'rganib, identiklik tushunchasining mazmun-mohiyatini izohlaydi. Til, insoniy muloqotning asosiy vositasi sifatida, shaxs va guruh identikligini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Maqolada til qanday qilib identiklikni aks ettirishi va shakllantirishi masalasi o'rganilib, bunda lisoniy identiklikni tadqiq etgan turli olimlar tomonidan olib borilgan sifatli tahlillarga murojaat qilinadi.

Kalit so'zlar: identiklik, lisoniy identiklik, sotsiolingvistika, amaliy tilshunoslik, tilni saqlash.

Kirish. So'nggi yillarda globalizatsiya jarayonlarining jadallashuvi va uning inson turmush tarziga ta'siri natijasida sotsiologlar va sotsiolingvistlarning identiklik va uning insonlar hayotidagi o'rni masalasiga e'tibori keskin oshdi; identiklikni shaxs, jamiyat va siyosat nuqtayi nazaridan o'rganish ayniqsa jadal tus oldi [1]. Chunki globalizatsiya jarayonlari natijasida dunyo xalqlari hayoti, turmush tarzi, kiyayotgan liboslari, iste'mol qilayotgan mahsulotlari, san'ati, madaniyatida o'xshashliklarning tobora ortib borishi natijasida bir qator davlatlarda identiklik inqirozi vujudga kelmoqda. Natijada fuqarolar o'zlarining takrorlanmas identikligini namoyish qilishlariga ehtiyoj kuchaydi. O'zlikni namoyon etish shaxsning boshqalardan qanday jihatlarga ko'ra farq qilishi va bir jamiyat a'zolari o'rtasida qanday umumiy o'xshashliklar bo'lishini ko'rsatadi. Global dunyomizdagi roli va murakkab tabiati tufayli identiklikni tadqiq etish tobora ahamiyatliroq bo'lib bormoqda [2].

Biz o'z tadqiqotimizda identiklikni lisoniy nuqtayi nazardan amaliy lingvistika doirasida o'rganish orqali uning shakllanishida til omilining o'rni va ahamiyatini aniqlashni maqsad qilganmiz.

Identiklik so'zi lotin tilidagi "idem" – "bir xil" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, uning sinonimlari sifatida haqiqiylik, o'zlik, originallik, individuallik, o'z-o'zini anglash, moslik, muvofiqlik, farq, o'xshashlik, yaqinlik, xususiylik va o'ziga xoslik kabi so'zlar keltiriladi [3]. Identiklik bir vaqtning o'zida ham shaxsning "Men kimman?" degan savolga o'zi berar javobi, hamda atrofda gilarining uning kimligini qanday

idrok etishlaridir. Demak, identiklik ma'lum millat, madaniyat, ijtimoiy guruhga tegishlilik va tegishli emaslikni, o'xshashlik va farqlilikni ifodalash vositasi bo'lib, ham tashqi bahoni, ham o'zlik ifodasini akslantiradi [4].

Identiklik o'ta murakkab tuzilma bo'lganligi sababli uni tasniflashda yagona, izchil nazariy yondashuv mavjud emas. Identiklikning har qanday muhokamasi "men" tushunchasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, u dinamik va murakkab, davomli, zamon va makon bo'ylab doimiy o'zgarib turuvchi, ijtimoiy, va ko'p sonlilik xususiyatlariga ega [5].

Identiklik bir qator faktorlar, xususan, din, etnik kelib chiqish, irq, ijtimoiy qatlam, ta'lim, ijtimoiy muhit va ushbu guruhga mansub insonlarning shaxsning yuqoridagi faktorlar bilan bog'liq mafkura va qarashlari haqidagi bilimi va ularga hurmatiga nisbatan bildiradigan reaksiyalari ta'sirida shakllangan o'zlik konseptini ifoda etadi [6].

Identiklik o'ziga xos jihatlari, e'tiqodlar, shaxsiy xususiyatlar, tashqi ko'rinish va/yoki shaxs yoki guruhni tasvirlaydigan ifodalarni anglatadi. Identiklikning ahamiyati u orqali inson o'zini biror joy yoki biror narsaga tegishlilik his qilishi bilan izohlanadi. Chunki "tegishlilik" tuyg'usi insonning o'ziga bo'lgan ishonchini shakllantirish va salomatligini saqlashda muhim o'rin tutadi. Til, ayniqsa nutq, xoh individual darajada bo'lsin, xoh guruh ichida bo'lsin u yoki bu shaxsning kimligini ochib beradi [7].

Bizda individual identiklik bo'lib, garchi u vaqt o'tishi bilan jismoniy va psixologik o'zgarishlarga uchrasa ham, aynan u orqali biz o'zligimizni anglab yetamiz. Bizning

o'zimiz va o'zgaralar bilan aloqalarimiz bo'lmish identikliklarimiz ham gorizontol (ayni damdagi), ham vertikal (xronologik) shaklda tasvirlanishi mumkin. Ular biznikiga o'xshash xususiyatlar va munosabatlarga ega bo'lgan boshqa shaxslar identikliklari bilan gorizontaldir. Masalan, bitta idiomani umumqo'llashni olaylik. Bizning identikliklarimiz, shuningdek, avvalgi o'zimiz va kelajakdagi "men"imiz bilan, oldingi va keyingi avlodlar, hamda joylar bilan vertikaldir. Bizning identikliklarimiz hech qachon turg'un bo'lmaydi – ular har doim o'zgarib turadi [8].

Bugungi kunda ijtimoiy fanlarda va xususan amaliy tilshunoslikda poststrukturalizm deb ataluvchi prinsiplarga asoslanib, identiklikning birlamchi xususiyati o'zgaras va tayyor mahsulot emas, balki ijtimoiy jarayon sifatida ifoda etilmoqda [9]. Identikliklar diskursiv faoliyat biz uchun yaratadigan vaqtinchalik subyekt pozitsiyalarini egallaganimizda namoyon bo'ladi [10]. U shunchaki egalik qilinadigan narsa emas, balki shakllantiriladigan tushunchadir.

Til identiklik shakllanish jarayonida muhim o'rin tutadi. Tilni unutilish, yoxud uni kundalik faoliyatda qo'llashni kamaytirish shaxsning identikligiga putur yetkazishi, yoki unga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Til identiklik shakllanishida 2 taraflama vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin: birinchidan, til shaxsning boshqa shaxslar va o'zi bilan muloqoti vositasidir. Til ifoda etish orqali o'zini anglab yetishning muhim bo'lagi sanaladi. Ikkinchidan, til boshqalar bilan verbal muloqotga kirishish uchun zaruriy shartdir va u boshqalar tomonidan insonni identifikatsiyalash uchun qo'llaniladi [11].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jenkins identiklik haqida mulohazalarini bayon etar ekan, uning xususiyatlarini quyidagicha bayon etadi: 1. Identiklik unga egalik qilinadigan muayyan obyekt bo'lmay, balki sekin-astalik bilan shakllantiriladi. 2. Identiklik shakllanishi vaqt va makonni talab qiladi; shunga ko'ra u jarayondir. Zamon va makonga bog'liqligi sababli, uning ijtimoiy qo'llanilishi ham kontekstual jihatdan konstruktivdir. Shuningdek, identiklik nisbiy tushuncha bo'lib, u faqatgina identiklik sohiblarining bir-biridan qanchalar farqliligi va bir-biriga qanchalar o'xshashligini aniqlash orqali izohlanishi mumkin [12].

Insonning identikligi bir qancha jihatlarida namoyon bo'lib, uni turli olimlar turlicha klassifikatsiyalagan.

Block (2006) talqiniga ko'ra identiklikning quyidagi turlari bor: 1. Etnik: Madaniy guruhga tegishli umumiy jihatlar, xususan tarix, shajara, e'tiqod, an'analar, til va din umumiyliyi tuyg'usi; 2. Irqiy: Biologik/genetik tarkib; 3. Milliy: Millat darajasida umumiy bo'lgan tarix, shajara, e'tiqod, an'analar, til va din umumiyliyi tuyg'usi; 4. Jinsiy: Ijtimoiy shakllantirilgan ayollik va erkaklik tushunchalariga muvofiqlik tabiati va darajasi; 5. Lisoniy: Shaxsning o'zlik tushunchasi va turfa muloqot vositalari: til, sheva hamda sotsiolekt o'rtasidagi aloqada ko'rinadi [13].

Gee identiklikning 4 turini farqlaydi: tabiiy identiklik, institutsional (ta'sis etilgan) identiklik, diskurs identiklik va o'xshash (affinity) identiklik. Ushbu klassifikatsiyada Gee lisoniy identiklikni diskurs identiklik termini bilan ifoda etadi va uni tabiiy identiklikning aksi o'laroq shaxslar tomonidan muloqot davomida shakllantiriladigan identiklik deb izohlaydi [14]. Deaux esa ijtimoiy identiklikni 5 turga bo'lgan: etnik va diniy identiklik, siyosiy identiklik, kasblar va hobbilar, shaxsiy munosabatlar va marginal guruhlar [15].

Zimmermann identiklikni kamida 3 turga ajratadi: diskursiv, vaziyatli va ko'chuvchi identikliklar. Diskursiv identiklik inson o'zini lisoniy vaziyatda so'zlovchi, tinglovchi, savol beruvchi va javob beruvchi sifatida ko'rishida namoyon bo'lsa, vaziyatli identiklik shaxs ma'lum bir ijtimoiy faoliyatda ishtirok etganda o'zlashtiriladigan roli sifatida tushunilishi mumkin. Ko'chuvchi identiklik esa turli

munosabatlarda shaxsga hamrohlik qiluvchi identiklik bo'lib, Zimmermann uni izohlashda erkaklik misolini bir diskurs vaziyatidan boshqasiga ko'chuvchi sifatida keltiradi [16].

B. Zhalehgooyan [17] ilmiy maqolasida iqtibos keltirishicha, Stockton (2015) ham o'z tadqiqotida 'identiklik' so'zini quyidagi atamalar bilan izohlash mumkinligini ta'kidlaydi: madaniy, lingvistik, etnik, ijtimoiy, irqiy, gender, akademik yoki savodli, milliy va sinfiy. Biroq, agar u ushbu xususiyatlarsiz ishlatilgan bo'lsa, uni 'aniqlanmagan' deb atash mumkin [18].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotni olib borishda sotsiologiya, psixologiya, antropologiya kabi sohalar aro keng qamrovli adabiyotlar tahlili olib borilgan bo'lib, ilmiy maqolalar, kitoblar, keys stadilar, intervyular vositasida sifatli ma'lumotlar yig'ildi. To'plangan ma'lumotlarni analiz va sintez qilish natijasida mavzuviy tahlil amalga oshirildi.

Identiklikni tadqiq etishda tabiatan sifatli ma'lumotlar (masalan, intervyular) ahamiyatli bo'lsa-da, miqdoriy natijalarga qaratilgan aralash metodlardan (masalan, so'rovnomalar) foydalanishga ham ehtiyoj tug'iladi. Ahamiyat qaratishtirish lozim bo'lgan yana bir jihat bu tadqiqotning davomiyligi bo'lib, identiklikning shakllanishini o'rganuvchi tadqiqotlar uzoq muddatli kuzatuvlarga asoslanishi zaruratdir. Ma'lum bir vaqtda namoyon bo'luvchi identiklikni o'rganuvchi tadqiqotlar esa nisbatan qisqa vaqtda ham xulosalar taqdim eta oladi.

Lisoniy identiklik tadqiqida, shuningdek, etnografik kuzatuv, kundalik va jurnallar tutish, hikoya metodlaridan ham faol foydalaniladi.

Tahlil va natijalar. Shaxs identikligini ifoda etishda uning bir emas, bir necha jihat va xususiyatlari inobatga olingani uchun, identiklik ham bir emas, bir qator fanlarning tadqiqot obyekti sanaladi. Psixologiya, antropologiya, sotsiologiya, adabiyot, madaniyatshunoslik, dinshunoslik, siyosat, falsafa va amaliy tilshunoslik kabi fanlar shular jumlasidandir. Ushbu ishda identiklik til nuqtayi nazaridan, ya'ni amaliy tilshunoslik doirasida lisoniy identiklik ko'rinishida o'rganildi.

O'zbekistonda identiklik tadqiqi borasida bugungacha bir nechta ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lib, ular asosan ijtimoiy falsafa, dinshunoslik, sotsiologiya va siyosiy fanlar doirasida amalga oshirilgan. X.Soqiyev, Z.Odinayeva, D.Kalandarova, X.Kadirova, Sh.Iskandarov, A.Xursandov kabi olimlar identiklik masalasiga ilmiy yondashib, uni va unga ta'sir etuvchi omillarni turfa nuqtayi nazardan o'rganishgan. Bu borada til omili ahamiyati ba'zi ishlarda tilga olinsa-da, u asosiy planda – lisoniy identiklik sifatida alohida tadqiq etilmagan.

Shahnoza Madayeva muallifligidagi "Identiklik antropologiyasi" (2015) kitobining 6-bobi 'O'zbek tili identikligi – milliy identiklikning ajralmas qismi' deb nomlangan bo'lib, bob o'zbek tili taraqqiyoti bosqichlarini chuqur tahlil etgan. Muallif diniy, huquqiy va lisoniy identiklikni tahlil etar ekan, ularni o'zbek xalqining o'z-o'zini anglash va o'z taraqqiyot yo'lini belgilashdagi hosil qilingan ijtimoiy mexanizmlar deb baholaydi [19].

Amaliy tilshunoslik doirasida esa identiklikka bi/multilingualizm, jamiyatda til, ikkinchi til ta'limi, va chet tili o'qituvchisini tarbiyalash borasidagi ishlarda faol ravishda murojaat qilinadi [20]. Shuningdek, tilni o'rganish va qo'llashga aloqador identiklik tadqiqi natijalari sifatida nashr etilgan kitob va monografiyalarni Block mazmun jihatdan 2 ta katta guruhga: ta'lim muhiti (Creese, 2005; Hadi-Tabussen, 2006; Heller, 1999, 2006; Miller, 2003) va tabiiy muhitdagi (Block, 2006; Joseph, 2004; Nic Craith, 2007; Norton, 2000; Pavlenko and Blackledge, 2004) lisoniy identiklik xususidagi ishlarga bo'lgan [21].

Identiklikni til ta'limi doirasida o'rganishga bag'ishlangan ishlar identiklik va idealogiya, identiklik va irq, identiklik va jins, yozuvda identiklik, til o'rganuvchi identikligi va o'qituvchining professional identikligi kabi turfa masalalarni qamrab olgan.

Blockning yana bir klassifikatsiyasiga ko'ra esa identiklik xususidagi tadqiqotlarni 3 ta asosiy kategoriyaga ajratish mumkin: 1. Immigrantlardagi ikkinchi til (L2) identikligi; 2. Ikkinchi til kontekstidagi L2 identikligi; 3. Chet tili kontekstidagi L2 identikligi [22].

Lisoniy identiklik termini lingvistik (asosan sotsiolingvistik) tadqiq adabiyotlarida (masalan, Dressler, 2014; Hansen Edwards, 2020; Palviainen va Bergroth, 2018; Gayton va Fisher, 2022) takror qo'llaniluvchi atama hisoblansa-da, u ko'plab ishlarda qo'shimcha izoh va tushuntirishsiz foydalanilgan, yoki ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy fanlar doirasidagi ijtimoiy identiklik tushunchasi kabi qo'llanilgan (masalan, Kuo, 2009; Park, 2012; Sung, 2022; Wing va boshqalar 2015) [23].

Payman uni quyidagicha ta'riflaydi: 'Lisoniy identiklik deganda biz nihoyatda noturg'un va o'zgaruvchan bo'lgan, u orqali shaxslar turli kontekstlarda o'zligini namoyon etuvchi, lingvistik jihatdan ifodalanuvchi identiklikni nazarda tutamiz' [24].

Eric Anchimbe tahririda nashrdan chiqqan *Linguistic Identity in Postcolonial Multilingual Spaces* kitobida til va identiklik munosabati borasida ikki xil qarash borligi izohlanadi: 'Lisoniy identiklik tushunchasi bugungacha turlicha nuqtayi nazardan ifoda etilgan bo'lib, ba'zi olimlar identiklik va til (va madaniyat) o'rtasida aloqadorlik borligini inkor etishadi. Ular fikricha, voyaga yetgan ikkinchi til o'rganuvchilari o'sha tilda so'zlashish uchun til madaniyati bilan tanish bo'lishi, o'sha til lisoniy identikligini namoyon etishi shart emas. Bu qarash yangi tilni o'rganish faqatgina instrumental maqsad bilan cheklanganda to'g'ri bo'lishi

mumkin edi. Biroq, afsuski, instrumental va integrativ maqsadlar o'rtasida aniq chegara belgilash imkonsiz. Boshqa tarafdin esa, ikkinchi tur olimlar esa o'sha tilda muloqot qilinmagunga qadar identiklik to'liq bo'lmasligiga ishonishadi [25].

Masalan, Sapir-Whorf gipotezasiga asosan, til so'zlovchilarning dunyoni idrok etish usulini shakllantiradi, ammo bu til va identiklik o'rtasidagi bevosita bog'liqlikni anglatmaydi. Gipotezaga ko'ra, turli tillarda so'zlashuvchilar o'zlarining tillaridagi grammatik va leksik farqlar tufayli dunyoni turlicha idrok etishlari mumkin, ammo bu ularning identikligi faqat ularning tili bilan belgilanadi, degani emas [26].

Biz tadqiqotimiz davomida o'rgangan ishlarning asosiy qismi til va identiklikning uzviy bog'liqligini e'tirof etib, bu qarashni misollar va tajribalar vositasida asoslagan. Biz ham til va identiklik bir biriga ta'sir etuvchi munosabatga egaligi to'g'risidagi qarash tarafdorimiz.

Xulosa va takliflar. Identiklik tashqi ko'rinish va boshqa vositalar barobarida, til vositasida ham namoyon bo'lib, so'zlovchining uslubi, mavzu tanlovi hamda o'zi va boshqalar haqida qanday gapirishi bizga undagi o'zlik konsepti haqida ko'plab ma'lumotlar berishi mumkin. Shuning uchun, til identiklikni ifoda etishning muhim vositasidir.

Bonny Norton, Sian Preece, David Block, Frank Nuessel, Linda Fisher, va Stefanie Siebenhutter kabi bir qator olimlar lisoniy identiklik tadqiqotlari bo'yicha sifatli materiallar mualliflaridir. Rika Mutiara, Amina Khalid and Arshad Ali Khan, Yanling Cai, Liang Zhao va Roswita Dressler kabi tadqiqotchilar esa amaliy tadqiqotlar orqali lisoniy identiklik tahlilini o'tkazganlar.

Lisoniy identiklik xususidagi tadqiqotlar insonlarning tilni qanday o'rganish, ishlatish, va unga oid tajribalari bilan qanday munosabatda bo'lishini tushunishga yordam berishi bilan ahamiyatlidir.

ADABIYOTLAR

1. Fisher L., Evans M., Forbes K., Gayton A. & Liu Y. (2020). Participative multilingual identity construction in the languages classroom: a multi-theoretical conceptualization. *International Journal of Multilingualism*. 17:4, pp. 448-466.
2. Preece, S. (2016). Introduction: identity in applied linguistics. *The Routledge Handbook of Language and Identity*.
3. Collins dictionary. – 2023.
4. Siebenhütter, S. (2023). The multilingual profile and its impact on identity: Approaching the difference between multilingualism and multilingual identity or linguistic identity. *Ampersand Volume 10*, 100123.
5. Wenger, E. (1998). *Communities of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Nuessel, F. (2005). *Language as/and Identity*. *Semiotics 2003: Semiotics and National Identity*.
7. Sabri, S., & Minwas, J. R. (2022). A review on identity from A linguistic and sociological perspective. *International Journal of Social Sciences & Educational Studies*, 9(4), 225-236. <https://doi.org/10.23918/ijsses.v9i4p225>
8. Skutnabb -Kangas, Tove. (2000). *Linguistic Genocide in Education-or Worldwide Diversity and Human Rights?* (Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates).
9. Block, D. (2013). Issues in language and identity research in applied linguistics. *Estudios De Lingüística Inglesa Aplicada*.
10. Hall, S. (1996). Introduction: Who needs 'identity'?. In S. Hall & P. du Gay (Eds.), *Questions of cultural identity* (pp. 1-17). London: Sage.
11. Krumm, H. (2020) *Mehrsprachigkeit und Identität*. *Handbuch Mehrsprachigkeit und Bildung*. Springer VS, Wiesbaden. – pp. 131-132.
12. Jenkins, R. (2008). *Social identity* (3 ed.). London and New York: Routledge.
13. Block, D. (2006). Identity in applied linguistics: Where are we?. In T. Omoniyi and G. White (eds.), *The Sociolinguistics of Identity* (pp. 34-49). London: Continuum.
14. Gee, J. (2005). *An introduction to discourse analysis: theory and method* (2 ed.). New York : Routledge.
15. Deaux, K. (2001). *Social Identity*. *Encyclopedia of Women and Gender*, 1 & 2. Cambridge, USA: Academic Press.
16. Zimmermann, D. (1998). Identity, context and interaction. In C. Antaki, & S. Widdicombe (Eds.), *Identities in talk* (pp. 87-106). London: Sage.
17. Zhalehgooyan, B. (2017). *Second language identity*. Universiteit Leiden. <https://hdl.handle.net/1887/57212>
18. Stockton, H.L. (2015). *Identity-Focused Second Language Acquisition: A Systematic Review of Classroom Applications* (Unpublished master thesis). Hamline University, Saint Paul, Minnesota.
19. Madayeva, Sh. (2015). Identiklik antropologiyasi. Toshkent. Noshir.
20. Block, D. (2013). Issues in language and identity research in applied linguistics. *Estudios De Lingüística Inglesa Aplicada*.
21. Block, D. (2009). Identity in applied linguistics: The need for conceptual exploration (2009). *Contemporary Applied Linguistics*. Volume 1.
22. Block, D. (2007). *Second Language Identities*. London: Continuum.
23. Siebenhütter, S. (2023). The multilingual profile and its impact on identity: Approaching the difference between multilingualism and multilingual identity or linguistic identity, *Ampersand*, Volume 10, 100123, ISSN 2215-0390, <https://doi.org/10.1016/j.amper.2023.100123>
24. Payman, G. M. (2018). *Construction of Linguistic Identity*. *International Journal of Central University of Kerala*.
25. Anchimbe, E.A. (2007). *Linguistic Identity in Postcolonial Multilingual Spaces*.

26. <https://www.studysmarter.co.uk/explanations/english/language-and-social-groups/language-and-identity/>

Navruz IMAMOV,
Samarqand davlat chet tillar instituti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: imomovnavruz@gmail.ru

SamISI dotsenti T.Mardiyev taqrizi asosida

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA DURATIVLIKNING KONTEKSDA IFODALANISHI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida durativlik adverbiallar o‘zlarining vaqt kechimi ma’lum vaqt oralig‘idagi ish harakatni ifodalashi bilan ajralib turishi ifodalangan. Bundan tashqari adverbiallarni ham ma’lum kichik guruhlariga ajratish mumkin. Bu kabi adverbiallar harakatning nuqtasiga ishora qiladi. Ingliz tilida harakat muddati uzaytirilgan durativlik ma’nosi morfologik ko‘rsatgichlari harakatni ma’lum vaqt jarayonida bo‘lishi bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Aspekt, grammatik kategoriya, aspektuallik, temporallik, diektik, aspektual ma’no, kuzatuv nuqtasi, perfektiv, imperativ, leksik-semantik maydon, dominativ birlik.

ВЫРАЖЕНИЕ ДЛИТЕЛЬНОСТИ В КОНТЕКСТЕ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье утверждается, что дюративные адverbials в английском и узбекском языках отличаются тем, что их длительность выражает действие в течение определенного периода времени. Кроме того, адverbials можно разделить на определенные подгруппы. Подобные адverbials указывают на точку действия. В английском языке значение длительности расширено, морфологические показатели определяются как продолжительность движения.

Ключевые слова: Аспект, грамматическая категория, аспектуальность, темпоральность, диэктика, видовое значение, точка наблюдения, перфективное, императивное, лексико-семантическое поле, доминирующее единственное число.

EXPRESSION OF DURATIVE IN CONTEXT IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

In this article, it is stated that durative adverbials in English and Uzbek are distinguished by the fact that their duration expresses an action within a certain period of time. In addition, adverbials can be divided into certain subgroups. Adverbials like these refer to the point of action. In English, the meaning of durative duration extended, morphological indicators are defined as the duration of the movement.

Key Words: Aspect, grammatical category, aspectuality, temporality, diectic, aspectual meaning, point of observation, perfective, imperative, lexical-semantic field, dominant singular.

Adverbiallar ya’ni harakatning aniq paytini ko‘rsatadigan ravishlarga esa darhol, o‘sha xaxotiyuq, soat 8 da, o‘shanda, o‘sha payt, yaqinda va hokozolar kiradi. Bu kabi aspektual ravishlar tasnifi Karlotta Smit tomonidan ham amalga oshirilgan. (C.S.Smith Modes of Discourse // The Local Structure of Texts. -Cambridge University Press, 2003. - P.336). Olima o‘z tatqitotida aspektual adverbiallar hamda temporal adverbiallarni alohida turga ajratmaydi. Smitning qayd etishicha temparal adverbiallar odatda makon bilan bog‘liq durativlik adverbiallar hamda harakatni tuganlanishini bildiruvchi adverbiallar hamda frequency ya’ni takroriylikni anglatuvchi adverbiallar turkumiga ajratiladi. (Z.Vendler Linguistics in philosophy Verbs and times. - New-York: Cornell university press, 1967. -P. 97-121). Ammo qayd etish joizki yuqorida qayd etilgan turlaridan durativlikni ifodalovchi adverbiallar fikrimizcha temporal munosabatga ega emas. Ular ichki harakatning davomiyligini yoki malum vaqt harakatta yoki holatda bo‘lishini ifodalab keladi. Shu sababli ushbu adverbiallarni sof aspektual adverbiallar ya’ni ravishlar deb atashimiz mumkin. Temporal adverbiallar odatda aniq vaqtga ishora qiladi. Ular ko‘pgina holatlarda zamon munosabatlarda faollashadi.

Misol uchun *next year, yesterday, last year, this year, that day*, va hokozolar ko‘proq aspektual adverbiallarga ko‘ra temporal adverbiallar sanaladi. Durativlik adverbiallar o‘zlarining vaqt kechimi malum vaqt oralig‘idagi ish harakatni ifodalashi bilan ajralib turadi. Albatta bu kabi adverbiallarni

ham malum kichik guruhlariga ajratish mumkin. Yuqorida qayd etganimizdek ma’lum bir vaqtga ishora qiluvchi adverbiallarga ya’ni ravishlar ikkala tilda ham uchraydi. Bu kabi adverbiallar harakatning nuqtasiga ishora qiladi. Ko‘pgina holatlarda bular lahzalik, oniylik qisqa vaqt ichida harakatning boshlanib tugashini ko‘rsatuvchi ravishlar sanaladi. Shu kuzatish nuqtasidan ushbu ravishlar ko‘proq aspektual adverbiallar sifatida tan olishimizga sabab bo‘ladi. Bu kabi adverbiallar sirrasiga ayni paytda, bir lahzada, soniyada ingliz tilida *in a second, for second, quickly, repedly* kabilarni kiritishimiz mumkin. Masalan: “For a moment during dinner,” she said, “I thought that you were going to call a halt to the whole thing and drag me away.” (Susan Law Kay,71). Mazkur adverbiallar temporal adverbiallarga oppositive ya’ni qarama-qarshi quyilish orqali o‘rganilish imkoni kengroq. Yuqoridagi tasnifdan kelib chiqadigan bulsak durative adverbiallar ishtirok etadigan pridikatlar odatda inperfektiv ma’noni ifodalab keladi. Iterativ adverbiallar ishtirok etgan predikat lar yoki gaplar odatda harakatning alohida alohida harakat voqea tugallangan voqea hodisalarni takrorlanishini bildiradi. Ma’lum bir vaqtga ishora qiluvchi ma’lum bir vaqt jarayonida amalga oshadigan lahzali harakat, oniylik harakatlarni ko‘rsatuvchi adverbiallar ishtirok etadigan gaplar odatda perfektiv mazmunga ega bo‘ladi.

Aspektual adverbiallar ishtirok etadigan ppredikat larning perfektiv yoki imperfektiv farqlanishini quyidagi

misollarda ko'rib chiqamiz. Masalan: *Marry was eating an ice cream at that time.*

Bu ko'proq imperfektiv ma'lum vaqtga ishorani anglatuvchi adverbiall qo'llanilgan. Bu ham imperfektiv sanaladi, lekin iterativ mazmunga ega adverbial uni aspektual semantikasiga ta'sir etgan. Masalan: *Marry ate every day.*

Quyidagi misoliga e'tibor qaratadigan bulsak bu ham temporal xususiyatga ega ya'ni utgan zamonda bo'lib o'tgan harakat bunda harakatning tugallangan harakatlanuvchi harakatlarni ifodalaydi. Bunda har bir harakat alohida perfektiv mazmunga ega. Masalan: *He contemplated the whiskey for a while. He had to work up to another drink, because the stuff set his split lip afire every time he touched it, a burn that was almost as bad as all the other aches combined.* (Susan Law, 11)

Ushbu misolida esa *for a while* durative adverbiali harakatning imperfektivligini ko'rsatadi. *Marry ate an ice cream in an hour* misolida esa durativ perfektiv ma'no yuzaga kelgan. Odatda sanoq son bilan ishtirok etadigan sanaladigan harakatlarni perfektiv hodisa sifatida qaraladi. Ammo fe'lnin grammatik shakli harakatning perfektivlik yoki imperfektivligiga ham ta'sir qilishi mumkin.

Misol uchun *He visited New York ones.* Bu perfektivlik hodisa sanaladi. *He was visiting New York regularly.* Esa bu ko'proq imperfektiv aspektual semantikani yuzaga keltiradi. Bundagi regularly hamda ppredikat ning davomli shakli imperfektiv ma'no yuzaga kelishiga sabab bo'lgan.

Ta'kidlash joizki, har bir tildagi aspektual semantika kontekstdagi dalillar asosida aniqlanadi. Bu borada aspektual adverbiallar muhim ahamiyat kasb etadi. Aspektual adverbiallar kontekst doirasida harakatning perfectiv yoki imperfectiv xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Ko'plab temporal adverbiallar kontekst doirasida prikilat bilan harakatning aspektual xususiyatlarini yoritishga xizmat qiladi. Aspektual adverbiallar gap doirasida ifodalangan voqea hodisa borasidagi ma'lumotni kodlash uchun xizmat qiladi. Ingliz tilidagi perfectiv yoki imperfectiv aspektual xususiyatlari turli tipdagi aspektual adverbiallar yordamida amalga oshiriladi. Bunda fe'l imkoniyatlari fe'l bilan ifodalangan harakat adverbiallar ifodasi yordamida aspektual xususiyatni namoyish etadi. K.Smitning qayd etishicha, temporal adverbiallar voqea hodisani ma'lum vaziyatga joylashtirish uchun xizmat qiladi. Qayd etish joizki, vaziyat payti hamda temporal adverbial tomonidan ko'rsatadigan ishora qilinadigan vaqt ma'lum holatlarda noaniq tushunchalarga olib kelishi mumkin. (C.S.Smith Modes of Discourse // The Local Structure of Texts. -Cambridge University Press, 2003. - P.336).

Karloto Smit bu borada qo'yidagi misolni keltiradi: *"We eat lunch at 2:00 pm and We had lunch at 2:00 pm"*. Mazkur misollardagi at 2 temporal ko'rsatkichi harakat vaqtiga ishora qiladi ammo "we had" ya'ni "to have" fe'lining qo'llanilishi ushbu misolda tugallangan harakat sifatida berilsa, "eat" fe'li foydalangan harakatning tugallanganligi yoki tugallanmaganligi noaniq yoki mahvum tushuncha sifatida inson tasavvurida konseptuallashadi. Ko'pgina holatlarda aniq vaqtga ishora qiluvchi temporal va adverbiallar voqea hodisani aniq vaqtga joylashtirish uchun xizmat qiladi. Mazkur holatlarda, butun voqea-hodisa ifodalangan voqea-hodisa bir butunlik sifatida tushuniladi. Shu kuzatish nuqtasidan bu kabi voqea-hodisalar aspektual xususiyatdan ko'ra zamon bilan bog'liq sanaladi.

Demak ushbu misoldagi ertadan kech temperol birligi vaqt oralig'ida sodir bo'ladigan harakatni durativ xususiyatini namoyish etish uchun xizmat qiladi.

Durativ mazmunga ega adverbiallar voqea hodisani ma'lum bir makonga joylashtirish uchun xizmat qiladi. Shu bilan birga ushbu adverbiallar vaziyat yoki voqea hodisani

durativligiga urg'u beradi, ya'ni durativligini ko'rsatish uchun xizmat qiladi. Bu kabi adverbiallar ishtirok etgan ppredikat lar imperfektiv aspekt funksiyasin bajaradi. Bu kabi tarkibli ppredikat lar odatda atelic cheklanmagan hususiyatga ega bo'ladi.

Misol uchun ingliz tilidagi *As the days went by his situation was improving yoki As the days went by his situation improved* kabi misollarda ham *As the days went by* imperfektiv xususiyatni kasb etgan. Bundagi cheklanmagan voqea ma'lum jarayonni, durativlikni anglatib kelgan. Ulardan birinchisi ya'ni *The situation was improving* imperfektiv praspekti grammatik shakli bilan moslashgan bo'lsa ikkinchi gapdagi *his situation improved* imperfektiv shakli semantik mazmunga ega sanaladi. Durativ xususiyatga ega bo'lgan adverbiallar vaqt kechimi imperfektivligi yoki cheklanmagan xususiyatini namoyish etish uchun qo'llaniladi. Ko'pgina holatlarda ushbu adverbiallar qo'llanilgan gap inliz tilidagi continuous davomli zamon shakli bilan ifodalaniadi.

Masalan: *She was writing a letter from 5 till 6.* Bundagi she was writing fe'l shakli cheklanmagan xususiyat sifatida atelic (aytelik) predikat sifatida qo'llanilgan. Ushbu adverbial qo'llanilgan gap davomli zamon shakli emas balkim Simple oddiy noaniq zamon shaklida qo'llanilganda harakat bir butun hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Bu ko'proq perfectiv tugallangan harakatni ifodalaydi. Aytaylik *She wrote letter from 5 till 6.* Durativ adverbiallar ishtirok etadigan yuqoridagiga o'xshash voqea hodisalar maxsus tahlil orqali amalga oshirilishini talab qiladi. Chunki Vendler tomonidan taklif etilgan aksensartkuzatish nuqtasidan tahlil qiladigan bo'lsakbu kabi voqea hodisaya'ni to write a letter accomplishment ya'ni natijaga erishganlik accensart (aksensat) simantikasini yuzaga keltiradi. Bu kabi predikatlar dinamik fe'l bilan ifodalangan bo'lib durativ cheklangan voqea hodisani anglatadi. Shu bilan birga bu kabi voqea hodisalarining ifodalaniishi muvaffaqiyatli amalga oshirilgan yoki harakatning yakuniy nuqtasi tugallanish xususiyati bor deb talqin qilinadi. Shu bilan birga bu kabi gaplar tahlil doirasida e'tibor argument vazifasida kelgan o'ning yoki dominativ birlikning miqdori u ko'rsatkichlariga e'tibor berishni talab qiladi. Aytaylik shu kabi predikat ko'plik shaklga ega bo'lgan argumentga e'tibor qaratadigan bo'lsak. *She wrote letters the from 6 till 7* misoli bunda alohida kichik kichik tugallangan voqea hodisalarining takrorlanishi ya'ni iterativ semantikani ifodalaydi.

Aytaylik argument vazifasidagi ot sanalmaydigan hususiyatga ega bo'lganda bu kabi adverbiallar harakatning durativ hususiyati ya'ni dinamik harakat ma'lum bir vaqt davom etganligini yoki harakatda bo'lganligini anglatadi.

Misol uchun: *She drank tea from 6 till 7* misolini olib qaraydigan bo'lsak bu durativ italic (aytelik) cheklanmagan predikat sifatida namoyon bo'ladi. Bunda argument vazifasida, ya'ni to'ldiruvchi vazifasida kelgan choy tea birligi sanalmaydigan otlar turkumiga kiradi va ushbu ot bilan ifodalangan suyuqlikni ichish yoki qabul qilish ma'lum bir vaqtni o'z ichiga oladi. Aytaylik miqdor ko'rsatkichi nazarda tutilsa bu kabi holat cheklangan hususiyat kasb etishi ham mumkin.

Masalan: *She drank a cup off tea from 6 till 7* misolida esa bir ya'ni substansiyasi choy substansiyasining cheklanganligi hususiyati ya'ni ushbu harakatni tugallanganligiga ishora qiladi. Xuddi yuqorida qayd etganimizdek ushbu misol ko'plik shaklini oladigan bo'lsa. Alohida choy ichish jarayonlari alohida protsez sifatida alohida voqea hodisa sifatida iterativ aspektual vaziyatni yuzaga keltiradi.

Masalan: *She drank 3 cups of tea from 5 till 6* deyidigan bo'lsak u bir soat jarayonida uchta alohida piyolada bo'lgan choyni ichib tugatganligi, ya'ni alohidagi ya'ni choy

ichish jarayoni bitta hodisa deb oladigan bo'lsak bu yerda ketma-ket bir xildagi hodisalarning takrorlangan deb talqin qilishimiz mumkin. Demak bu kabi gaplarni biz durativ completive ya'ni durativ tugallangan aspektual hodisa sifatida qayd etamiz. Karlotta Smithning qayd etishicha tugallangan mazmunni ifodalovchi adverbiallar ma'lum bir voqea hodisani vaqt oralig'iga joylashtiradi, ya'ni harakat o'sha vaqt kechimi jarayonida o'z tugallanish, to'xtash nuqtasiga ega bo'ladi. Aspektual kuzatish nuqtasidan bu kabi predikatlar talik events yani cheklangan aspektual voqea hodisa deb ham tan olinadi. (C.S.Smith Modes of Discourse // The Local Structure of Texts. -Cambridge University Press, 2003. -P.336).

Ingliz tilida vaziyat, vaziyatning aspektual ifodasi predlogli adverbiallar bilan bog'liq. Misol uchun **for an hour, for two hours** kabi durativ adverbiallar predikat ning durativ harakatini ifodalaydi. Bitta fe'l adverbial o'zgarishi bilan turli aspektual ma'noni ya'ni perfektiv yoki imperfektivlikni anglatishi mumkin. Bu ko'proq fe'lning aspektual semantikasi emas balkim ppredikat ning aspektual xususiyati sifatida baholanadi. Misalan: *She ate soup for an hour.* Yoki *She ate the soup in an hour.* Demak *She ate soup for an hour* birikmasi durative imperfektiv xususiyat kasb etgan bulsa. *She ate the soup in an hour* perfektiv xususiyatga ega sanaladi. Ushbu misollar ko'rsatadiki aspektual ma'noni boshqariluvchi ingliz tilida o'ziga xos sestimatik mexanizmi tashkel qiladi. Bunda asosiy masala aspektual xususiyat butun bir gap, konteks doirasida yoki fraza doirasida aniqlanadi. Bu borada Vivian Evans ham o'z fikr mulohazalarini bildirib utadi. Muallif aspektual ma'no boshqarilishi senmantik munosabatlar evaziga amalga oshirilishini qayd etadi. (V.Evans Temporal frames of reference // Cognitive Linguistics. 2013.- P.393–435).

Demak aspektual ma'no aspektual adverbiallar maxsus munosabatga kirishadi. Z.Vendler tasnifiga asoslanadigan

bo'lsak achivments tarkibiga kiradi. Quyidagi misollar tahliliga e'tibor qaratamiz.

Marry cooked a meal an hour. (activity, durative)

Marry cooked a meal for an hour. (activity, durative+accomplishment)

Marry cooked a meal from 5 till 6. (activity, durative+process) (Z.Vendler Linguistics in philosophy. (Verbs and times). - New-York: Cornell university press, 1967. -P. 97-121).

Ushbu uchchala jumlada predikat to cook fe'li bir xil shakliga ega bo'lganligi bilan aspektual tahlil kuzatish nuqtasidan uchalasi uch xil aspektual voqea hodisani ifodalaydi. Marry cooked a meal in an hour yuqorida qayd etilganidek to'liq tugallangan ish harakatni ya'ni achivementni hosil qiladi. Ushbu predikatlarda dinamik fe'l ishtirok etishiga qaramasdan. *Marry cooked a meal for an hour* harakatning tugallanish nuqtasi emas harakatni bir butun hodisa sifatida emas, balkim harakatning ma'lum vaqt jarayonida davom etganligiga ishora qiladi. Xuddi shu kabi holatni biz *Marry cooked from 5 till 6* misolida ham uchratishimiz mumkin. Bu ikkala misolda harakat tugallanmagan voqea hodisa sifatida namayon bo'ladi. Ya'ni harakat makonda yoki vaqt jarayonida bir butun hodisa emas durativ hodisa sifatida namayon bo'ladi. Aytaylik argument vazifasidagi ot sanalmaydigan xususiyatga ega bo'lganda bu kabi adverbiallar harakatning durativ xususiyati ya'ni dinamik harakat ma'lum bir vaqt davom etganligini yoki harakatda bo'lganligini anglatadi. Demak bu kabi gaplarni biz durativ completive ya'ni durativ tugallangan aspektual hodisa sifatida qayd etamiz va tugallangan mazmunni ifodalovchi adverbiallar ma'lum bir voqea hodisani vaqt oralig'iga joylashtiradi, ya'ni harakat o'sha vaqt kechimi jarayonida o'z tugallanish, to'xtash nuqtasiga ega bo'ladi. Shuni aytish joizku durativlik voqea-hodisani ma'lum vaqt oralig'ida va vaqt kechimini anglatadi.

ADABIYOTLAR

1. C. S.Smith Modes of Discourse // The Local Structure of Texts. -Cambridge University Press, 2003. -P.336 .
2. Z.Vendler Linguistics in philosophy. (Verbs and times). - New-York: Cornell university press, 1967. -P. 97-121.
3. (V.Evans Temporal frames of reference // Cognitive Linguistics. 2013.- P.393 – 435).

Nodira KOBULOVA,
Navoiy innovatsiyalar universiteti o'qituvchisi, (PhD)
E-mail: kobulovan@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, dotsent T.Kuchkarov taqrizi asosida

THE ROLE OF ARTISTIC LANGUAGE TOOLS IN DEMONSTRATING THE POSSIBILITIES OF PROSE

Annotation

The article analyzes the ways in which the categories of time and space are expressed in prose works by writer Erkin Azam. The work describes the role of literary language in uncovering the spiritual and spiritual outlook of the heroes in the work. Analyzes the artistic skills of the writer, demonstrating the artistic and expressive nature of the works of the period.

Key words: Language of work, artistic space, author's language, category of time, literary types, writer's skill, fiction, poetic skill, interpretation of reality, inner monologue

NASR IMKONIYATLARINI NAMOYON ETISHDA BADIY TIL VOSITALARINING O'RNI

Annotatsiya

Maqolada yozuvchi Erkin A'zamning nasriy asarlarida zamon va makon kategoriyalarining ifodalanish yo'llari tahlilga tortilgan. Asar qahramonlarining ruhiy-ma'naviy olami, dunyoqarashini ochib berishda badiiy til vositalarining o'rni ko'rsatib o'tilgan. Davr fojealari aks ettirilgan asarlarining tasviriyliigi va ta'sirdorligini ta'minlovchi, yozuvchi mahoratini namoyon qiluvchi badiiy vositalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Asar tili, badiiy makon, muallif tili, zamon kategoriyasi, adabiy turlar, yozuvchi mahorati, badiiy haqiqat, poetik mahorat, voqelik talqini, ichki monolog.

РОЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СРЕДСТВ ЯЗЫКА В ДЕМОНСТРАЦИИ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ПРОЗЫ

Аннотация

В статье анализируются способы выражения категорий времени и места в прозаических произведениях Эркина Аъзама., Показаны место средств художественного языка при раскрытии духовного мира, мировоззрения персонажей произведения. Проанализированы художественные средства, обеспечивающие демонстрацию мастерства писателя, иллюстративность и впечатлительность произведений, показывающих трагедию периода.

Ключевые слова: Язык произведения, художественное место, язык автора, категория времени, литературные виды, мастерство писателя, художественная истина, поэтическое мастерство, истолкование истории, внутренний монолог

Kirish. Badiiy asar tili umumxalq tili taraqqiyoti qonuniyatlariga bo'ysunishi barobarida jonli tilga ham, kitob va matbuot tiliga ham asoslanadi. Adabiy asarlarning mazmunini ro'yobga chiqaruvchi vosita bu badiiy asar tilidir.

Yozuvchi hayotiy voqea-hodisalarni tasvirlaganda, obraz yaratganda jonli tildagi sheva, kasb-hunarga oid til birliklaridan, asl va ko'chma ma'noli so'zlardan, sinonim va antonimlardan, umumxalq tilining gap qurilish usullaridan, arxaizm va jargonlardan birdek foydalanadi.

Shuningdek badiiy asarning tasviriyliigi va ta'sirdorligini ta'minlashda muallif shaxsining so'z boyligi muhim ahamiyatga ega. Agar asarda muallif tili jozibali bo'lsa, shubhasiz u asarda personajlarning nutqi ham palapartish va bachkana bo'lmaydi. Boshqacha aytganda, muayyan asarda personajlar nutqi yaxshi bo'lib, muallif nutqi g'arib bo'lmaydi. Chunki badiiy asardagi barcha nutq qatlamlari yozuvchi nazoratida bo'ladi. Yozuvchi til orqali doimo odamlarning dilidagi istak va intilishni, fikr va tuyg'uni, amalga oshgan yo oshmagan niyatni, harakatni ko'rsatishga intiladi. Badiiy til asardagi obrazlar, xarakterlar, mavzu, g'oya, suyet, kompozitsiya va boshqa komponentlar tarkibiga singib, ajralmas bir-butunlikka jipslashadi. Jumladan, makon va zamon kategoriyasini aniqlashtirishda ham badiiy til muhim vosita hisoblanadi. Chunki muayyan bir makonning o'ziga xos tili, shevasi, lahjasi va hokazolari mavjud. Shuningdek, zamon nuqtayi nazaridan XIX asr bilan XX asrni qiyoslaganda ham umumxalq tilida, ham badiiy asar tilida juda katta tafovut mavjud. Romantizm, realizm,

modernizm, postmodernizm, globallashuv davri tafakkur tarzidagi o'zgarishlar tabiiyki, badiiy asar tilini o'rganishda makon va zamon kategoriyasiga ham alohida e'tibor qaratish lozimligini ko'rsatdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Badiiy asarda yuz beradigan voqealar, ya'ni suyet aniq bir makon va zamonda ro'y beradi. Boshqacha aytganda, har qanday xayol qushining parvozi ham real makon-zamonda boshlanadi. Dunyoning jug'rofiy, siyosiy xaritalari bo'lganidek, san'at asarlarida ham muayyan badiiy xaritalar mavjud. Muayyan yozuvchi ijodiga diqqat qaratadigan bo'lsak, ulardagi suyetlar rivoji ma'lum bir badiiy makonda kechishiga guvoh bo'lishimiz mumkin bo'ladi. G.Markesda "Mokonda", Chingiz Aytmatovda dasht-u tog'lar, Murod Muhammad Do'stda "Galatepa", Shukur Xolmirzayevda "Boysun", O'tkir Hoshimovda eski Toshkent mahallalari, xususan, Do'mbirobod va boshqalar adabiyot xaritasidagi ana shunday badiiy makonlar hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Erkin A'zam ijodida ham shu holga guvoh bo'lishimiz mumkin. Adabiyot xaritasida Erkin A'zam kengliklari – bu adibning tug'ilib o'sgan yurti manzaralari - tog', qishloqlari, soy-u buloqlari, Surxondaryo shevasida so'zlashadigan odamlari, tabiati ko'proq urg'u beriladigan adabiy makon esa "Jiydali".

Shunisi e'tiborliki, yozuvchi turli asarlarida voqea kechadigan joyni turlicha manzaralarga ko'chirishi mumkin. Masalan, "Suv yoqalab" asaridagi makon – maskan aniq emas, biroq asardagi xarakterlar, ularning maishiy hayoti, xatti-harakatlari, yashash tarzi, shevasidan suyetning Boysun tog'i

etklaridagi qishloqlarda shakllanayotganini ilg'ash mumkin. Voqea qay bir geografik muhitga ko'chsa, Erkin A'zam qahramonlari o'sha muhit kishilariga xos va mos nutqqa "o'tadi". Shu bilan birga yoshi, jinsi, kasb-kori, dunyoqarashi, didiga muvofiq qahramonlarning nutq tarzi, gap ohangi aniqlik va konkretlik kasb etadi. Katta shaharlarning "hadisini olmagan" sodda, to'pori, kishilar nafaqat o'z makonlarida, boshqa manzillarda ham o'z shevalarida gaplashaveradilar. Erkin A'zam nasridagi xarakter-personajlar ham shunday. Unda toshkentlik toshkentcha, surxondaryolik surxoncha, sirdaryolik sirdaryocha lahjada "gapirtiriladi".

Tahlil va natijalar. Yozuvchining "Bayramdan boshqa kunlar" qissasida turlicha til qatlamlarini ko'ramiz. Bakirning qaynatasi «Mimo», tog'a bo'lmish Mufti Sirdaryo shevasida gaplashadi.

Masalan: "Challarining ertasida u Bakirni ro'parasiga o'tqazib olib, har safar "Endi bunisini eshiting, kuyovbola!" deya, jinnilar turkumidan bir talay latifa aytib beradi. So'ngra, negadir eshikni qattiq yopib qo'yib, past tovushda, deyarli pichirlab forschga baytlar o'qiydi:

Man boshamu vay boshad,
Vay boshadu may boshad.
Vay az labi may no'shad,

Mana az labi vay no'sham. (Mazmuni: Men bo'lsam-u u (ma'shuqa) bo'lsa, U bo'lsa-yu may bo'lsa. U may labidan simirsa, men uning labidan so'rsam.)

O'qiganini o'zbekcha izohlab, "Qalay, zo'r-a? Buning mag'zini chaqing, kuyovbola! – dedi qah-qah kulib. – Endi mana bunisiga quloq tuting":

Daraxti makri zan chil resha dorad,

Falak ham az makri vay andesha dorad. (Mazmuni: Ayol kishi makr daraxtining qirg ildizi bor, Ul makr qarshisida falak ham nochor.)

Baytni sharhlab, yana boyagidek: "Ana bunisining mag'zini chaqing, kuyovbola!" dedi. Ammo bu gal negadir qah-qahlab kulmadi" [2].

Yoki bo'lmasa hamma uni tog'a deydigan Muftilla (Mufti)ning nutqiga e'tibor beraylik. U sirdaryolik bo'lib, Chinnibekning oshnasi. Mirzacho'lda besh bolasi va xotini bo'la turib, doimo Toshkentda Chinnibekning yonida yuradi. Aniqrog'i yozi bilan Mirzacho'lda paxta punktida ishlaydi, qish kezlari kuni Chinnibekning uyida o'tadi.

Mufti Toshkentdek shahri azimda juda ko'p vaqtini o'tkazsa-da, ammo uning nutqida na adabiy til me'yorlariga rioya qilishni, na Toshkent shevasiga xos so'zlarni uchratamiz. U Toshkenda kazo-kazolar davrasida ham, oqbilak tannoz xonimlar yonida ham sirdaryocha shevada gapiraveradi:

"... - Jiyanboyding o'zi ko'rinmaydi? Biz unga manovilarni olib keldik. Ko'pam ul boshqa o'yinlarni o'ynaybermay, buniyam o'rgansin. Pichoqbozlik – otabobomizdan qog'an o'yin.

... - Xotin maxluq, har qancha chiroyli bo'lmasin baribir tez qariydi. Amaldorning qizi bo'lsa qarimaydi. Boyding qizi chirayli bo'ladi. Azaldan sho'nday, ha!

... - Siz eshikka qarab jubaring, Chinni so'rayotuvdi, - deb qoldi." [2-175,176,179,180]

Ko'rinib turibdiki, mahalliy yoki professional til qatlami notiqning kimligini, qiyofasini, qalbini ko'rsatib turishi bilan birga uning o'z-o'ziga bergan tavsifnomasi, xarakteristikasi hamdir.

Muftillani hayotga, dunyoga qarashi shakllanib bo'lgan, u o'zi to'g'ri deb tanlagan yo'lidan uni hech kim qaytara olmaydi. Yozuvchi ham unga "tarbiyaviy yo ma'naviy saboq berishni maqsad" qilib olmaydi. Asli qanday bo'lsa, shundayligicha ko'rsatadi. Harom-harish topilgan davlati uning yengil-yelpi yo'llarga kirib ketishiga yo'l ochgan. Bu unga kalondimog'lik hissini, o'zini hamisha haq bilish ko'nikmasini shakllantirgan. U birgina Chinnibekdan ozroq

hayiqib turadi, qolganlarni nazar-pisand qilmay o'zining to'pori falsafasini so'qiyveradi. Uyat tuyg'usi ham u uchun begona tushuncha. Muallif unga shunday ta'rif beradi:

"Mutfilla deganlari ochiq-oshkora didsizlik bilan kiyingan – allaqachon urfdan qolgan shapaloq yoqali guldor ko'ylak ustidan mushtum to'g'ali serbar galstuk, asl charm kamzul; peshonasida bir tutam sochi changallab yulib olingandek tepakal, ko'zlari qisiq, aft-angori qandaydir g'ubor bosgannamo, tanqaygan burnidan mo'ylari chiqib turgan mo'g'ulbashara, irkitroq kimsa edi. Bargida aytgan Chingizxonning o'zginasi, yo'q zamonaviyroq'!" [2-175]

Galdagi ziyofatlarning biriga Muftilla Oysuluv ismli didsiz va bachkana kiyingan bir qizni yetaklab keladi. U qiz ichib olib, davrada tekin tomosha ko'rsatadi: huda-behudaga hoholab kulib, ko'zlari suzib, oxiri stolning ustiga uxlab qoladi.

Oysuluv bu yerda aslida epizodik bir obraz. Bu obrazning asardagi vazifasi shuki, u Muftillaning ma'naviy qashshoqlini yana bir bora ta'kidlamog'qa.

Ilgari badiiy asarlarida faqatgina salbiy qahramonlarni shevada gapirtirish udumi bor edi. O'zbek nasrida bu an'anaga birinchilardan bo'lib Tog'ay Murod barham berdi. Tog'ay Murod sodda, samimiy, mard qahramonlari shevada so'zlab, o'zbek tilining boy leksik qatlamini ko'z-ko'z etdi. Erkin A'zam ham ko'p xarakterlarini shevada so'zlatadi. Bular ichida o'qigan ham, o'qimagan ham, o'rta ma'lumotli ham, oliy ma'lumotlilar ham uchraydi. Erkin A'zam nasrida sobiq rahbarlar, Safuraga o'xshagan jahongashtalik ishtiyoidagi obrazlar nutqlaridagi ko'proq ruscha-baynanminal so'zlarni qo'llashsa, muayyan bir viloyat hududida yashayotganlar ko'proq o'z lahjalarida gapirishadi.

Masalan, "Bayramdan boshqa kunlarda"gi Safura tilidan "bravo", "genesvali", "okey", "salyut", "mersi", "chi gap", "oybay", "se lya vi", "chao", "raftem" kabi so'zlar ishlatiladi. Turli xil tillardan olingan so'zlar bilan nutqiga bunday "zeb berish" mazkur xarakterning beqarorligidan, hayotiy maqsad, a'molining omonatligi yoki ichidagi gapni sirtga chiqarmaslik uchun ishlov berilgan niqobdek tuyuladi. Chindan ham asar so'nggiga borib ma'lum bo'ladi, Safura besamar o'tgan hayotini unutish, baxtsizligini bildirmaslik uchun o'zini ziyofatlar va ola-quroq so'zlar panasiga yashirgan ekan. Bu ayniqsa g'oyib bo'lishidan oldin Bakir bilan bo'lgan uzundan-uzoq muloqotida ko'rinadi: nutqida birorta ham chet so'zlarni qo'llamaydi.

O'tgan asrning 80-yillaridan buyon Orol fojeasiga bag'ishlangan ko'plab badiiy, publisistik asarlar yaratildi. Bu borada Erkin A'zamning "Tanho qayiq" asari masalaning mohiyatiga yangicha yondashuvi, o'zgacha talqini bilan e'tiborni tortadi.

Orol dengizi to'lib oqqan, atrofda hayot nafasi gurkirab, farovon va to'kin-sochin zamonlarda otasi tomonidan erkalab Orol bola atalgan asar qahramonining keksalik yillari Orol suvining qurishi davriga to'g'ri keladi. Uni bu paytga kelib endi Orol bobo deb atashadi. Uning butun hayoti Orol bilan chambarchas bog'liq: shu yerda kindik qoni to'kilgan, otasi bilan baliq oviga chiqqan, qayiqsozlikni o'rgangan, ilk muhabbat iztiroblarini tuygan, oila qurgan, bola-chaqa orttirgan, ufqqa tutash dengizning moviy to'lqinlari shovullashidan zavq-shavvqa to'lgan... Orol quridi, odamlar ko'ch-ko'ronini ko'tarib ko'chib ketishdi, qishloqlar xarobaga aylandi, qayiqqlar qumga botib, Orol tap-taqir va yaydoq sahroga aylandi. Bu iztiroblar, amallar Orolboboning ruhiyatiga ta'sir qiladi: u hayot va hayolning chegaralarini unutib, tush va hush oralig'ida o'zining yangi dunyosida yashay boshlaydi. Hech kimga keragi bo'lmasa ham, qayiqsozligini davom ettiraveradi, orzu-istaklarini real tasavvur qilib, tomadagi qayig'iga o'tirib olgan o'zini baliq ovidagidek his qiladi, qumni suv tasavvur qilib to'r yoyar

ekan, hech qanday sas eshitilmasa-da, mudroq ongining sezimlari “shalop-shulup” sadosini tinglagandek o'zini farog'at og'ushida his qiladi.

“Tom ustiga chiqib olgach, u bir muddat nari-beri borib keladi. Osmonlarga qaraydi, oy-u yulduzlarni tomosha qilgan bo'ladi. So'ng asta kelib tom o'rtasida ko'ndalang yotqizilgan qayiqqa o'rtnashib o'tiradi-da, tevarak atrofini yana bir qur ko'zdan kechirgach, ikki yondagi eshkaklarni qo'lga oladi. Eshkak esha boshlaydi. Avvaliga sustroq maromda, keyin esa navqiron bir g'ayrat bilan.

Shamol uvvilashi-yu chiyabo'rilarining “hi-hi”lashi nogahon suv shovqiniga – mavj-u to'lqinlar sasiga aylanib-qorishib ketadi. Shalop-shulup, shalop-shulup... Oy yog'dusida charx etayotgan dengiz qushlari – chag'ala-yu, oqchorloqlarning suvga to'sh urib uchishlari, kumush qanotlari nim qorong'ilikda yalt-yult akslanib ko'zga chalinadi...

Chol eshkak eshishdan tinib, timirskilay-timirskilay qayiq ichidan juldursimon allanimani oladi-yu uzoqni chamalab havoga – “suvga” uloqtiradi. Shalop-shulup...” [4-171]

Badiiy asar tilining jozibadorligini ko'rsatuvchi alomatlar, bu – uning tasviriyliги va ta'sirdorligida namoyon bo'lishini eslab o'tgan edik. Yozuvchining poetik mahorati shundaki, u yo'q narsani ham bordek ko'rsatayapti. Ushbu asar munosabati bilan yozgan tadqiqotida akademik Baxtiyor Nazarov Orolboboni Chingiz Aytmatovning “Oq kema”sidagi Mo'min cholg'a, Ernest Xemengueyning “Chol va dengiz” qissasidagi Santyagoga qiyoslar ekan, quyidagilarni alohida qayd etadi: “Aslida, baliq u yoqda tursin, baliq bo'ladigan, qarmoq tashlanadigan suvning o'zi yo'q-ku, deyishingiz mumkin. Lekin yozuvchi bularni ko'rsatadi. Chunki u qahramonining hayolida ham kechayotgan hodisalarni ko'rib turadi va yanglishmaydi. Sizga ham ko'rsatadi. Sizni ham ishontiradi. Va siz ham bunga ishonasiz. Chunki uning qahramoni shunday bo'lishini istaydi. Bu uning savdoyi bo'lganidan, bo'layotganidan nishona emas. U shunday bo'lishini istaydi, juda-juda orzu qiladi” [5].

Hayotiy mantiq bilan qaraydigan bo'lsak, Orolboboning xatti-harakatlari bema'nilik, absurdan boshqa

narsa emas. Biroq san'at mantig'i nuqtai nazaridan qarasa, xarakter ham, voqelik talqini ham betakror, original.

Orolning qurishi borasida aytilmagan, yozilmagan gapning o'zi qolmagandek edi. Bu masalaga qanday yangi gap aytish mumkin? Sharof Boshbekov bir suhbatda “Men Chernobil fojeasi to'g'risida komediya ham yozishim mumkin” degan edi. Xuddi shu kabi Erkin A'zam ham eski mavzuga doir yangi gapni ayta olgan.

Shu o'rinda Orol boboning ichki monologidan bir ko'chirma keltirsak, yozuvchining asar tilini yanda sayqallashtirishdagi ijodiy tajribasi yangi xususiyatlar kasb etayotganiga guvoh bo'lishimiz mumkin.

“Orol bobo (g'ussali g'udranib). Yer-u osmon qum-a, tavba! (Tikila, tikila birdan yuzi yorishadi) Yo'-o'q, suvku bu, suv! Qara, shishaday yalt-yult qilyapti!.. Orol qaytib kelibdi! Bir kechda suvga to'libdi-ya! Vah, qayiqlar ham suzib yuribdi-ku!.. (U ovul tomalaridagi uzoq-yaqin qayiqnlarni o'zicha sanay ketadi.) Bir, ikki, uch...yetti, sakkiz, to'qqiz... Iye, shoshma, suv nega buncha sarg'ish? Haa, bo'ldi, bo'ldi – loyqalangan. Loyqalanib-loyqalanib to'ladi-da suv! Lekin...qumga ham o'xshaydi... Eh, kallavaram, qum bo'lmay nima u axir?! (Peshonasiga achchiq shapatilab) Orol suvga to'lganmish! Qayiqlar suzib yurganmish!.. Tushingni ana – qumga, qumliklarga ayt! He, esini yegan chol! (Qariya qayiqni ikki yonidan ushlab eran-qaran joyidan qo'zg'aladi. Yotoq-qayiq uzra ajab bir qiyofada qad rostlab, osmonga boqadi)” [4].

O'z-o'zini tasdiq va inkor asosida qurilgan mazkur parchada Orol boboning butun ruhiy olami va unda kechayotgan, o'zgarayotgan holatlar, kayfiyatlar ifodasi davrning global fojeasini ochib berishga yo'naltirilgan. Qahramon ruhiyatidagi ziddiyat, ko'ngil qatlaridagi qarama-qarshilik shunday bir kulminatsion nuqtaga ko'tarilganki, u aqlan tan olgan haqiqatini ruhan chippakka chiqaradi, ruh tasdiq etayotgan mantiqni esa aql tan olmaydi, rad etadi.

Umuman olganda, badiiy til qatlamlari, muallif nutqi, monolog, dialog, ichki monolog turli asarlarda turlicha bo'lsada, Erkin A'zam ijodini xronologik tarzda ko'zdan kechirganda bu xususiyat uning ijodida sayqal topib, tobora takomillashib borayotganiga guvoh bo'lish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. A'zam E. Kechikayotgan odam. T.: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi, 2002. 205-206-bet
2. A'zam E. Jannat o'zi qaydadir. T.: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi, 2007. 191-bet
3. A'zam E. Tanho qayiq. T.: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi, 2017. 6-bet
4. Globallashuv: Badiiy talqin, zamon va qahramon. T.: “Fan” nashriyoti, 2018-yil, 143-144-betlar

Mahliyo KUKIBOYEVA,
Independent researcher, Namangan State University
E-mail: mahliyo81@mail.ru

Under the review (PhD), associate of professor of NSPI U.Bazarova

A COMPARATIVE ANALYSIS OF TEACHER-CENTERED APPROACH VERSUS STUDENT-CENTERED APPROACH IN LANGUAGE INSTRUCTION

Annotation

This article aims to provide a comprehensive comparative analysis of the teacher-centered and student-centered approaches in language instruction, exploring their principles, advantages, disadvantages, and potential impact on learners.

Key words: Student-Centeredness, Teacher-Centeredness, facilitator, language instruction, implicit and explicit methods.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОДХОДА, ОРИЕНТИРОВАННОГО НА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И ПОДХОДА, ОРИЕНТИРОВАННОГО НА СТУДЕНТА В ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКУ

Аннотация

Цель этой статьи – провести всесторонний сравнительный анализ подходов, ориентированных на преподавателя и студента, в обучении языку, исследуя их принципы, преимущества, недостатки и потенциальное влияние на учащихся.

Ключевые слова: Ориентированность на студента, ориентированность на преподавателя, фасилитатор, обучение языку, имплицитные и эксплицитные методы.

TILNI O'QITISHDA O'QITUVCHI VA TALABALARGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUVNI QIYOSIY TAHLIL QILISH

Аннотация

Ushbu maqola til o'qitishda o'qituvchiga va o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuvlarni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, ularning tamoyillari, afzalliklari, kamchiliklari va o'quvchilarga potensial ta'sirini o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: talabalarga e'tiborlilik, o'qituvchilarga e'tiborlilik, o'qituvchi, til o'rgatish, yashirin va aniq usullar.

Introduction. Language instruction is a complex and dynamic field that continuously evolves to meet the diverse needs of learners. One of the fundamental debates in language education revolves around the choice between teacher-centered and student-centered approaches. Both approaches have their merits and drawbacks, and educators must carefully consider their goals, the nature of the language being taught, and the characteristics of their learners.

Language instruction is a multifaceted domain, and the choice between teacher-centered and student-centered approaches significantly impacts the learning process. Here, we will delve into a discussion of comparative analysis of these two approaches, drawing insights from various educational perspectives.

Literature review. Presentation of the main material of the article. The methods of practice-oriented learning are based on the integration of the educational process with practical activities. The subject matter of this approach allows students to create conditions for real practical professional activity, in which the acquired professionally significant knowledge and skills form a real professional specialist.

Training in a practice-oriented format is aimed at the dialectical unity of theory and practice, since the educational activity of a future specialist cannot exist without practical reinforcement. The essence of practice-oriented learning is based on the unity of general and professional competencies.

1. Role of the teacher in Teacher-Centered language instruction. In this approach, the teacher is the central figure, responsible for delivering content and directing the learning process. Hattie (2009) argues that explicit teaching methods, often associated with teacher-centered approaches, can be highly effective in certain learning contexts, while in Student-

Centered classrooms are specified with implicit language instruction. Student-centered approaches position the teacher as a facilitator, guiding students in their learning journey. Vygotsky (1978) emphasized the importance of the teacher as a scaffold, providing support to learners as they engage in more complex tasks.

2. Learning Environment in Teacher-Centered approach is characterized by emphasis on a structured and controlled environment as Johnson, Johnson, & Holubec (1993) highlight that a controlled environment can be beneficial for certain types of learners, especially in terms of maintaining order. In Student-Centered language classes characteristics encourages a dynamic and interactive learning environment. As Brooks & Brooks (1993) argue that student-centered environments promote active engagement, leading to a deeper understanding of content.

3. Student Engagement in Teacher-Centered instruction: Potential for passive learning and limited student engagement is the outcome as Biggs & Tang (2011) suggest that passive learning may not be as effective for long-term retention and application of knowledge.

In Student-Centered classroom prioritizes active participation, fostering higher levels of engagement as Freeman (2014) found that student-centered approaches positively impact motivation and engagement.

4. Flexibility in Teacher-Centered approach: Teacher-centered language instruction may lack flexibility, following a predetermined curriculum as Scriven (1991) argues that flexibility might be limited in teacher-centered approaches due to the structured nature of content delivery while Student-Centered approach offers adaptability to individual learning styles and needs. As Knowles (1980) introduced the concept

of andragogy, emphasizing the importance of tailoring education to the needs of adult learners.

5. **Critical Thinking Skills:** Teacher-Centered instruction may not actively promote critical thinking skills as Ennis (2011) suggests that explicit teaching methods may not inherently foster critical thinking, which is crucial for real-world problem-solving. In Student-Centered classroom there emphasized critical thinking through problem-solving and collaboration as Paul & Elder (2006) argue that student-centered approaches inherently encourage the development of critical thinking skills.

6. **Motivation:** In Teacher-Centered language classes students may lack motivation due to passive learning as Deci et al. (1991) discuss the importance of autonomy in motivation, suggesting that student-centered approaches align more closely with fostering intrinsic motivation. In Student-Centered classrooms students are more likely to be motivated through active participation as Ryan & Deci (2000) propose the Self-Determination Theory, asserting that autonomy, competence, and relatedness significantly impact motivation.

7. **Assessment:** Teacher-Centered: Traditional assessment methods may be more straightforward. Wiggins (1990) discusses the importance of aligning assessments with instructional goals, and in some cases, traditional assessments may be appropriate. Student-Centered language assessment requires innovative assessment methods. Shepard (2000) argues for a diversified approach to assessment, aligning with the diverse ways students engage with and demonstrate their understanding.

Result and analysis. Teacher-Centered Approach. The teacher-centered approach, often considered traditional, places the teacher at the center of the learning process. In this model, the teacher assumes the role of the primary information provider and decision-maker, dictating the pace and structure of the learning experience. The focus is on the transmission of knowledge from teacher to student, with an emphasis on lectures, drills, and structured activities.

Advantages of Teacher-Centered Approach:
Efficiency in Content Delivery: The teacher-centered approach is often praised for its efficiency in delivering content. Teachers, as experts, can provide clear explanations and present information in a structured manner, ensuring that students receive accurate and comprehensive knowledge.

Controlled Learning Environment: The teacher exercises control over the learning environment, maintaining discipline and order. This control can create a focused atmosphere conducive to learning, especially in large class settings.

Standardization of Curriculum: Teacher-centered approaches often follow a standardized curriculum, ensuring that all students cover the same material within a specified timeframe. This can be essential in standardized testing environments.

Disadvantages of Teacher-Centered Approach:
Limited Student Engagement: The passive role assigned to students in the teacher-centered approach may result in limited engagement. Students may become passive recipients of information, leading to disinterest and a lack of motivation.

Limited Development of Critical Thinking Skills: The focus on rote learning and memorization in teacher-centered classrooms may hinder the development of critical thinking skills. Students may struggle to apply knowledge in real-world contexts or engage in analytical thinking.

Inflexibility: The teacher-centered model can be rigid, leaving little room for adaptation to individual learning styles and needs. Students who require alternative methods of instruction may find it challenging to thrive in such an environment.

Student-Centered Approach: The student-centered approach places learners at the heart of the educational process, emphasizing their active involvement in decision-making, goal-setting, and content exploration. In this model, teachers become facilitators, guiding students as they construct their understanding of the language through various interactive and collaborative activities.

Advantages of Student-Centered Approach:
Enhanced Student Engagement: Student-centered approaches foster active participation and engagement. Students take ownership of their learning, making it more meaningful and relevant to their interests and experiences.

Individualized Learning: Student-centered instruction allows for a more personalized learning experience. Teachers can tailor activities and assessments to accommodate diverse learning styles, addressing the unique needs of each student.

Development of Critical Thinking Skills: By encouraging exploration, problem-solving, and collaboration, student-centered approaches promote the development of critical thinking skills. Students learn to analyze information, make connections, and apply knowledge in real-world situations.

Disadvantages of Student-Centered Approach:
Potential for Inefficiency: The emphasis on individualized learning may lead to variations in the pace at which students progress through content. In some cases, this may result in a slower overall pace and potential gaps in understanding.

Management Challenges: Student-centered classrooms may present management challenges, especially in larger class sizes. Maintaining order and ensuring that all students are actively engaged can be demanding for educators.

Assessment Difficulties: Traditional forms of assessment, such as standardized tests, may not align seamlessly with the student-centered approach. Evaluating individual progress and achievement can be more complex, requiring innovative assessment methods.

Discussion.

The socio-pedagogical model realized the requirements of society, which formulated a social order for education: to educate a person with predetermined properties. The society, through all available educational institutions, formed a typical model of such a person. The task of the school was primarily to ensure that each student, as they grew up, corresponded to this model, was its specific carrier.

At the same time, personality was understood as a certain typical phenomenon, an "average" variant, as a carrier and exponent of mass culture. Hence the main social requirements for the individual: subordination of individual interests to public ones: obedience, collectivism, etc. The technology of the educational process was based on the idea of pedagogical management, formation, correction of personality "from the outside", without sufficient consideration and use of the subjective experience of the student himself as an active creator of his own development (self-education, self-education). Figuratively speaking, the focus of such technology can be described as "I'm not interested in what you are now, but I know what you should become, and I will achieve this." Hence the authoritarianism, uniformity of programs, methods, forms of education, global goals and objectives of general secondary education: the upbringing of a harmonious comprehensively developed personality.

The subject-didactic model of personality-oriented pedagogy, its development is traditionally associated with the organization of scientific knowledge in the system, taking into account their subject content. This is a kind of subject differentiation that provides an individual approach to learning.

Conclusion. In conclusion, the choice between a teacher-centered and student-centered approach in language instruction is a nuanced decision that depends on various factors, including educational goals, learner characteristics, and contextual considerations. A balanced approach that combines the strengths of both models may offer a more comprehensive and effective language learning experience. Teachers should continuously reflect on their practices, adapting their instructional methods to create a dynamic and engaging learning environment that maximizes the benefits of both teacher-centered and student-centered approaches.

Ultimately, the goal is to empower students to become independent and lifelong learners, equipped with the linguistic

skills and critical thinking abilities necessary for success in a globalized world. This comparative analysis provides a glimpse into the complex dynamics of teacher-centered and student-centered approaches in language instruction. While each approach has its merits, a nuanced understanding suggests that an integrated approach, leveraging the strengths of both, may offer a more comprehensive and effective language learning experience. Continuous research and reflection on instructional practices are essential for educators to tailor their methods to the ever-evolving needs of their students.

REFERENCES

1. Shepard, L. A. (2000). *The role of assessment in a learning culture*. Harvard University Press.
2. Wiggins, G. (1990). The futility of trying to teach everything of importance. *Educational Leadership*, 48(5), 22-27.
3. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78.
4. Deci, E. L., Vallerand, R. J., Pelletier, L. G., & Ryan, R. M. (1991). Motivation and education: The self-determination perspective. *Educational psychologist*, 26(3-4), 325-346.
5. Paul, R., & Elder, L. (2006). *Critical thinking: The nature of critical and creative thought*. Journal of Developmental Education, 30(2), 34-35.
6. Ennis, R. H. (2011). *The nature of critical thinking: An outline of critical thinking dispositions and abilities*. University of Illinois Press.
7. Knowles, M. S. (1980). *The modern practice of adult education: From pedagogy to andragogy*. Cambridge: Cambridge Adult Education.
8. Freeman, R., Eddy, S. L., McDonough, M., Smith, M. K., Okoroafor, N., Jordt, H., & Wenderoth, M. P. (2014). Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(23), 8410-8415.
9. Scriven, M. (1991). *Evaluation thesaurus*. Sage.
10. Biggs, J., & Tang, C. (2011). *Teaching for quality learning at university*. Open University Press.
11. Brooks, J. G., & Brooks, M. G. (1993). *In search of understanding: The case for constructivist classrooms*. ASCD.
12. Johnson, D. W., Johnson, R. T., & Holubec, E. J. (1993). *Cooperation in the classroom*. Interaction Book Company.
13. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
14. Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Routledge.
15. Kukiboyeva, M. (2022) *In frontline social sciences and history journal (ISSN-2752-7018) Volume 02 Issue 01-2022*

UDK:159.9(575.1)

Lobar QAMBAROVA,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

E-mail: qambarova.lobar@bk.ru

ToshDO'TAU professori, f.f.d. Z.Xolmanova taqrizi asosida

ANAYSIS RESEARCHES ABOUT FACTORS OF SPEECH COMPREHENSION

Annotation

Speech comprehension involves several factors. Beginning of receive acoustic information and brain response to them depend on some stages. The main focuses of international researches about neurolinguistic are doing experience for learning process during speech comprehension and its factors in this condition. Analysis of researches can help increase of information about neurolinguistics in Uzbek language and forming imagination about order of doing research in this field. It was given information about speech envelope, fine structure, cocktail party effect, McGurk effect in speech perception.

Key words: neurogram, phonological sketch, prediction, speech comprehension, speech envelope, fine structure, analysis by synthesis, cocktail party effect, McGurk effect.

АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЙ О ФАКТОРАХ ПОНИМАНИЯ РЕЧИ

Аннотация

Понимание речи зависит от нескольких факторов. Начало получения акустической информации и реакция мозга на нее зависят от нескольких этапов. Основное внимание в международных исследованиях в области нейролингвистики уделяется опыту процесса обучения при понимании речи и его факторам в этом состоянии. Анализ исследований может помочь увеличить информацию о нейролингвистике на узбекском языке и сформировать представление о порядке проведения исследований в этой области. Были даны сведения об огибяющей речи, тонкой структуре, эффекте коктейля, эффекте Макгерка в восприятии речи.

Ключевые слова: нейрограм, фонологическая зарисовка, прогнозирование, понимание речи, речевая оболочка, тонкая структура, анализ синтезом, эффект коктейльной вечеринки, эффект Макгерка.

NUTQNI TUSHUNISH OMILLARI HAQIDAGI TADQIQOTLAR TAHLILI

Annotatsiya

Nutqni tushunish bir qancha omillarni talab etadi. Akustik ma'lumotlar qabul qilingandan boshlab, miyada qayta ishlangunga qadar bir necha bosqichlardan o'tadi. Neyrolingvistikaga oid xalqaro tajribalar o'rganilganda nutqni idrok etishda miyada qanday jarayonlar sodir bo'lishi, nutqni tushunish qanday omillarga bog'liq ekanligini o'rganishga asosiy e'tibor qaratilganligi ko'rinadi. Tadqiqotlar tahlili orqali neyrolingvistikaga oid o'zbek tilidagi ma'lumotlar ko'payishiga, ayni shu yo'nalishda qanday tartibda tadqiqot olib borish mumkinligi haqida tasavvur shakllanishiga erishish mumkin. Nutqni idrok etishda nutq qobig'i, aniq struktura kabi atamalarning, kokteyl party, McGurk effekti kabi hodisalarning mavjudligi haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: neurogram, fonologik birlik, taxmin, nutqni tushunish, nutq qobig'i, aniq struktura, analiz sintez, kokteyl party effekti, McGurk effekti.

Kirish. Neyrolingvistika psixologiya, nevrologiya, lingvistika sohalari tutashgan nuqtada paydo bo'lgan yangi fan sohasi bo'lib, "miyadagi nutqiy jarayon mexanizmlarini va bosh miya shikastlanishlari natijasida yuzaga keladigan nutqiy jarayondagi o'zgarishlarni" o'rganadi [1].

Neyrolingvistikaning fan sohasi sifatida shakllanishi bir tomondan neyropsixologiyaning, boshqa tomondan esa tilshunoslik va psixologiyaning rivojlanishi bilan bog'liq. Neyrolingvistik tadqiqotlar quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi:

– lingvistik axborot miyaning qaysi qismida qayta ishlanishi;

– vaqtning o'zgarishiga ko'ra til haqidagi ma'lumot qay tarzda qayta ishlanishi;

– til o'rganish va o'zlashtirish miyaning qaysi qismlari ishtirokida bo'lishi;

– nutqiy patologiya bilan ishlashda neyrolingvistikaning qanday hissa qo'sha olishi va boshqa masalalar.

Jahon miqyosida neyrolingvistika sohasida nutqni tushunishda qanday omillar muhimligi haqida bir qator tadqiqotlar olib borilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Nutqni idrok qilish nihoyatda murakkab jarayon hisoblanadi. Bu jarayonda miyaning nutq uchun muayyan qismlarining javobgar ekanligi XIX asrga kelib ma'lum bo'ldi. 1861-yilda fransuz nevrologi Pol Broko Parij Anatomiya Jamiyatidagi chiqishi mazkur yo'nalishga oid ilk tadqiqot edi. U bosh miyasi shikastlanishi natijasida nutq qobiliyatini yo'qotgan Labrjin ismli bemor bilan tadqiqot olib bordi. Bemor bosh miya shikastlanishi oqibatida uzoq gapirolmas va bir xil jummalarni takrorlar edi. Vafotidan so'ng uning miyasi tekshirilganda miya peshona qismi (frontal lob korteks)ning chap yarim shari shikastlanganligini ko'radi. Broko tez orada ikkinchi bemor bilan ham xuddi shunday tajriba o'tkazadi. Har ikki bemorda miya chap yarim sharining shikastlanishi natijasida so'zlash bilan bog'liq qiyinchiliklar yuzaga kelgan edi. Pol Broko tomonidan XIX asr tibbiyot olamiga olib kirilgan eng katta yangilik inson miyasining turli qismlari bir-biridan farqli vazifalarni amalga oshirish uchun javobgardir, jumladan, inson nutqi chap yarim sharda amalga oshiriladi.

1870-yilda Karl Vernike va uning shogirdlari tomonidan miya shikastlanishida tushunish bilan bog'liq muammo ham yuzaga kelishi va nutqni tushunish uchun

miyaning boshqa qismi javobgar ekanligi haqidagi gipoteza ilgari suriladi [2]. Jonatan R. Brennan tomonidan uchta asosiy jihat sanab o'tiladi. Birinchidan, yuqorida qayd etilgan ikki "til markazlari" o'rtasida bo'linish mavjud: temporal lobe hududi nutqni tushunish uchun, frontal lobe hududi nutqni ifodalash uchun zarurdir. Ikkinchidan, bu hududlar o'zaro bir-biri bilan bog'langan. Uchinchidan, bu qismlar tildan to'laqonli foydalanish uchun miyaning boshqa qismlari bilan ham bog'langan. Masalan, so'zlar artikulyatsiyasi uchun motor hududi bilan, konseptual bilimlarni saqlash uchun xotira hududi bilan bog'langandir [2].

Nutqni idrok qilishda bosh miya sodir bo'ladigan jarayonlarni tasavvur qilish uchun miya anatomiyasining til bilan bog'liq qismlarini bilish maqsadga muvofiqdir. Yuqorida keltirilgan manbada bu haqida batafsil ma'lumotlar keltiriladi [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tavsiflash metodidan foydalanildi.

Insoniyat paydo bo'lgandan buyon nutq eng bebaho ne'mat sifatida baholangan. Tilshunoslik fani esa eng muhim fanlardan biri sifatida qayd etilgan. Abu Nasr Farobiy "Ilmlarning kelib chiqishi to'g'risida"gi asarida ilmlarni turlarga bo'lar ekan, til ilmi va grammatikani alohida ajratib ko'rsatadi: "Qanday qilib ta'lim berish va ta'lim olish, fikrni qanday ifodalash, bayon etish, qanday so'rash va javob berish (masalasiga) kelganimizda, bu haqdagi ilmlarning eng birinchisi, jismlarga, ya'ni substansiya va aktsidentsiyalarga ism beruvchi til haqidagi ilmdir deb tasdiqlayman" [3].

Sharqda asosan nutqning go'zalligi va so'zning insonga ta'siri masalalariga ko'proq urg'u berilganligini kuzatish mumkin. Yusuf Xos Hojib yer yuzida hayotning paydo bo'lishini so'z bilan bog'laydi:

Yashil ko'kdan indi bu bo'z yerga so'z,

So'zi ila inson yorug' qildi ko'z [4].

Alisher Navoiy ijodida ham shu mazmundagi misralar uchraydi:

Insonni so'z ayladi judo hayvondin,

Bilkim, guhari sharifroq yo'q ondin [5].

Bugungi zamonaviy tilshunoslik fanidagi izlanishlar nutq jarayonini inson miyasi bilan aloqadorlikda tadqiq etmoqda va yangi kashfiyotlar qilinmoqda.

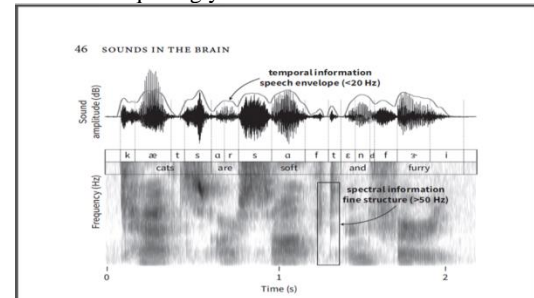
Inson miyasida ma'lumotlar almashinuvi neyronlar yordamida amalga oshiriladi. Nutqni idrok etishgacha ham bir necha bosqichlar mavjud. Nutq tinglovchining quloqlariga havodagi vibratsiyalar sifatida yetib keladi va quloq pardasini harakatga keltiradi. Tovush tebranishlari o'rta quloqdan ichki quloqqa o'tadi. Ichki quloqda shakli chig'anoqqa o'xshagan a'zo (cochlea) mavjud bo'lib, uning asosiy vazifasi tovush tebranishlarini miya uchun elektr tebranishlariga aylantirib berishdan iborat. Bu jarayon minglab juda mayda tuk hujayralari tomonidan amalga oshiriladi. Tukchalar o'zgaruvchan vibratsiyalar ta'sirida qo'zg'aladi, neyrokimyoviy jarayonlar oqimi harakatga kelib, vujudga kelgan harakat potensialini markaziy nerv sistemasiga jo'natadi. Chig'anoqning shakli shunday tuzilganki, katta asosdan boshlanib, asta-sekin torayib boradi. Bu turli chastotalar chig'anoqning turli qismlarida ushlanib qolishini bildiradi, ya'ni baland chastotalar asos qismida ushlanib qolsa, past chastotalar tor qismida ushlanib qoladi. Tuk hujayralar chig'anoqning turli qismlarida joylashgan bo'lib, har xil chastotalar ta'sirida qo'zg'aladi. Chig'anoqqa qabul qilingan turli ma'lumotlarning har xil neyronlar tomonidan aks ettirilishi makon va zamonga oid kod (spatial code) deyiladi. Bu kod miyaning tovushlarni qanday aks ettirishini tushuntiruvchi tamoyillardan eng birinchisi hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Chig'anoqda ishlab chiqilgan miya signallari nutq uchun javobgar qism (superior temporal gyrus)ga yetib borgunga qadar yana bir bosh miya qismi orqali

o'tadi. Bu qism Geysl burmasi deb ataladi va boshlang'ich eshitish po'stlog'i hisoblanadi. Sutemizuvchilardagi ko'rish tizimi kabi eshitishda ham miya yarimsharlari qarama-qarshi yo'nalishda ishlaydi, ya'ni o'ng quloqdan kirkang tovushlar chap yarimsharda joylashgan eshitish markazida qayta ishlanadi. Tovush tebranishlari chig'anoqda miya uchun elektr signallariga aylanib, u yerdan eshitish qismiga yetib kelishi uchun taxminan 50 millisekund vaqt ketadi.

Eshitish qismida tovushlar qanday namoyon bo'ladi? Birinchidan, chig'anoqda hosil qilingan kodlar eshitish qismida saqlanib qoladi. Inson va hayvonlardagi eshitish jarayonini tadqiq etish natijasida shu narsa ayon bo'ladiki, eshitish burmasining turli qismlari turli darajadagi chastotalarga javob beradi. Eshitish qismidagi muayyan tovush uchun kod shartli ravishda *tonotopy* deb ataladi. Bu masalaga yana ham oydinlik kiritadigan bo'lsak, dastlabki eshitish burmasida turli chastotaga sozlanuvchi har bir neyronning *ta'sirlanish maydoni (receptive field)* mavjud. Demak, tonotopy eshitish burmasida joylashgan, ta'sirlanish maydoniga ega va turli chastotalarga sozlanadigan neyronlardir. O'zaro o'xshash chastotalarga sozlanuvchi neyronlar bir-biri bilan yonma-yon joylashgan bo'ladi.

Inson nutq signallarini qabul qilganda unda noyob moslashuvchilik kuzatiladi. Nutqdagi ma'lumotlar chastotasi nutqni tushunish uchun har doim ham muhim emas. Nutq tadqiqi bilan shug'ullanuvchi olimlar akustik signalni ikki qismga bo'ladi. Nutq oqimi tovushning baland yoki pastligiga ko'ra ko'tarilish va pasayish nuqtalariga ega. Bunday ko'tarilish va tushish nuqtalari nutq qobig'i (*speech envelope*) deb ataladi hamda u nutqdagi bo'g'inlarning ritmik shakli va urg'uni ifodalaydi. Turli chastotalarda tezkor tovush tebranishlari nutq energiyasini

Akustik signalning nutq qobig'i va aniq strukturaga bo'linishi hosil qiladi va bu aniq struktura (*fine structure*) deb ataladi. Yuqoridagi namunada "Cats are soft and furry" ("Mushuklar muloyim va yungli") gapi tahlil qilinganda ko'rish mumkinki, aniq struktura unli tovushlar farqlanishi kabi xususiyatni ifodalovchi tor chiziqni, shivirlash va sirg'alish bilan bog'liq shovqinni ifodalovchi keng chiziqni o'z ichiga oladi. Nutq qobig'i va aniq strukturaning mavjudligi nutqni tushunishning asosiy sharti hisoblanadi.

Tajribalardan shu narsa aniq bo'ldiki, miya nutq qobig'i (temporal ma'lumot)ni qayd etib boradi. Tadqiqotchilar quyidagicha tajriba o'tkazishadi. Bir nechta ishtirokchilarga odatiy nutq eshittiriladi. ECoG uskunasi yordamida chap yarimshardagi eshitish qismidan kelayotgan signallar yozib olinadi. Bu jarayonda miyadagi tezkor o'zgarishlar bilan nutq qobig'idagi tezkor o'zgarishlar o'zaro mos tushishi kuzatiladi. Miya faoliyati va perseptual kiritilgan ma'lumotlar o'rtasidagi bunday moslik miya uchun sensor sistemadagi navbatdagi jarayonlar uchun muhim elementlarni "qayd qilish" metodining kaliti bo'lishi mumkin. Yana ham aniqrog'i bu jarayon miya kiritilgan perseptual ma'lumotlarni avtomatik tarzda yozib olishini nazarda tutadi. Inson diqqati ham bu o'rinda asosiy ahamiyatga ega. Chunki eshitilgan shivirlashlarning bir qismigina tushuniladi. Turli shovqinlar orasidan aynan nutqni ajratib olishga oid bir qancha qarashlar

mavjud. Shulardan biri kokteyl party effekti (cocktail party effect) hisoblanadi: gavjum xonada inson boshqa burchakdan turib o'zining ismi aytilganda eshitadi. Bunda shovqinli xonadagi ovozlarning orasidan aytilgan ism "sakrab chiqqan".

Biz ko'rib chiqayotgan ilmiy manbada quyidagi xulosalar taqdim qilinadi:

a) miyaga kiritilgan ma'lumot – neyrogram deb ataladi;

b) qayta ishlangan ma'lumotlar fonematik xususiyatlar hisoblanadi;

c) neyrogramning fonologik belgiga o'zgarishi nihoyatda tezkor jarayon hisoblanadi (nutq boshlangandan keyin 100-200 millisekundda ro'y beradi);

d) yuqoridagi jarayon dastlabki eshitish burmasining yonida joylashgan superior temporal lobda sodir bo'ladi.

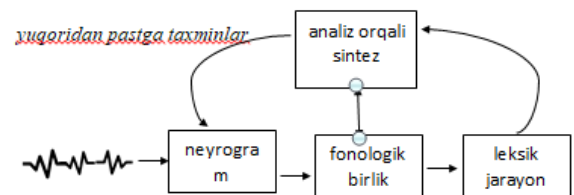
Kouros Saberi va David Perrottlar tomonidan quyidagicha tajriba o'tkaziladi [6]. Ishtirokchilarga teskari tomonga o'zgartirilgan nutq eshittiriladi. Bu stimuly ko'proq yoki kamroq vaqt birligida davom etadi. Buning uchun tovush oqimi 300, 200, 100, 50 va 20 millisekundlarda qabul qilinadigan bo'g'inlarga bo'linadi. Har bir bo'g'in teskari tomonga o'zgartiriladi va haqiqiy tartibi bo'yicha yana qayta qo'yiladi. Ishtirokchilar har bir holatda teskarisiga o'zgartirilgan nutqni eshitishadi. Ular bo'g'inlari 300 yoki 200 millisekund davom etadigan so'zlarni tushuna olishmaydi. Bo'g'inlar 200 millisekunddan kam vaqtda eshittirilganda so'zlar ma'nosi tushuna boshlangan. Ahamiyatli, 30-50 millisekundlarda 100 foiz aniqlik bilan bo'g'inlarni tushunishgan. Masalan, [ta] va [da] bo'g'inlarining farqlanishi uchun 20-30 millisekund vaqt ketgan. Demak, teskarisiga o'zgartirilgan nutqni ham agar bo'g'inlar orasi sekundning 20 dan 1 qismini tashkil etuvchi uzunlikda bo'lsa, tushunish mumkinligi haqidagi gipoteza ilgari surilgan. Bu tadqiqot miyada nutq tovushlari uchun *tanlov chastotasi (sampling rate)* bor ekanligini ko'rsatadi, ya'ni miya akustik ma'lumotdan "tasvir" oladi. Tasvir olish davomidagi barcha narsani ma'lumotning bir qismiga qo'shadi va bu qism fonemalarni farqlash uchun xizmat qiladi. Bu jarayonga J.Brennan tomonidan *birlashishning vaqtinchalik oynalari (temporal windows of integration)* deb nom beriladi. Bu oynalar ikkiga bo'linadi. Birinchi oyna 25-40 millisekund davom etadi va bu vaqt davomida turli fonemalarning aniq strukturadagi spektr xususiyatlari ajratiladi. Ikkinchi oynaning uzunligi nisbatan uzunroq 200-300 millisekund davom etadi. Bu nutq qobig'ini tashkil etuvchi bo'g'in va boshqa strukturalarning xususiyatlarini aniqlash uchun mos uzunlik hisoblanadi. Shu kabi tadqiqotlarning asosida neyral tebranishlar – miya to'lqinlari yoki maxsus ritmlarda yuzaga chiquvchi miya faoliyatining davriy qonuniyatlarini o'rganishga asoslanadi. Miya to'lqinlari neyronlar guruhi faoliyatining uyg'unlashuvi, ya'ni birgalikda qo'zg'alishi yoki qarama-qarshi harakati natijasida paydo bo'ladi. Bu kabi uyg'unlashuv ma'lumot almashinuv jarayoni uchun muhim hisoblanadi; ma'lumotlarni qabul qilishda va ularni qayta ishlab jo'natishda butun neyronlar guruhi birgalikda harakatlanadi.

Nutqni tushunish bir necha sezgi vositalarining birgalikda ishlashini ham talab etadi. Masalan, ko'rish sezgisi. Ko'rilgan va eshitilgan ma'lumotlarning birlashishiga doir tajriba o'tkazilgan. Tajriba natijasida McGurk effekti

tushunchasi yuzaga kelgan. Ushbu tadqiqotga ko'ra, tinglovchiga kimningdir yagona bo'g'inini talaffuz qilayotganligi videosi ko'rsatiladi. Bir odam [ba] bo'g'inini talaffuz qiladi, lekin video tagida uning [ga] bo'g'inini talaffuz qilayotganligini namoyish etiladi, ya'ni sun'iy tarzda ko'rish va eshitish o'rtasida nomutanosiblik hosil qilinadi. Tinglovchilarning ba'zilar bo'g'inini [ga] tarzida, ba'zilar [da] tarzida eshitayotganligini aytishadi. Videoda ham, eshittirilganda ham [ba] bo'g'inini talaffuz qilingan taqdirda juda kamchilik [ba] bo'g'inini eshitayotganligini aytishadi. Demak, nutqni tushunishda faqat eshitish sezgisiga emas, ko'rish sezgisi ham muhim ahamiyatga ega.

Nutqni tushunishdagi keyingi omil tinglovchining so'zlovchi nima deyishi mumkinligi haqidagi taxminidir. Ushbu taxmin turli ma'lumotlarga asoslanadi, masalan, so'zlovchining tili tinglovchiga ma'lum bo'lishi (ehtimoliy so'zlar, yuzaga chiquvchi nutq tovushlari), so'zlovchi kim ekanligining ma'lum bo'lishi (uning nimalar haqida gapirishi mumkinligi), bevosita nutqiy konektsion tinglovchiga ma'lum bo'lishi kabi masalalar. Nutqni idrok qilishdagi g'oyalardan yana biri tinglovchida kelayotgan nutqni ichki sintez qilish haqidagi bilimning mavjudligidir. Ichki jarayon hisoblangan bu holat nutq signali kelganda uni analiz qilinishiga yordam beradi va *sintez orqali analiz (analysis by synthesis)* deb ataladi.

Akustik ma'lumot kiritilgandan sintez orqali analiz jarayonigacha bo'lgan o'zaro bog'liq jarayonni quyidagi chizma orqali ifodalash mumkin.

qayd etib o'tilgan ma'lumotlarga tayangan holda quyidagi umumiy xulosalar keltiriladi:

- akustik ma'lumot makon va zamonga oid kod (spatial code) sifatida quloqning chig'anoq qismida va dastlabki eshitish qismida aks etadi. Nutqning turli akustik xususiyatlari turli neyronlar tomonidan kodlanadi; Tonotopy – bu ma'lumotlar chastotasi uchun kod bo'lib, o'zaro o'xshash chastotali tovushlarga javob beruvchi, bir-biri bilan yonmayon joylashgan neyronlar tomonidan hosil qilinadi;

- miyaning neyrogram (tovushlarning davomiy neyral tasviri) dan kategorial lingvistik birlik hisoblangan fonologik tasvir – fonemaga aylanishi eshitish burmasi yaqinida joylashgan superior temporal burmasi (superior temporal gyrus) da 100-150 millisekundda sodir bo'ladi;

- akustik ma'lumotning birlashishi ikkita temporal oynalarda amalga oshadi: nutqning aniq strukturasi uchun qisqa oyna; nutq qobig'i uchun uzun oyna;

- fonologik birlik kiritilgan akustik ma'lumot va lingvistik bilimlar o'rtasidagi aloqa natijasida yuzaga keluvchi sintez orqali analiz deb nomlangan jarayonda takomillashib boradi.

ADABIYOTLAR

1. Лурья А.П. Основные проблемы нейролингвистики. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1976. – 253 с.
2. Language and the brain. Jonathan R.Brennan. – Oxford, 2022– Oxford, 2022. – P.13.
3. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent, 1993. – B.179
4. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig ("Saodatga eltuvchi bilim") // Hozirgi o'zbek tilida bayon qiluvchi va so'zboshi muallifi B.To'xliyev. – Toshkent, 2014. – B.13. Qarang. Uluqov N., Abduhamidova L. Nutq madaniyati talqin va tahlillari. – Toshkent, 2017. – B.35.
5. Tafakkur gulshani. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1989. – B.165.

6. Saberi K., Perrott D. R. (1999). Cognitive restoration of reversed speech. *Nature*, 398(6730):760.5

Shahnoza QAHHOROVA,
Xalqaro innovatsion universitet dotsenti, f.f.n
E-mail: qahhorovash@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, dotsent S.Zokirova taqrizi asosida

INTERPRETATION OF FANO'S MARBAT IN "NASOYIMU-L-MUHABBAT".

Annotation

This article analyzes the issue of the status of FANO, the ranks of FANO, the theoretical views of mystics on their essence and the artistic interpretation of these ranks in the work of Hazrat Alisher Navoi "Nasoimu-l-mukhabbat".

Key words: wanderer, parking lots, wandering, nonexistence, eternity, proximity, friendship, soul, soul inclined to evil, the unity of God, gathering together, disconnection, spiritual sobriety, spiritual intoxication, ecstasy, mawt.

"NASOYIMU-L-MUHABBAT"DA FANO MARTABALARI TALQINI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Hazrat Alisher Navoiyning "Nasoimu-l-muhabbat" asarida fano maqomi, fano martabalari, ularning mohiyati xususida mutasavvflarning nazariy qarashlari va ushbu martabalarning badiiy talqini masalasi tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: solik, maqom, suluk, fano, fano fil ixvon, fano fish shayx, fano fir rasul, fanofilloh, baqobilloh, fano hol, fano xilof, fano mosivalloh, fano fil-qusud, fano fish-shuhud, fano fil-vujud, vahdat ul-vujud, uns, nafs, tavid.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ МАРБАБАТА ФАНО В "НАСОЙМУ-Л-МУХАББАТ".

Аннотация

В данной статье анализируется вопрос о статусе ФАНО, рангах ФАНО, теоретические взгляды мистиков на их сущность и художественная интерпретация этих рангов в произведении хазрата Алишера Навои "Насоиму-ль-мухаббат".

Ключевые слова: странник, статус, странствие, небытие fano fil ixvon, fano fish shayx, fano fir rasul, fanofilloh, baqobilloh, fano hol, fano xilof, fano mosivalloh, fano fil-qusud, fano fish-shuhud, fano fil-vujud, единство Божье, собрание воедино, духовное опьянение, упоенность.

Kirish. Fano mavzusi – keng va chuqur bir ummon misoli. Bu ummonga sho'ng'igan g'avvos – solik baqo durrini qo'lga kiritadi. Hazrat Navoiyning tazkiralarda fanoning talqin qilinishi ayni mavzuning lirik va liro-epik asarlaridagi talqinlaridan yondashuv nuqtai nazari bilan farqlanadi. Lirik asarlarda va dostonlarida fano xususida so'z borganda, asosan, muallifning sub'ektiv qarashlariga, ya'ni fano muallif nazdida qanday ma'no-mohiyatga, talqinga ega ekaniga guvoh bo'lganimiz holda tazkiralarda, xususan, "Nasoimu-l-muhabbat"da bu tushunchaning ob'ektiv talqinini ko'rishimiz mumkin. Ya'ni tazkirada aniq tarixiy shaxslar, avliyo zotlar, ulug' so'fiylar hayot yo'lida ro'y bergan, shaxsan ular bilan sodir bo'lgan voqea-hodisalar berib boriladiki, sinchiklab e'tibor qilinsa, bu yuksak martabali zotlarning aksariyatida fano maqomidagi turfa hollar ro'y berib turgani yaqqol anglashiladi. Bunga tazkiraning ilk sahifalaridayoq shohid bo'lamiz. Masalan, asarda ilk o'rinda zikr etilgan Shayx Uvays Qaraniy haqida o'qir ekanimiz mana bu tasvirga duch kelamiz: "Uhud urushida Payg'ambar s.a.v.ning muborak tishi shahid bo'lg'onin eshitib, mutobaat uchun o'ttiz ikki tishin ushotti. Har birinki, ushotur erdi, der erdiki, shoyad bu tish emas erdi ekin. Yana birni ushotur erdi. To mundoq qilib, barcha tishlarin ushotti" [10;99]. Uvays Qaraniyning ushbu lavhadagi holi – fano fir-rasul ekanini xulosa qilish mumkin. Fano fir-rasul – Rasululloh s.a.v.ni juda sevmok va u kishida foni bo'lmoq. U zotni molidan, hatto jonidan ham ko'proq sevmokdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Nasoimu-l-muhabbat" tazkisasi asosida fano martabalari xususida fikr yuritishni maqsad qilib oldik:

Fano martabalari:

a) Fano fil ixvon. Birodarlarda foni bo'lish. Birodarlariga o'ziga ravo ko'rganidan yaxshirog'ini ilinish. Agar solik bunday qilolmasa, uning martabasi yuksakdan quyiga enadi. Bunga Abu Ja'far Somoniy r. t.ning mana bu hikoyasini misol keltirish mumkin: "sayohatda Lubnon tog'iga tushum. Anda jamoati abdol yo'luqдилar. Alar xizmatida bir yigit erdi. Har oqshom bir miqdor giyohni pishurub, alar xizmatida keltirur erdi. Uch kun anda edim, alarga hol bu erdi. To'rtinchi kun dedilarkim, bizing maoshimizni ko'rdung, sen bizing bila o'tkara olmassen, borg'il! Manga xayr duosi qildilar va alardin ayrildim. Necha vaqtdin so'ngra Bag'dodqa tushum, ul yigitni bozorda ko'rdumki, dallollik qilar erdi. Taassub qildimki, ul bo'lg'aymu? Tahqiq qildim, ul erdi. Ul ish kayfiyatini so'rdum. Dedikim, bir kun biryon balig' pushurub, qismat chog'ida yaxshiroq qismni o'z qoshimda qo'ydim. Bu yerga tushum va bu holgakim ko'rarsen, qoldim" [10;188].

Muhammad Tabaroniy mana bu so'zlari ham fano fil ixvon mohiyatini anglashga xizmat qiladi: "Bu so'filar toifasi sodiq birodardirlar va ular orasida shunday ma'naviy qarindoshlik mavjudki, unga hech narsa teng kelmaydi. Ular emikdoshlar va bir-birlariga toza vahdat mayini tutadilar. Emikdoshlik va mayxo'rlik haqqini to'la ado etadilar. Mastlikdagi xato va tubanliklarni xotirlamaydilar. Ularning ahvoli seni shubhaga solmasin [10;206].

Otasidan ellik ming dirham meros qolgan Abu Abdulloh Muqriy q.s. merosning barchasini fuqaroga tarqatadi. Va uning mana bunday so'zi bor: "kimki yoru birodariga xizmat qilishdan bo'yin tovlasa, Alloh uni shunday xor qiladiki, hargiz qutulolmaydi" [10;246]. Bu fano fil ixvondir.

b) Fano fish shayx. Ma'lumki, Rasululloh s.a.v. Masjidul Aqsodan Me'rojga qarab Jabroil alayhissalom bilan birgalikda yo'lga chiqdilar hamda sidrai muntahoga qadar Jabroil alayhissalomning ko'rsatgan yo'lidan yurdilar. Sidrai muntahoga yaqinlashgach esa Jabroil alayhissalom bu yerga qadar yo'l ko'rsatganliklarini, bundan bu yog'iga birga bora olmasliklarini, bundan so'ngra hazrat Muhammad alayhissalom va Alloh taoloning yakkama yakka bo'lishlarini aytadilar. Chuqurroq razm solinsa, ayni holat tasavvufda ham mavjud. Rasululloh s.a.v.ning ummati bo'lmish muridlar ham o'zlarining sidrai muntaholari bo'lgan fanofilloh maqomiga murshid bilan ketadilar. Ya'ni, avvalo, fano fish shayx bo'lib, shayxning ko'rsatganliklarini, bundan bu fanofillohga qadar boradilar. Fanofillohga yetgan mo'minlarning namozi esa me'rojga aylanadi. Ulug'lar aytadilarki, sahobalarni sahoba qilgan Rasulullohning (s.a.v.) boqishlaridir. Shu ma'noda, so'fiyini so'fiy qiladigan narsa g'avs – yo'l boshlovchi piri komilning nazari, tarbiyasidir. Yo'l boshlovchi sorbon bo'lsa, solikning xavotiri yo'q.

Fano fil pirda murid dunyoni pining ko'zi bilan ko'radi, qulog'i eshitadi. Pining aqli bilan fikr yuritadi. Murshidning har qanday istagini har qanday holatda so'zsiz ado etishga intiladi. Jumladan, "Nasoyim"da shunday keladi: "Debdurki, Mir Ali Abu buzurg pire erdi. Bir muridni bor erdi, oti Muhammad Shahrobodiy. Bir kun ul muridni bozorga yubordi, bir nima kelturgali. Ul bozorga bordi, hamono ul nimani olur vajah hozir yo'q erdi, filhol o'zin sotti va Pir tilagan nimani olib yubordi" [10;268].

d) Fano fir rasul. Rasululloh s.a.v.ning o'zlari, so'zlari uchun borini berish, o'zluvidan kechish. Masalan, Abu Shu'ayb Muqanna' r. t. haqida "Nasoyimu-l-muhabbat"da shunday keladi: "Yetmish haj yayoq borib erdi. Har hajda Baytu-l-muqaddas sahrosindin ehrom bog'lar erdi va Tabuk bodiyasig'a kirar erdi. So'nggi hajda bodiyada ko'rdikim, bir itning suvsizlig'din tili og'zidin chiqib, halok bo'lgudekdu. Nido qildikim, ey qavm, kim bo'lg'ankim. Yetmish yayoq hajni bu it ichkuncha suvg'a sotqin olg'ay? Birav ul tilagancha suv kelturdi. Ul olib, ul itni serob qildi va dedi: ul hajlarimdin bu manga yaxshiroq erdikim. Hazrat Risolat s. a. v. debdurki, "har bir tirik jonga yaxshilik qilishda ajr bor" [10;133].

Ko'rinadiki, shayx butun umr piyoda yurib, mashaqqat chekib qilgan barcha hajining savobini Rasulullohning (s.a.v.) so'zlariga fido qilish darajasida u zotga foni bo'lgan. Shu sabab Rasulullohning (s.a.v.) so'zlari bilan so'zlab, ko'zlari bilan ko'rib, fikrlari bilan vaziyatga baho bermoqda.

e) Fanofilloh. Fanofilloh yo'qligini idrok etib faqat Ollohning borligiga iqrar etmoq, Allohda foni bo'lmoqdir. Fanofillohda banda "Lo mavjudo illalloh" – "Mavjudotlar yo'qdir, faqat Olloh bordir" zikrida ifoda etilgani kabi qaerga boqsa, Ollohning borligini, Ollohning nurini ko'radi. Undan boshqa hech narsani ko'rmaydi. Bunda qul o'zining haqiqatda haqiqiy bir borlig'i yo'qligini, haqiqiy borliq faqat Ollohning borlig'i ekanini, o'zining faqat izofiy bir borliq, ya'ni soya, xayol ekanini anglash bilan birlikda vujud sohibi o'laroq faqat Ollohning mavjud ekanini ko'rish bilan fanoga erishgan hisoblanadi. Bu fano maqomidir, ya'ni o'z yo'qligiga, faqat Ollohning borligiga iqrar bo'lish, ko'rish, ilman mushohada etish.

Fanofillohda so'fiy Allohni topadi, ammo Uning qullari bilan ovvora bo'ladi. Masalan, bir kuni Imom Rabboniyning yoniga muridlaridan biri kelib, "Menga xilofot ne zamon kelur?" deya so'rabdi. Imom debdiki, "Qanday xilofot?" Murid aytibdi: "Menda bir zuhurot bo'ldi. Kecha bir tush ko'rdim. Mening maqomim sening ustingda edi. Ammo bilmaymanki, hikmati nedur?" Imom muridni tashqariga boshlab, "kel, senga maqomingni ko'rsatay", debdi. Chiqqach esa shu on nima bo'layotganini so'rabdi. Murid:

– Yomg'ir yog'yapti.

– Ofarin, bu yomg'ir avval nima edi.

– Pirim, bug' edi.

– Nima bo'ldi?

– Osmonga ketdi.

– Undan keyin nima bo'ldi?

– Bulutlar bilan hamhol bo'ldi.

– Undan so'ngrachi?

– Undan so'ng yomg'ir bo'ldi.

– Bu yomg'ir pastga tushdi. Yer yuzida nima qilyapti endi?

– Shu on o'simliklarga foyda keltiryapti, ko'kartiryapti.

– Bu o'tlarga foyda beryapti-a? Bu o'tlardan yana bug' chiqadimi?

– Ha.

– Qara, o'g'lim. Men bir zamonlar bug' edim. Ko'kka chiqdim, fanofilloh bo'ldim, baqobilloh bo'ldim. Maqomlarning barchasini bosib o'tdim. Undan so'ngra Alloh taolo yomg'ir o'laroq meni yer yuziga qayta yubordi. Men endi yer yuzida sening kabi qancha maysalarni ko'kartiryapman. Sen mendan chiqqan nechanchi maysasan, bug'san, buni bilmayman".

Bu yerda so'fiyning yo'li, missiyasi, fanofilloh yo'lida pining va pirga taslimiyatning ahamiyati yaqqol ko'zga tashlanadi. Mustamliy Buxoriyning "Sharhi at-Ta'arruf" kitobida fanoi mosivallohga berilgan ta'rifi ham ayni vaziyatga mosdir. Mustamliy Buxoriyga ko'ra, fanoi mosivalloh – ko'ngil ko'zguna Alloh nuri va jamolidan o'zga biror narsa jilva etmasligi, Haq taoloning Biru Borligiga iqrar bo'lgan holda barcha niyat va amallarni shunga muvofiq to'g'rilashdir. "Kimki fanofilloh maqomiga yetsa, Haq taolo bandasiga yuklagan vazifalar saqlanib qoladi. Bu so'zning ma'nosi shuki, fano Haq taolo mushohadasida foni bo'lmoqdir. Ammo shayton va nafsning makrlari ko'pdir, balkim bu fano shayton vasvasasi va aldanchi tuyg'ularning oqibati bo'lib, xalq uni fanofilloh deb o'ylashlari mumkin. Fano xalqdan Haqqa bo'ladi, Haqdan xalqqa fano yo'li yo'qdir. Xalqdan Haqqa fano bo'lishining nishoni shukim, solik xalqdan va o'zidan fano bo'lganidan keyin ham barcha ibodatlar va shariat odoblarini bekam-ko'st bajo keltiradi. Adabsizlarga Azal va Abad Podshohi dargohiga yo'li yo'qdir. Gumrohlargina Podshoh huzurida odobsizlik qiladilar". Rabboniy va uning murid haqidagi yuqoridagi hikoyada muridning Mustamliy Buxoriy xotirlatganidek yanglishgani, haqiqatdan chalg'iganini tushunish mumkin.

Fanofillohda qul o'tda yonmaydi, suvda cho'kmaydi. Masalan, shayx Abuladyon haqida quli Ahmad shunday hikoya qiladi: "Abuladyon bila bir majusiy orasida bir kun so'z o'tar erdi. Ul dedikim: o't Haq taolo amri bila kuydurur. Majusiy dedi, agar muni manga ko'rguzsang, sening diningga kiray. Bu ishga qaror berdilar va azim o't yoqtular. Chun o'tunlar cho'g' bo'ldi, yerga yoydilar. Shayx sajjoda ustida namozg'a mashg'ul erdi, chun forig' bo'ldi, qo'pub ul o'tqa kirdi va hech bishmadi. Majusiyg'a dedikim, muncha basmudur, yo yana ham o't yoqarmusen? Majusiy musulmon bo'ldi. Shayx so'zning oxirida chiroyin yo'pti va o'tdin chiqti. Ahmad debdurki, kecha oyog'in uvalar erdim. Oyog'i bir olma chog'lig' qabarib erdi. Aning sababin Shayxdin so'rdu. Dedi, o'tqa kirganda o'zumdin g'oyib erdim, ul so'zni majusiyg'a ayturda hozir bo'ldum, bu aning natijasidir. Agar ul o't o'rtasida erkanda behuzur bo'lsa erdi, kuyar erdim" [10].

"Nasoyim"da Mavloni Shamsuddin Muhammad Asad q. s. haqida hikoya qilinganda fanofillohga shunday ta'rif beriladi: "Ba'zi oriflar dedi: Agar Alloh subhonahu o'z zoti bilan biror bandasiga tajalli qilsa, barcha zot, sifat va fe'llarni Haqning zot sifat va fe'llari partavida foni holda ko'radi. O'zini barcha maxluqotlar barobarida go'yo tadbir etuvchi,

maxluqotlarni esa o'z a'zolari deb biladi. Maxluqotlarning birortasiga biror narsa ro'y bermaydi, faqat o'zini ularga eng yaqin deb biladi. Tavhid manbasiga tamoman g'arq bo'lgani uchun o'z zotini Haqning yagona zotida, sifatini uning sifatida, fe'lini uning fe'lida ko'radi. Albatta, insonga tavhidda bu maqomdan yuksagi yo'q. Ruh ko'zi zotning jamol mushohadasiga tikilgan zamon, ashyoning orasini ajratuvchi aql nuri qadim zot nuri g'alabasidan zoyil bo'ladi. Va Haq kelishi bilan botilning ketishi sababidan qadim va hodislar orasidagi farq ko'tariladi. Bu holat jam' deb ataladi" [10;355].

Fanofilloh va baqobilloh ta'birlari bilan ifoda etilgan Oллоhga vuslat maqomi bashariy vasflardan qutulib, rabboniy vasflar bilan sifatlanishdir. Bashariy vasflar solikning o'zida hech bir zamon ayrimagan asliy vasflaridir. Fanofilloh va baqobilloh martabalariga erishgan solikning karomat salohiyatini qozonishiga xususiyat deyiladi. Janobi Haqning Rabboniy vasflariga mazhar bo'lgan solikning yaratilmishlarga tasarruf etishi, g'ayb hollarini bilishi holida uning asliy vasflari bo'lgan zaiflik, muhtojlik, ojizlik, johillik kabi bashariy vasflarning o'zidan ayrilishi kerakmas faqat bu vasflar unga g'olib bo'lmasligi kerak. "Risolai Qushayriya" muallifi inson tabiatida yomon xislatlarning yo'q bo'lishini fano va ularning o'rniga go'zal xulqlarning qaror topishini baqo, deb ta'riflaydi. Izzuddin Koshoniy fano sayr ilallohning nihoyasi, deb bilgan.

Fanofilloh – Oллоh taoloda erib tugamoq. Uning zikrida, muroqabasida o'zini yo'qotmoq, nafsini yo'q etmoq. Ortiq Oллоhdan g'ayri – mosivoni aqliga, qalbiga keltira olmaslik. Imom Rabboniy fano haqida shunday deydi: "Fanofilloh maqomi inson o'zini naqadar zo'rlasa, hatto ming yil umr ko'rsa, Oллоhdan o'zga biror narsani ko'ngliga keltirishga harakat qilsa, o'zini majburlasa-da keltira olmaslik holiga kelmoqdir. Imom G'azzoliy "Ihyo"ning "Salotu-l-xosin" bobida keltirishicha, avliyulohlardan biri ehromda namoz o'qirgan shunday bir holda emishki, zilzila bo'lib jome'ning orqa tarafidan to'rtidan uch qismi qulab tushsa-da sezmad. Namozdan chiqarkan "Bu yerlarga nima bo'ldi?" deya so'rabdi". Bu fanofillohdir.

Rabboniyga ko'ra, tariqatda ilk qadam fanofillohdir. Solik qachonki qalbidan, xotirasidan, aqlidan Oллоhdan g'ayri barcha narsani o'chirish darajasiga erisha olsa, ana shu ilk qadamni tashlagan hisoblanadi.

Mutasavviflar fanoning yuqoridagi asosiy to'rt martabasidan o'zga martabalar haqida ham fikr yuritganlar. Masalan, Mustamliy Buxoriy "Sharhi at-Ta'arruf" kitobida fano hol, fano xilof, fano mosivalloh kabilarni ko'rsatib o'tgan[2;61]. Biz yuqorida o'rni bilan bular haqida so'z yuritdik.

Manbalarda yuqoridagilardan tashqari, fano fil ishq xususida so'z boradi. "Nasoyim"da Shayx Fariduddin

Attorning tavbalariga sabab qilib ko'rsatilgan mana bu holat fano fil ishq mohiyatini anglashga yordam beradi: "bir kun attorlig' do'konida muomalag'a mashg'ul va mash'uf emishlar. Darveshe do'kon eshigiga yetar va necha qatla "Alloh uchun biror narsa ber!" der. Anga parvo qilmaslar. Ul darvesh derki, ey Xoja, ne nav' o'lgungdur? Alar debdurlarki, andoqki sen o'lgungdur! Darvesh debdurki, sen mendek o'laolmassen! Alar debdurlarki: Nechuk? Darvesh debdurki, mundoq! Yag'och ayog'in boshin ostiga qo'yubdur "valloh", debdur va jonni haqqa taslim qilibdur. Alarning holi mutag'ayyir bo'lubdur va do'kon va anda dag'i har ne bor ekandur, barham urubdurlar va bu tariqqa kiribdurlar" [10;467-468]. Demak, fano fil ishqda qul Oллоhga shu darajada oshiq bo'ladiki, Uning uchun jon berishga to'g'ri kelsa, o'sha zahoti jonini Haqqa topshiradi.

Tahlil va natijalar. Fano martabalar haqida so'z borar ekan turli manbalarda xilma-xil tasniflarga duch kelish mumkin bo'lsa-da, mohiyatan ularning barchasi o'zaro aloqadorlik, umumiylik kasb etadi. Mana, fano xususidagi tasniflardan yana biri:

a) Qusudiy fano (fano fil-qusud) – bandaning o'z shaxsiy irodasini yo'q qilib, o'rniga ilohiy irodani qo'yishi, faqat Oллоhning irodasiga ko'ra harakat qilishi, aslo o'z irodasi va nafsining istagiga ko'ra xarakat qilmasligi. Ya'ni qusudiyya sufiyning o'z maqsadi, irodasi va g'oyasini Oллоhning qasd va irodasi bilan eritib, halok qilishdir[3;209]. Bu"lo maqsuda illallohu", "lo matluba illalloh", "lo muroda illalloh" maqomidir.

b) Shuhudiy fano (fano fish-shuhud) – Oллоhdan boshqa narsa ko'rmaslik, jamul-jam, vajd va istig'roq holatida so'fiyning Oллоhdan boshqa narsani ko'ra olmasligi, quyosh ko'tarilganda yulduzlar va oyning ko'rinmasligi kabi ilohiy tajallilarning zuhuri paytidan mosivoning mushohada va mulohaza qilina olinmaslik holati. Bu "lo mashhuda lillalloh" sirri, Vahdat-i shuhud – "ko'ringan birdir, u ham bo'lsa Oллоhdir" maqomi. Unga sub'ektiv – anfusiy fano ham deyiladi.

d) Vujudiy fano (fano fil-vujud) – borliqlarning yo'q deb bilinishi, bor bo'lib ko'ringan narsalarning, haqiqiy va mutlaq borliq bo'lgan Oллоhning tajallilari hisoblanishi, mosivoning haqiqiy bir borliqqa ega bo'lishining vahm va xayol deb hisoblanishi, vahdat-i vujudagi fano nuqtai nazari. Unga obektiv fano ham deyiladi.

Xulosa qilib aytganda, keng va chuqur bo'lgan fano mavzusi Navoiyning "Nasoyimu-l-muhabbat" tazkirasida ham o'z talqinlariga ega. Biz yuqorida to'rt yo'nalishda bu xususda fikr yuritdik. Bizningcha, ushbu tasnif nafaqat tazkiradagi fano talqinlarini, balki umuman fano mohiyatini tizimli tushunishda yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Алишер Навоий. Holoti Sayyid Hasan Ardasher. Holoti Pahlavon Muhammad. Nazm ul-javohir. Nasoyim ul-muhabbat... TAT. J. 10. — Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2013.
2. "Алишер Навоий: комусий луғат" / Масъул муҳаррир: Ш.Сирождинов. 2 жилдлик.— Тошкент: Шарқ, 2016. Ж.2.
3. Ethem Cebecioğlu. Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü. Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
4. Hacı Bayram Başer. Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî'nin tasavvuf anlayışı. — Istanbul, 2009. — S.125.; Lüma' fi târihi't-tasavvufi'l-İslâmî, haz. Kamil Mustafa Hindâvî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001. — S.385;
5. Neşet Bodur. Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî ve tasavvufi görüşleri. Doktora tezi. — Ankara, 2018.
6. Razzoqov A. Navoiy ijodida Arastu obrazining tasavvufiy talqini // "Sharq-u G'arb: Navoiy va Gyote" mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. — Toshkent: "Nurafshon business", 2023.

Feruz QOSIMOVA,
FarDU doktoranti, PhD
E-mail: Kasimova_feruz@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, dotsent S.Zokirova taqrizi asosida

COMPARATIVE-LINGUOCULTUROLOGICAL STUDY OF THE UNITS WITH THE SEME OF "HEALING PERSON"

Annotation

This article is focused on the study of units with the seme "healing person" in Uzbek and English languages. They are analyzed lexico-semantically and it is shown that they are expressed in a particular way in both linguocultures. These analyzes are supported by examples from fictions.

Key words: seme, healing person, mystic, empiric, linguoculturological aspect.

СРАВНИТЕЛЬНО-ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ЕДИНИЦ С СЕМОЙ «ИСЦЕЛЯЮЩИЙ ЧЕЛОВЕК»

Аннотация

В данной статье особое внимание уделяется на изучение единиц со значением «исцеляющий человек» в узбекском и английском языках. Они анализируются лексико-семантически и показываются, что они выражаются особенным образом в обоих лингвокультурах. Эти анализы доказываются приведением примеров из художественной литературы.

Ключевые слова: сема, исцеляющий человек, мистик, эмпирик, лингвокультурологический аспект

«DAVOLOVCHI SHAXS» SEMALI BIRLIKLARINING QIYOSIY-LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI

Аннотация

Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi "davolovchi shaxs" semali birliklarni o'rganishga e'tibor qaratilgan. Ular leksik-semantik jihatdan tahlil qilinib, har ikkala xalq tilida o'ziga xos tarzda ifodalanishi yoritib berilgan. Badiiy adabiyotlardan olingan misollar orqali mazkur tahlillar asoslangan.

Kalit so'zlar: sema, davolovchi shaxs, mistik, empirik, lingvokulturologik jihat.

Kirish. Tibbiy terminlar ichida «davolovchi shaxs» semali birliklarning alohida o'rni bor. Bu ularning ham tibbiy, ham ijtimoiy hayotda dominant xarakterga egaligi bilan bog'liqdir. Ularning xalq tilida va dunyoqarashida verballashishi lingvomadaniy jihatni aks ettiradi. «Davolovchi shaxs» semali birliklar tibbiy terminologik tizimda asosan kelib chiqishi yunon va lotin tili bo'lgan internatsionalizmlar bo'lishiga qaramasdan, xalq nomenklaturasida ham uchraydi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbek tilshunosligida tibbiy terminlar asosan an'anaviy tilshunoslik doirasida tadqiq qilingan. Jumladan, D.X.Bozorova, A.Xusanov, A.Qosimov hamda Z.Mirahmedovalarning dissertatsiyalarini[1,2,3] misol tariqasida keltirishimiz mumkin. Ularda tibbiyotning ma'lum bir kichik terminologik tizimiga mansub birliklar tadqiqot ob'ekti sifatida tanlab olinib, grammatik xususiyatlari tahlil qilingan hamda ularni tartibga solish va unifikatsiya qilish bo'yicha kerakli tavsiyalar berilgan. Shuningdek, ularda tibbiy terminlarning etimologik jihatlariga ham qisman e'tibor qaratilgan. Biroq, bugungi kunda zamonaviy ilm-fanda tibbiyot ko'plab bo'lim va yo'nalishlarni o'z ichiga qamrab olgan kompleks fanlardan biri sifatida gavdalanmoqda ekan yuqorida tilga olingan tadqiqot ishlari tilshunoslik uchun yetarli hisoblanmaydi.

Natija va muhokama. Xalq tabobatidagi «davolovchi shaxs» semali birliklarni ikki sinfga ajratish mumkin: *mistik* hamda *empirik* birliklar. Qayd etish lozimki, ular o'zbek va ingliz lingvomadaniyatini yoritishda vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, mistik birliklar o'zbek xalqining ilohiy kuchlarga, duolarga; ingliz xalqining esa sehr, joduga bo'lgan ishonchi balandligini ko'rsatadi.

O'zbek xalqining dunyoqarashida «eskicha kasallik» atamasi qanday mazmun anglatishi hammaga ma'lum. Qayd etish lozimki, shunday xurofiy tushunchalar mistik davolovchi shaxslarning paydo bo'lishiga katta hissa qo'shgan. Ushbu kichik leksik maydon birliklarini komponent tahlil qilarkanmiz, o'zbek xalqining dunyoqarashi islomiy tushunchalar bilan qorishganligini kuzatamiz. *Azayimxon, baxshi, domla, duoxon, jinkash, kinnakash (kinnachi), mulla, otin, parixon, qasidaxon, qori, eshon* shular jumlasidandir. Ular muqaddas islom kitobi – Qur'oni (va unda zikr etilgan oyatlarni, suralarni) asosiy davo vositasi sifatida qo'llaydi.

Keladigan domla uning nazarida birgina «kuf-suf» qilsayoq, xotini turib ketadiganday edi. (T.Malik, Hikoyalar); Ayrim insonlar bemor bo'lib qolsalar, darrov tabiblikini da'vo qiluvchi jinkashlarga murojaat qilishadi[10].

Shuningdek, *folbin, folchi, fol ochuvchi shaxs* atamalarini ham mistik davolovchi shaxslar qatoriga kiritsak bo'ladi. Etimologik jihatdan, oldindan ta'bir aytuvchi ushbu odamlar, xalqning nazarida, kasallikni ham tuzatadi:

Sora folbin: *O'g'lingni sariq jin uribdi, qizim. Sariq echki so'yib, terisiga bolangni o'raysan. Xudo o'zi shifo beradi, ana arshi-a'lodan uning tabarruk ovozi eshityapti, eshit!* (X.To'xtaboyev, *Sariq devni minib*)

Kasalliklarni davolash borasida yuqorida sanab o'tilgan shaxslarga xalqimizning ishonchi katta. Bu jihat ingliz lingvomadaniyatida ham ko'zga tashlanadi. Xususan, ularda afsun o'qib davolovchi shaxslar bo'lganligi tarixiy manbalarga[4,5,6,7] ko'ra aniqlandi. Ularda *magician, sorcerer, witch, wizard* kabi atamalar tilga olingan. Qayd etish lozimki, ushbu shaxs nomlari aslida *afsunгарlik* sohasining

birliklari hisoblanadi. Ammo ularda ham «davolovchi shaxs» semasi mavjud:

When we be in trouble, or sickness, or lose anything, we run hither and thither to witches, or sorcerers, whom we call wise men... (Bishop Hugh Latimer, Sermons)

(Biz muammoga duch kelganimizda yoki kasal bo'lib qolganimizda, yohud biror narsamizni yo'qotib qo'yganimizda, jodugarlarni izlab u yoqdan bu yoqqa yuguramiz, biz ularni donishmand deb ataymiz...)

Keltirilgan misolda, *witch, sorcerer* kasalliklarni davolashi hamda xalq tomonidan «donishmand» sifatida e'tirof etilishi ta'kidlangan. Etimologik jihatdan, *wizard* atamasi ham «donishmand (*wise man*)» ma'nosiga ega (ChEDEL, page 564). *Oxford* lug'atida berilishicha, *magician* va *sorcerer* atamaları afsungarlik bilan shug'ullanuvchi kishilarga nisbatan qo'llaniladigan umumiy nomlar bo'lib, ma'no o'ttenkasida o'zaro farq qiladi. Chunonchi, *magician* – ijobiy (ODE, page 538), *sorcerer* esa salbiy bo'yoqqa ega (ODE, page 1703):

He was suspected of misusing his magical powers as a sorcerer[11].

(U o'zining sehr kuchlarini boshqa maqsadda qo'llaganlikda, jodugar sifatida gumon qilindi.)

Witch hamda *wizard* atamaları o'rtasida ham shunday farq kuzatiladi: *witch* – salbiy, *wizard* esa ijobiy bo'yoqqa ega[12]. Ammo ijobiy ma'no yuklash maqsadida, «white» co'zi *witchga* qo'shib qo'llanilgan:

Thus when the ailment of either a family member or livestock was so severe it could not be treated at home, the first port of call was often the local white witch or wizard[13].

(Shunday qilib, agar biror bir oila a'zosi yoki otulovning kasali og'irlashib ketsa va uyda davolab bo'lmasa, odatda birinchi bo'lib mahalliy oq jodugar yoki sehrgarnikiga borilar edi.)

Xullas, Buyuk Britaniya xalqida afsun bilan davolovchi shaxs nomlari katta qiymatga ega tushunchalardan hisoblangan. Ularning turli ertak, multfilm, qo'shiq va kinofilmlarda obrazlashitirilganligi bunga asosdir. Chunonchi, «Afsungar Merlin» filmida qirolik oilasining sog'ligiga javobgar sehrgar (*wizard*) – Gayus obrazi gavdalanitirilgan.

Hozirgi kunda ham ushbu so'zlarning amalda qo'llanilishi kuzatiladi. Sinxron tadqiqimiz ularning determinlashganligini ko'rsatdi. Jumladan, *witch* so'zi amalda hunuk, yoqimsiz, qari kampirga yoki ayolga nisbatan qo'llaniladi:

«You old witch» – she sputtered. «You always hated me, you did ...» (Katherine Stanley)[14]

(«Sen qari jodugar» – deya baqirdi u. «Sen doim meni yomon ko'rgansan, to'g'rimi...»)

Wizard so'zi esa «juda aqlli, mohir kishi, usta» ma'nosida ishlatiladi:

Although a chess wizard like Jose Raul Casablanca was known for his end game, he was also a source constant surprises in his innovative moves and tactics. (L.Witham, Picasso and the chess player)

(Garchi Xose Raul Kasablanka kabi shaxmat ustasi o'zining so'nggi o'yini bilan mashhur bo'lgan bo'lsa ham, shuningdek, u o'zining innovasion yurishlari hamda taktikalari bilan doimiy syurprizlar manbai ham bo'lgan.)

Witch hamda *wizard* leksemalarining XVI-XVII asrda va hozirgi paytda ifodalayotgan ma'nolarini o'zaro solishtirib, quyidagi ikki jihatni alohida qayd etamiz:

ularning tarkibida avval mavjud bo'lgan «afsun o'quvchi», «davolovchi» semalari ayni paytda arxaiklashgan; ularning ma'no bo'yyoqlari hozirgi kunda ham saqlanib qolgan (*1-jadvalga qarang*):

1-jadval. *Witch* va *wizard* leksemalarining ma'no bo'yyoqlari

Terminlar	Ma'no bo'yyoqlari	
	16-18 asrda	Hozir
<i>Witch</i>	Salbiy	Salbiy
<i>Wizard</i>	Ijobiy	Ijobiy

O'zbek va ingliz tilidagi jami mistik birliklarning qiyosiy tahlili, o'zbek tilida ularning hanuzgacha o'z ma'nosida qo'llanilayotganligidan darak beradi. Bundan kelib chiqadiki, o'zbek xalqi hali ham ushbu davolovchi shaxslarga ishonadi. Ingliz tilidagi birliklar esa hozirgi kunda o'zining mistik xarakterini va «davolovchi shaxs» semasini yo'qotganligidan Buyuk Britaniya xalqining afsunlarga bo'lgan qarashi o'zgarmani (salbiy tomonga) ma'lum bo'ladi.

«Davolovchi shaxs» semali *empirik* birliklar uzoq yillar tajriba asosida orttirilgan bilim egalarini ifodalovchi atamalarni o'z ichiga oladi. O'zbek lingvomadaniyatida ular *hakim, tabib, doya, siniqchi, jarroh* kabilar orqali ifoda etiladi.

Tarixdan ma'lumki, nihoyatda tajribali, yetuk, bilimli tib ilmi vakillarini xalqimiz *hakim* deb atagan. Ushbu so'z asl arab tilidan kelib chiqqan bo'lib, dastlab «donishmand» ma'nosini anglatgan (O'TEL-2, 567-bet):

«Donishmand» semasi: *Forobiy ulug' yunon hakimining juda chigal falsafiy mulohazalari mag'zini chaqib bergan. (M.Osim, Ibn Sino qissasi)*

«Tabib» semasi: *«Men hakimman, podshohning qo'lga kirgan zirapchani olish uchun keldim», — debdi. Vazirlar bolaga qarab: «E, bola, yosh ekansan, ovora bo'lib, bekorga o'lib ketasan. Sendan ilgari ham boshqa hakimlar kelib ololmagan edi», - deyishibdi. (O'zbek xalq ertaklari, Yalillama sopol tovoq)*

Shu o'rinda aytish kerakki, biz yuqorida tilga olgan ingliz lingvomadaniyatida mavjud *wizard, witch, sorcerer* atamalarining negizida ham «donishmand» ma'nosi anglashilgan edi. Demak, ikkala xalqning lingvomadaniyatida «donishmand» arxisemasiga ega «davolovchi shaxs» semali birliklar mavjud. Bundan bu shaxslarning bilimi, aqli xalq tomonidan yuqori baholangan ma'lum bo'ladi.

Hozirgi kunda *Hakim* atamasi erkak kishining ismi sifatida, *Hakima* shakli esa ayol kishining atoqli oti sifatida qo'llaniladi:

Hakima opa katta qiyinchiliklar ko'rgan, shuning uchun ham o'z farzandlarini erkalatmasdan, har bir buyum, har bir kiyimning qadriga yetadigan qilib o'stirgan edi. (O.Umarbekov, Yoz yomg'iri)

Shuningdek, *tabib* atamasini ham o'zbek lingvomadaniy birliklaridan biri desak bo'ladi. U ham etimologik jihatdan arabcha so'z bo'lib, «tibbiyot ilmidan muayyan mutaxassis tayyorlovchi o'quv yurtida ta'lim olmagan, o'z harakati, hayotiy tajribasi orqali bemorlarni davolash bilan shug'ullanuvchi shaxs» ma'nosini anglatadi (O'TIL-3, 627-bet):

«Xo'sh, sizni nima bezovta qilyapti?» degan odatiy savolga bemor: «Sichqon!» - deya g'ayritabiiy javob qaytargach, Habib tabibning hayratdan kipriklari kerilib, qulog'iga shapalog'ini tutdi. (A.Obidjon, Baloga qolgan futbolchi)

Turkiy xalqlar orasida «tabib» ma'nosini ifodalovchi bir nechta atamalar bo'lgan. Chunonchi *o'tachi, emchi, atasag'un*[8]:

Ulardan birisi o'tachi turur,

Qamug' ig', tugaqa bu emchi erur. (Yusuf Xos Hojib, Qutadg'u bilig)

Bugungi kunda, yuqorida sanab o'tilgan barcha *empirik* birliklardan faqatgina *tabib* atamasigina hanuzgacha amalda mavjud. U o'zining «davolovchi shaxs» denotativ ma'nosidan tashqari, «muammolaning forig' etuvchi», «yechim topuvchi», «yomonliklardan saqlovchi», «xalos etuvchi» kabi ko'chma ma'nolarda ham qo'llaniladi:

Dardimg'a xayolini tabib et! (A.Navoiy, Layli va Majnun)

Ingliz tilidagi *healer* so'zi anglatgan ma'nolar *tabib* leksemasiniki bilan mushtarakdir:

Skills are usually acquired by apprenticeship to an older healer. (C.Helman, Culture, health and illness)

(Katta tabibga shogird tushish bilan ko'nikmalar orttiriladi.)

Music has been used since our ancestors as a healer, as a way to get through pain[15].

(Musiq aجدodlarimiz davridanoq tabib sifatida, og'riqni qoldirish usuli sifatida qo'llanilgan.)

Berilgan misollarda, *healer* leksemasining o'z va ko'chma ma'nolari aks etgan. Demak, o'zbek va ingliz lingvomadaniyatida *tabib* va *healer* faqat shaxs sifatida namoyon bo'lmaydi, u dariddan, muammodan forig' etuvchi har qanday narsa bo'lishi mumkin.

Siniqchi atamasi ham empirik birliklardan biri bo'lib, u «singan-chiqqanni davolovchi tabib» ma'nosini anglatadi. Uning nomi shu mazmundan kelib chiqqan (siniq+chi):

Qishloqda siniqchi bor. Ja siniqchi bo'lib, siniqchimas-u, shu chiqqan qo'l-oyoqlarni joyiga solib qo'yadi. Singan suyakni faqatgina Benazir ota tuzatadi. (N. Ismoilov, Tabib)

Ingliz tilidagi *bonesetter* atamasida ham shu ma'no aks etgan:

Then the bonesetter snapped her small shoulder into place. (A.Tan, The bonesetter's daughter)

(So'ng siniqchi uning kichkina yelkasini joyiga solib qo'ydi.)

Ko'rinib turganidek, *siniqchi* va *bonesetter* leksemalari mazmun jihatdan bir xil. Ammo shakl jihatdan biroz farqli ekanligini ta'kidlash joiz (2-rasmga qarang):

2-rasm. *Siniqchi* va *bonesetter* leksemalarining komponentlari

Ikkala leksemaning komponentlarini o'zaro solishtirganimizda, o'zbek tilidagi *siniqchiga* nisbatan, ingliz tilidagi *bonesetter* so'zi o'z nomida aniqroq ma'noni ifodalashi ma'lum bo'ldi (2-rasm).

Ikki xalqning lingvomadaniyatida farqlar bo'lishi tabiiy.

Herbalist. A person who treats illnesses with substances extracted from plants (DOMT, page 175).

(O'simliklardan olingan moddalar bilan kasalliklarni davolovchi odam).

It can be easily cured by an herbalist, who, like myself, knows how to use herbs. (Uni *herbalist* osongina tuzatadi, xuddi men kabi, u cheksiz dorivor o'simliklar qirolligidan topiladigan barcha davo usullarini qo'llashni biladi.)

Tabiblik sohasining qamrovi juda keng, o't-giyohlar bilan davolash esa uning birgina qirrasini ko'rsatadi, xolos.

Shuningdek, *giyohchi* (*giyoh teruvchi*) atamasi ham bu tushunchani yoritib berolmaydi. Demak, o'zbek tilida ushbu atamaga ekvivalent bo'la oladigan so'z mavjud emas. Ammo *giyohlar* bilan davolovchi shaxs xalq tabobatida eng muhim ma'no ifodalovchi so'zni o'zbek tilida lakuna sifatida qoldirish mumkin emas. Lakunarlik hodisasi, tarjima jarayoniga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi, albatta. Bizningcha, *giyohchi-tabib* ushbu tushunchani ifodalash uchun eng maqbul ifoda.

Хўш, кўпгинада келirilган табиатдан қўлнинг о'ziga xos dunyoqarashi, turmushi, tajribasi aks etgan. Qayd etish lozimki, ikkala tildagi birliklar bir-biriga o'xshamaydi. Bu aniqlangan farqlar ikkala lingvomadaniyatning o'ziga xos jihatlarini ochib bera oldi.

ADABIYOTLAR

1. Бозорова Д.Х. Семантика наименований частей тела и производных от них в тюркских языках: дис. канд. филол. наук. – Т., 1967.;
2. Xusanov A. Nazvanie bolezney i ix simptomov v uzbekskom yazyike: dis. kand. filol. nauk. – Т., 1982.;
3. Kasimov A. Farmatsevticheskaya terminologiya v sovremennom uzbekskom yazyike: dis. kand. filol. nauk. – Т., 1982.;
4. Briggs R. Witches and neighbors. – London, 1997;
5. Davies O. Witchcraft, magic and culture. – Manchester, 1999;
6. Languages of witchcraft, narrative, ideology and meaning in early modern culture // edited by Clark S. – London: Basingstoke, 2001;
7. Davies Owen. Popular magic, cunning a folk in English history – London, 2007.
8. Мирахмедов У. Зийнат илми // Фан ва турмуш, 1980, № 8. – Б.71-114.
9. Cunning folk and wizards in early modern England: MA dissertation, 2010. - P.33
10. <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/jin-chalishi-haqida-dinimiz-nima-deydi>
11. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/sorcerer?q=sorcerer>
12. Laura Diaz de Arce. What is a warlock? And other types of magic users // <https://bookriot.com/definitions-for-magical-beings/>
13. <https://warwick.ac.uk/fac/arts/history/ecc/archive/emforum/projects/disstheses/dissertations/honeybell-fae.pdf>
14. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/witch>
15. <https://www.billboard.com/articles/news/women-in-music/9492674/chloe-x-halle-rising-star-women-in-music-2020-interview/>

Farangiz MAMARIZAYEVA,
Jizzax politexnika instituti assistenti
E-mail: farangiz.angel@bk.ru

filologiya fanlari bôyicha falsafa doktori (PhD), dotsent U.Elova taqrizi asosida

BADIIY MATNDA METAFORALARNING BERILISHI VA ULARNI O'ZBEK TILIDAN INGLIZ TILIGA TARJIMA QILISH STRATEGIYALARI TAHLILI (S.AHMADNING "JIMJITLIK" ASARI MISOLIDA)

Аннотация

Ushbu maqola badiiy tarjima jarayonida uchraydigan stilistik me'yorlarning ko'rinishlaridan biri bo'lgan metaforalar va ularni o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilish strategiyalarini tahlil qiladi. Tahlil uchun olingan matn ("Jimjitlik")da topilgan metaforalarni turkumlash uchun turli jahon va mahalliy tarjimashunos hamda tilshunoslarning metafora tavsifidan foydalaniladi. Izlanishlar shuni ko'rsatadiki, metaforani tushunish asosan madaniy tajribaga asoslanadi, bu esa metaforalarning tarjima qilinishini qiyinlashtiradi. O'rganishlardan shu ma'lum bo'ladiki, metaforalarni tarjima qilishda uchta asosiy tarjima strategiyalari, ya'ni tarjima tilida bir xil tasvirni takrorlash, asliyatdagi tasvirni tarjima tilidagi standart tasvir bilan almashtirish va metaforani ma'noviy butun birlikka almashtirib tarjima qilish usullari keng qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: metafora, tarjimashunoslik, strategiya, manba tili, tarjima tili, metaforalar ahamiyati, metafora funksiyasi.

ANALYSIS OF METAPHORS IN ARTISTIC TEXT AND THEIR TRANSLATION STRATEGIES FROM UZBEKI TO ENGLISH (IN THE EXAMPLE OF "SILENCE" BY S. AHMAD)

Annotation

The following article analyzes metaphors, which are one of the manifestations of stylistic norms found in the process of literary translation, and their translation strategies from Uzbek into English. In order to categorize the metaphors in the text taken for analysis ("Silence" by S.Ahmad), the description of metaphors by different world and local translators and linguists is used. Research shows that metaphor understanding is largely based on cultural experience, which makes metaphors difficult to translate. Research shows that there are three main translation strategies in translating metaphors. Those are repeating the same image in the target language, replacing the original image with a standard image in the target language, and translating the metaphor by replacing it with a meaningful whole word unit.

Key words: metaphor, translation studies, strategy, source language, target language, importance of metaphors, function of metaphors.

АНАЛИЗ МЕТАФО В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ И СТРАТЕГИИ ИХ ПЕРЕВОДА С УЗБЕКСКОГО НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК (НА ПРИМЕРЕ "МОЛЧАНИЯ" С. АХМАДА)

Аннотация

В данной статье анализируются метафоры, являющиеся одним из проявлений стилистических норм, встречающихся в процессе художественного перевода, и их стратегии перевода с узбекского языка на английский. Для категоризации метафор, встречающихся в взятом на анализ тексте («Тишина» С.Ахмад), используются описания метафор разными мировыми и местными переводчиками и лингвистами. Исследования показывают, что понимание метафор во многом основано на культурном опыте, что затрудняет перевод метафор. Исследования показывают, что при переводе метафор существуют три основные стратегии перевода: повторение одного и того же изображения на целевом языке, замена исходного изображения стандартным изображением на целевом языке и перевод метафоры путем замены ее осмысленным целым используется.

Ключевые слова: метафора, переводоведение, стратегия, исходный язык, язык перевода, значение метафоры, функция метафоры.

Kirish. Azaldan badiiy tarjima so'z san'ati sifatida e'tirof etib kelinadi. Ushbu san'atni qadrlab, xorijiy durdona asarlarni turli lingvomadaniy farqlarga qaramasdan o'zbek tiliga tarjima qilishda jonbozlik ko'rsatayotgan mohir tarjimonlarimiz mehnati tahsinga sazovor. Yaqin yillardan beri esa mamlakatimiz va jahon miqyosida o'zbek milliy nodir asarlariga, o'zbek tiliga e'tibor va qiziqishning ortib borayotganligi o'zbek-ingliz tarjimachiligining rivojiga ham sabab bo'lmoqda.

Jumladan, davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyevning 2019-yil 21-oktyabr kuni "O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganligining o'ttiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosim"da so'zlagan nutqida keltirilgan quyidagi fikrlar ham o'zbek tilining nufuzini oshirishga hissa qo'shmoqda: "Dunyodagi qadimiy va boy tillardan biri bo'lgan o'zbek tili

xalqimiz uchun milliy o'zligimiz va mustaqil davlatchilik timsoli, bebaho ma'naviy boylik, buyuk qadriyatdir... Har birimiz davlat tiliga bo'lgan e'tiborni mustaqillikka bo'lgan e'tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni, ona vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirishimiz kerak" [14].

Bundan tashqari, mamlakatimiz rahbarining 2018-yil 7-avgustda «O'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o'rganish va targ'ib qilishning dolzarb masalalari» mavzusidagi xalqaro konferensiyada so'zlagan nutqida ham O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi qoshida O'zbek adabiyotining xorijiy do'stlari kengashini tuzish haqida bildirgan fikrlari adabiyotshunos va tarjimonlardan tomonidan ijobiy qabul qilinib, amalga tadbiiq qilina boshlanganligi sohadagi izlanishlar ko'lamin kengaytirmoqda

[15]. Shu ma'noda quyidagi maqola ham badiiy matnlarda o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilishda leksik-stilistik jihatlariga ahamiyat qaratish lozimligi to'g'risidagi tarjimashunoslar qarashlari tasdig'i bo'lib xizmat qiladi.

Demak, badiiy matnda so'zlar o'z – asosiy ma'nosidan tashqari ko'chma ma'noda qo'llanilishi holati juda ko'p uchraydi. Ma'no ko'chishining nima asosida ro'yobga chiqishiga ko'ra metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik singari turlari mavjud. Nutqimizda eng keng tarqalgan ma'no ko'chish usuli metaforadir.

Metafora (yunoncha *metaphora* — ko'chirish) bir predmet nomining boshqa predmet nomiga ular o'rtasidagi ma'lum o'xshashlik asosida ko'chishidir [1, 102-b]. Masalan, *g'orning og'zi* birikmasida *og'iz* so'zining ma'nosi odam yoki hayvon og'ziga tashqi o'xshashligi asosida vujudga kelgan: *Bo'yi va eni bir yarim metr keladigan g'or og'zi ochildi* [9].

Metaforada ko'zda tutilgan ma'no tilda idiomatik tarzda ifodalanishi mumkin. Bu metaforalarni tarjimada muammoli soha deb hisoblashga sabab bo'ladi.

Demak, munozarali savol shundaki, metafora, odatda, ma'lum bir madaniyat ildiziga ega bo'lsa, metafora tomonidan yaratilgan tasvirni bir tildan ikkinchi tilga to'liq o'tkazish mumkinmi? Kishilar metaforadan nutq, yozuvchilar esa asar bezagi sifatida foydalandilar. Shu sababli ham metaforalar kundalik so'zlashuv tilida juda keng tarqalganligiga guvoh bo'lamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Metaforalar haqidagi nazariy qarashlar qadimgi davrlardayoq mavjud bo'lgan. XX asrning so'nggi choragida ma'no ko'chishining usullaridan biri hisoblangan bu hodisaning inson kognitiv faoliyatiga ham xos ekanligi haqidagi qarashlar ilgari surila boshladi. Bunday qarashlarning shakllanishida, xususan, o'z tadqiqotlarida metaforaga antropologik nuqtayi nazardan yondashgan M.Osborn, V.Fon Gumboldt, J.Jeyns, E.Kassirer, N.F.Alifrenko, J.Lakkof, M.Jonson kabi olimlarning fikrlari asosiy o'rinni egallaydi.

O'zbek tarjimashunosligida ham o'tgan asrning 80-yillaridan boshlab yozuvchi tili uslubi, badiiy asar tili, badiiy tarjima, undagi stilistik qiyinchiliklar bo'yicha tilshunoslar ham, adabiyotshunoslar, tarjimashunoslar ham baravar tadqiqot olib bora boshladilar. Bunday ishlar, dastlab maqolalar tarzida, keyinroq nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalarida tadqiq etildi. Jumladan, E.Ochilov, I.G'afurov, O.Mo'minov, N.Qambarov, R.Turg'unov, A.Rashidova, D.Alimova, Q.Musayev, Sh.Sirojiddinov, G.Odilova singari olimlar ishlari hozirgacha badiiy tarjima borasida bajarilayotgan tadqiqotlar uchun asos vazifasini bajarimoqda.

1. Tarjima tilida bir xil tasvirni ya'ni ekvivalentni topish:

Bu yo'ning boshi berk. [9, 137]

This pass leads one up a blind alley.

2. Asl matndagi tasvirni tarjima tili madaniyatiga mos keladigan standart birlik bilan almashtirish:

G'orlarga kirmagin, jar yoqasiga bormagin, yumronqoziq uyasi qo'lingni tiqma, ilon-chayonlar chaqib olmasin [9, 94].

Do not enter the caves, do not go to the edge of the cliff, do not stick your hand in the woodpeckers' nest, you will be bitten by poisonous insects.

3. Tasvir biroz zaifroq bo'lib chiqsa ham, tasvirni saqlab qolgan holda metaforani o'xshatish orqali tarjima qilish

Jayrona ovqat tayyorlar, birga o'tirib tamaddi qilishardi. Jayrona pazanda emasdi [9, 105].

Jayrona would prepare meal and they used to have a dinner together. She was not cook as his wife.

4. Metafora yoki o'xshatishni o'xshatish yoki metafora ortiqcha ma'nosi bilan tarjima qilish:

1. Aferist u. Yomonam shayton odam. Lyuboyni aldaydi. (9, 30)

He is a scammer. So bad like a devil. He can cheat anyone.

Ushbu protsedura bir xil ma'noga ega, ammo boshqacha tarzda taqdim etiladi.

5. Metaforani ma'noga aylantirish:

Dovonda o'pirilish bo'lganmi yo biron ish qilishyaptimi, yo'l bekilib, transport qatnovi uchun soy yoqasidan vaqtincha omonat yo'l qilingan [9, 119].

Whether there was a crash or some work was being done on the pass, the road was closed and a temporary road was made along the stream for traffic.

6. Agar ortiqcha bo'lsa, TLdagi metaforani o'chirish.

Cho'ntagidan brilliant ko'zli zirak chiqazib, bu sizga, boshqalar ko'rmasin, deb tayinlagan [9, 142].

He took out a brilliant earring from his pocket and assigned "this is for you, so others would not see it".

7. Tasvirni kuchaytirish uchun bir xil metaforadan ma'no bilan birgalikda foydalanish:

Yana bir joyi bor, uni ham o'zgartirsangiz, «O'ring Jayron, o'zing jayron, qaysi jayron nasildansan» degan misrani ham o'zgartirsangiz [9, 177]

And there is one more part, change this verse, please "Your name is Jayron which means gazelle, your movements look like gazelle's, which habitat for you special?"

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot uchun asosiy material atoqli adibimiz Said Ahmadning "Jimjitlik" romani va uning ingliz tiliga tarjimasini hisoblanadi. Said Ahmad Oybekning psixologik tasvir mahoratini, G'afur G'ulomning yumori, Abdulla Qahhorning ixcham va teran fikrlash fazilatlarini o'zida mujassamlashtirgan adibdir [11]. Tadqiqot uchun foydalanilgan tarjima ushbu maqola muallifi tomonidan qilinganligi sababli, barcha metaforalarning muvaffaqiyatli tarjima qilinganligini baholash imkoni yo'q. Shunga qaramay, ushbu tadqiqot metaforalarni tarjimada qanday qayta ishlash va ko'rsatish mumkinligi haqida ma'lumot bera oladi, deb hisoblash mumkin.

Izlanishimiz maqsadi, metaforalarni tarjima qilishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar va ularni tarjima qilishda qo'llanilgan strategiyalarni muhokama qilishdir.

Ko'pchiligimiz metafora nima ekanligi haqida umumiy tasavvurga egamiz, uni taniy olamiz va ulardan qanday foydalanishni tushunamiz. Masalan, agar biz kimnidir "tulki" deb atasak, bu odam yolg'onchi, ayyor, o'z maqsadi yo'lida ko'p aldaydi, degan ma'no kelib chiqadi („Ha, tulki“, dedi ichida Mirvali uning gaplarini ko'ngil uchun tasdiqlarkan [9]). Biroq, metafora tushunchasining ta'rifi uning majoziy tilda qo'llanilishini tushunishimiz kabi oddiy emas. Tilshunos Schäffner ta'biricha, an'anaviy ma'noda metafora "boshqa ibora (to'g'ridan-to'g'ri ma'noga ega) bilan almashtirilgan va asosiy vazifasi matnni bezash bo'lgan lingvistik ibora"dir [10].

Olim Oliy nyk fikricha, metafora ikki vazifani bajaradi: konnotativ va estetik [6]. Konnotativ funktsiya metaforalarning aniq va mavhum tushunchalarni tasvirlashi mumkinligini anglatadi, estetik funktsiya esa metafora o'quvchiga qiziqish va ajablantiradigan ta'sir ko'rsatishi mumkinligini anglatadi. Metaforalar, asosan, anglash funktsiyasi bilan bir narsani boshqa narsa nuqtai nazaridan tasavvur qilish usulidir [6].

Metaforalarni to'g'ri tarjima qilish katta ahamiyatga ega, chunki ular o'quvchiga katta ta'sir ko'rsatadi. Biroq, metaforalar bizning madaniyatimizda chuqur o'rnatilgan va bir kontekstdan boshqasiga o'tkazish ba'zan juda qiyin bo'lishi mumkin (2). Schäffner fikricha, metaforalarning tarjima muammosi sifatida qaralishining sababi shundaki, til va madaniy tafovutlar tarjimonning metaforani bir til va madaniyatdan boshqa tilga tarjima qilish ishiga to'sqinlik qilishi mumkin [10]. Metaforalarni qanday tarjima qilish kerakligi haqida oddiy javob yo'q. Ammo yillar davomidagi tarjimonlar tajribasi ba'zi texnikalarga asoslanadi.

Tahlil va natijalar. Metaforalarni tarjima qilish masalasi avval ham o'rganilgan va muhokama qilingan. Metaforalarni tarjima qilishning, odatda, quyidagicha strategiyalari ajratiladi [3]:

Ushbu holatda asliyat tilidagi metafora bilan tanish bo'lgan o'quvchilar uchun ba'zi hissiy va madaniy ta'sirlar saqlanib qoladi, lekin matn yozilgan original til bilan tanish bo'lmagan o'quvchilar uchun tushuntirish beradi [3].

Tarjimada madaniy tafovutlar tufayli majoziy til olib tashlanishi, afsuski, metaforik tasvirning yo'qolishi hissiy ta'sirning pasayishiga olib keladi [8].

Xulosa va takliflar. Natijalar shuni ko'rsatadiki, tahlil uchun olingan asarda uchta asosiy tarjima strategiyalari, ya'ni tarjima tilida bir xil tasvirni takrorlash, asliyatdagi bir xil tasvirni tarjima tilidagi boshqa ma'noviy o'xshash standart tasvir bilan almashtirish yoki metaforani ma'noga aylantirish afzalroq ekanligi kuzatildi. Tarjimashunos Nyumark madaniy va lingvistik omillar imkon berganligini hisobga olib, iloji boricha birinchi strategiyani qo'llashni tavsiya qiladi [3]. Ushbu tadqiqot uchun o'tkazilgan metaforalarning asosiy

qismi metaforani ma'noga aylantirish yo'li bilan tarjima qilingan, bu ikkala tilning ma'lum darajada umumiy madaniy tajribaga ega emasligini ko'rsatadi. Tarjima strategiyasini tanlash metaforaning shakli va mazmuniy butunligiga ta'sir qilishi mumkin. Madaniy va lingvistik cheklovlar o'z-o'zidan tarjima strategiyasini tanlashga ta'sir qiladi va shu sababli metaforaning shakl va mazmun birligida ham o'zgarishlar sodir bo'ladi.

Metaforalar nutqiy ta'sirchanlikni oshirib, kitobxon oldida asarning jozibasini yanada oshiradi. Bu esa, albatta, adib mahoratiga bog'liqdir. Said Ahmad asarlari tahlili jarayonida metaforalardan unumli foydalanilganligining guvohi bo'lamiz. Tarjimada esa aynan shu jozibadorlikni ta'minlash tarjimon mahoratini ko'rsatadi. Shunday ekan, tarjimonlar ish jarayonida badiiy asarning har bir segmentiga e'tibor qaratishlari lozim.

ADABIYOTLAR

1. Erkaboyeva N. Q. O'zbek tilidan ma'ruzalar to'plami. T.: Akademiya nashri, 2012. – 432 b.
2. Lakoff, George & Mark Johnson (1980). *Metaphors We Live By*. London: The University of Chicago Press.
3. Newmark, Peter (1981). *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press.
4. Nurmonov A., Mahmudov N., Sobirov A., Yusupova Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. 1, 2, 3-kitoblar. T.: ILM ZIYO, 2013. – 592 b.
5. Ochilov E. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. T.: Toshkent, 2012. – 124 b.
6. Oliynyk, Tetyana (2014). *Metaphor Translation Methods*. International Journal of Applied Science and Technology, 4(1), pp. 123–126.
7. Oxford English Dictionary, 3rd ed. 2021. Available at: <https://www-ne-se.proxy.lnu.se> [Accessed February 2022 – June 2023].
8. Rojo, Ana, Marina Ramos & Javier Valenzuela (2014). The emotional impact of translation: A heart rate study. *Journal of pragmatics*, 71, pp. 31–44
9. Said Ahmad. Jimjitlik. T.: O'zbekiston, 2008. – 276 b.
10. Schäffner, Christina (2004). Metaphor and translation: some implications of a cognitive approach. *Journal of Pragmatics*, 36, pp. 1253–1269.
11. Shopulatova N. U. Said Ahmad asarlarining leksik-stilistik xususiyatlari. Mag. diss. Navoiy, San'at, 2013 – 84 b.
12. Xolmuradov A., Azizov R. *English-Uzbek, Uzbek-English dictionary*. T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2005. – 504 b.
13. Мамаризаева, Ф. (2022). БАДИЙ ТАРЖИМА-АДАБИЙ АЛОҚА ВА О'ЗАРО ТА'СИР ВОСИТАСИ. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 6(3), 50-55.
14. <https://www.gazeta.uz/oz/2022/12/20/ona-tili>
15. <https://www.xabar.uz/uz/madaniyat/shavkat-mirziyoyev-adabiyot-sanat-va>

Zarina MURTOZAYEVA,
Samarqand davlat universiteti Kattaqo‘rg‘on filiali o‘qituvchisi
E-mail:zarina.murtazoyeva@gmail.com

SamDCHTI professori taqrizi asosida

KOGNITIV TILSHUNOSLIKDA KONSEPT HAQIDAGI QARASHLAR VA NAZARIYALAR

Annotatsiya

Ushbu maqolda kognitiv tilshunoslik uning kelib chiqishi hamda konsept va u haqidagi jahon hamda o‘zbek tilshunosligidagi qarashlar va nazariyalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Kognitologiya, konsept, tushuncha, kognitiv fanlar.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ВЗГЛЯДЫ И ТЕОРИИ В КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

В данной статье описывается когнитивная лингвистика, ее происхождение и концепция, а также взгляды и теории о ней в мировой и узбекской лингвистике.

Ключевые слова: Когнитология, концепция, понимание, когнитивные науки.

CONCEPTUAL VIEWS AND THEORIES IN COGNITIVE LINGUISTICS

Annotation

This article describes cognitive linguistics, its origin and concept, as well as views and theories about it in the world and Uzbek linguistics.

Key words. Cognitive linguistics, concept, understanding, cognitive science.

Kirish. Tilshunoslik rivojlangani sari u boshqa bir qator fanlar bilan uyg‘unlashib yangi bir yo‘nalishlar va tilshunoslik sohalari vujudga kelishiga turtki bo‘lyapti. Shulardan biri kognitiv tilshunoslik (lingvistika)dir. Tadqiqotlardan shu narsa ma‘lum bo‘lyaptiki bu soha zamonaviy shu bilan birga eng asosiy tadqiqot sohalaridan biriga aylanib ulgurdi. Kognitologiya fani yoki kognitiv tilshunoslik deb ataladigan bu fan tilni falsafadagi bilish, idrok qilish nazariyasi bilan bog‘lab uni tadqiq etuvchi boshqacha qilib aytganda insoniyatning bilish qobiliyati haqidagi fanning markaziy sohalaridan biri sifatida e‘tirof etiladi. Kognitiv so‘zi inglizcha “cognitive- bilishga oid” so‘zi bilan bog‘liq ya‘ni cognize- anglamoq, bilmoq, tushunmoq ma‘nosini anglatadi. Bu tadqiqot sohasining tarixi haqida B. Nerlich “uzoq o‘tmish va qisqa tarixga ega” deb ta‘riflaydi [1]. Uning fikricha kognitiv tilshunoslikning uzoq o‘tmishi psixologiya, falsafa va kognitiv fanlar tamoyillar, taxminlar, istiqbolli qarashlar va turli xil nazariyalarning tilga yangicha yondashuv sifatida vujudga kelgan deya ‘tirof etadi. Dunyoni, voqeiylikni bilish, idrok etish, til orqali muloqatga kirishish, ma‘lumot uzatish, uni qabul qilish va qayta ishlash ya‘ni idrok etish bu sodda jarayon sifatida qarab bo‘lmaydi.

Kognitologiya tadqiqot sohasini turli xil fanlar tutashgan joyda yuzaga kelgani ma‘lum. Ya‘ni kognitologiyada asosiy deb qaraydigan fanimiz, sohamiz falsafa bo‘ladigan bo‘lsa qolgan sohalar tilshunoslik, psixologiya fanlari bilan aloqasi bevosita amalga ohsa, antropologiya va sun‘iy intellekt ya‘ni komyuter fanlari bilan bilvosita aloqasi namoyon bo‘ladi. Nevrologiya fanida esa komputer fanlari va antropologiya fanlariga nisbatan aloqasi bevosita bo‘lsa, psixologiya va tilshunoslikka nisbatan bilvosita ekani nomoyon bo‘ladi. Bu qarashlar esa Amerikalik psixolog H. Gardner tomonida qayd etilib sanab o‘tgan olti soha bilan tutashishini va yagona bir ilmiy maqsad – tabiiy va sun‘iy tizimlarda bilimning ya‘ni jamlangan tushunchalarning jamlanishi, fan sohalari doirasida qayta ishlanishi va

qo‘llanishi, muammolari yechimini izlash bilan band bo‘lishini qayd qilgan edi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kognitiv tilshunoslikning yaratilishi 1956-yil deb qayd etilgan va buning asosi sifatida o‘tkazilgan simpoziumni alohida e‘tirof etishadi. Unda bu sohani alohida e‘tirof etgan J. Miller simpoziumni-amaliy-tajribaviy psixologiya, nazariy tilshunoslik va bilish jarayonini komputerda dasturlash sohalari yagona bir butunlikning qismlarini tashkil etishiga ruhan qattiq ishonagan holda chiqqanligini qayd etib o‘tgan. Kelajakda ularning umumiy maqsad sari o‘zaro muvofiqlashuviga ham ishonch paydo bo‘ldi. Ushbu fan shakllanishi sari yigirma yil intilganligi va nihoyat, endi unga qanday nom berishni bilganligiga urg‘u berib o‘tgan” [1].

Kognitiv tilshunoslikning alohida tadqiqot sohasi sifatida vujudga kelishi 1970-yillarning oxiri va 1980-yillarga borib taqaladi. Bu sohaga oid ilk Xalqaro Kognitiv Tilshunoslik Jamiyatiga 1989-yilda asos solingan va 1990-yilda “Kognitiv tilshunoslik” jurnali faoliyatini boshlagan bo‘lsa, Xalqaro Kognitiv Tilshunoslik Jamiyatining birinchi konfrensiyasi 1989-yil Germaniyada bo‘lib o‘tdi.

Rezanova shunday tariflaydi: Kognitiv tilshunoslik tilni o‘rganishda yangi bosqichdir “Lingvistik tasnifning antroposentrik paradigmasida kognitiv tilshunoslik muhim rol o‘ynaydi, til va kognitiv mexanizmining o‘zaro bog‘liqligini ontologik jihatdan eng muhim hal qiluvchi omil sifatida o‘rganadi” [2].

Rus tilshunosligida esa kognitiv lingvistikani V. Z. Demyankov va E. S. Kubryakovalarning ta‘rifiga ko‘ra kognitiv tilshunoslik tilni kognitiv mexanizm sifatida o‘rganadi va ma‘lumotni kodlash va ko‘chirishda muhim rol o‘ynaydi. Kubryakovaning fikri quyidagicha: “til va tafakkur, tilning vazifalari, tilda insonning roli va inson uchun tilning o‘rni- bu masalalar rus tilshunosligini doimo tashvishga solib kelgan” [3].

Rus tadqiqotchisi L.V. Pravikova kognitiv tilshunoslik haqida shunday yozadi: "Agar kognitiv tilshunoslikka uning paydo bo'lishi (tafakkur, in'ikos faoliyati va kognitsiyaning o'rganilishi, tadqiq qilinishi)ga nima turtki bo'lgani nuqtai nazaridan emas, balki til sathlari tizimida uning tadqiqot predmetining o'zni nuqtai nazaridan olib qaralsa, tilshunoslikning bu yo'nalishi umuman olganda tilning mazmuniy parametrlarini tadqiq qilish bilan shug'ullanadi. Bu esa kognitiv semantika, mantiqiy semantika, freym semantikasi kabi yo'nalishlar bo'lib ular o'z navbatida kategoriyalar va kategoriyalashtirish, referentsiya va idrokiy tildagi nutq faoliyatining informatsion aspektlarini o'rganish, mushohada qilish demakdir" [4].

Endi esa vatanimizdagi olimlar tomonidan bu yo'nalish borasida olib borgan tadqiqotlariga keladigan bo'lsak: D. Ashurova, Sh. Safarov, O'. Yusupov, M. D. Djusupov, A. Abduazizov, A. Mamatov, G'. Xoshimov, J. Yoqubov, A. Nurmonov, M. Galiyeva, N. To'xtaxo'jayeva, D. Agzamova, D. Xudayberganova, B. Mengliyev, Z. Xolmanova kabi olimlarning asarlaridagi fikr-mulohazalari xarakterlidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Aslini olganda ham Kognitalogiya fani bu nutqni ongimizda yaratishimiz, til orqali ifoda etib, uni anglash, tafakkur qilish jarayonidir. Bu murakkab jarayon va shu bois bir qancha fanlar o'zaro birikib uni tahlil qilishi va o'rganishi kerak bo'lgan murakkab jarayondir.

Kognitiv tilshunoslikka eng yuqori baho bergan olim bu J. Fokone bo'lib, u bu haqda o'zining qarashlarini quyidagicha ifodalaydi: "Kognitiv tilshunoslikning hayron qolarli darajada muvaffaqiyatga erishishi, aftidan unda birinchi bor ma'no shakllanishi haqidagi fanni uning rivojlanishi bilan bog'lay boshladilar, lekin qadimgi zamonlardan qolgan tilga ma'noni shakllantiruvchi va ifodalovchi qurol sifatida yondashish kognitiv tilshunoslikda bo'lishiga qaramay, uning barcha tadqiqot metodlari va natijalari butunlay yangidir" [5].

Tahlil va natijalar. Shuni ta'kidlash kerakki, kognitiv tilshunoslikda kontseptuallashtirish va kategoriyalashtirish jarayonlari katta ahamiyatga ega. Bunga sabab shundaki, "kontseptuallashtirish inson tajribasi- bilimlar tarkibi (majmuasi)ning minimal ma'noli birliklarini farqlashga yo'naltirilgan bo'lsa, kategoriyalashtirish jarayoni o'xshash birliklarini bir biridan farqlab, turlashtirib, ularni nisbatan yirikroq bo'lgan turkumlarga, to'g'rirog'i kategoriyalarga birlashtirishga qaratilgan" [6] bunday holatda tilda so'zlovchi/yozuvchi obyektiv borliqni qanday his qiladi va uni qanday idrok qiladi kabi kabi savollarga javob berish, shu bilan birga ma'lum til egasi bo'lmish real olamda dunyoning obyektiv manzarasining shakllanishida qanday obyektiv va subektiv lisoniy omillar mavjudligini aniqlash esa katta rol o'ynaydi. Bundan tashqari tilda muloqot olib boruvchi mazkur olamda mavjud obyektiv borliqni qanday verbal vositalar orqali, tilga xos til manzarasi orqali voqelantirish usullari va lisoniy ifodalash texnikalarini o'rganish hamda tadqiq qilish muhim rol o'ynaydi.

Shuni aytib o'tish kerakki, barcha boshqa kognitiv fanlardagi kabi, kognitiv tilshunoslikda ham uning asosiy kategoriyasi "konsept" hisoblanadi. Demak, u ko'p qirrali aqliy - idrokiy hodisadir. Konseptni bevosita tashkil etuvchi elementlari mavjud bo'lib, ular uni tadqiq qilishning tushunchaiy, idrokiy, tasviriy-madaniy (kulturalogik) va pragmatik qirralarini tashkil etadi. E. S. Kubryakova fikriga ko'ra "konsept-mental tuzulma bo'lib, u turli tarkibdagi va ko'rinishdagi bilimlar kvanti yoki umumlashmasidir" [7].

Zamonaviy tilshunoslikning tadqiqot sohasi deb qaralayotgan kognitiv tilshunoslikda "konsept" atamasi dunyo va olam haqidagi nazariy hamda amaliy bilim va qarashlarimizni nomoyon qilib berish shakllaridan biri sifatida

foydalaniladi. "Konsept" tushunchasining fanga kirib kelishi o'rta asrlarga borib taqaladi. Ya'ni konseptualizm davridagi U. Gobss, P. Abelyar, U. Okkam kabi faylasuflar olib kirgani qayd etilgan. Ularning qarashlariga binoan Konsept- bu narsalarning belgilarini umumlashtiruvchi va ong tomondan uning ichki foydalanishi uchun shakllantirilgan va o'zida muhim va dolzarb axborotni jamlagan universal omildir.

D. Popova, I.A. Sternin, konsept keng qamrovli mental birlik, u tuzulma ko'rinishidagi bilimning alohida bo'lagi, kvantidir, degan fikrni ilgari suradi.[8] V.I. Karasikning fikricha, konsept uchta- tushunchaviy, obrazlilik va qadr-qimmat komponentlaridan iborat [9]. S.X Lyapinning majoziy izohiga ko'ra, "konsept tubida tushuncha miltilab turadi" [10]. Ma'lum konseptlarning tipologik tahlili faqatgina semantik farqlarini ko'rsatish uchun xizmat qilmaydi, balki - ong, anglash, munosabat, faoliyat tushunchalarini integratsion yondashuv orqali modellashtirish uchun ham xizmat qiladi [11]. I. Okunev fikricha, konsept- "tafakkur tili"ni o'rganish va tavsiflash, shuningdek, axborotni angash, saqlash, va qayta ishlash vositasi. Konsept til kategoriyasi sifatida leksik semanti, frazeologik va boshqa birliklar yig'indisida iborat. Shuningdek, u qiymat (baholash), assotsiativ-obrazli (steriotip va sodda ifodalar), kognitiv metafora, etalon va boshqa shu kabi konnotativ komponentlarni ham o'z ichiga oladi [12].

Yana boshqa bir manbalarda uning dastlab fanga kiritilishi boshqa sana bilan belgilangan. Ya'ni S.N. Askoldovning 1928- yilda yozgan "konsept va so'z" maqolasida ishlatilganligini [13] keltirish mumkin. Bu turli xil qayd etilgan sanalardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, konseptga oid turlicha fikrlar, ta'riflar va ularni tadqiq etishga oid turli yo'nalishlar mavjud.

"Konsept" atamasi bugungi tilshunoslikda ikki xil tushuncha sifatida ishlatiladi: eski va yangi. XX asrning yarmiga kelib esa konsept tilshunoslikda termin sifatida qo'llanila boshlandi.

Bugungi kunda bu tushuncha tilshunoslikda "konsept" terminiga ikki yo'nalish - kognitiv tilshunoslik va lingvomadaniyatshunoslik nuqtai nazardan yondashiladi.

Demak, bildirilgan fikr va mulohazalardan kelib chiqib shu xulosaga kelish mumkinki, "konsept" atamasi turli xil olimlar tononida turlicha izohlangan.

Sh. Safarovning fikriga ko'ra: "konsept"ning zamiridagi "mental struktura" hech qanday moddiy ko'rinishga ega bo'lmay, balki aqliy idrok jarayonida hosil bo'ladigan, tasavvurdagi tuzilma ekanligini unutmashlik lozim. Boz ustiga, "konsept atamasi "tushuncha", "ma'no", "mazmun" kabi boshqa mental hodisalar bilan yonma-yon turadiki, ayni paytda ularning o'zaro munosabatini aniqlash, farqlash belgilarini ajratish muammosi ham paydo bo'ladi" [2].

Yana bir tilshunos A. Nurmonovning bu boradagi qarashlariga keladigan bo'lsak, konsept va tushunchani bitta narsa deb ta'kidlaganini ko'rishimiz mumkin. Bunda tushunchalar so'zlar orqali ifodalanadi. Shuning uchun so'z- ifodalovchi va ifodalanmish birligidan tashkil topgan belgi sanaladi va bu belgining ifodalanmish tomoni tushuncha yoki konsept sanaladi. So'z obyektiv olam uzvlari bilan, ya'ni denotat bilan konsept orqali bog'lanadi [14].

D. Xudayberganova ham konseptning ko'p qirrali va ko'p qatlamli mental tuzilma ekanligini ta'riflar ekan, konsept - bir vaqtning o'zida psixologik, kognitiv-semantik va lingvokulturolog jihatlarini namoyon etishini, konseptning kognitiv va lingvokulturologik tadqiqotlar obyekt sifatida tavsiflanayotgani ham bo'lgan dalolat berib turganligini [15] ta'kidlaydi. Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, konsept insonning olamni idrok etishida faol harakatlanuvchi, uning ongida mental tarzda namoyon bo'ladigan, til

egalarining dunyo qarashi, milliy etnik xususiyatlarini o'zida aks ettiruvchi birlikdir. Shuningdek, konseptning milliy-madaniy jihatiga ham tilshunoslar e'tiboridan chetda qolmagan. Kontseptning barqarorligi va to'liqligi, mukammalligi va izchilligi tushunchaning sifatini belgilaydi. Tushuncha sezish-idrok-tasavvur bilan birgalikda o'qish, eshitish tushuntirish orqali ham qabul qilinishi mumkin.

Xulosa va takiflar. Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, konsept insonning olamni idrok etishida faol

harakatlanuvchi, uning ongida mental tarzda namoyon buladigan, til egalarining dunyoqarashi, milliy etnik xususiyatlarini o'zida aks ettiruvchi birlikdir. Shuningdek, konseptning milliy-madaniy jihatiga ham tilshunoslar etiboridanchetda qolmagan. Kontseptning barqarorligi va to'liqligi, mukammalligi va izchilligi tushunchaning sifatini belgilaydi. Tushuncha sezish-idrok-tasavvur bilan birgalikda o'qish, eshitish tushuntirish orqali ham qabul qilinishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Safarov Sh. S. Kognitiv tilshunoslik.- Jizzax: Sangzor, 2006. - B. 20.
2. Rezanova Z. I. Paradigmalarda kognitiv tilshunoslik lingvistik funksionalizm va integral tushunchalar ong // Vestnik jild. davlat un-ta, 2010. Tomsk. - No 334. - B. 195- 199.
3. Кубрякова Е.С. О когнитивной лингвистики и семантики термина когнитивны// Вестник Воронежского государственного университета. – Воронеж, 2001.90 - с
4. Pravikova L.V. Kognitiv va kognitiv tilshunoslik // Axborotnoma Pyatigorsk davlat universiteti. ... M.: Moliya va statistika, 1999 yil. B. 37-38
5. Fauconnier Gilles. Leitro de Almeida, M., Ferreira Lisboa Jъnior. "Semantics and Cognition."Fauconnier 1999, P. 96-98.
6. Kubryakova E.S., Demyankov V.Z., Pankrats Yu.T., Luzina L.G. Qisqacha kognitiv atamalar lug'ati. Kompilyatorlar:. -M., 1997. -B. 47-52.
7. Kubryakova E.S. va boshqalar. Kognitiv atamalarning qisqacha lug'ati / ostida ...16059.istina.msu.ru > nashrlar > kitob. Moskva nashriyoti davlat universiteti. Moskva 1996. - B. 90.
8. Lingvistik tadqiqotlarda "kontsepsiya" tushunchasi - Voronejb 2000. 4-bet.
9. Karasik V.I. Tildagi madaniy dominantlar // Til shaxsi: madaniy tushunchalar. - Volgograd - Arxangelsk. 1996. B. 3-16.
10. Lyapin S.X. Konseptologiya: yondashuvni shakllantirish tomon // Tushunchalar. Nashr. I. - Arxangelsk, 1997. - B. 11-35.
11. Mardiev T.K. —Baxtl linguomadaniya va semantik talqini tushunchasi // Xorijiy filologiyasi, 2016 yil. - 4-son. B.-36.
12. Kuneva I.O. Rus va ingliz tillarida "Go'zallik" tushunchasi: Diss avtoreferati. ... raqobat uchun fan nomzodi ilmiy darajasi. Fanlar. - Moskva, 2009. - B. 7
13. Yusupov O'.Q. Chog'shtirma tilshunoslikning yangi vazifalari. - Xorijiy filologiya. - Samarqand. - 2011. - 3-son. - B.100-103.
14. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. 1-jild. - Toshkent, 2002. - B-68
15. Xudoyberganova D. Matnning antropotsentrik tadqiqi. - Toshkent: Fan, 2013. - B.13.

Saodat MUSTAFAYEVA,
Xalqaro innovatsion universiteti o'qituvchisi
E-mail:saodatm@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, dotsent S.Zokirova taqrizi asosida

STUDY OF LINGUISTIC UNITS IN SALIM ASHUR POETRY

Annotation

This study is devoted to the study of linguistic units in the poetry of Salim Ashur. In the process of analysis, linguistic units such as terms in poetry, phraseologisms, paremiologisms were analyzed from a linguistic point of view. The results showed that the cultural knowledge being consumed is important in the poet's creative thinking. The same article explores the linguistic features of Salim Ashur's poetry. The poems of the poet from different periods, drawn into analysis, show the variety of linguistic phenomena that represent the signs of national mentality and culture in it. The article reveals aspects such as the lexical units in the poems, The nationalism of metaphorical phrases, and the folksy nature of their symbolism. At the same time, the pictorial means used in the poems, poetic forms were also analyzed in terms of national Colorite manifestation.

Key words: linguistic units, Salim Ashur, poetry, literary language, national mentality

SALIM ASHUR SHE'RIYATIDA LINGVOMADANIY BIRLIKLAR TADQIQI

Annotatsiya

Mazkur tadqiqot Salim Ashur she'riyatida lingvomadaniy birliklarni o'rganishga bag'ishlangan. Tahlil jarayonida she'riyatdagi atamalar, frazeologizmlar, paremiologizmlar kabi til birliklari lingvomadaniy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Natijalar iste'mol qilinayotgan madaniy bilimlar shoir ijodiy tafakkurida muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Shuningdek maqolada Salim Ashur she'riyatidagi lingvomadaniy xususiyatlar tadqiq etiladi. Shoirning turli davrlardagi she'rlari tahlilga tortilgan holda undagi milliy mentalitet va madaniyat belgilarini ifodalovchi til hodisalarining xilma-xilligi ko'rsatib beriladi. Maqolada she'rlardagi leksik birliklar, metaforik iboralarning milliyliigi, ramziy ma'nolarining xalqona tabiati kabi jihatlar ochib berilgan. Shu bilan birga, she'rlarda ishlatilgan tasviriy vositalar, poetik shakllar ham milliy kolorit namoyon bo'lishi nuqtai nazaridan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: lingvomadaniy birliklar, Salim Ashur, she'riyat, adabiy til, milliy mentalitet

ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ ЕДИНИЦ В ПОЭЗИИ САЛИМА АШУРА

Аннотация

Данное исследование посвящено изучению лингвокультурных единиц в поэзии Салима Ашура. В процессе анализа с лингвокультурной точки зрения анализировались такие языковые единицы в поэзии, как термины, фразеологизмы, паремиялогизмы. Результаты показали, что потребляемые культурные знания важны для творческого мышления поэта. В статье также исследуются лингвокультурные особенности поэзии Салима Ашура. Поэзия поэта разных эпох, подвергнутая анализу, показывает многообразие языковых явлений, представляющих в ней признаки национального менталитета и культуры. В статье раскрыты такие аспекты, как лексические единицы в стихах, национальность метафорических выражений, народный характер их символики. В то же время изобразительные средства, поэтические формы, используемые в стихах, также анализировались с точки зрения проявления национального колорита.

Ключевые слова: лингвокультурные единицы, Салим Ашур, поэзия, литературный язык, национальный менталитет

Kirish. Adabiyot millat ma'naviy hayotining muhim jabhalaridan biri hisoblanadi. U milliy ongni shakllantirishda, milliy qadriyatlar va an'analarni saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Shuning uchun adabiyot millat tarixi, madaniyati va ma'naviy hayotining aks-sadosi sifatida qadrlanadi.

Adabiyotda milliy ma'naviyatning aks etishi ko'p jihatdan yozuvchi ijodidagi til imkoniyatlaridan foydalanish darajasiga bog'liq. Zero, milliy mentalitet va ma'naviy qadriyatlarining eng asosiy vositalaridan biri til hisoblanadi [2]. Shoir she'rlarida qaysi darajada til imkoniyatlaridan foydalanadi, lingvomadaniy kodlardan qanday darajada bahramand bo'ladi, iste'mol qilinayotgan leksik va grammatik birliklar, atamalar, iboralarning kam-ko'stligi she'riy ijodning mazmuniy-ma'naviy salmoqdorligiga ta'sir ko'rsatishi muqarrar.

Bugungi global tasviriy va axborot kommunikatsiyalar davrida milliy qadriyatlarimizni asrab-avaylash, ularga munosib baho berish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Ana shu jihatdan olganda, ijodkorlarimiz asarlaridagi milliy ruh va mentalitetni ifodalovchi unsurlarni aniqlash, tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek adabiyotining nodir vakillaridan biri bo'lmish shoir Salim Ashur ijodi ham milliylik nuqtai nazaridan chuqur o'rganishni talab qiladi. Uning she'rlaridan namunalari tahlilga tortilgan holda undagi lingvomadaniy xususiyatlarni, ya'ni milliy mentalitet va madaniyat belgilarini ifodalovchi til hodisalarini aniqlash dolzarb muammolardan biri sanaladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani yozishda tadqiqotning quyidagi usullaridan foydalanilgan:

- Tavsiflovchi usul. Maqolada Salim Ashur ijodining lingvomadaniy xususiyatlari tavsiflangan.

- Qiyosiy usul. Shoirning turli davrlardagi she'rlari qiyosiy tahlil qilingan.

- Tizimli tahlil. She'rlardagi lingvomadaniy hodisalar tizimli ravishda tahlilga tortilgan.

Maqola yozishda quyidagi manbalar va adabiyotlardan foydalanilgan:

• Salim Ashurning "She'rlar" kitobidan foydalanilgan [3]. Undan she'rlar namunalarini olingan.

• A.Nurmonovning "Hozirgi o'zbek adabiy tili" kitobi [4]. Undan she'rlar tahliliga doir nazariy ma'lumotlar olindi.

• A.Hojievning "Badiiy nutqda lingvomadaniy birliklar" monografiyasidan [5] she'rlardagi lingvomadaniy hodisalar haqida ma'lumotlar olingan.

Yuqoridagilardan tashqari, maqolada zamonaviy internet resurslari, ilmiy-ommabop adabiyotlar ham qo'llanilgan.

Tahlil va natijalar. Lingvomadaniy birliklar tushunchasi tilshunoslikda muhim ahamiyat kasb etadi. Ular ma'lum bir xalqning madaniyati, urf-odatlarini, turmush tarzi, dunyoqarashi kabi mental xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan til hodisalaridir.

Lingvomadaniy birliklar tarkibiga quyidagilar kiradi: [6]

• Milliy-madaniy belgilarga ega bo'lgan so'z va iboralar (masalan, milliy liboslarning nomi, taomlar, urf-odatlar);

• Folklor unsurlari (maqol, matal, topishmoq, yig'ma gaplar);

• Realizmlar (milliy miqyosdagi hodisalarning nomi);

• Antroponimlar (shaxs ismlari);

• Toponimlar (joy nomlari);

• Etnonimlar (elat, qabila nomlari) va boshqalar.

Ushbu lingvomadaniy birliklar orqali tilning badiiy-estetik imkoniyatlari oshiriladi hamda matnni milliyalashtirish ta'minlanadi.

Tahlil qilingan she'rlardan ma'lum bo'ldiki, Salim Ashur ijodida lingvomadaniy jihatdan boy til hodisalariga duch kelish mumkin.

Jumladan, she'rlardagi ayrim so'z va iboralarning ifoda mazmunida milliy mentalitet alomatlarini yaqqol ko'zga tashlanadi. Shuningdek, ayrim ramziy ma'nolar, tasviriy vositalar ham milliy koloritni namoyish qiladi.

Bundan ko'rinadiki, Salim Ashur she'riyati o'zbek milliy ruhini, madaniyati va urf-odatlarini aks ettirish nuqtai nazaridan ham e'tibordir. Shu jihatdan uning she'rlari tilshunoslik va adabiyotshunoslik fanlarida chuqur o'rganishga loyiqdir.

"Siz ertaga kelasiz..." she'ri tahlili [7]

Ushbu she'rda muallif muhabbat mavzusini yoritish bilan birga, o'zbek milliy mentalitetiga xos bo'lgan sadoqat, vafodorlik singari yuksak insoniy fazilatlarini ulug'laydi. Ayniqsa, she'r qahramonining:

"Men sizga bir umr sodiq qolaman"

degan misrasi xalqimizning mehmondo'stligi va olijanob xislatlarini namoyish etadi. Bunday murakkab tuyg'uni ifodalash uchun shoir alliteratsiyadan mahorat bilan foydalangan.

She'rning badiiy barkamolligi nuqtai nazaridan uning ohangi va qofiyalanishi diqqatga sazovordir. Chunonchi, har

1-jadval. Salim Ashurning "Turkiston" haqidagi dostoni lingvomadaniy birliklar tahlili

Lingvomadaniy birlik turi	Lingvomadaniy namunalar	birlik	Milliy-madaniy ma'no
Antroponimlar	Yusuf, Shaykat, Rustam	Ziyoda	Gazeta xodimlari ismlari
Toponimlar	Chirchiq, Xoraam, Surxon		Mintaqalar nomlari
Realizmlar	Metro, Zuhra opa, Matiz		Shimoliy mamlakatlar uchun noyob hodisalar

Ushbu she'rda asosan gazeta xodimlarining ismlari kabi antroponimlar, shahar va mintaqalar nomlari kabi toponimlar hamda ba'zi gazeta realijlari singari lingvomadaniy birliklardan foydalanilgan. Ularning asosiy vazifasi she'r mazmun-mohiyatiga milliy kolorit bag'ishlashdan iborat.

bir band she'rning asosiy fikriy-hisii yo'nalishini ta'kidlovchi anaforik takror bilan yakun topadi.

Ko'rinadiki, she'rda muallif muhabbat tuyg'usi bilan milliy qadriyatlarini uyg'un holda talqin eta olgan.

"Bir" she'ri tahlili

Ushbu she'rda tabiat hodisalaridan, jumladan "daryo", "chinar" timsollaridan mohirona foydalanib, ta'sirchan poetik manzaralar yaratilgan. Ularda esa milliy tabiat go'zalliklari aks etadi.

Ayniqsa, she'r qahramonining "o'zini yoqishi" kabi fojiali holat tasviri xalq og'zaki ijodi an'alarini eslatadi. Zero, qadimiy dostonlar qahramonlarining ham shu yo'sinda jasorat ko'rsatganliklari ma'lum.

Demak, she'r syujetining rivojlanishi ham xalq og'zaki poetik ta'siri ostida shakllangan.

"Tillaqosh" she'ri tahlili

Bu she'rda ham Salim Ashur xalq og'zaki ijodidan o'zlashtirgan badiiy san'atlar va usullardan mohirona foydalangan. Xususan, she'rning ohangi, qofiyalanishi, vazni xalq qo'shiqlari ta'sirini namoyon qiladi.

Shu bilan birga, ayrim misralardagi maqol va hikmatlar she'r mazmun-mohiyatiga milliy ruh bag'ishlaydi:

Oftob bo'lar soyabon,

Kechalari oy posbon...

Demak, shoir she'riyatida og'zaki ijod unsurlaridan ijodiy foydalanish an'anasi mavjud ekan.

"Barmog'ing uchi" she'ri tahlili

Bu she'rda shoir yor go'zalligini tasvirlab, uning bazoru-bazmga bezaluvchan qiyofasini gavdalantiradiki, bunda an'anaviy lirik she'riyatimizdagi an'analar davom ettirilgan.

Ayniqsa, she'rda qo'llanilgan timsollar poetikasi o'zbek mumtoz she'riyatidagi an'alarini eslatadi:

Barmog'ing chiziqdan yurmaydi,

Kulgiching kulgida turmaydi.

Ko'rinadiki, she'rda tasviriy vositalar va badiiy timsollar milliy badiiy tafakkur talablaridan kelib chiqqan holda ishlatilgan.

"Oq kiyim" she'ri tahlili

Bu she'rda rang tasviridan mahorat bilan foydalanib, milliy tafakkurimizdagi ramziy ma'nolarni yorqin aks ettirishga erishilgan:

Oq chiroq, oq munchoq, oppoq g'oz,

Oq sirg'a, oq bayroq, oq parvoz...

Ya'ni oq rang turli hodisalar bilan bog'lanib, ularga ixcham va lo'nda ma'no yuklashi ko'zga tashlanib turibdi.

"Qaldirg'och" she'ri tahlili

Ushbu she'rda ham tabiat manzaralari milliy ruhda talqin etilgan bo'lib, unda xalq og'zaki ijodi ta'siri yaqqol seziladi. Ayniqsa, she'r qahramonining qaldirg'och bilan munosabati tasviri lirik qahramonning tabiat hodisalariga munosabatini eslatuvchi an'anaviy uslubda berilgan:

Ikki qanotiga qistirib qo'shnay,

Qulog'imga bergan ovoz, qaldirg'och.

Biroq boshqa turdagi lingvomadaniy birliklar she'rda uchramaydi.

Xulosa qilib aytganda, tahlilga tortilgan she'rlarda tilning badiiy-estetik imkoniyatlaridan unumli foydalanib, milliy ruhni ifodalovchi leksik, grammatik va uslubiy birliklar

yaratilganini ko'rish mumkin. Ularni lingvomadaniy hodisa sifatida baholash lozim.

MUHOKAMA. Salim Ashur ijodida lingvomadaniy birliklarning faolligi shoir she'riyatining milliyligini ta'minlashda muhim omildir. Shoir o'z she'rlarining badiiy jilolarini oshirish uchun madaniy belgilarlar, ramzlarga tayangan holda ijod qiladi. Bu holat badiiy nutq poetik salmoqdorligini ta'minlash bilan bir qatorda, milliy ma'naviyatni, milliy madaniyatni anglash va idrok etish omiliga aylanadi.

Salim Ashur ijodining g'oyaviy-badiiy salohiyati, uning zamonaviy o'zbek she'riyati rivojidadagi o'rni va ahamiyati haqida keng fikr yuritish mumkin. Chunki u o'ziga xos uslubi, yangicha poetik tafakkuri bilan lirik she'riyatimiz yuksak cho'qqilariga ko'tarildi.

Ayniqsa, shoir asarlaridagi lingvomadaniy xususiyatlar, milliy mentalitet va qadriyatlarni ifodalovchi poetik vositalar, badiiy timsollar tizimi diqqatga sazovordir. Biz tahlilga tortilgan she'rlarda ana shu jihatlarni kuzatish imkoniga ega bo'ldik.

Jumladan, shoir she'rlaridagi ayrim leksik birliklar, ibora va tasvir vositalari o'zbek xalqining urf-odatlarini, turmush tarzi, tabiatga munosabati kabi milliy xususiyatlarni aks ettiradi.

Shu bilan birga, she'rlardagi vazn, ohang, qofiya tuzilishi singari poetik unsurlar ham milliy koloritni ta'minlashga xizmat qiladi. Ayrim she'rlardagi hikmatli satrlar, maqol va matallarning qo'llanishi ham ana shu maqsadni ko'zlaydi.

Bundan tashqari, lirik qahramonning tabiat hodisalari bilan poetik munosabati ham an'anaviy badiiy tamoyillarga asoslangan holda talqin etiladi she'rlarda.

Xulosa qilib aytganda, Salim Ashur she'riyatida lingvomadaniy jihatdan boy poetik tafakkur mavjud bo'lib, uni chuqur o'rganish zarurdir. Shuningdek, shoir asarlari milliy g'oya va qadriyatlarni targ'ib qilish manbai sifatida ham e'tiborlidir.

Xulosa. Salim Ashur she'riyatida lingvomadaniy birliklar, jumladan, atamalar, frazeologizmlar, paremiologik iboralarning faol ishlatilishi kuzatiladi. Ularning zaminida iste'mol qilinayotgan madaniy belgilar adibning milliy ong va tafakkuri bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Shoir she'rlarida madaniy belgilar ifoda elementi sifatida vazifasini bajarar ekan, she'riy mazmun va mohiyatni anglash uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu maqolada Salim Ashur ijodining lingvomadaniy salohiyati tadqiq etildi. Tahlilga tortilgan she'rlari misolida shoir asarlaridagi milliy mentalitet va qadriyatlarni ifodalovchi til hodisalarining xilma-xilligi ko'rsatib berildi.

Jumladan, she'rlardagi ayrim so'z, birikma va iboralarning ma'no jilolarida milliylik belgilari namoyon bo'ladi. Tasviriy vositalar, poetik timsollar ham xalqona ruhda yaratilgan. Shu bilan birga, she'rlardagi vazn, qofiya, ohang kabi badiiy unsurlar ham milliy kolorit hosil qilishga xizmat qiladi. Ayrim hikmatli satrlar, maqol va matallar she'rlarga milliylik baxsh etadi.

Xullas, Salim Ashur ijodini chuqur o'rganish, uning asarlaridan ta'lim-tarbiya sohasida samarali foydalanish zarurdir.

ADABIYOTLAR

1. Mo'minov, I. (2019). Adabiy tarjimaning nazariyasi: muammolar va istiqbollar. T.: Fan.
2. Rahmonov, N. (2017). Adabiyotshunoslik terminlarining izohli lug'ati. T.: Akademnashr
3. Ashur, S. (2021). She'rlar [Poems]. Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosmaxonasi.
4. Nurmonov, A. (2017). Hozirgi o'zbek adabiy tili [Modern Uzbek literary language]. Toshkent: Akademnashr.
5. Hojiev, A. (2021). Badiiy nutqda lingvomadaniy birliklar [Linguocultural units in literary speech]. Toshkent: Fan.
6. Турсунов У., Маматов Н., Мухторов З. Ўзбек тилининг этнолингвистик изоҳли луғати. Тошкент, 2013.
7. Ashur, S. (2000). Siz ertaga kelsasiz. Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi nashriyoti

UDK: 37.014 (575.1) (091)"18/19"

Alisher NAZAROV,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti
E-mail: alishernazarov@gmail.com

O'zDJTU dotsenti, pedagogika fanlari doktori D.U. Djurayev taqrizi asosida

XIX ASR IKKINCHI YARMI - XX ASR BOSHLARIDA TURKISTONDA MA'RIFATPARLIK-MAKTABCHILIK G'OYASINING SHAKLLANISHIDA JADID MA'RIFATPARVARLARINING ROLI

Аннотация

Ushbu maqolada Turkistonda jadidchilik harakati va g'oyalarning vujudga kelishini o'lkaning o'zida vujudga kelgan tarixiy siyosiy vaziyat va sharoitlar o'rganiladi. Turkiston jadidchiligi orqali ta'limda islohotlarning rivojlanishi, ya'ni milliy taraqqiyotparvar ziyolilarning o'sishi, g'arb davlatlari bilan savdo va madaniy aloqalarning kuchayishi tarixiy sharoitda vujudga keldi. Shuningdek, Turkiston an'anaviy ta'lim tizimi mustamlakachilik ta'lim tizimi bilan almashirilishi mexanizmlari va oqibatlari, mazkur jarayonning ko'p millatli mahalliy aholining hamda ko'chirib keltirilgan rus millatiga mansub aholining savodxonlik darajasiga ta'siri o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Turkiston o'lkasi, Jadidchilik, ma'rifatparvarlik, taraqqiyotparvarlik, maktabchilik, chorizm, matbuot.

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ИДЕЙ ОБРАЗОВАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ В ТУРКИСТАНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Аннотация

В данной статье рассматривается историческая политическая ситуация и условия возникновения революционного движения и идей в Туркестане. Развитие реформ в образовании, то есть рост национальной прогрессивной интеллигенции, укрепление торговых и культурных связей со странами Запада, происходило в исторических условиях через туркестанский модернизм. Также изучаются механизмы и последствия замены традиционной системы образования Туркестана колониальной системой образования, влияние этого процесса на уровень грамотности полиэтнического местного населения и переселенного русского населения.

Ключевые слова: Туркестанская страна, модернизм, просвещение, прогрессизм, школьное образование, царизм, печать.

THE ROLE OF MODERN ENLIGHTENERS IN THE FORMATION OF THE IDEA OF EDUCATION AND EDUCATION IN TURKESTAN IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY - THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Annotation

This article examines the historical political situation and conditions of the emergence of the revolutionary movement and ideas in Turkestan. The development of reforms in education, that is, the growth of national progressive intellectuals, the strengthening of trade and cultural relations with Western countries, took place in historical conditions through Turkestan modernism. Also, the mechanisms and consequences of the replacement of the traditional education system of Turkestan with the colonial education system, the impact of this process on the literacy level of the multi-ethnic local population and the resettled Russian population are studied.

Key words: Turkestan country, Modernism, enlightenment, progressivism, schooling, tsarism, press.

Kirish. Istiqlol yillarida tarixga qiziqish, o'tmish haqiqatlarni xolisona yoritishga intilish ortib borish barobarida, o'lkamizda o'tmishda din, diniy siyosat qanday olib borilganligi borasida ham qator tadqiqotlar yaratildi. Tom ma'noda vijdon erkinligining tiklanishi kabi omillar milliy tiklanish yo'lidagi adolatli qadamlardan biri bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Biz jadidchilik harakati, ma'rifotparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Bu ma'naviy xazinani qancha ko'p o'rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko'p savollarga to'g'ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadri ni anglab yetadi" [1].

Turkiston o'lkasida XIX asr ikkinchi yarmida roy bergan tarixiy o'zgarishlar ma'rifotparvarlik g'oyasining tarqalishiga turtki berdi. Shu davrda Muqimiy, Furqat, Ahmad Donish, Sattorxon Abdug'afforov kabilarning ma'rifot g'oyasini targ'ib etuvchi asarlari maydonga keldi. Ularda ilm-fanning taraqqiyoti uchun namuna bo'lib tuirgan Rossiya

madaniyatidan o'rganishga da'vat ustuvorlik qildi. Bunday vaziyatlarda Furqatning "Turkiston viloyatining gazetasi"ga xizmatga kirishi va unda rus madaniyati va fanini targ'ib qiluvchi asarlar yaratishda ko'rinsa, Sattorxon Abdug'afforov, Saidg'ani Saidzimboy o'g'li, Muxiddinxo'ja qozi va boshqalar rus-tuzem maktablarini ochish, bu maktablarda muallimlik qilish, ularga homiylik ko'rstaish singari amaliy harakatlar bilan shug'ullandilar. Bu esa Turkiston o'lkasida ma'rifotparvarlik- maktabchilik g'oyasini amaliy tus olishiga turtki bo'ldi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turkistondagi maorif - ma'rifatchilik o'choqlariga oid qimmatli ma'lumotlar osha davr mahalliy ma'rifotparvar ziyolilar asarlarida ham uchraydi. Jumladan, Maxmudxo'ja Behbudiy, Sadridin Ayniy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Salohiddin Muftizoda, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo'jayev, Shukrullo, M. Xoliqiy, Nishotiy, Siddiqiy, Miskin, A.Tabibiy kabi ma'rifotparvar ziyolilar o'z asarlarida savod va ma'orif masalalariga to'xtalib o'tadilar.

Sovet davrida A. Abdusamedov, T. N. Qori Niyozov, I. Mo'minov, M. G. Vahobov, K. E. Bendrikov va boshqalarning O'zbekiston madaniyati, tarixiga oid yirik asarlarining chop etilishi Turkiston pedagogika tarixshunosligida muhim voqea bo'ldi. Bu asarlar yozilgan va nashr qilingan yillarda ijtimoiy fanlarda jadidchilik harakati tarixini yozish, bu harakat yetakchilari Maxmudxo'ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov nomlarini tilga olish, musulmon dindorlari faoliyati bilan bog'liq bo'lgan madrasalar, maktablar to'g'risidagi ma'lumot berish taqiqlangan[2,3,4].

Mustaqillik yillarida yurtimizning yetakchi pedagog olimlari: R. Axliddinov, R. Djuraev, J.Yo'ldoshev, Sh. Kurbanov, E. Seytxalilov, D. Djurayev xalq ta'limining tashkil etilishi va boshqarilishi jarayoni va mexanizmlarini, Sh. Abdullaeva, M. Inoyatova, R. Safarova, N. Egamberdieva pedagogik ta'limotlar tarixini, ma'rifatparvarlarning pedagogik me'rosini tadqiq etgan.

Tarixchi va filolog olimlardan: R. Abdullaev, D. Alimova, S. Agzamxo'jaev S. Ahmedov, U. Dolimov, H. Ziyoev, I. Xalikov, N. Karimov, A.Mingnorov, B.Qosimov, T. Qozoqov, R. Shamsutdinov, A. Xudoyqulov XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlaridagi tarixiy, madaniy-ijtimoiy va adabiy voqelikni tadqiq qilganlar.

Xorijlik tadqiqotchilar Eduard A. Olvort, Adib Xolid, Will Myer, Seymour Becker, Jeff Sahadeo, Allen J. Frank, A.S. Morrison, Jin Noda, Scot C.Levi, Ron Sela, E. Richard, germaniyalik olimlar R.Olsha, G. Kleynov, Y. Benzeng, Mende G. Von, G. Shtaklin, B. Shpuler, K. Okay singari tadqiqotchilar asarlarida Turkistonda ta'lim tizimining tashkil etilishi va rivojlanishi haqida ancha to'liq tahlili berib o'tilgan va XX asr boshlarida Markaziy Osiyodagi siyosiy-ijtimoiy jarayonlarni o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlaridan iborat.

Turkiston tarixi va ma'rifatchiligi bo'yicha turk taqiqotchilari Zakii Validiy To'g'on, Mehmet Saray, Boymirza Hayit, Temurxo'ja og'li kabilar tomonidan katta qiziqish bilan o'rganilgan. Fransuz taqiqotchilarining Turkistonda ta'lim tizimi haqidagi tadqiqotlari A. Beningsen va Stefan A. Dyuaning maqolalarida o'z aksini topgan.[5,6,7,8,9]

Tadqiqot metodologiyasi. Jadidchilik pedagogikasini o'rganishning metodologik tomonlarining sistemali qaytadan baholanishi, ilgari qo'l yetmagan maxfiy hujjatli manbalarning oshkor etilishi jadidlarning ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy faoliyatining aniq yo'nalishlari bo'yicha maxsus tadqiqotlarning paydo bo'lishiga imkoniyat yaratib beradi. D. Alimova, D. Ziyayeva, Q. Rajabov, Sh. Turdiyev, D.Djurayev va boshqa taqiqotchilarning chiqishlarida jadidlar mustaqillik uchun kurashuvchilar sifatida tanitildi.

Turkistonning siyosiy, iqtisodiy va madaniy doiralarida ular islohotlar foydasiga ijtimoiy fikrni shakllantirishga urindilar, eskicha hayot va rus mustamlakachilik boshqaruvi tomonidan shart qilib qo'yilgan qoloqlik va turg'unlikka qarshi kurashdilar. Ular bu islohotlar amalga oshirilishi zarur ekanligini nafaqat nazariy jihatdan asoslab berdilar, balki yangi usulda o'qitilayotgan maktablar ochib, kutubxonalar, qiroatxonalar barpo etib, o'quv darslik, qo'llanmalar tayyorlab, o'lka yoshlarini ongini rivojlantirish yo'lida ko'p harakat qildilar. Biroq bu harakat tarixiy murakkab yo'lni bosib o'tdi. Turkistonda islohotchilik jamiyat rivojlanishining istiqbollari o'z turli falsafiy fikrlar va dunyoqarashlarning to'qnashuv maydoniga aylandi. Bu ijtimoiy rivojlanishning asosiy masalalari va eng avvalo, mustamlakachilikning asoslarini buzish g'oyasini kontseptual jihatdan idrok etishda ko'rindi. Islohotchilarning asosiy qismini tashkil etgan jadidlar yangi usuldagi maktablarni ochish, gazetalar chiqarish, tabiiy fanlar bo'yicha darslik va o'quv qo'llanmalarni nashr etish, g'arb texnika va

texnologiyasini o'rganish zaruriyatini, Yevropa madaniyati yutuqlaridan foydalanishni targ'ib etish orqali milliy dunyoviy ta'limni yuzaga keltirish, ma'naviy hayotni yangilash va boyitish, milliy o'zlikni anglashni yuksaltirishga zamin yaratdilar.

1908-1916 yillar oralig'idagi davrda islohotchilar orasida siyosiy ajralish ro'y berdi. Shunda "jadid", "taraqqiyparvar", "qadimchi" degan tushunchalar yuzaga keldi. Ayni paytda islohotchilik harakati, madaniy xususiyatlardan ko'ra, yorqin namoyon bo'lgan siyosiy belgilarga ko'proq ega bo'la bordi. Turkistonda jamiyatning madaniy muamolariga batamom yangicha yondoshishga asoslangan bu harakat, jadidchilik deb nomlandi va jadidchilik g'oyasini tarqatuvchi ziyolilar esa jadidlar degan nom oldi. Jadidlarni G'arbiy Yevropa va Rossiya ma'rifatchiligidan ajratib turuvchi xususiyati shundaki, ular mustamlakachilik sharoitida faoliyat olib borishdi. Ikkinchidan, ma'rifatchilik davrlari G'arbda Yevropada o'n yillar va hatto yuz yillar mobaynida kechgan bo'lsa, Turkiston ma'rifatchilari esa shiddatli harakat qilishga majbur bo'lishdi. "Jadid" degan so'z asli arabcha bo'lib "yangi" degan ma'noni anglatadi. Ma'rifatparvarlar yangilik va islohot tarafdorlari bo'lib, mustamlakachilik sharoitida ezilib kelayotgan xalqlarga yangi hayot olib kirishga, ularni ijtimoiy – madaniy taraqqiyotining yuqori bosqichlariga olib chiqishga harakat qilishgan. Shuni ta'kidlash lozimki, jadidchilik harakati (chet el oilimlari uni o'z tadqiqotlarida "Yangilanish harakati" deb ham yuritishgan) faqat Turkiston uchungina xos hodisa emas edi. Turkistonga nazar tashlashdan avval boshqa o'lkalarda vujudga kelgan harakatlar haqida ma'lumot berib o'tishni istardik.

1905 yilgi rus inqilobi, 1908-1913 yillarda Turkiya, Eron, Hindistonda bo'lib o'tgan milliy - ozodlik harakatlari va inqiloblarning ta'siri ostida Turkiston jadidlari Abdulla Avloniy, Maxmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Ahmad Zaki Validiy, Toshpo'lat Norbo'tabekov, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo'jayev va boshqalar o'lkaning ijtimoiy - siyosiy va madaniy hayotiga yanada faolroq kira boshladilar. XIX asrning ikkinchi yarmida Kavkaz va Ozorbayjonda jadidchilik harakati vujudga keladi. XIX asrning 90- yillarida boshlangan jadidchilik harakatining tan olingan markazlaridan biri, shubhasiz, Volgabaylaridir. Bu yerda paydo bo'lgan kuchli ma'rifatparlik harakati islohchilik intilishlari bilan qo'shilgan holda tatar jadidchilik harakatini yuzaga keltirdi. Boshqa mintaqalarda ko'zga tashlanganidek, jadidchilik bu yerda ham dastlab maktab ta'lim tizimini isloh etishdan boshlanadi. Bu tashabbusni XIX asrning ikkinchi yarmida Xusayn Fayzxonov ("Maktab islohoti" dasturi) hamda Shaohibiddin Marjoniy (shogirdlarini o'qitishda o'zi tuzgan amaliy dastur) bilan boshlab berdi. Ammo ularning novatorona mohiyatiga ega bo'lgan g'oyalari o'z vaqtida hayotga qisman tadbiiq etildi. Sh. Marjoniy g'oyalari muallif tomonidan madrasa ta'limining yangilanishiga yordam bergan bo'lsa, ikkinchi g'oya qog'ozda qolib ketdi. [10]

Shunga qaramay, ta'lim tizimining isloh etilishi XIX asr oxiri, XX asr boshlarida tatar ruhiy va ma'naviy madaniyatida ro'y bergan uyg'onishning bosh omilidir. Tataristonda jadidlar bilan qadimchilar o'rtasida boshlangan hayot-mamot kurashi, bir tomondan, yosh tatar ma'rifatparvarlarining O'rta Osiyo, xususan Turkistonga oqib kelishiga sabab bo'lgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, jadidlarga matbuot, adabiyot va teatr yordami bilan xalq ommasini o'z tarafiga og'dirish, ulardan madad olish va ayni paytda ular o'rtasida o'zlarining ilg'or g'oyalarini tarqatish imkonini berdi. Qozondagi "Muhammadiya", Ufadagi "Oliya" va "Usmoniya", Orenburgdagi "Xusayniya" madrasalari orqali ham jadidchilik g'oyalari keng xalq ommasiga tarqala boshladi.

Tahlil va natijalar. Jadidlar orasidan yetuk olimlar, sanoat va ziroatchilik sohalarining zamonaviy bilimdon mutaxassislari, madaniyat arboblari yetishib chiqdi. Ular yurtni obod va Vatanni mustaqil ko'rishni orzu qidilar va shu yo'lda fidoyilarcha kurashdilar. Jadidlarning Turkiston mustaqilligi uchun kurash dasturida asosan 4 yo'nalish mavjud edi: a) yangi usul maktablari tarmog'ini kengaytirish; b) qobiliyatli yoshlarni chet ellarga o'qishga yuborish; v) turli ma'rifiy jamiyatlar tuzish; g) gazeta va jurnallar chop qilish. Diniy va dunyoviy ta'lim integratsiyasida jadidlarning roli juda katta edi. Jadidchilikni ikki bosqichga bo'lish mumkin: 1880-1905 yillar – an'anaviy diniy ta'limni isloh qilish davri, 1905-1917 yillar – turk-tatar xalqlarini ta'lim masalasida yevropalashtirish bilan bog'liq ma'rifatparvarlik faoliyati [11]. Ta'lim islohotida jadidlar dastlab XIX asrning oxirlarida Qrim va Kavkazda yashovchi tatarlar orasida paydo bo'ldi. Ismoil Gaspirinskiyning "Tarjumon" gazetasi bu yangi harakatning beshigi bo'ldi [12]. Eng e'tiborli tomoni shundaki, tatar jadidlarning aksariyati Buxoro, Samarqand yoki Xiva madrasalarida tahsil ko'rib, Turkiston hududlarida dunyoga kelgan holsa u yoki bu tariqat yo'lini tutgan edilar. Ularga o'rta asrlarda yashab o'tgan mutaffakirlarimizning asarlari qanchalik ma'naviy ozuqa bergan bo'lsa, Ismoil Gaspirinskiy va uning hamfikrlari ilgari surgan g'oyalar ham shunchalik katta ta'sir ko'rsatdi. Bundan shunday xulosaga kelish mumkinki, XIX asr oxirlari, XX asr boshlarida Turkistonda vujudga kelgan ma'rifatparvarlik harakatining ildizlari o'z tuprog'imizda nish urgan edi.

Jadidchilik harakati Turkistonda Ismoil Gaspirinskiy g'oyalari orqali kirib kelgan bo'lsa, ikkinchidan o'lkada tabiiy ravishda mustamlakachilik zulmiga qarshi yangi fikrlar paydo bo'layotgan edi. Yana shuni e'tirof etish kerakki, bu davrda marafatparvar jadidchilikning paydo bo'lishiga taraqqiy musulmon mamlakatlarining ta'siri ham katta bo'ldi. Turkistonda yangi o'zgarishlar g'oyasi asosan Bog'chasaroy, Orenburg, Qozon, Ufa singari shaharlardan tashqari, Eron, Gruziya kabi mamlakatlarda nashr qilingan gazetalar Turkiston o'lkasiga kirib keldi [13].

Turkistonda jadidchilik harakati va g'oyalarning vujudga kelishini o'lkaning o'zida vujudga kelgan tarixiy siyosiy vaziyat va sharoitlar bilan bog'lash kerak. Turkiston jadidchiligi orqali ta'limda islohotlarning rivojlanishi, ya'ni milliy taraqqiyparvar zililarning o'sishi, g'arb davlatlari bilan savdo va madaniy aloqalarning kuchayishi tarixiy sharoitda vujudga keldi. Turkistondagi ma'rifatparvar jadidchilik harakatining buyuk namoyandalari "maktabchilik islohoti"ni ilmiy bilimlar va ilg'or madaniyatni islohotchilar yordamida yoyishda deb bildilar hamda shu fikrdan kelib chiqqan holda o'z harakatlarining asosiy vazifalarini belgiladilar. Xalq ta'limi, maktabchilik haqidagi talablar mohiyatan ilk jadidlar mafkuraviy qarashlarining umumiy jihati o'zida ifoda etgan. Ular o'sha paytdayoq Turkiston jamiyatini bosqichma-bosqich isloh etish bo'lg'usi ta'lim modelining ko'pgina muhim g'oyalari o'z faoliyatlarida namoyon etishgandi. Jadidlar dunyoviy ta'limni faollashtirishga intila borib, an'anaviy ta'lim islohoti, yangi usuldagi maktablar va teatr truppalari yaratish, har bir musulmonning bank va moliyaviy kapital ishida ishtirok etish imkoniyati tarafdorlari bo'lib, matematika, geografiya, grammatika va boshqa fanlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni tezlashtirishdagi alohida ahamiyatini tan olishdi [14].

1917 yil Fevral inqilobi boshlariga kelib chor hukumati tomonidan Turkistonda 4 mingdan ortiq bola o'qiydigan 100 ga yaqin yangi usuldagi maktablar ro'yxatdan o'tkazilgan, shulardan: 39 tasi - Sirdaryo, 30 - Farg'ona, 18 - Yettisuv, 5 - Samarqand viloyatlarida joylashgan. Ularning hammasi xususiy mablag'lar hisobiga faoliyat yuritgan. O'qish pullik bo'lgan, uning miqdori oyiga 50 tiyindan 3

so'mgacha edi. Yangi usuldagi maktablar xususiy tashabbus bilan yuzaga kelgan, bino va mablag'lar bilan ta'minlanmagan bo'lishiga qaramay, mahalliy aholi rag'batini qozondi va shu qadar ommaviylashib ketdiki, ota - onalar rus-tuzem maktablaridagi bepul o'qishdan ko'ra yangi usul maktablaridagi to'lovli o'qishni afzal ko'rdi [15]. Behbudiy Turkiston tarixida jadidchilik deb atalgan yangi kuchli yo'nalishni timsol qildi. Mahmudxo'ja Behbudiy boshchiligidagi bu harakat izdoshlari tarixni chuqur tahlil qilish, zamon voqeligini serqirra o'rganish orqali o'z Vatani kelajagini loyihalash, uning taraqqiyot yo'llarini rejalashtirishga muvaffaq bo'ldi.

Har qanday ta'qiblar va moliyaviy qiyinchiliklarga qaramasdan, Turkistonning boshqa shaharlarida ham yangi usul maktablari birin ketin ochila boshladi. Samarqandda Turkiston jadidlarning otasi nomini olgan, buyuk ma'rifatparvar pedagog, Maxmudxo'ja Behbudiy ham "jadid" maktabini ochib, mahalliy bolalarni bilimli, ma'rifatli qilib tarbiyalash uchun intildi. 1903 yilda Rajabamindagi Abdulqodir Shakuriyning yangi usuldagi maktabini "Qo'shovuz" mahallasidan o'z hovlisiga ko'chirib keldi va bu maktabga beg'araz yordam beradi [16,17]. Bu maktab uchun Shakuriy "Jome-ul Hikoyat" nomli darslik yozadi va musulmon bolalarga beg'araz yordam ko'rsatadi. Tarixiy manbalarda yozilishicha, keyingi yillarda yangi usuldagi maktablardan yana birini Abdulqodir Shakuriy 1907 yilda ochadi [18]. "Bayonoti sayohi hindi" asarida Abdurauf Fitrat qahramon tilidan: "Samarqandda bir nechta boshlang'ich maktablar bo'lib, ular ichida eng yaxshisi Shakuriy maktabidir. Bu maktab asta-sekin kerakli cho'qqini egallaydi. Umuman Samarqand maktabalarini ko'rib chiqib, ulardan mamnunman" – deb yozadi [19].

1905 yilda M. Behbudiy yangi usul maktabini Samarqandning "Kaftarxona" qishlog'ida ochdi. Bu maktabga 40 ga yaqin o'quvchi o'qitilgan. Oddiy maktablarda 3-4 yilda o'rghaniladigan bilimlarni bu yangi maktabda o'quvchilar bir yil ichida o'zlashtirib oladilar. Bunday dalillar esa jadidlar tomonidan ochilayotgan yangi usul maktablari obro'yining yanada oshayotganligini ko'rsatadi. Samarqandda Maxmudxo'ja Behbudiy bilan bir qatorda Abdulqodir Shakuriy, Hoji Muin, Siddiqiy-Ajziylar yangi usuldagi maktablar ochib mahalliy xalqni savodli qilib tarbiyalashga bel boyladilar. 1903 yilda Samarqanda Xoji Muin boshchiligidagi ham usuli jadid maktabi ochiladi. Jadid maktablari XX asr boshida Buxoroda ham birin ketin ochila boshlaydi. 1907-1912 yillari Abdul-vohid Burhonov, Usmon Xo'jayev, Mirkomil Burhonov, Xoli Xo'jayev va boshqalar tomonidan ochiladi. Jadid maktablarining Buxoroda ochilishiga Ismoil Gaspirinskiyning tashrifi va uning Buxoro amiri Abdulahadga yangi usul maktablari ochish to'g'risidagi murojaati ijobiy ta'sir ko'rsatgan. "Usuli jadid" maktablarida xat-savodga o'rgatish ovoz chiqarib o'qish usuli orqali o'quvchilarga o'rgatildi va Turkistonning ziyoli ma'rifatparvarlari tomonidan tuzilgan yangi darsliklar bilan ta'minlandi. Saidrasul Saidazizovning "Ustodi avval", Munavvar qorining "Adibi avval", Abdulla Avloniyning "Birinchi muallim", Rustambek Yusupbekovning "Ta'limi avval" darsliklari shular jumlasidandir. O'zlarining maktab va maorif sohasidagi taraqqiyparvarlik ishlari bilan jadidlar yoshlarni dunyoviy fanlarni egallab, bilimli bo'lishga, Turkiston istiqloli, mustaqilligi uchun kurashishga chorladilar. Ular yoshlarni xorijiy davlatlar Germaniya, Turkiya, Misr, Rossiya ga borib o'qib, g'arbnig zamonaviy bilimlari bilan qurollanib, musulmonlarning va umuman Turkistonning ta'lim tarbiyaviy ishlari sharqona usulda yangicha shakllantirib, ravnaq ettirishga chorladilar. Bu yo'lda Behbudiy va Sadridin Ayniyning "O'qish yo'lida g'ayrat qil. Odam bo'l. Keyin kuching boricha o'z vatanninga, o'z xalqinga va

millatiga xizmat qil degan" chaqiriqlari yoshlarni bilim olishga davat etadi.

Xulosa va takliflar. Turkistondagi jadidchilik g'oyalari diniy-ma'rifiy va ijtimoiy-siyosiy islohotchilik yo'nalishlarida bo'lgan. Turkistonda islohotchilik asosiy ikki yo'nalishda, ya'ni, ta'lim tizimini isloh qilish va matbuot vositasida bo'lgan. Jadidlar yangi usuldagi maktablar ochib, ularda dunyoviy ilmlarni o'qitish, G'arb va sharq davlatlari bilan ijtimoiy - iqtisodiy, madaniy aloqalar o'rnatishida jonkuyarlik qildilar, chorizm m'amurlarining mutsamlaka

rejimiga qarshi chiqdilar va ijtimoiy- tarixiy davrni vujudga keltirdilar. Turkistonda jadidchilik yangi maktablar ochish, ularda diniy ilmlar bilan birgalikda dunyoviy fanlarni o'qitish, so'z va matbuot erkinligiga erishish, rivojlangan Ovro'pa mamlakatkaridan fan, texnika sohasida ibrat olish, yoshlarga chet tillarni o'rgatib, xorijiy o'quv yurtlariga yuborib o'qitish, milliy mustaqillikka islohot yo'li bilan erishish kabi musulmon dunyosiga mansub jamiyatning ilg'or vakillari qalbidagi ezgu niyatlarni ifodaladi.

ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev. O'qituvchi va murabbiylar – yangi O'zbekistonni barpo etishda katta kuch, tayanch va suyanchimizdir. O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi tabrigi," Xalq so'zi", 2020-yil 1-oktyabr. № 207. (7709) 3-bet.
2. Qori-Niyozov T.N. Sovet O'zbekistoni madaniyati tarixidan ocherklar. –Toshkent: O'zdamnashr, 1956;
3. Муминов И. Из истории общественно –философской мысли в Узбекистане конца XIX начало XX вв. –Ташкент: Узгосиздат, 1957;
4. Вахобов. М.Г. Ўзбек социалистик миллати. –Тошкент, Ўздавнашр, 1951.
5. Togan V.Z. Buugunki Turkeli (Turkistan) ve yakin Tarihi. Istanbul. 1981.
6. Mehmet Saray. Ozbek turkleri tarihi. Istanbul. 1993.
7. Hayit B. Turkestan devletlerinin milli musadeleri tarihi. Ankara.Turk tarih kurumu. 1995.
8. Bennigsen A. et Lemercier Quelquejay Ch. La press et le mouvement national chez le musulman de Russie avant 1920. Paris-La Yaye: Mouton & Co, 1964. –P. 165.
9. Стефан А. Дюдуаньон. Кадимизм: элементы социологии мусульманского традиционализма в татарском мире и в Мавераннахре (конец XVIII-нач. XX вв.) //Ислам в татарском мире: история и современность. Казань 1997. –Б. 62-65.
10. Sharipov R. Turkiston jadidchilik harakati tarixidan. T., O'qituvchi, 2022. -15 bet.
11. Хабутдинов А.Ю. Воспитание личности мусулманина в системе джадидского образования в медресе/ Система мусульманского религиозного образования у татар: история, проблемы, перспективы: Сборник материалов научно-практической конференции. 13 октября 2004 г. – Казань, 2005. –С. 24.
12. Karimov N. Jadidchilik nima?, San'at.-1991. – №1. 5 bet.
13. O'z. R. MDA I-47. 1-ro'yxat, 361-yig 'ma jild.
14. "Al-isloh" jurnali – Turkistondagi islohotchilik harakatini o'rganish bo'yicha tarixiy manba [Matn]: monografiya/S.Agzamxodjaev, Z.Ulug'bekova. –Toshkent: «O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi» nashriyot- matbaa birlashmasi, 2021. – 30 b.
15. Ўз МА, ф. И-47, оп. 1, д. 955, л. 230.
16. Behbudiy M. Samarqand maktabi haqida.//Turkiston viloyatining gazetasi. 1903. 30 yanvar.
17. Djurayev D.U. Value of New-Method Maktab in the Historical Formation Turkestan national Education (End of XIX - early XX century) // "Eastern European Scientific Journal" 4-son, Germaniya, 2016 y. avgust, B.100-104.
18. ЎзР МДА, 1-фонд, 31 –рўйхат,943-иш, 23 варак
19. Абдурауф Фитрат. Рассказы индийского путешественника. /Перевод А. Н. Кондратьева. Самарканд: Махмудходжа Бербуди. 1913.с. 79.

UDK: 8-83:611-013(045)

Maxfurat OMONOVA,
Qashi davlat universiteti dotsenti v/b
E-mail: mahfurat.omonova@mail.ru

Qarshi DU dots. M.B.Nizomova taqrizi ostida

NOVERBAL MULOQOT – EMOTSIONAL HOLATNI ANGLATUVCHI VOSITA SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada lingvomadaniy xususiyatlar va noverbal muloqotning filogenetik rivojlanishi tahlil qilinadi. Bundan tashqari, inson muloqoti rivojlanishining ontogenezi va uning asosiy bosqichlari, aloqa vositasi sifatida imo-ishoralarning xilma-xilligi o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy muloqot, aqliy rivojlanish, tip va ontogenez, hissiy aloqa, imo-ishoralarning xilma-xilligi.

NON-VERBAL COMMUNICATION AS TRANSFER OF EMOTIONAL STATES

Annotation

The article analyses linguacultural features and phylogenetic development of non-verbal communication. Furthermore, investigates the ontogeny of the development of human communication and its main stages of diversity of the gestures as communication tool.

Key words: social communication, mental development, phylum and ontogenesis, emotional communication, diversity of the gestures.

НЕВЕРБАЛЬНОЕ ОБЩЕНИЕ КАК ПЕРЕДАЧА ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ СОСТОЯНИЙ

Аннотация

В статье анализируются лингвокультурные особенности и филогенетическое развитие невербального общения. Кроме того, исследуется онтогенез развития человеческого общения и его основные этапы, разнообразие жестов как средства общения.

Ключевые слова: социальное общение, психическое развитие, тип и онтогенез, эмоциональное общение, разнообразие жестов.

Kirish. Naturally, a person is formed, develops and manifests as a person in communication. In social communication, the psyche develops and the individual introduces himself to life. By communicating with spiritually developed people, in exchange for wide opportunities to learn, a person acquires all his high abilities and qualities and becomes a person.

The communication of living beings develops in phylum and ontogenesis. This development covers all the main aspects of the process: content, goals and means. The phylogenetic development of communication is related to the change in the content of communication and is expressed in the following points:

- enrichment of the content of communication with new information from one being to another. First of all, this is information about the internal, biological conditions of the organism; then - information about the vital properties of the external environment. After that, the content of communication includes information that expresses knowledge about the world in the form of concepts that have a cognitive character, are objective, independent of the private needs of a living being. This is now at the human level, and the first two stages of the evolutionary development of communication occur at the animal level;

- the enrichment of goals is related to the change and development of the needs of interacting organisms: the more diverse and higher these needs are, the more diverse and improved the goal perspective of communication will be.

Development of means of communication in phylogenetic and ontogenesis goes in several directions. First

of all, these are special organs of communication tools. For example. Separation of hands. Secondly, the development of expressive actions (gesture, mime, pantomime). Thirdly, the discovery and application of sign systems, which are a means of transmitting and encoding information. Fourthly, the development and improvement of technical means of information transmission, reconstruction and storage used in human communication (press, radio, television, telephone, telefax, magnetic, laser and other methods of technical writing, etc.).

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. In the mental development of a child, his communication with adults during the initial stage of ontogenesis is especially important. In communication, first of all, direct imitation, then vicarious learning, and then verbal learning - the child's life experience is gained through phraseological rules. The people who communicate with him serve as carriers of this experience for the child, and it cannot be achieved by any other means except communication.

In his research, Nemoov considers the ontogeny of the development of human communication and its main stages. According to him, a human child perceives the ability to engage in emotional communication with people at the age of three months (revival complex), and when he reaches one year of age, his expression is so rich that quickly acquiring the verbal language of communication, sound allows the use of speech.

According to Nemoov (ibid), the main stages of the ontogenetic development of human communication in the preschool period can be visualized and described as follows:

1. Age period from birth to 2-3 months. Communicative communication that is biological in content and serves as a means of meeting the child's vital needs. The main means of communication are simple facial expressions and simple gestures.

2. Age period from 2-3 months to 8-10 months. The initial stage of cognitive communication, which is associated with the beginning of the activity of the main sensory organs and the emergence of new impressions.

3. The period from 8-12 months to about 1.5 years. Guided, verbal-nonverbal communication that serves cognitive needs. Transition to using language as a means of communication.

4. From 1.5 to 3 years. The occurrence of activity and game communication related to the emergence of physical activity and play. The initial stage of division into activity and personal communication.

5. The period from 3 to 6-7 years. Voluntary selection and use of various natural signs given by nature or acquired means of communication. The development of plot-role communication based on involvement in plot-role games.

As soon as he steps into school, the process of mental and personal growth of the child accelerates. The content of communication deepens and diversifies, the goals increase, and the means of communication improve.

The vast majority of studies of nonhuman primate communication focus on their vocal displays, and virtually all treatises with titles such as "Primate Communication and human Language" focus on the vocal channel, one without even mentioning gestures... In my view, this is a huge mistake" (Tomasello, 2008, p. 53)

Because nonhuman primates are phylogenetically close to humans, research on our cousins is likely to provide essential clues for reconstructing the features of our ancestral communicative systems. Thus, a prime question for primatologists is to investigate whether evolutionary precursors of language may be found in the communicative behaviours of nonhuman primates. Most of the studies have focused naturally on the vocal modality and many researchers have suggested that language resulted from the evolution of the vocal system in our ancestors (e.g., Seyfarth, 1987; Ghazanfar & Hauser, 1999; Snowdon, 2001; Zuberbühler, 2005). This theory is opposed to a "gestural origins" view of how language might have evolved (e.g., Arbib, Liebal, & Pika, 2008; Corballis, 2002, 2003; Kendon, 1991; Kimura, 1993; Vauclair, 2004). The hypothesis that gestural communication may be the first phylogenetic precursor of human language is supported by several evidence of shared properties between the human language and the gestural communicative system in nonhuman primates.

A second aspect of the question concerns human ontogeny and the development of communicative systems. The research on gestural communication in humans provides additional supports to the gestural origins theory of language in underlining the tight links between language and gestures. It is well known that infants and children use gestures for communication before their first spoken words and that manual actions play an important role in the development of speech, from the babbling stage onwards.

Tadqiqot metodologiyasi. In addition, the richness and diversity of the gestures predict vocabulary development. In short, gestures can be considered as fundamental building blocks of communication as they "pave the way for language development". A related point that needs to be mentioned is that adult speakers almost systematically accompany all their speech with expressive manual gestures and that several

reports indicate that speech and gesture might share the same integrated communication system. Moreover, it has been well documented that human signed languages are full-blown languages and share the same "phonological", morphological and syntactical properties as well as some similar cerebral areas with speech. A last issue is helpful for supporting the gestural hypothesis and it relates to the now recognized tight interconnection in the brain between the control of action (gestures) and language processing.

Tahlil va natijalar. Borrowing from the field of human developmental and comparative psychology as well as from primatology and cognitive neuroscience, the goal of this chapter is to spell out some arguments which are in favor of the gestural hypothesis of language origin. This is organized in four main parts. In the first part, a synthesis will present the most significant advances pertaining to the development of gestural communication in human infants and children.

Ultimately, communication is divided into two types: Spoken and Written speech. Whereas, spoken speech requires to follow no strict grammar rules. However, written form of speech is respectfully organized according to the syntax and morphology. Anyway, both speeches create communication, in other words, people send and receive messages and information they need. Primarily communication is the act of interaction and exchanging opinions, ideas and feelings. When we use 'a word' in our speech, it defines verbal form of communication. However, there is body language, facial expressions and gestures which refer to nonverbal communication. It is obvious that gestures are used when 'a word' is not enough to express our feelings. So, through verbal expression people share with their thoughts and ideas. Below we are going to discuss whether gestures which may be acceptable in one society but impolite or meaningless in another. Searching some examples of gestures from net I came across the following.

'Using left hand' is not right way in India, and many Middle Eastern countries. This gesture means that 'left hand' is unclean and not used for other activities. Eating, giving money or shaking hands with left hand is regarded as being incredibly disrespectful act to the nation. But in the United States there is no shortage of using left hand. One more example of using appropriate hand, in America the single-finger beckon is the worst but accepted as very innocent action. But definitely avoid using it in the Philippines. Because this means how people summon dogs or animals. Thus, direction this gesture at a person would be offensive and impolite. Likewise, 'waving your hand's palm upwards to somebody' shows your disrespect in South Korea. Consequently, one should be aware not to use above-mentioned gestures, which are very common in the USA. [<https://www.rd.com/article/common-hand-gestures-rude-in-other-countries/>].

Xulosa va takliflar. It is obvious, English language becomes one of the global languages all over the world. Being a teacher of a foreign language is, I guess, one of the hardest challenges. In my opinion as an English teacher of the university, providing learners with knowledge about verbal as well as non-verbal communication is the main task in the process of teaching English. Obtaining a foreign language requires living with it too. Moreover, learning and recognizing gestures is helpful in communicating without hesitation and in tackling with the problem of culture shock feeling. Mostly we are eager to capture new knowledge and experiences by observation the world around us. Recognizing of non-native gestures would not be confused coming feeling but easy surfing across foreign culture.

REFERENCES

1. Немов Р.С. «Общие основы психологии» - Владос-2004, С.19-25.

2. Goldin-Meadow and Susan M. Wagner “How our hands helps us to learn”, article (Trends in Cognitive Sciences/Vol.9 No.5 May-2005)
3. McNeill, D., “Hand and mind: What gestures reveal about thought”, Chicago: University of Chicago Press, 1992.
4. Bernardis, P., & Gentilucci, M. (2006). Speech and gesture share the same communication system. *Neuropsychologia*, 44(2), 178–190.
5. Emmorey, Mehta, & Grabowski, 2007 “How sensory-motor systems impact the neural organization for language: Direct contrasts between spoken and signed language” May 2014, *Frontiers in Psychology* 5(587):484.
6. Willems and others, “Two sides of the same coin: Speech and Gesture mutually interact to enhance comprehension”, ed.: *Psychological Science*, 2010.

Mavluda ORTIQOVA,
Xalqaro innovatsion universitet o'qituvchisi
E-mail:mavludaortiqova@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, dotsent R.Saidova taqrizi asosida

IN THE EPIC "LISON UT-TYR", THE IMAGE OF THE GOVERNOR IS IN THE REPRESENTATION OF BIRDS

Annotation

In the epic "Lison ut-Tair" by A. Navoi, the birds under the leadership of Hudhud realize their true goal while striving for their needs and manage to go through some difficult paths to this goal. But not all birds can reach the last valley. This same problem is focused on people in terms of social importance, and the idea of the work is that wealth is given only to guardians who have cultivated their ego and achieved perfection in the pursuit of true love. This article talks about the interpretation of guardians through the image of birds.

Key words: valoyat, guardian, perfect human, bird language, Hudhud, Simurg, Anqo, valleys.

В ЭПОСЕ «ЛИСОН УТ-ТЫР» ОБРАЗ ПРАВИТЕЛЯ ЯВЛЯЕТСЯ В ИЗОБРАЖЕНИИ ПТИЦ

Аннотация

В эпосе «Лисон ут-Тайр» А. Навои птицы под предводительством Худхуда реализуют свою истинную цель, стремясь к своим нуждам, и успевают пройти к этой цели нелегкие пути. Но не все птицы могут достичь последней долины. Эта же проблема ориентирована на людей с точки зрения социальной значимости, а идея произведения состоит в том, что богатство дается только тем опекунам, которые культивировали свое эго и достигли совершенства в стремлении к истинной любви. В данной статье говорится о трактовке оберегов через образ птиц.

Ключевые слова: валоят, страж, совершенный человек, птичий язык, Худхуд, Симург, Анко, долины.

“LISON UT-TAYR” DOSTONIDA VALIY OBRAZI QUSHLAR TIMSOLIDA

Annotatsiya

A.Navoiy "Lison ut-tayr" dostonida Hudhud boshchiligidagi qushlar o'z ehtiyojlari sari talpinish asnosida asl maqsadini anglaydilar va bu maqsad sari bir neha mashaqqatli yo'llarni bosib o'tishga erishadilar. Ammo oxirgi vodiygacha hamma qushlar ham yetib borolmaydi. Ayni shu muammo ijtimoiy ahamiyat jihatidan insonlarga qaratiladi va bunda valoyat o'z nafsini tarbiya qilgan, haq ishq ilinjida komillik kasb etgan valiylargagina nasib etishi asar g'oyasini tashkil etadi. Ushbu maqolada qushlar obrazi orqali valiylar talqini xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: valoyat, valiy, komil inson, qush tili, Hudhud, Simurg, Anqo, vodiylar.

Kirish. Sharq mumtoz adabiyotida o'zlari uchun adolatli podshohni izlab mashaqqatli yo'lga chiqqan qushlar obrazi mavjud. A.Navoiyning "Lison ut-tayr" dostonida ham qushlar obrazi asosida muallif o'zining falsafiy, diniy va tasavvufiy qarashlarini ifoda etadi. A.Navoiyning "Lison ut-tayr" dostonida sinovlarda toblangan, barcha qiynchiliklardan, xususan, o'z nafsini yengib komillikka erishishning barcha bosqichlaridan sabod bilan o'ta olgan kishilar, ya'nikim haqning jamoliga chin oshiqlar Navoiy ta'biri bilan aytganda haqiqiy valoyat sohiblari sanaladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. A.Navoiy valiy shaxsini sifatlarini ochib berishda qushlar obrazidan foydalanadi. Asar g'oyasi allegorik timsollar orqali bayon qilinib "Lison ut-tayr" dostonida qushlar tilini, qushlar orqali jamiyatimiz a'zolarining fazilatlarini, illatlarini, ijtimoiy hayot manzaralari majoziy tarzda ochib beriladi. Ushbu asarni o'qir ekanmiz, Navoiy asar g'oyasi va sujetini F.Attorning "Mantiq ut-tayr", ya'ni "Qush tili" asariga o'xshatib nazira tarzida yozganligini ko'ramiz. Bu haqda Navoiy o'zining "Lison ut-tayr" asarida aytib o'tganligini, o'z asarini F.Attor asariga javoban yozib, umri davomida ma'naviy-axloqiy nuqtai nazaridan falsafiy-tasavvufiy ruhdagi dunyoqarashlarini batafsil bayon qilganligini ko'ramiz. A.Navoiy bu asarni yozishda Fariduddin Attorni o'ziga ma'naviy ustoz deb biladi, ammo o'zini shogird deb atashga andisha qilib, Attorni bu falsafiy ilmlarning sultoniga, o'zini esa bu ilm yo'lidagi qulga mengzaydi. Navoiy bu asarni bir umrlik hayot tajribalari,

falsafiy-tasavvufiy dunyoqarashlari bilan boyitib yozishi bilan butun turkiy adabiyot ahliga ulkan tuhfa ato etadi. Bu bilan "Lison ut-tayr" asari "Mantiq ut-tayr" asari ta'sirida yozilgan va uning aynan tarjimasini emas balki unga javoban yozilgan asar deya olamiz. "Lison-ut tayr" dostoni bilan "Mantiq ut-tayr" dostonidagi mushtaraklik shunday ekan "Mantiq ut-tayr" dostoni genezisi qaysi asarlarga borib taqaladi va ularda qushlar obrazi qanday konsepsiyaga xizmat qilgan?

Qushlar obrazi ishtirok etgan asarlarga murojat qilsak bu asarlarning avvalida Ibn Sinoning "Risalat ut-tayr" qissasi turadi. Ba'zi olimlarning fikricha, Ibn Sinoning "Risalat ut-tayr" qissasi sharqda qushlar allegorizmiga asoslanib yozilgan ilk badiiy asar bo'lib, Attor va Navoiy dostonlarining yaratilishida asosiy vazifa bajargan. Proff. A.M.Bahovuddinov Ibn Sino risolasining sharq adabiyotiga, ko'rsatgan ijobiy ta'siri haqida gapirar ekan, Navoiy ham "Lison ut-tayr" dostonini yozishda undan ta'sirlanganini qayd etadi. Shu jumladan, A.Irisov ham bu nuqtai nazarni quvvatlab, shunday mulohaza yuritadi: "Risalat ut-tayr", asosan, ramz-ishoralalar bilan yozilgan bo'lib, F.Attorga "Mantiq ut-tayr", Navoiyga "Lison ut-tayr" kabi asarlarni yozishga turki bo'lgan deiyish mumkin. Chunki bu sohada, dastlab Abu Ali Ibn Sino asar yozdi. So'ng bir qancha yozuvchilar qalam tebratdilar. Sh.Sharipov ham bu jarayonga o'z fikrini bildirib shunday deydilar: "Darhaqiqat, Ibn Sinoning mazkur risolasi faqat Attor va Navoiy dostonlari vujudga kelishida bir turki bo'lib qolmay, shu bilan birga, Ibn Sinodan so'ng qush tili vositasida

yaratilgan barcha asarlar, jumladan, G'azzoliy va Suhravardiylarning nomlari qayd etilgan asarlar vujudga kelishida ham asosiy omillardan biri rolini o'tadi. Shu jihatdan mazkur risola sharq adabiyotida keng tarqalgan qushlar haqidagi traditsion asarlarning kelib chiqishida muhim rol o'ynagan manbalar sifatida ham alohida diqqatga sazovordir".

Ibn Sinoning "Risolat ut-tayr" asari ikki xil nom bilan: "Risolat ut-tayr" (Qush risolsi) va "Kitob ush-shabaka vat-tayr" (tuzoq va qush kitobi) nomlari bilan yuritilgan. Ibn Sinoning "Risolat ut-tayr" asarida ham bir gala qushlar qafasga tushib qolishi, qafasdan xalos bo'lsa ham oyoqlaridagi changaldan halos bo'lmaganligi, buni yechimini faqat bir podsho bilishi va uni axtarib sakkizta vodiyaning o'tganligini oxirida esa bu tugunni oyoqlariga tuzoq qo'ygan o'sha ovchi yecha olishi va shu kabi sir-u sinoatlarni anglagan haqida so'z boradi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, asardagi mazkur sujet Ibn Sinoning Sharq folkloridan yaxshi tanish ekanini va undan kerakli o'rinda, mohirlik bilan foydalanish qobiliyatiga ega ekanligidan dalolat beradi. Chunki, shunga o'xshash asarlar Ibn Sinoga ham qadar sayyor sujet sifatida O'rta Osiyo, arab, fors va hind xalqlari orasida keng tarqalgan bo'lib, Ibn Sino ulardan ijodiy foydalanishini SH.SHaripov ham aytib o'tganlar. Bu esa o'z navbatida mazkur sujetning manbai xalq og'zaki ijodida ekanligidan guvohlik beradi. Bu sujetning ayrim variantlarini mashhur hind eposi "Kalila va Dimna", shuningdek, hind va o'zbek xalq og'zaki ijodining ayrim namunalarini tarkibida ham uchratish mumkin. Xuddi shu kabi allegorik obrazlar, Rabg'uziyning "Qissasi Rabg'uziy" asarida ham uchraydi. Xususan, rivoyatlarda aytilishicha: "Yuzlab qushlar Sulaymon allayhissalom qayerga borsa, boshi uzra qanotlarini soyabon qilib borgan. Shohning oltin-u kumushdan bunyod etilgan, bir yig'och maydon ichida turgan taxti uzra ham qushlar saf tortib, soyabon vazifasini o'tagan".

Tadqiqot metodologiyasi. Qushlar majoziy obrazda ifodalangan yana bir asar Muhammad G'azzoliyning "Risolat ut-tayr" asari hisoblanadi. G'azzoliyning ushbu asarida ham bir gala qushlar yig'ilib o'zlariga adolatli bir podshohni axtaradilar. Shunda ular maslahatlashib, bu maqomga Qof tog'ida podshohlik qiluvchi Anqo qushi loyiq deb o'ylaydilar va ular yo'lga tushadilar. Yo'lga ular juda ko'p mashaqqatlarga, to'siqlarga sinovlarga duch keladilar. Ko'pchiligi yo'lga halok bo'ladi. Sababi, issiq o'lkadan kelgan qushlar sovuqqa chidolmaydilar, sovuq o'lkadan kelgani issiqqa chidolmaydilar. Shunday qilib qushlar Anqo qushning oldiga borgunga qadar kamayib qoladilar. Ular yo'lga halok bo'lgan do'stlariga juda achinadilar. Qushlar bir go'zal qasr yoniga kelib to'xtaydilar. Shunda ularning oldiga chiqqan saroy mulozimlari nima maqsadda kelganligini so'raydi. Qushlar saroy mulozimlariga o'zlari uchun podshoh axtarib kelganligi, buning uchun esa Anqoni munosib bilganlarini aytadilar. Saroy mulozimlari aytadiki, podshoh sizlarga podshohlik qilolmaydi. Ammo siz kelmasangiz ham podshohingiz edi. Shunday ekan, indamay orqalariga qaytib ketishlarini aytadilar. Qushlar esa bunga rozi bo'lmasdan umrini oxiriga qadar shu yerda yashab qolishga ruxsat so'raydilar. Dastlab, Anqo qushi rozi bo'lmaydi. Keyin esa qushlarning o'ziga bo'lgan mehr-muhabbatini, orzu-umidini anglagach, ularni shu yerda qolishlariga ruxsat beradi. Qushlar esa rohat va farog'atda hayot kechiradilar.

Tahlil va natijalar. M.G'azzoliyning ushbu asarida Anqo bilan qushlar o'rtasida suhbat bo'lganida tasavvufga oid ayrim masalalarni Qur'on oyatlari asosida izohlaydi. Masalan, qushlar o'zlarining yo'lga halok bo'lgan hamrohlarini taqdiri haqida so'raganlarida shunday javob beriladi: "Tangri yo'lida o'lganlarni o'lik deb emas, balki tirik deb bil". Risolada Qur'ondan yigirmaga yaqin oyat keltirilgan bo'lib, ularning mazmuni insonlarni ezgu ishlar qilishga chorlash, bu yo'lga

ularni qanday qiyinchiliklar va ularning ortida rohat borligi haqidadir.

Demak, G'azzoliy "Risolat ut-tayr" asarida diniy va tasavvufiy qarashlarini majoziy tarzda ifodalari ekan, olloh ishqida bo'lgan har bir so'fiy oldidagi qiyinchilikni yengib o'tgandan so'ng ruhi olloh bilan birlashadi demoqchi. Ammo, bu fikr tasavvufni ham juda murakkab jihatlariga borib taqaladi. Ma'lumki, islom dinida "Ollohn o'xshashi yo'q, u bir va shunday qoladi. Hech qaysi bir o'zi yaratgan mavjudot unga teng bo'lolmaydi" degan qarashlar va bu qarashlarni isbotlab beruvchi oyatlar va hadislar mavjud. Shunday ekan, qanday qilib bandasi ollohga birlashadi. Xususan, Navoiy va Attor asarlaridan ham bunday g'oyani anglash noo'rindir. Har bir shu mavzuda, qushlar obrazi majoziy tasvirlangan asarlarni yozgan mualliflari tasavvuf va din bilimdoni bo'lganlar. Navoiy o'zining biografik ruhdagi asarlarida Kalomullohni yod olgani haqida yozib qoldirgan. Shunday ekan, fikrimizcha, yuqoridagi sujet asosidagi asarlarda olloh ishq va bu yo'lga qiyinchiliklar, ularni yengib o'tish, natijada esa komillikka erishish, ollohn mukofotlariga, olloh vasliga yetishish saodati tasvirlanadi. "Lison ut-tayr" dostonining qisqacha sujeti quyidagichadir: "Har xil qushlar bir gulistonda majlis qilmoq niyatida yig'iladilar. Lekin har bir qush o'ziga munosib o'rin ololmagani tufayli mojoro ko'tariladi. Bunday adolatsizlikni bartaraf etish uchun ularda bir odil va dono boshliqqa ehtiyoj paydo bo'ladi. Hudhud Simurg' degan qush borligini aytib uning afsonaviy ta'rifini beradi. Lekin Simurg'ga yetishish g'oyat mushkul ekanini, yo'lga azob-uqubatlar muqarrar ekanini uqtirib o'tadi. Hamma qushlarda Simurg'ga katta havas uyg'onadi. Qushlar uni izlashga ahd qilishadi va bu yo'lga rahbar bo'lishlikni Hudhuddan iltimos qiladilar. Hudhud rozi bo'ladi.

To'ti, Tovus, Bulbul, Qumri, Tazarv, Kaklik, Durroj, Kabutar, Shohboz, Shunqor, kabi qushlarga murojat qilib, yo'lga o'tlanishga chog'laydi. Qushlar yo'lga chiqadilar. Lekin ko'p o'tmay ular toliqadilar, yo'l mashaqqatidan alam va dard chekib Hudhudga uzrholik bildira boshlaydilar.

To'ti garchi qafasda esa-da, go'zallar qo'lidan shakar-qand yeb, qattiqchilik ko'rmay yashab kelardim desa, Tovus o'zining olamdagi eng go'zal qushlardan ekanini aytadi.

Hudhud esa qushlarning barcha uzrlariga javob qiladi va o'z fikrlarini dalillash uchun qator hikoyatlar keltiradi. Qushlarning qanday qilib Simurg'ga yetishlari mumkin degan savollariga Hudhud: "Bu ishq yo'lidir, binobarin bu yo'lga jondan ham imondan ham kechishga tayyor turish vojibdir" – deya javob qiladi. Hudhud xuddi shu so'zlarning daliliga mashhur Shayx San'on qissasini keltirib o'tadi. Hudhud Simurg'ni yanada mufassal ta'rifini beradi. Davradagi qushlarda Simurg'ga ishtiyoq yanada ortadi. Qushlar bu yo'lga rahbar bo'lishi zarurligini e'tirof etadilar va yana Hudhudga yuzlanadilar. U rozi bo'lmaydi. Shunda barchaga qura tashlaydilar. Qura Hudhudga tushadi. Endi qushlar birin-ketin o'z maqsadlari sari sur'at va siyaratlaridan kelib chiqib savol bera boshlaydilar. Jumladan, bir qushning bu yo'l nimanadan holi degan savoliga Hudhud shunday javob beradi:

...Erur holi ulus g'avg'osidin,

Shohi zu johu istig'nosidin.

Yana bir qushning manzilga qachon yetib boramiz degan savoliga Hudhud oldinda yetti manzil bor ekanligini va ularni ta'rifini berib o'tadi. Nihoyat, qushlar olti vodiyan juda ko'p azob –uqubatlar chekib o'tadilar. Ularni ko'plari halok bo'ladi, ba'zilari izsiz yo'qolib ketadilar.

Nihoyat, qushlar oxirgi-yettinchi vodiya kirib keladilar. Qarasalar:

Har gul gulshanida bir ko'zgu erdi,

Kim qayon boqsalar o'turdi.

Ko'rinur erdi nazardamu-bamu,

Aks ko'rguzgan kibi ko'zgu-yusu...

*Kim qilib o'ttiz qush havas,
O'zlarin ko'rdilar ul Simurg'u bas.*

Shunday qilib, ular axtargan Simurg', o'zlari-o'ttiz qush ekanini angladilar. Navoiy bu asari bilan majoz usulidan foydalanib, majoziy qahramon, personajlar savol-javoblari, xatti-harakatlari va itilishlari orqali butun olam, undagi barcha mavjudotlar ollohning tajallisi ekanligini ifodalagan.

Asarda ijtimoiy mohiyatga ega bo'lgan qator hikoyatlar ham mavjud bo'lib, ularda inson mehnatining qadrsizligi, boylikka hirs qo'yishning fojyaviy oqibatlarini, badbinlik va tarkidunyochilikning behudaligi, ta'magirlik va tekinxo'rlikning yomon illat ekanligi qalamga olinadi va ayyorlik va firibgarlik, johillik, hayolparastlik, uquvsizlik kabi xislatlar qoralanadi.

Masalan, asardagi bir hikoyatda dur va marvarid uchun o'z hayotini xavf ostiga solib nihoyatda og'ir mashaqqatli mehnat bilan topgan durlarini savdogarlarga bir ikki chaqaga pullab, tirikchilik qiluvchi g'avvoslar haqida so'z yuritiladi. Hind savdogari haqidagi hikoyatda butun hayotini xatarli safarlarda o'tkazgan, rohat-farog'at ko'rmay, hamisha savdo dardi bilan yurgan savdogarning oxiri daryoga tushib, baliqlarga yem bo'lgani bayon etiladi.

Asarda Navoiyning shaxsiy mushohadalari asosida yaratilgan hikoyatlar ham mavjud bo'lib, ular o'zlarining

realistik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Hunarning sir-u asrorlaridan bexabar bog'bon, musht yeb qornini to'ydiruvchi beor, tekintomoq, hammani aldab misni oltin, soxta toshni gavhar deb pullab kelgan zargar, behunar va ochko'zligi tufayli yo'l azobi va ovqat tanqisligiga chidayolmay o'lib ketgan pahlavonlarga bag'ishlangan hikoyatlar shular jumlasidandir.

Xulosa. "Lison ut-tayr" dostonining tili Navoiyning boshqa dostonlari, she'riy asarlari tiliga nisbatan anchagina sodda va ravondir. Aytish mumkinki, asardagi murakkab falsafiy mazmun, majoziy vositalarning keng qo'llanganligi tili va uslubini yengil, o'ynoqi, jonli ham tushunarli bo'lishini taqozo qilgan. Navoiyning xalq og'zaki ijodi, undagi sujetlar, hikmatli so'zlar, ta'birlardan, hazil mutoyibalardan unumli foydalanishi ham shu bilan izohlanadi. Bularning hammasi va ushbu asar kompozitsiyasining nihoyatda puxta ishlanganligini, mazmun va uni ochishda qo'llanilgan badiiy usullar va obrazlar Navoiyning yuksak badiiy mahoratidan dalolat beradi. Xullas, "Lison ut-tayr" o'sha davrning eng aktual masalalarini qamrab olgan real hayot, jamiyat va uning turli tabaqadan tashkil topgan namoyondalarini fazilat va iflatlari xususida so'z yurituvchi murakkab falsafiy dostonidir.

ADABIYOTLAR

1. Navoiy. A. "Lison ut-tayr" nasriy bayoni G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1984- y.
2. Navoiy .A. "Lison ut-tayr" nasriy bayoni G '.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1992- y.
3. Attor . F. "Mantiq ut-tayr" nasriy bayoni G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2006- y.
4. Rabg'uziy Nosiruddin Burxoniddin "Qissasi Rabg'uziy" birinchi kitob. Toshkent, G'.G'ulom nashriyoti.1990, 34-bet.
5. Irisov A. "Abu Ali ibn Sinoning "Salomon va Ibsol" qissasi" 18-19- betlar.
6. Tuzuvchi: f.f.d Xasanov B. "Navoiy asarlari uchun qisqacha lug'at" Toshkent. "FAN" nashriyoti 58- bet.
7. Abu Ali ibn Sino "Tayr qissasi. Falsafiy risolalar" Toshkent, 1963.
8. G'aniyeva S. Alisher Navoiy. – Toshkent: O'zfan akad nashr, 1968. –B. 108–111;

UDK:8.82.821.111

Nilufar OCHILOVA,
BDPI Xorijiy tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi, PhD
E-mail: nilu.2018@inbox.ru, ochilovanilufar@buxdupi.uz
Firangiz MUXAMADIYEVA,
Buxoro davlat pedagogika instituti talabasi
E-mail: muxamadiyevafirangiz@gmail.com

Buxoro davlat universiteti, dotsenti, PhD. Axmedova taqrizi asosida

O‘ZBEK VA INGLIZ ADABIYOTIDA “SARKAZM” G‘OYALARIGA YO‘G‘RILGAN HIKOYALAR (A. QAHHOR VA K. MENSFILD HIKOYALARI MISOLIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqolada badiiy adabiyotning ijtimoiy va ma’naviy hayotga ta’siri va muhimligi haqida so‘z yuritiladi. Shuningdek, hikoya janrining o‘ziga xos xususiyatlari va adabiyotda tutgan o‘rni haqida ma’lumot beriladi. O‘zbek va ingliz hikoyanavisligida “sarkazm” badiiy uslubi uchraydigan hikoyalar qiyoslanib, tahlil etiladi. Shu jumladan, o‘zbek hikoya janrining tengsiz ustasi bo‘lgan Abdulla Qahhor va ingliz mashhur hikoyanavisi Ketrin Mensfild ijodidagi o‘xshashli va farqli tomonlari yoritib beriladi. Ikki ijodkorning nodir asarlaridan biri misol qilib olinib, uning tag mazmuni va asosiy g‘oyalari taqqoslanadi.

Kalit so‘zlar: Sarkazm, mentalitet, hikoyanavislik, epik, nasr, zaharxanda, istehzoli, kinoya, aforizm, satira, syujet.

РАССКАЗЫ ОСНОВАННЫЕ НА ИДЕЯХ «САРКАЗМА» В УЗБЕКСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (РАССКАЗЫ А.КАХХАРА И К.МЕНСФИЛЬДА)

Аннотация

В данной статье говорится о влиянии и значении художественной литературы на общественную и духовную жизнь. Также дается информация об уникальных особенностях жанра рассказа и его месте в литературе. В узбекских и английских рассказах сравниваются и анализируются рассказы, имеющие художественный стиль «сарказм». Среди них будут выделены сходства и различия творчества Абдуллы Каххора, уникального мастера жанра узбекского рассказа и известной английской писательницы Кэтрин Мэнсфилд. В качестве примера взято одно из популярных произведений двух авторов, сопоставлено его содержание и основные идеи.

Ключевые слова: Сарказм, mentalitet, повествование, эпопея, проза, ядовитый смех, саркастический, ирония, афоризм, сатира, сюжет.

THE IDEA OF “SARCASM” IN UZBEK AND ENGLISH SHORT STORIES (EXAMPLES OF A.KAHHOR AND K.MANSFIELD SHORT STORIES)

Annotation

This article reveals that the influence and significance of literature on social and spiritual life. Information is also provided about the unique features of the short story genre and its place in literature. In Uzbek and English story writing with the artistic style of “sarcasm” are compared and analyzed. Among them, the similarities and differences between the works of Abdullah Khahhor, a unique master of the Uzbek short story genre, and the famous English writer Katherine Mansfield will be highlighted. As an example, one of the popular works of two authors was taken, its content and main ideas were compared.

Key words: Sarcasm, mentality, story writing, epic, prose, toxic laugh, sarcastic, irony, aphorism, satire, plot.

Kirish. Ma’lumki, dunyoda juda ham ko‘p millatlar va xalqlar mavjud. Har bir millat o‘z an’analari, mentaliteti, yashash tarzi va dunyoqarashiga ega. Badiiy asarlar orqali yozuvchilar ko‘pgina ma’lumotlarni yetkazishadiki, kitobxon qaysidir ma’noda kerakli ma’lumotlarga ega bo‘ladi. Chunki, yozuvchilar o‘z xalqining yashash tarzi va dunyoqarashidan kelib chiqib, asarlar yaratishadi. Shu boisdan, har bir millatning badiiy olamida o‘ziga xos xususiyati aks etadi. Shu o‘rinda badiiy adabiyot ijtimoiy-ma’naviy bilimlar jamlanmasi sifatida jamiyat hayoti va uning taraqqiyotida muhim o‘rin tutishini ta’kidlab o‘tishimiz lozim. Ma’lum bir davrda yozib qoldirilgan badiiy asar o‘sha davr hayotining muhim qirralarini va voqealarini qamrab oladi. Shuningdek, inson ma’naviy olamining shakllanishida so‘z san’ati, jumladan badiiy adabiyotning o‘rni beqiyos. Sababi, adabiyot inson ichki dunyosi, his-tuyg‘ulari, tafakkurini, ma’naviy dunyoqarashini boyitishda eng kuchli vosita bo‘lib xizmat qiladi. Adabiyot - ruhiy va tarbiyaviy yuksalishga zamin

yaratadigan tengsiz manba hisoblanadi. Asarlarda mohirona tavsirlangan obrazlar orqali inson yaxshilik va yomonlik, haqiqat va yolg‘on kabi tushunchalarni anglay boshlaydi. Bundan tashqari, insonning so‘z boyligini boyitadi, adabiy tilni va turli badiiy texnikani o‘zlashtirish qobiliyatini rivojlantiradi. Badiiy adabiyot millat ruhini, shuurini tarbiyalab, didini yuksaltiradigan, elning o‘z Vataniga bo‘lgan muhabbatini, vatanparvarlik tuyg‘ularini uyg‘otadigan ilohiy jarayondir.

Asosiy qism. Birinchi prezidentimiz Islom Karimovning “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asarida badiiy adabiyotning o‘ziga xos jihatlari va boy imkoniyatlari haqida so‘z yuritgan: “Agar biz O‘zbekistonimizni dunyoga tarannum etmoqchi, uning qadimiy tarixi va yorug‘ kelajagini ulug‘lamoqchi, uni avlodlar xotirasida boqiy saqlamoqchi bo‘lsak, buyuk yozuvchilarni, buyuk shoirlarni, buyuk ijodkorlarni tarbiyalashimiz kerak. Nega deganda, ulug‘ adib

Cho'lpon aytganidek, adabiyot yashasa, millat yashaydi", - deb ta'kidlaydilar.

Adabiyotda hikoya janri paydo bo'libdiki, u jamiyatni yuksaltirish, ma'naviy va ruhiy olamini mustahkamlash uchun paydevor bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, ijtimoiy yo'nalishda yozilgan hikoyalarni bamosoli jamiyat hayotining ko'zgusi deb atasak mubolag'a bo'lmaydi. Jahon va o'zbek badiiy nasrida hikoya janri saviyasi yuqori, mazmuni lo'nda, real voqelikka asoslanga asar hisoblanadi. Norvegiya adabiyotshunosi Xuan Rulfo aytganidek, hikoya yozish anchamuncha mashaqqat talab etuvchi mas'uliyatli jarayon hisoblanadi. Chunki, qisqa hikoya ichida yozuvchi ham voqeani, ham qahramonning ichki dunyosi, his tuyg'ularini, ham hikoya maqsadini lo'nda tarzda ifodalash yuksak mahoratni talab qiladi. Hikoyada asosiy qahramon masalasi, ijtimoiy jamiyatning hayot tasviri, xarakterlar talqini asarning asosiy qismini tashkil etadi. Bu epik janr azaldan didaktik mazmunga ega bo'lib, kitobxonga o'zгалar turmushi orqali xulosa chiqarish va ularni yaxshilikga yetaklash, umuminsoniy qadriyatlarini shakllantirish uchun xizmat qilib kelgan. Shu boisdan, hikoya janri badiiy adabiyotda tarbiyaviylik, madaniy-ma'rifiy jihati ustuvorligi bilan ajralib turadi. Dunyo adabiyoti tarixidan ma'lumki, hikoya prozaning keng tarqalgan va shunga mos ravishda kuchli taraqqiy etgan janrlaridan biridir. Adabiyot tarixida bor mahoratini ishga solib, hikoya janrining eng go'zal namunalarini yaratgan adiblar ko'p uchraydi. Aytish mumkinki, J.London, S.Sveyg, P.Merime, H.Hesse, O.Genri, G.Mopassan kabi adiblarni yirik hajmli asarlaridan ko'ra hikoyalari ko'proq mashhur qilgan.

Hikoyanavislikda sarkazm g'oyalarining aks etilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Sarkazm g'oyalarini dastlab XIX asrning boshlarida o'zbek adabiyotining yirik namoyondalari, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor, Abdulla Qodiriy kabi ijodkorlar mohirona o'z asarlarida aks ettirgan. Sarkazm — badiiy uslub vositalaridan biri bo'lib, mas'haralab murosasiz kulgi asosiga qurilgan fikr-mulohaza sanaladi. Zaharxanda, istehzoli achchiq kinoyalar qo'llanilib, asar tag zaminida achchiq haqiqatni aks ettiradi. Biroq sarkazmda obyektga munosabat kinoyadagidek "yuvosh, beozor, hazil" tarzida bo'lmaydi, aksincha qahr-g'azab, nafrat ohangi sezilib turadi. Bu turdagi yumor uslubi ko'pincha sotsialistik, siyosiy muammo va adolatsizliklarni ifodalash maqsadida asarlarda qo'llanilgan. Sarkazm lirik va dramatik janrlarda, publitsistika, yumoristik va hajviy asarlarda, hatto notiqlik san'atida ham keng qo'llaniladi. Shuningdek, Abdulla Qahhor ham hikoyalarda sarkazm g'oyalarini ilgari surgan adiblar qatoridadir.

Adabiyotimizning yirik vakili, o'zbek prozasining oyoqqa turishida tinimsiz mehnat qilgan yozuvchi Abdulla Qahhor ijodi necha o'n yillardan buyon xalqimizning ongu shuurini band etib kelmoqda. Ayniqsa, uning qisqa hajmli hikoyalari chuqur ma'noga ega bo'lib, o'quvchini mushohada qilishga undaydi. Abdulla Qahhor adabiyotga shoir sifatida kirib kelgan, keyin hikoyanavis sifatida shuhrat qozongan ulkan adib bo'libgina qolmay, publitsist, qissa va romannavis, satirik komediya va lirik dramaturg, jurnalist va tarjimon hamda so'z san'atkoridir. Adibning badiiy mukammal hikoyalari, takrorlanmas xarakterlar talqini joy olgan qissa, roman va pyesalari, aforizm darajasidagi "tesha tegmagan" fikrlari hali uzoq yillar ko'p avlodlar uchun mulohaza obyekti bo'lib qolishi shubhasizdir. Abdulla Qahhor hayotdagi odamlarning tovushi eshitilib, qiyofasi yaqqol aks etib turgan, ularning ichki dunyosini oynaday ko'rsatib bera olgan adabiyot olamini rus mumtoz adabiyotida o'chmas iz qoldirgan Anton Pavlovich Chexov ijodida topgan. U o'qigan kitoblar orasidan Chexov asarlari Abdulla Qahhorga shu darajada ta'sir etadiki, hatto bugungi kunda adibni "O'zbek adabiyotining Chexovi" deya e'tirof etishadi. Chexov

hikoyalarda asosan, asarlarida jamiyatdagi adolatsizliklarni, ijtimoiy muammolarni yoritib berishga harakat qiladi. Shu tomondan ham A. Qahhor o'z hikoyalarda Chexov an'alarini davom ettiradi. Uning bir qancha hikoyalarda Chexov hikoyalarig o'xshash jihatlarini uchratishimiz mumkin. Jumladan, A. Qahorning "Millatchilar" hikoyasi mavzu jihatidan ham, hikoyaning qurilishi, yozilish uslubi jihatidan ham Chexovning "Xameleon" hikoyasiga o'xshab ketadi. Ikkala hikoya ham yumoristik uslubda yozilgan bo'lib, voqealarni ifodalashda dialoglardan foydalanilgan. "Xameleon" hikoyasida voqealar asosan Ochumelov ismli chinovnikning nutqiga asoslangan bo'lib, uning o'zidan yuqori mansabdorlarga "yaltoqlanish"ning ko'rinishlarini ko'rishimiz mumkin. Hikoyadagi voqea davomida bir yo'lovchini kuchuk tishlab oladi va butun gap ana shu kuchukni jazolash ustida boradi. Ochumelov kuchukni qattiq jazolamoqchi bo'lib turganda, kimdir itning generalniki ekanligini aytib qoladi va u shu zahotiyog, xuddi buqalamun o'z rangini o'zgartirgandek, o'z fikrini o'zgartiradi va itni maqtab ketadi. Hikoyadagi butun bahs-munozara shu xususida ketadi va Ochumelov itning generalniki yoki generalniki emasligiga qarab fikrini o'zgartiraveradi. Shu tariqa Chexov hikoyasida rus chinovniklarining o'z vaqtida qanchalik tilyog'lamalilik qilganliklarini mahorat bilan ko'rsatib bergan. A. Qahorning "Millatchilar" hikoyasida esa voqealar yuqoridagi hikoya voqealariga birmuncha o'xshash, faqat yozuvchi hikoya qahramonlari sifatida shoir Tavhidiy hamda muharir Mirza Bahromni tasvirlaydi. Ular ko'chadan o'tib ketayotganlarida bir boyning iti ularga tashlanmoqchi bo'ladi va ular mana shu itning laqabi "Arslon" yoki "To'rtko'z" ekanligi ustida bahslashishadi. Bu bilan ular o'zlarining boyga qanchalik yaqin ekanliklarini uning uyiga tez-tez kelishlarini bir-birlariga isbotlab bermoqchi bo'lishadi. Bunda ham yozuvchi millat manfaati uchun xizmat qilamiz deb fidoyilik qilmoqchi bo'lgan shoir va muharirni tanqid qiladi, ularning ustidan kuladi. Ularning tilyog'lamaliliklaridan hatto it ham bezor bo'lib, uyiga kirib ketadi. A. Qahhor ham o'sha zamon odamlarining mansabdor, boy shaxslarga qanchalik laganbardor bo'lganini, hatto ularning itining oyog'iga yiqilishga ham tayyor bo'lganliklarini mahorat bilan yoritib bera olgan. Ehtimol bu ikki hikoya o'xshashligi sababi ular yashagan tuzumning, ijtimoiy muhitning bir-biriga o'xshash bo'lganligidadir, "Abdulla Qahorning shunday hikoyalari borki, ularni jahon novelistik adabiyotining eng yaxshi namunalarini bilan bir qatorga qo'yish mumkin", —deb yozgan edi, rus tanqidchisi V. Smirnova. Bular qatorida "Xotinlar", "Asror bobo", "Ming bir jon", "Mahalla", "Dahshat", "O'g'ri" va "Bemor" kabi hikoyalar kiradi. Misol sifatida "Bemor" hikoyasini tahlil qiladigan bo'lsak, urush yillarida moliyaviy ahvoli og'irlashib qolgan bir oila taqdiri va norasida bir go'dakning nolalari va kechinmalari ifodalab berilgan hikoya hisoblanadi. Hikoya hajmi jihatdan qisqa bo'lishiga qaramay, uning mazmuni keng ko'lamliligi bilan adibning iste'dodini yorqin namoyon qilib beradi. "O'g'ri" hikoyasi ham chuqur ma'noga ega hisoblanib, asarda o'zгалarning kulfatlari, baxtsizligi orqali kun ko'radigan amaldor obrazi yoritib berilgan. Qobil bobo ho'kizini topaman deb amaldorlar tomonidan talanishi, xonavayron qilinishi ochib berilgan. O'g'ri obrazi sifatida yozuvchi xalq molini kuppa-kunduzi talovchi amaldorlarni nazarda tutadi. Bir ho'kiz yo'qolganiga bir qator mansabdor shaxslar, jumladan, ellikboshi, yuzboshi, amin, mingboshi kabi o'z manfaatlari ko'zlaganlar turli nayranglar qilishadi. Molidan ayrilgan oddiy chol iztiroblari aks ettirilgan hikoya hech bir kitobxonni larzaga solmay qo'ymaydi.

Jahon adabiyotida hikoya janri taraqqiyoti haqida so'z yuritadigan bo'lsak, albatta, avvalambor, ingliz adabiyoti ko'z o'ngimizda namoyon bo'ladi. Charlz Mey izlanishlariga ko'ra,

ingliz adabiyotida hikoya janrining ilk novdalari Renessans davriga borib taqaladi va XXasrga kelib, mustaqil janr sifatida tashkil topadi. Bu janr rivojida, ayniqsa, Ketrin Mensfeldni alohida o'rni bor. Ketrin Mensfeld qisqa umr ko'rgan bo'lsa-da, Yangi Zelandiyaning vatanparvar farzandi sifatida o'chmas iz qoldirdi. Ketrin Mensfeldning ijodiy yo'nalishida asosan, ijtimoiy-psixologik muammolarni ko'proq yoritganligini kuzatamiz. Mensfeldning ijodida, xayot tendensiyalarining qarama-qarshiliklarini uchratishimiz mumkin. Uni doim damlar o'rtasidagi munosabat, emotsional holat, oila a'zolari o'rtasidagi ziddiyatlar, boylik hamda qashshoqlik, yaxshilik va yomonlik, sinfiy tabaqalar o'rtasidagi qarama - qarshiliklar kabi jumboqli mavzular qiziqtirgan. Misol qilib, "The garden party" va "The doll's house" hikoyalari o'sha davrning dolzarb muammolaridan biri bo'lgan sinfiy tabaqalanish, ya'ni oq suyak zodagonlar va past tabaqali, oddiy odamlarning bir-biriga bo'lgan munosabatlari aniq ifodalangan. Midlton Murrining e'tirof etishicha, Mensfeld ingliz klassikasidan farqli ravishda yangi yo'nalishda ijod qilgan. U o'zining ijodida chuqur lirizm bilan inson ichki his tuyg'ularini ochib beradi. "Yarim tun" hikoyasining chuqur poetik kechinmalaridan ruhlanib, Mensfeld "Qo'g'irchoqlar uyi", "Kichik qizim", "Quyosh va Oy" hikoyalari yaratib, farishta kabi beg'ubor bolalar psixologiyasini va ularning kichkina miyasidagi o'y-hayollarini mohirona yetkazib beradi. Bundan tashqari, serqirra ijodkor sifatida Mensfeld psixologiyaga bog'liq bilimlarni egallaydi va asarlarida ham namoyon qiladi. Ijodkorning fikricha, insonning tashqi dunyodagi hayoti emas, balki ichki olami va hissiy holati muhimdir.

Umuman olganda, ikkala yozuvchi ijodi davomida juda ko'p jamiyat muammolarini ochib beruvchi hikoyalar yaratgan va bu hikoyalarni satira, ya'ni hajviy usulda yoza bilgan. Abdulla Qahhorning "Dahshat" hikoyasi va Ketrin Mensfeldning "The little Governess" (Yosh gubernantka) ijod namunalari qiyoslaylanganda, ikkala hikoya asosida qo'rquv va dahshat tuyg'usi tavsirlanganligini guvohi bo'lamiz. Masalan, Mensfeld hikoyasida yosh qizni yolg'izlik kechinmalari va xavotir tuyg'ulari chulg'ab olgan bir paytda, bir notanish chol bilan tanishib, bolalarcha beg'uborligi tufayli ishonib qolganligi va bu ishonchi unga insoniyat axloqining jirkanch tomonlarini ko'rsatib berganligini ko'rishimiz mumkin. Hikoyada hayot dahshati, yosh qizning bolalarcha beg'ubor qarashlarining chilparchin bo'lishi ishonchli va ta'sirchan ko'rsatib berilgan. Asarda yozuvchi hayotda uchraydigan beg'uborlik, ko'ngli tozalik va samimiyligni shuning aksi bo'lgan yolg'on, firibgarlik va qalloblikka zid qo'yadi. Hayotda nur va soya bir-biri bilan bog'liq. Soya bor ekan, nurning yorug'ligini, uning qadrini, afzalligini his etamiz.

Ta'kidlash lozimki, "Dahshat" hikoyasi adibning yozuvchilik mahorati cho'qqisida yaratgan eng nodir asarlaridan biri bo'lib, yana bir yosh qizning zulm va johillik olamida azob chekib, ozodlik yo'lida kurashishiga guvoh bo'lamiz. Abdulla Qahhor bu hikoyada o'tgan zamondagi oddiy, sodda o'zbek ayyollarining boshiga tushgan xo'rlik, musibat, kulfatlarni tasvirlaydi. Asosiy qahramon sifatida gavalangan Unsin ismli qizning ozodlik uchun kurashi va bu kurash yo'lida vujudiga jasorat va qudrat bag'ishlagan

tuyg'ular kichik tafsiloti bilan detallar vositasida hayotiy aks ettirilgan. Darhaqiqat, "Dahshat" hikoyasini yaratishda Abdulla Qahhor xalq og'zaki ijodidan foydalangan. Chunki xalq orasida keng yoyilgan afsonalardan biri erkaklar orasida kechasi qabristonda biror ishni bajarib kelish mardlik va kuchlilik hisoblangan. Ammo, bu mardlik va kuchlilikni erkaklar amalga oshirmaydi, balki tutqinlikda yashaydigan, har doim ozodlik xom xayollarida ko'milib yuradigan yosh bir qiz bajaradi. Albatta, bu ish Unsin uchun oson bo'lgani yo'q. Yarim kechada qorong'u qabristonda yolg'iz yosh qizning samovarda choy damlashi va uyiga qaytishi, bu dahshatli qo'rquv edi. Darhaqiqat, azoblarga, tahqirlarga ko'nib yashagan qiz erkinligi evaziga bu ishni uddaladi. Lekin, ozodlikka erishishi uchun bir necha soatlar va daqiqalar qolganida, Unsin bu olamdan ko'z yumadi va uning kafani o'zi xohlagan erkinlik, ya'ni ota-onasi uyi tomon jo'natiladi. Asarda o'sha davrning chirkon tomonlari, adolatsizlik, ayollarga nisbatan hurmatsizlik, boy tabaq vakillarining kambag'allar toyifasini inson sifatida tan olmasligi, inson haq - huquqlari poymol bo'lishi kabi hodisalarni guvohi bo'lamiz. Hikoyada bosh qahramonning ichki kechinmalari ya'ni ota-ona sog'inchi, mo'jazzina qishlog'ini yana ko'rish umidi, o'zi xohlagandek hayotini boshlashi kabi his tuyg'ulari adib tomonidan tasvirlangan. Hikoya syujeti murakkab badiiy dalillash va tafsilotlash asosiga yaratilgan. Mazkur asarlarni qiyoslaganimizda, mualliflarning bir-biriga yaqin jihatlar va asarlaridagi farqli, ya'ni o'ziga xos xususiyatlari yaqqol namoyon bo'ladi. Ikkala hikoyada ham kitobxon e'tibori dahshat tushunchasiga qaratiladi. Dahshat bu nima, degan so'roqqa javob izlanadi. Hikoyalardagi mazmun chuqur, falsafiy, ko'p qatlamli ma'noga ega bo'lib, ikkala asarda ham voqea "kichkinagina jamiyat"da, bir oila doirasida bo'lib o'tadi. Tashqaridan qaraganda, sokin, muvozanatdagi hayot qarida butun insoniyatni tanazzulga yetaklash kuchiga ega bo'lgan qudratli to'fon g'alayoni mavjudligini ikkala ijodkor ham mohirona ifodalab bera oladi. Hikoyalardagi "Yosh gubernantka" va Unsin obrazlari ma'naviy pokiza, insofli, vijdonli va beg'ubor insonlar sifatida gavalantiriladi. Ular yashayotgan jamiyatlarida o'zlari kabi musaffo muhitni izlashadi. Pokiza olamdan, toza havodan nafas olishni orzu qilishadi. Ammo har qadamda buning aksiga duch kelishadi. Atrofdagi, jamiyatdagi chirkon muhit ularni qo'rquvga soladi. Tiniq ko'ngillarida dahshat tuyg'ularini uyg'otadi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, adabiyot olami insonni yetuklik sari boshlaydi va bitib qoldirilgan asarlar bebaho durdonalardir. Badiiy janrlardan biri bo'lmish hikoya, qisqa bo'lishiga qaramay, mazmun jihatda keng qamrovdagi mavzularni o'z ichiga oladi. Shuningdek, hikoya yozishda "sarkazm" g'oyalarning qo'llanilishi, uning o'tkir ma'noga ega bo'lishi uchun yo'l ochib beradi. Ikki ijodkor mahoratining natijasida yaratilgan qisqa hikoyalar va ularning g'oyalari, har bir insonga ma'naviy ozuqa sifatida xizmat qiladi. Abdulla Qahhor "Dahshat" hikoyasida tutqunlikda yashashdan qo'rqish, erkinlik uchun kurashish, irodalilikni, qat'iylilikni va ruhan bo'lsa-da, ozodlikka erishish jarayonini yoritib bergan bo'lsa, Ketrin Mensfeld esa qo'rquvni, ishonuvchanlikni, soddalikni, poklikni, irodasizlikni va buning natijasida insonning hayotga bo'lgan qarashlari va ishonchi poymol bo'lishini guvohi bo'lishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". -T.: Ma'naviyat, 2008
2. Matyoqub Qo'shjonov. Abdulla Qahhor mahorati: Monografiya. -T.: Adabiyotvasan'atnashriyoti, 1988. 232 b. 85-bet.
3. Alisher Navoiy nomidagi Samarqand Davlat Universiteti. Adabiyotshunoslik Nazariyasi Fanidan Ma'ruzalar matni. 271-bet. Samarqand. 23.
4. Smith A. Katherine Mansfield: a literary life. Houndmill; New York : Palgrave, 2000
5. Katherine Mansfield's men// Ed. by Charles Ferrall, Jane Stafford. Wellington: Katherine Mansfield Birthplace Society; Steele Roberts Publishers, 2004

6. Burgan M. *Illness, gender, and writing: the case of Katherine Mansfield*. Baltimore: Johns Hopkins UP, 1994
7. Saydulla Mirzayev. *XX asr o'zbek adabiyoti*. Toshkent, Yangi asr avlodi, 2005.
8. А.Қаҳҳор. Асарлар. Т.: 1989, 5-жилд,22-бет
9. Izzat Sulon . *Adabiyot nazariyasi*. –Т.: –1980. –307б.
10. <http://cheloveknauka.com/mezhkulturnye-svyazi-novoy-zelandii-i-rossii-ketrinmensfeld-i-russkaya-kultura>
11. https://uz.wikipedia.org/wiki/Abdulla_Qahhor
12. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Hikoya>
13. Ochilova N.O'. The image of "horse" in the work of Chingiz Aitmatov "Farewell, Gulsari" // *BuxDU ilmiy axboroti*, 2020-yil, 6-son. – B. 222-227. (10.00.00; № 1)
14. "Ruhlar isyoni" asaridagi shoir taqdiridagi chizgilar. "Yosh olimlar" respublika ilmiy-amaliy konferensiya, Toshkent, 2023, 7-son. B.120-122.
15. Mansfield K. *Journal of Katherine Mansfield*, ed. by J. M. Murry. The Albatros, Hamburg, Paris, Bologna, 1933.

Gulnoza RAMANOVA,

O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti katta o‘qituvchisi

E-mail: ramanovag@mail.ru

Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent X.Ibragimov taqrizi asosida

THE GLOBAL REVOLUTION IN THE USE OF PUBLIC RELATIONS IN THE FIELD OF EDUCATION

Annotation

In recent years, there has been a notable surge in the application of Public Relations (PR) strategies within the realm of education worldwide. This article aims to explore the evolving landscape of PR in education, examining its significance, implications, and future prospects. By analyzing the role of PR in fostering communication, enhancing institutional reputation, and engaging stakeholders, this article sheds light on the transformative impact of PR practices on the education sector. Drawing upon case studies and empirical evidence, it highlights the growing importance of strategic PR initiatives in shaping perceptions, fostering community partnerships, and driving educational advancement on a global scale.

Key words; Public Relations, Education, Reputation Management, Stakeholder Engagement, Strategic Communication, Institutional Branding, Crisis Communication, Media Relations

TA'LIM SOXASIDA PRNING QO'LLANILISHI BORASIDA JAHON TAHRIBASI

Annotatsiya

So'nggi yillarda butun dunyo bo'ylab ta'lim sohasida jamoatchilik bilan aloqalar (PR) strategiyalarini qo'llashda sezilarli o'sish kuzatildi. Ushbu maqola ta'lim sohasida PRning rivojlanayotgan manzarasini o'rganish, uning ahamiyati, oqibatlar va kelajak istiqbollarini o'rganishga qaratilgan. Muloqotni rivojlantirish, institutsional obro'ni oshirish va manfaatdor tomonlarni jalb qilishda PRning rolini tahlil qilib, ushbu maqola PR amaliyotlarining ta'lim sektoriga transformativ ta'sirini yoritib beradi. Amaliy tadqiqotlar va empirik dalillarga asoslanib, u idrokni shakllantirish, jamiyat hamkorligini rivojlantirish va global miqyosda ta'lim taraqqiyotini rag'batlantirishda strategik PR tashabbuslarining ortib borayotgan ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar; Jamoatchilik bilan aloqalar, ta'lim, obro'-e'tiborni boshqarish, manfaatdor tomonlarni jalb qilish, strategik aloqa, institutsional brending, inqirozli aloqa, ommaviy axborot vositalari bilan aloqalar.

ГЛОБАЛЬНАЯ РЕВОЛЮЦИЯ В ИСПОЛЬЗОВАНИИ СВЯЗЕЙ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В последние годы во всем мире наблюдается заметный всплеск применения стратегий связей с общественностью (PR) в сфере образования. Целью этой статьи является изучение развивающейся среды PR в образовании, изучение его значения, последствий и будущих перспектив. Анализируя роль PR в развитии коммуникации, повышении институциональной репутации и привлечении заинтересованных сторон, эта статья проливает свет на преобразующее воздействие практик PR на сектор образования. Опираясь на тематические исследования и эмпирические данные, он подчеркивает растущую важность стратегических PR-инициатив в формировании восприятия, укреплении партнерства с сообществами и стимулировании развития образования в глобальном масштабе.

Ключевые слова; Связи с общественностью, Образование, Управление репутацией, Взаимодействие с заинтересованными сторонами, Стратегические коммуникации, Институциональный брендинг, Кризисная коммуникация, Связи со СМИ.

Kirish. Tez texnologik taraqqiyot, globallashuv va rivojlanayotgan jamiyat talablari bilan ajralib turadigan davrda ta'lim sohasi misli ko'rilmagan muammolar va imkoniyatlarga duch kelmoqda.

Ta'lim muassasalari o'zgaruvchan landshaftlarga moslashishga va tobora o'zaro bog'langan dunyoda raqobatbardosh bo'lib qolishga intilayotgani sababli, Jamoatchilik bilan aloqalar (PR) aloqa, obro'ni boshqarish va manfaatdor tomonlarni jalb qilish uchun strategik vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu muqaddima ta'lim sohasida PRdan foydalanish bo'yicha amalga oshirilayotgan global inqilobni o'rganish uchun zamin yaratadi, uning ahamiyati, oqibatlar va kelajakdagi istiqbollarini yoritadi.

An'anaga ko'ra, PR ko'pincha korporativ tashkilotlar va davlat tashkilotlari bilan sinonim bo'lib, birinchi navbatda jamoatchilik fikrini boshqarish va muayyan kun tartibini ilgari surish uchun mo'ljallangan. Biroq, so'nggi yillarda ta'lim muassasalari o'zlarining imidjini shakllantirishda, jamoaviy

munosabatlarni rivojlantirishda va institutsional rivojlanishda PRning o'zgaruvchan salohiyatini tan oldilar.

Nufuzli universitetlardan tortib mahalliy maktablargacha PR strategiyalari institutsional qadriyatlar, yutuqlar va intilishlarni turli manfaatdor tomonlarga, jumladan, talabalar, ota-onalar, bitiruvchilar, donorlar, siyosatchilar va keng jamoatchilikka etkazishning ajralmas qismiga aylandi.

PRning ta'limdagi rolini bir necha omillar bilan izohlash mumkin. Birinchidan, ta'lim muassasalari o'rtasida iqtidor, moliyalashtirish va e'tirof etish uchun kuchaygan raqobat o'zlarini farqlash va manfaatdor tomonlarni jalb qilish uchun faol muloqot strategiyalarini qabul qilishni talab qildi. Ikkinchidan, raqamli ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoq platformalarining tarqalishi axborot tarqatishni demokratlashtirdi, muassasalarga o'z auditoriyalari bilan muloqot qilish va xabarlarini kengaytirish uchun yangi kanallarni taklif qildi. Uchinchidan, mas'uliyat, oshkorlik va jamoatchilik nazoratiga e'tibor kuchayishi ishonch va

ishonchni mustahkamlashda samarali muloqot muhimligini ta'kidlaydi.

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola ta'lim sohasida PRning ko'p qirrali qo'llanilishini o'rganish, institutlar o'z obro'sini oshirish, manfaatdor tomonlarni jalb qilish va ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirish uchun aloqa strategiyalaridan qanday foydalanishini o'rganishga qaratilgan. Keys tadqiqotlari, empirik tadqiqotlar va sanoat tendentsiyalarini tahlil qilish orqali biz global miqyosda ta'lim mukammalligi, innovatsiyalar va ijtimoiy ta'sirni kuchaytirishda PRning rivojlanayotgan rolini tushuntirishga intilamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jamoatchilik bilan aloqalar (PR) butun dunyo bo'ylab ta'lim muassasalarini strategik boshqarishning muhim tarkibiy qismi sifatida paydo bo'ldi. Ushbu adabiyot sharhi ta'lim sohasidagi PR amaliyotlarining evolyutsiyasi, ahamiyati va ta'sirini o'rganadi, aloqa strategiyalarining institutsional obro'ga, manfaatdor tomonlarning ishtirokiga va ta'lim taraqqiyotiga o'zgaruvchan ta'sirini yoritadi.

PR tamoyillarini ta'lim amaliyotiga integratsiyalashuvi so'nggi o'n yilliklarda sezilarli darajada rivojlandi. Ilk adabiyotlar oliy ta'limda marketing va kommunikatsiya strategiyalarini qo'llashga qaratilgan bo'lsa (Hodges & Edwards, 2010)[1], keyingi tadqiqotlar esa inqirozlarni boshqarishda PR rolini ta'kidlaydi (Cornelissen & Northedge, 2005)[2], institutsional brendingni yaxshilash (L'Etang & Pieczka), 2006[3] va jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish (Grunig & Hunt, 1984)[4].

Olimlar institutsional obro' va ko'rinishni shakllantirishda PR muhimligini ta'kidladilar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ommaviy axborot vositalarida ijobiy yoritish va samarali muloqot ta'lim muassasalarining idrok etilgan sifati va nufuzini oshirishi mumkin (Kerroll va Xatakenaka, 2001)[5]. Bundan tashqari, talabalar, ota-onalar, bitiruvchilar va donorlarni o'z ichiga olgan manfaatdor tomonlarni jalb qilishga qaratilgan PR harakatlari sadoqat, qo'llab-quvvatlash va xayriya yordamini oshirish bilan bog'liq (Johnston & Zawawi, 2009)[6].

Hisobdorlik, oshkorlik va manfaatdor tomonlar ishtirokiga e'tibor kuchayishi ta'lim muassasalarini strategik PR tashabbuslariga sarmoya kiritishga undadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, muloqot va munosabatlarni o'rnatishga ustuvor ahamiyat beradigan muassasalar qiyinchiliklarni engish, imkoniyatlardan foydalanish va ta'lim maqsadlariga erishish uchun yaxshi jihozlangan (Rawlins, 2006)[7]. Bundan tashqari, samarali PR strategiyalari talabalarni yollash, saqlab qolish va akademik muvaffaqiyatlarni yaxshilash bilan bog'liq bo'lib, PRning ta'lim natijalariga kengroq ta'sirini ta'kidlaydi (L'Etang & L'Etang, 2013)[8].

Ta'lim sohasida PRning afzalliklari yaqqol ko'rinadigan, olimlar bir qancha muammolar va kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlarini aniqladilar. Ular orasida PR amaliyotlarini boshqarish uchun axloqiy me'yorlar va standartlarga bo'lgan ehtiyoj (Vercic va boshq., 2012)[9], raqamli media va texnologiyalarning aloqa dinamikasiga ta'siri (Broom & Smith, 2014)[10] va xilma-xillik masalalarini hal qilishda PRning roli kiradi, tenglik va ta'lim muassasalariga qo'shilish (Bowen & Blackmon, 2003)[11]. Oldinga qarab, olimlar ta'limdagi PR va uning institutsional samaradorlik va ijtimoiy ta'siriga ta'siri haqidagi tushunchamizni rivojlantirish uchun aloqa tadqiqotlari, marketing, sotsiologiya va ta'limdan tushunchalarni oladigan fanlararo yondashuvlarni himoya qiladilar.

Adabiyotlar tahlili PRning raqobatbardosh va dinamik muhitda rivojlanishga intilayotgan ta'lim muassasalarini uchun strategik imperativ sifatida e'tirof etilishi ortib borayotganini ta'kidlaydi. Muloqotni rivojlantirish, obro'-e'tiborni oshirish va manfaatdor tomonlarni jalb qilish orqali PR amaliyotlari

ta'lim maqsadlariga erishish va jamiyat farovonligini oshirishga hissa qo'shadi. Ta'lim muassasalarini rivojlanishda davom etar ekan, PRning idrokni shakllantirish, faollikni rivojlantirish va ijobiy o'zgarishlarni rag'batlantirishdagi roli kelgusi yillarda ham markaziy o'rinni egallashga tayyor.

Tadqiqot metodologiyasi. Jamoatchilik bilan aloqalar (PR) ta'lim muassasalarining imidji, obro'si va idrokini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Raqobat kuchayib borayotgan va o'zaro bog'langan dunyoda samarali PR strategiyalari ta'lim muassasalarini uchun o'z qadriyatlarini, yutuqlari va hissalarini turli manfaatdor tomonlarga yetkazish uchun zarurdir. Ushbu bo'lim PRning ta'limdagi ko'p qirrali rolini o'rganadi, uning aloqani rivojlantirish, institutsional obro'sini oshirish va faollikni oshirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

Asosiysi, ta'limdagi PR aloqa vositasi bo'lib, muassasalarga axborot tarqatish, hikoyalar almashish va o'z auditoriyalari bilan samarali muloqot qilish imkonini beradi. Press-relizlar, axborotnomalar, ijtimoiy media platformalari va veb-saytlar kabi turli kanallar orqali ta'lim muassasalarini talabalar, ota-onalar, bitiruvchilar, donorlar, siyosatchilar va keng jamoatchilikka murojaat qilishlari mumkin. Jozibali hikoyalarni yaratish va multimedia kontentidan foydalanish orqali PR mutaxassislari muloqotni osonlashtiradi, tushunishni rivojlantiradi va institutsional muvaffaqiyat uchun zarur bo'lgan munosabatlarni o'rnatadi.

Tahlil va natijalar. PR orqali samarali muloqot inqirozni boshqarish va xavflarni kamaytirishga ham taalluqlidir. Mojarolar, janjallar yoki favqulodda vaziyatlar yuzaga kelganda, PR amaliyotchilari jamoatchilik fikrini boshqarishda, tashvishlarni hal qilishda va muassasa obro'sini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. O'z vaqtida va oshkora muloqotni ta'minlash orqali institutlar o'zlarining manfaatdor tomonlari oldida mas'uliyat va mas'uliyatni namoyon etish bilan birga ishonch va ishonchlikni saqlab qolishlari mumkin.

Ta'limdagi PRning asosiy maqsadlaridan biri ta'lim muassasalarining obro'si va ko'rinishini oshirishdir. Kuchli institutsional obro' nafaqat bo'lajak talabalar, professor-o'qituvchilar va moliyalashtirish bo'yicha sherkatlarni jalb qiladi, balki hozirgi manfaatdor tomonlar o'rtasida sodiqlik va qo'llab-quvvatlashni kuchaytiradi. PR bo'yicha mutaxassislar institutlarni o'z sohalarida yetakchilar sifatida joylashtirish uchun strategik tarzda ishlaydilar, bunda akademik mukammallik, tadqiqot innovatsiyalari va ijtimoiy ta'sir tashabbuslarini ta'kidlaydilar.

Maqsadli ommaviy axborot vositalari bilan aloqalar, fikrlash bo'yicha etakchi maqolalar va omma oldida nutq so'zlash orqali ta'lim muassasalarini o'zlarining tajribalari va yutuqlarini global auditoriyaga namoyish etishlari mumkin. Ommaviy axborot vositalarida ijobiy yoritish, mukofotlar va reytinglar institutsional sifatini tasdiqlaydi va obro' va e'tirofni oshirishga hissa qo'shadi. Bundan tashqari, bitiruvchilarni jalb qilish, donorlarni etishtirish va jamoatchilik bilan aloqalarni rivojlantirishga qaratilgan PR sa'y-harakatlari muassasa obro'sini yanada mustahkamlaydi va uning asosiy manfaatdor tomonlar bilan aloqalarini mustahkamlaydi.

Ta'limdagi PR shunchaki targ'ib qilishdan tashqariga chiqadi; u manfaatdor tomonlar o'rtasida mazmunli ishtirok etish va muloqotni rivojlantiradi, ta'lim hamjamiyatiga tegishlilik va egalik hissini rivojlantiradi. Tadbirlar, seminarlar va forumlar tashkil etish orqali institutlar talabalar, professor-o'qituvchilar, xodimlar, bitiruvchilar, sanoat hamkorlari va siyosatchilar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni osonlashtirishi mumkin. Ushbu jalb etish tashabbuslari nafaqat hamkorlik va bilim almashishni rag'batlantiradi, balki o'rganish va o'sish uchun qulay bo'lgan qo'llab-quvvatlovchi va inklyuziv muhitni rivojlantiradi.

Bundan tashqari, PR mutaxassisleri ishtirok etish va ishtirokni kuchaytirish uchun raqamli media va texnologiyalardan foydalanishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ijtimoiy media kampaniyalari, onlayn forumlar va interaktiv platformalar manfaatdor tomonlarga ulanish, tajriba almashish va institutsional rivoyatga hissa qo'shish imkoniyatini beradi. Mulohazalarni tinglash, tashvishlarni ko'rib chiqish va manfaatdor tomonlardan fikr-mulohazalarni so'rash orqali institutlar o'z saylovchilari o'rtasida ishonch va sodiqlikni kuchaytirib, sezgirlik va tezkorlikni namoyish etadilar.

PR aloqani osonlashtirish, obro'-e'tiborni oshirish va manfaatdor tomonlar o'rtasida faollikni oshirish orqali ta'limda ajralmas rol o'ynaydi. Ta'lim muassasalari tez o'zgarib borayotgan dunyoning murakkabliklarida harakat qilar ekan, strategik PR tashabbuslari raqobatbardoshlikni qo'llab-quvvatlash, jamiyatni qo'llab-quvvatlash va jamiyat farovonligi yo'lida ta'lim missiyasini ilgari surish uchun muhim ahamiyatga ega. Samarali PR strategiyalari va amaliyotlariga sarmoya kiritib, institutlar mustahkam aloqalar o'rnatishi, ishonchni ilhomlantirishi va tobora o'zaro bog'langan va raqobatdosh muhitda o'z maqsadlariga erishishi mumkin.

Bugungi raqobatbardosh ta'lim muhitida kuchli institutsional obro'-e'tibor yuqori iste'dodlarni jalb qilish, moliyalashtirishni ta'minlash va manfaatdor tomonlarni qo'llab-quvvatlash uchun muhim ahamiyatga ega. Jamoatchilik bilan aloqalar (PR) aloqalarni strategik boshqarish, ijobiy munosabatlarni rivojlantirish va

institutsional kuchli tomonlarini namoyish etish orqali ta'lim muassasalarining obro'sini shakllantirish va oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu bo'limda ta'lim sohasida institutsional obro'-e'tiborni oshirish uchun PR mutaxassisleri tomonidan qo'llaniladigan turli strategiya va taktikalar ko'rib chiqiladi.

Samarali PR tashkilotning missiyasi, qadriyatleri va noyob savdo nuqtalarini aniq tushunishdan boshlanadi. PR-mutaxassisleri muassasa o'ziga xosligi va intilishlarini qamrab oluvchi strategik xabar almashishni ishlab chiqish uchun institut rahbariyati bilan yaqindan hamkorlik qiladi. Akademik mukammallik, tadqiqot yutuqlari va ijtimoiy ta'sirni ta'kidlaydigan jozibali rivoyatlarni yaratish orqali PR amaliyotchilari asosiy manfaatdor tomonlar bilan rezonanslashadigan aniq brend pozitsiyasini yaratadilar.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim sohasida PRdan foydalanishdagi global inqilob ko'proq strategik, inklyuziv va ta'sirli aloqa amaliyotiga o'zgaruvchan o'tishni anglatadi. Muloqotni rivojlantirish, munosabatlarni o'rnatish va ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirish uchun PR kuchidan foydalangan holda, ta'lim muassasalari o'z obro'sini mustahkamlashi, dolzarbligini oshirishi va bilim va butun jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shishi mumkin. PR ta'lim landshafti bilan birgalikda rivojlanishda davom etar ekan, uning ta'lim kelajagini shakllantirish va butun dunyo bo'ylab o'quvchilarning imkoniyatlarini kengaytirish imkoniyatlari tengsizligicha qolmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Carroll, C. E., & Hatakenaka, S. (2001). Public relations and organizational legitimacy: The case of corporate philanthropy. *Business & Society*, 40(2), 200-224.
2. Cornelissen, J. P., & Northedge, A. (2005). Metaphors and models of crisis communication: A case study of September 11, 2001. *Journal of Management Studies*, 42(6), 1127-1152.
3. Grunig, J. E., & Hunt, T. (1984). *Managing public relations*. Holt, Rinehart & Winston.
4. Hodges, C., & Edwards, C. (2010). *Marketing and public relations in higher education*. Jossey-Bass.
5. Johnston, J., & Zawawi, C. (2009). *Public relations: Theory and practice*. Allen & Unwin.
6. L'Etang, J., & Pieczka, M. (2006). *Public relations: Critical debates and contemporary practice*. Lawrence Erlbaum Associates.
7. L'Etang, J., & L'Etang, F. (2013). Public relations and education: A closer examination. *Journal of Public Relations Research*, 25(1), 81-97.
8. Rawlins, B. (2006). Prioritizing stakeholder publics: A new role for public relations in the strategic management process. *Journal of Public Relations Research*, 18(3), 213-240.
9. Vercic, D., Verčič, A. T., & Sriramesh, K. (2012). *The global public relations handbook: Theory, research, and practice*. Routledge.
10. Broom, G. M., & Smith, G. (2014). Environmental scanning and strategic planning guidance. *Public Relations Review*, 40(3), 518-520.
11. Bowen, S. A., & Blackmon, K. (2003). Spiraling into control: Engaging in social media. *Public Relations Review*, 29(4), 421-424.

Nazokat RAKHMANOVA,
senior lecturer Tashkent State University of Economics
E-mail:uzscience23@gmail.com

Under the review PhD, senior lecturer of NamECI P. Batirova

FEATURES OF LEARNING ENGLISH IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM

Annotation

English is a common language that is known to most people in the world. It is very important to have good English, because effective communication can reach people better. The article discusses the features of English language teaching in the modern education system. The article analyzes global trends affecting the learning process and modern approaches to teaching English.

Key words: English language, effectiveness, teaching, modern methods, innovative approach, education, ICT, lesson.

ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Английский язык - распространенный язык, который известен большинству людей в мире. Очень важно владеть хорошим английским, потому что эффективная коммуникация позволяет лучше достигать до людей. В статье рассматриваются особенности преподавания английского языка в современной системе образования. В статье анализируются мировые тенденции, влияющие на процесс обучения, и современные подходы к преподаванию английского языка.

Ключевые слова: английский язык, эффективность, преподавание, современные методы, инновационный подход, образование, ИКТ, урок.

ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDA INGLIZ TILINI O'RGANISH XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ingliz tili dunyodagi ko'pchilikka ma'lum bo'lgan umumiy tildir. Ingliz tilini mukammal o'rganish va bilish juda muhim, chunki samarali muloqot odamlarga yaxshiroq yetib borishi mumkin. Maqolada zamonaviy ta'lim tizimida ingliz tilini o'qitishning xususiyatlari muhokama qilinadi. Maqolada o'quv jarayoniga ta'sir qiluvchi global tendensiyalar va ingliz tilini o'qitishning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ingliz tili, samaradorlik, o'qitish, zamonaviy usullar, innovatsion yondashuv, ta'lim, AKT, dars.

Introduction. In the modern world, English is one of the most important languages of communication. It is used in business, education, science, culture and other spheres of life. In this regard, learning English is becoming more and more relevant. The English words used should be simple so that they can be easily conveyed to people, as well as so that they are understandable to everyone. Currently, English is taught to children at the very elementary level. Students are strictly forced to speak English when they are on school premises, and some modern missionary schools also punish students with a fine (fine) - this helps to establish good communication, as well as body language.

An urgent issue today is how to teach a foreign language to students in modern conditions. The goals and content of education are changing, new approaches and learning technologies are emerging, and the goal of teaching a foreign language today is no longer achievable by simply communicating a certain amount of knowledge that students must memorize and reproduce. Simultaneously with the arming of knowledge and based on it, it is necessary to teach students the ways of cognition and practical activity that humanity has developed.

Literature review. Learning foreign languages in modern society is becoming an integral part of the professional training of specialists in various fields, and their further career growth may largely depend on the degree of their language training. Learning a foreign language contributes to the development of communicative competence and forms the student's ability to use it as a communication

tool. The success of learning largely depends on the correct selection of teaching methods.

English can be improved by constantly using it, watching movies, reading books with a high level of grammar, playing games and trying to use new words. English can be improved by practice. As we know, practice makes a person perfect, just like using good pronunciation and grammar. Most jobs in the modern world are based on English, for example, in the IT sector, business, Call Center work, teaching, etc. Thus, students seeking a good job should focus on their English and its use, because their work depends on it. a simple structure. English is quite easy compared to other languages. Basic English can be learned easily and effortlessly[1]. Basically, people can easily learn English if they try to follow some rules and regulations. Unlike many languages, English does not have a complex structure and, with the exception of a few grammar sections.

English is mainly divided into two accents - American and British. The American accent is very slow compared to the British accent. Most people in the world follow a British accent, and only a few people follow an American accent. In the modern world, English is very useful for business relationships, as well as for communicating with friends and family. The best communicator can communicate effectively, and it gets to people very well, and the likelihood of misunderstanding is much less. Your thoughts and ideas can influence people, and they can also connect with them without much difficulty in understanding.

Undoubtedly, English is necessary in the modern world, as you need to communicate from the moment you get up to before you go to bed for one reason or another. It's not just English - it's just a way of communicating; there are many languages besides English, but English is understood, many people, and it is the most commonly used language. English is taught to young children at the preschool level[2]. This makes it easier to understand. English is simple at a basic level, but if you delve into it, it is quite complicated. Functional grammar is very complex. English also needs to be learned, because it is used to read different instructions on the road and in many other places. It becomes a means of studying various subjects and mastering them. If you have good English, you can answer the exam questions in your own words, as you have mastered the use.

Any language can be mastered with constant use, the more you practice, the more you can learn the language. You can watch videos of various presentations on communication skills, role-playing games, jam sessions, debates and group discussions. Watch the news in English for knowledge updates and movies to catch good surfacing and listening skills. Watch movies with subtitles, read newspapers, various articles on the Internet and good books to develop or improve listening skills. To improve your conversational skills, you should prepare a Power Point presentation and practice explaining to your friends and accepting suggestions. Learn at least ten new words and improve your vocabulary, just learning the words won't make much difference, using them in appropriate situations makes a big difference. People are watching your pronunciation and ascension, so focus on them more and try to control your voice[3].

English plays a pretty big role in everyday life. English is used in banks, train stations, bus stations, airlines, the educational sector, medicine, the private sector, etc. English is the language of trade with other countries. Many students fly on board to study and work. If their way of communication is English, they can communicate with the locals. And students study best English, because if they want to build a good career, they must have good spoken English skills and self-confidence to meet many people for interviews.

Result and analysis.

English language teaching in the modern world faces a number of global challenges. These include:

- Globalization. In the context of globalization, English is becoming an increasingly universal language of communication. This leads to the fact that the requirements for the level of English language proficiency are constantly increasing.
- Technological changes. The development of information technology leads to new opportunities for learning English. However, these opportunities also create new challenges, for example, the problem of information overload.
- Changes in society. Changes in society, such as individualization, democratization and values of tolerance, also affect the process of learning English.

In order to meet modern challenges, English language teaching should be focused on the development of communication skills. This means that the training should be aimed at teaching students to use English to communicate in various situations.

In modern conditions, it is also important to use a personality-oriented approach to learning. This means that education should take into account the individual characteristics of students, their interests and needs.

The variety of methods and methods of mastering a foreign language in higher education leads to the need for a rational choice of one of them or an optimal combination of complementary methods and technologies, which implies the

need to generalize knowledge about methods and techniques of organizing foreign language communication. Currently, intensive foreign language teaching is being implemented in various developing, newly created and operating methodological systems. This is due to the variety of specific goals of teaching a foreign language to a different contingent of students, as well as the variety of learning conditions.

The case study method or the method of specific situations is a method of active problem-situational analysis based on learning by solving specific problem situations. The immediate purpose of the case method is a joint discussion and analysis of the case (events that occurred in a particular field of activity) by a group of students, developing a practical solution with subsequent evaluation of the proposed algorithms and choosing the best one in the context of the problem.

A case is an event that actually occurred in a particular field of activity in order to provoke a discussion in the classroom. The case method in teaching English can be used taking into account the specifics of the subject. In order to form students' necessary skills and abilities in one form or another of foreign language speech activity, as well as linguistic competence at the level determined by the program and the standard, active oral foreign language practice is necessary for each participant in the educational process. Since a foreign language as an element of culture functions within a certain culture, we are also talking about the need to form students' regional competence. In order to form a communicative competence outside the linguistic environment, it is necessary to look for ways to include students in an active dialogue of cultures so that they can learn in practice the peculiarities of the functioning of the English language in new cultures for them. [4]

Discussion. The variety of methods and methods of mastering a foreign language in higher education leads to the need for a rational choice of one of them or an optimal combination of complementary methods and technologies, which implies the need to generalize knowledge about methods and techniques of organizing foreign language communication. Currently, intensive foreign language teaching is being implemented in various developing, newly created and operating methodological systems. This is due to the variety of specific goals of teaching a foreign language to a different contingent of students, as well as the variety of learning conditions.

The method develops creative thinking; develops presentation skills; develops the ability to conduct a discussion, argue answers; improves the skills of professional reading in a foreign language and information processing; teaches to work in a team and develop a collective solution. In the context of interactive learning, students' sense of personal involvement in the educational process increases and responsibility for their own educational results is formed. Discussion, analysis of real situations, brainstorming, business game, project assignment lead to the creation of a favorable psychological atmosphere in the classroom, to enhance the speech and intellectual activity of students, increase their sense of self-confidence and create a semantic context of communication[5]. When we talk about native speakers of English, which is the most widely spoken language in the world and is considered the official language in many countries, we should not forget about the different varieties, dialects and accents of English spoken in different countries of the world.

This is also becoming a significant problem for English learners. For example, Scottish English differs even from the British version, despite the fact that these are UK countries, not to mention Indian and Asian versions of

English. It is extremely important to know these features and differences in order to understand the difference and avoid problems in understanding and communication. Therefore, initially choosing a native speaker, it will be more correct to pay attention to the country of his residence and stick to learning the classic version of English, like British or American, depending on the purpose of your training.

Thus, the strategies and methods described above will help your students and improve their language skills and competencies, as well as help them avoid problems and difficulties in learning a foreign language. Getting used to the correct use of language, the use of effective methods, the regularity of classes and perseverance in achieving the desired result always leads to success in learning and teaching English.

The formation of a certain level of foreign-language professional communicative competence is an actual and effective basis for further foreign-language professionally oriented communication of university graduates. However, it must be borne in mind that when teaching a professional foreign language, various functions of speech and ways of its application cannot have equivalent value. Along with instrumental (simple transmission of information), regulatory (regulation of activity), personal-emotional and artistic (role-playing, imagery of speech), heuristic (expression of one's understanding), social (communication outside one's narrow circle) and information-scientific, analytical, reference are of the greatest value.

Classroom communication related to working on a case, which is characterized by dispute, discussion, argumentation, description, comparison, persuasion and other

speech acts, trains the skill of developing the right strategy for speech behavior, compliance with the norms and rules of English-speaking communication. Students' comments on the content of the case are evaluated by the teacher according to the following skills: analytical, managerial, decision-making skills, interpersonal communication skills, creativity, oral and written communication skills in English (lexical and grammatical aspect). Therefore, the case study method includes both a special type of educational material and special ways of using it in the educational practice of the English language.

Conclusion. The method develops creative thinking; develops presentation skills; develops the ability to conduct a discussion, argue answers; improves the skills of professional reading in a foreign language and information processing; teaches how to work in a team and develop a collective solution. In the context of interactive learning, students' sense of personal involvement in the educational process increases and responsibility for their own educational results is formed. Discussion, analysis of real situations, brainstorming, business game, project assignment lead to the creation of a favorable psychological atmosphere in the classroom, to enhance the speech and intellectual activity of students, increase their sense of self-confidence and create a semantic context of communication.

The pedagogical potential of the case study method is much greater than the pedagogical potential of traditional teaching methods. The case study method is an extremely effective tool that allows you to apply theoretical knowledge to solving practical problems.

REFERENCES

1. A.M. Dolgorukov . Practical guidance for the tutor of the Open education system on the basis of remote technologies / M.: The center of intensive technologies of education, 2002. P. 21-44.
2. Galustov A.R. Teaching students to organize self-educational activity of pupils // The Bulletin of the Adyghe State University. Series «Pedagogy and Psychology». Maikop, 2012. Issue 1. P. 1723.
3. Sadullaev F. B., Kudratova S. O. The benefits of extensive reading programme in language teaching //Мировая наука. – 2019. – №. 2 (23). – С. 48-50.
4. Tairovna R. N. USING MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH IN HIGHER EDUCATION SYSTEM //The XX International Scientific and Practical Conference «Ways of distance learning development in current conditions», May 22–24, Munich, Germany. 432 p. – С. 276.
5. Rakhmanova N. T. THE ROLE OF TOTAL PHYSICAL RESPONSE IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 4. – С. 268-271.

Zarifa RO'ZIMURODOVA,
Doctoral student of Bukhara State University
E-mail: zarifaruzimurodova90@gmail.com

Under the review associate professor(Phd) of BSU Kobilova A.B.

CHARACTERISTICS OF NICKNAMES AND THEIR EXPRESSION IN TRANSLATION

Annotation

This article examines the meaning of nicknames used in the work "Devildom", the interpretation of this word as a second name, the place and purpose of its use, the role of nicknames in the work of Tahir Malik in various scientific sources and explains their meanings.

Key words: Proper names, nicknames, phonological replacement, figurative sense.

ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЗВИЩ И ИХ ВЫРАЖЕНИЕ В ПЕРЕВОДЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается значение прозвищ, используемых в повести «Шайтанат» («Мир мафии»), трактовка этого слова как второго имени, место и цель его употребления, роль прозвищ в творчестве Тахира Малика в различных научных источниках и разъясняются их значения.

Ключевые слова: имена собственные, прозвища, фонологическая замена, переносный смысл.

LAQABLARNING XUSUSIYATLARI VA ULARNING TARJIMADA IFODALANISHI

Annotasiya

Ushbu maqolada "Shaytanat" asarida qo'llanilgan laqablarning ma'nosi, bu so'zning ikkinchi ism sifatida talqin qilinishi, ishlatilish joyi va maqsadi, Tohir Malik ijodidagi laqablarning o'rni turli ilmiy manbalarda ko'rib chiqiladi va ularning ma'nolari tushuntiriladi.

Kalit so'zlar: atoqli ismlar, taxalluslar, fonologik almashtirish, majoziy ma'no.

Introduction. Proper nouns (PNs), which are synonymous with "proper names" in this context, pose a challenge in translation that is difficult to fully translate between languages. This study is concerned with the translation of human names, which belong to the proper noun subclass. Although personal names offer a barrier for translators in their work, this study presents some translation strategies suggested by different researchers in this regard.

Literature review. Every language has special personal names, some of which are ingrained in the culture of the language speakers; as a result, they might present significant challenges when understanding specific literature. It's interesting to note that certain personal names have specific meanings; translating these names without including this suggested information leads to unsatisfactory outcomes. For instance, Hatam Taaei, the name of a very bountiful man in Iranian stories, is a symbol of generosity in Persian culture. As a result, a translator may mistakenly assume that the speaker is introducing his or her father's name rather than his or her personality if they come across the sentence "My father is Hatam Taaei" in a conversation between two friends discussing their fathers' personality.

Albert Peter Vermees asserts that: "The translation of proper names has often been considered as a simple automatic process of transference from one language into another, due to the view that proper names are mere labels used to identify a person or a thing. Contrary to popular views, the translation of proper names is a non-trivial issue, closely related to the problem of the meaning of the proper name." [1]

When we addressed to world translation theory and searched the differences of translation of anthroponyms, toponyms, and food we came across several scientists works.

For example, Lincoln Fernandez lists a set of ten procedures in the translation of personal names as follows [2]:

Rendition: The meaning of the proper name in the source text (ST) is rendered in the TL.

Copy: As a matter of fact, in this case, the name of the ST is exactly reproduced in the target text (TT) without any orthographic adjustment. As an illustration, Alice King is reproduced in the Arabic text which has a different alphabet from English one with no change.

Transcription: The name is transcribed in the equivalent characters of the TL. In order to keep the readability of the TT, some other changes such as addition or shift in the position of the letters may occur.

Re-creation: A newly-created name in the ST is recreated in the TT so that it reproduces the similar effects in the TL such as Mr. Ollivander that is translated to Sr. Olivares.

Substitution: A TL name replaces the SL name, although they are formally and/or semantically unrelated.

Deletion: In this type of strategy, the name in the ST is, partially or totally, omitted in the TT.

Addition: Extra information is added to the SL name so that it can be more understandable and desirable to the target readers.

Transposition: This is a change of one part of speech for another one without any shift in the meaning. In fact, this is a way for translating titles that have transparent role in literature for identifying particular literary works. Because of this reason, this procedure is taken into consideration here.

Phonological Replacement: In this procedure, the phonological features of the original name are imitated in the TL. In other words, a TL name, which has a similar sound to the SL name, replaces the original name.

Conventionality: This strategy is defined as the acceptance of a typical translation of a name in the SL. In view of this case, it is interesting to know that conventionality is often used with historical or literary individuals as well as geographical names.

A special arrangement of most of the vocabulary of the Uzbek language on people consists of names. Proper names are called anthropomorphs in science. Anthropomorphism (Latin: *Anthropos* – person, *onima* – name, name) is the name of a person. A branch of onomastics that studies the features of human names anthropomorphology. Anthropomorphists are in their proper place in the linguistic vocabulary and are systematic Characteristics. For instance, anthropomorphists which are part of the Proper names are also divided into other subsystems. These include[3]: 1. Names; 2. Surnames; 3. Fathers' names; 4. Nicknames.

As it is known, nicknames indicate the diverse nature, characteristics of a person. Accordingly, they designate that people belong to any kind or tribe, physical defects in them, peculiarities of the character, manner of speech, clothing, profession, nationality, good and bad qualities in people, character traits and etc. Furthermore, a nickname has become a household name in relation to a person based on several factors[4]:

- in a figurative sense in relation to their appearance (Humkalla, Gilai)
- in a figurative sense in relation to a character trait (Okilon, Suvilon)
- based on their deeds (Kesakpolvon, Kassob).

Therefore, a nickname is a second name given to a person due to his appearance, profession or any characteristic. Usually a nickname has a positive or negative meaning depending on the place and purpose of its use. We expand the various theoretical knowledge with the analysis of the masterpiece and its examples. One of the creators of Uzbek literature, who has many readers, is Tahir Malik. In the writer's work "Devildom" nicknames are often used instead of the eminent proper nouns. First of all, commenting on the meaning of this word, we can say that a nickname is an Arabic word[5] denoting a name, nicknames, surnames, over which a person is joked or ridiculed for some reason.

Analysis and results. The reader encounters Kesakpolvon, Chuvrindi, O'qilon, Suvilon, Khumkalla, Gilai and etc. in the work of "Devildom".

For example, in the first book of the work "Devildom", the nickname Kesakpolvon related to Haydar Asrorov is explained in this way: *Qilich hasn't finished the second cup of tea, the door was opened and there appeared a man who has a tiny body, and swallow moustache and very thin. Remember this man well: Haydar Asrorov, his nickname is Kesak polvon. He is a right hand of Asadbek. You'll make a mistake if you think that he is called Kesakpolvon because of his thinness and quickness. As every group has its own inner order and customs, this world has its own rules also. One of them is every people in this world will get a nickname. Nickname isn't chosen independently, it is found due to his character and feature. If it is chosen due to his body Haydar should be Toshpolvon or Temirpolvon, not Kesakpolvon.*[6]

... *Haydar was good at cutting the girdle was cut. He surprised at it's weight. They went to secluded corner and looked at it, but there was no money in it, only 4-5 lumps were threaded willingly. Haydar thought "this rural man wanted to lie me". Indeed this peasant came to the city in order to walk along the city and brought the lumps for during an oblation. He thought that it was difficult to find lumps in city and he made a knot them into his girdle. At that moment Asadbek*

laughed at Haydar who was turning pale from anger. And nickname appeared at that time.

In most cases, nicknames were used as proper names in the work. By this name, the author also meant figurative meanings. Kesak figuratively means "without feelings" in relation to people. We see that everything that Kesakpolvon does, even those in his family (his wife and daughter also live a carefree life), his place in the family and, in the end, his own fate, the sad end of life, which is the highest good for a person, is primarily assigned to his name (nickname).

... *In the morning before cocks crew they had seemed to hear a baby's cry they both seemed to have dreamed. The baby's cry continued the husband open. The voice didn't stop. The husband raised his body a little opening his eyes. – Do you hear, Turdi? – said – Is it a voice of a baby or is the wind howling? – Has ever wind howled like that? Look maybe it is a cat? The husband got up and went don't. He opened the door strikingly in minute and entered inside with a baby wrapped in a quilt in his hand. – Turdi, stand up, quickly. Somebody left a baby. – Oh, my god! Can the baby be thrown? The wife switched on the black-lamp. The husband laid the baby on the heating a quietstove. The crying baby suddenly calmed down. – What have you done? – said she wife with fear. She opened the quiet handing the lamp in her husband's hand. The baby looked at her wistfully with his bead eyes. In wife's opinion he smiled too. – Oh, my god. Whose child is he? He is not a ten-day's child? – It makes no difference, it has been left to us, and so God presented us with it. Hey look, is this child a boy or a girl? They called the baby Mahmud. Neighbor's daughter-in-law living in two houses but to ours used to nurse him.*

Haydar, looked at the boy's face and put his palm to his forehead. – You have a temperature fever where are you escaping from, Chuvrindi uka?

For this reason, he was given the name *Chuvrindi*. The word *Chuvrindi* stands for old-dressed in a tusk, top coupon applied to a person. This name was given to Mahmud by Haydar (Kesakpolvon). The reason Haydar was given this name was because of his status at the time of his first appearance. But in the work, *Chuvrindi* (Mahmud) is depicted as a mentally rich, energetic person. The way his grandmother and grandfather originally called him is described in the work:

Turdi, don't believe their words, they told a lie-said the husband. – Mahmud is our child's child we had better call him Yodgorbek. – I felt it when in had a look at it he isn't a stranger he is our grandson. You are naive you have believed their words.

The old man and the old woman called the boy "Mahmud", "Mahmudjan". Also for internal affairs officers it is "Mahmud Esonov". But the name "Chuvrindi" is very often used in the work.

Kesakpolvon's real name is Haydar. In fact, this name also corresponds to his character. If you pay attention to another hero – a nickname *Hovuz polvon*. Mahmud was a little boy when he had seen him for the first time. There were five pools in their village. People used to get water from three of them, one of them was for cows, and one of them was for horses. At the end of the summer the water of pools was been bund and dried, then all mud was cleaned out. The name *Hovuz polvon* appeared in the village at that time. Mahmud heard about this from his grandfather. He had said that a *polvon* (brave) came and cleaned the pond himself. That's why his grandfather gave him name "Hovuz polvon". Now nobody calls him uncle *Egamberdi*. This village and others also needn't pools nowadays. He doesn't clean the pools now. But the name *Hovuz polvon* has still given him respect. Here is an example of using another nickname presented in the work:

What is your nickname? – asked Asadbek.

– *“Corpse”*

– *Where have you got such a nickname from? Why are you called like this?*

– *There is a reason for it. – Do you always behave like this in front of anybody?*

– *I cannot be different.*

– *Bek aka, -said Ahtam again, – Don 't get angry with me, this is just my character. I was born in prison.*

This young man, whose real name is Akhtam, was born in prison. He died when he was three months old they threw him into the prison morgue. When he looked, the child was alive. This refers to the nickname “Murda” (“Corpse”). Asadbek wants to see him instead of Kesakpolvon. But this child seems to be more agile than Kesakpolvon.

Discussion. Linguist E. Kylychev's research examines the following ideas according to the stylistic use of anthroponyms. While He was studying the works of a writer

S. Aini, he wrote: the anthroponyms in its structure served as an artistic reflection of the described event in accordance with its content. It can even be said that there is no name or nickname in his works that cannot be talked about. Almost every anthroponym is descriptive and reflects something. The anthroponyms themselves, considered part of the lexical system of the Uzbek language, form another peculiar system. This: 1. Name system; 2. Nickname system; 3. Pseudonym system; 4. The system of surnames; 5. The patronymic system; 6. The system of conditional names

Conclusion. The nicknames used in “Devildom” appeared under different circumstances and for different reasons. When explaining the idea of a work, these nicknames are used for a specific purpose. There are some nicknames that have a deep philosophical meaning. For example, a wrestler in a pool. Overall at work as it is written: *“A nickname is not taken from heaven, but is found by behavior and actions”*

REFERENCES

1. <https://translationjournal.net/journal/50proper.htm>
2. Johan Walles Lost in Translation: A study on the two English translations of The Brothers Lionheart
3. Koziyeva I.K O'zbek va rus tillaridagi antroponimlarning o'ziga xos xususiyatlari //Talqin va tadqiqotlar respublika ilmiy-uslubiy jurnali,- №6,- B.128.
4. Menanshev Y. va b. Ismingizning ma'nosi nima? – T., Fan, 1968. 15-16-b.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Москва: Русский язык, 1981, – Б. 306.
6. Devildon 1st book P: 58
7. Begmatov E. Antroponimika uzbekskogo yazika: Avtoref. diss. ... kand. filol. nauk. – Tashkent, 1965.
8. Rahimov S.M. Xorazm mintaqaviy antroponimiyasi: Filol. fanlari nomzodi diss. ... avtoref. – Toshkent, 1988.
9. Malik T. Shaytanat. 5-jildlik, 1-jild. – Toshkent: Sharq, 2006.
10. Malik T. Shaytanat. 5-jildlik, 2-jild. – Toshkent: Sharq, 2006
11. O'zbek terminologiyasi, Hamidulla Dadaboyev. Yoshlar nashriyot uyi, Toshkent—2019.

UDK:413.141:414:415(045)

Dilnavoz TOXIROVA,
Karshi State University A teacher in Linguistics department
E-mail: dilnavoz.toxirova7580@gmail.com

Qarshi DU PhD. M. Omonova taqrizi asosida

INGLIZ VA O'ZBEK ADABIYOTIDA ALLITERATSIYA

Annotatsiya

Alliteratsiya so'z boshida bir xil undosh tovushlarning bir nechta so'zlarda takrorlanishini aks ettiruvchi adabiy vositadir. Alliteratsiya yozuvchilar yoki shoirlar tomonidan o'z yozuvlarini yanada qiziqarli, esda qolarli va o'ziga xos qilish uchun qo'llaniladi. She'riyatda alliteratsiyani qo'llashning asosiy sababi shuki, u orqali she'r jozibali eshitiladi. Alliteratsiyadan foydalanib o'quvchilar yoki tinglovchilarning e'tiborini jalb qilish oson. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek adabiyotida alliteratsiya qo'llanilishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: alliteratsiya, adabiy vosita, she'r, she'rlar, tez aytish, undosh tovushlar, urg'u, bo'g'in, bolalar she'riyati.

АЛЛИТЕРАЦИЯ В АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

Аллитерация – литературный прием, отражающий повторение одних и тех же начальных согласных звуков в нескольких словах. Аллитерация используется писателями и поэтами, чтобы сделать свое письмо более интересным, запоминающимся и самобытным. Основная причина применения аллитерации в поэзии заключается в том, что она звучит приятно. Используя аллитерацию, легко привлечь внимание читателей или слушателей. В данной статье анализируется использование аллитерации в английской и узбекской литературе.

Ключевые слова: аллитерация, литературный прием, поэзия, стихи, скороговорки, согласные звуки, ударение, слог, детская поэзия.

ALLITERATION IN ENGLISH AND UZBEK LITERATURE

Annotation

Alliteration is a literary device that reflects repetition of the same initial consonant sounds in multiple words. Alliteration is used by writers or poets to make their writing more interesting, memorable and distinctive. The main reason of applying alliteration in poetry is that it sounds pleasing. By using alliteration it is easy to get the attention of readers or listeners. This article analyses use of alliteration in English and Uzbek literature.

Keywords: alliteration, a literary device, poetry, poems, tongue twisters, consonant sounds, stress, syllable, children's poetry.

Introduction. Alliteration is a literary device that repeats a speech sound in a number of words that are adjacent to each other. Alliteration uses consonant sounds at the beginning of a word to give stress to its syllable. This technique has an important role in poetry for strong rhythm and musical structure of any verse. Alliteration is not the repetition of consonant letters, but rather the repetition of the consonant sound at the beginning of words. For example, the words “clever kids” is alliterative. Although the words begin with different consonant letters, they possess the same consonant sounds. However, the words “philosophical problem” is not alliterative. Because the words begin with the same consonant, but they have various initial sound.

Analysis of literature on the topic. We can find so many examples for alliteration not only in poems, but also in our daily life. A great deal of companies and brands use alliteration to name themselves such as Coca-Cola, Chuckee Cheese's, American Airline, British Broadcasting Corporation, Best Buy and it is very easy to remember them. Furthermore, alliteration is also used in titles, headlines, proverbs and sayings: A Double Dose of March Migration Madness, Machine-Made Molecules Better?, Columbo the cat ‘shows the best of British courts’, “Sense and Sensibility”(J. Austin), “Pride and Prejudice” (J. Austin). In Uzbek literature there are names of novels which uses alliteration such as “Qutlug' qon” (Oybek), “Quyosh Qoraymas” (Oybek), “Singan

setor” (M. Osim). Moreover, we can come across alliteration in tongue twisters:

A good cook could cook as many cookies as a good cook who could cook cookies.

Black bug bit a big black bear.

Alliterative tongue twisters are utilized mostly by children, they are useful for practicing and improving pronunciation, fluency, and articulation. In Uzbek there are also alliterative tongue twisters:

G'ani g'ildirakni g'izillatib g'ildiratdi.

Jamila jiydani joyiga joyladi.

Furthermore, there are alliterative hero names in many novels such as Peter Pan, Rodian Romanovich Radkolnikov, Captain Cecil Cameron, Qalandar Qarnoqiy.

There are proverbs, saying which use alliteration:

Many a mickle (little) makes a muckle (a lot).

In Uzbek we come across alliterative proverbs:

Ko'p ko'rgan, ko'p bilar.

Bir bosh-balo bosh, ikki bosh-mardona bosh.

The repetition of the initial sounds of the stressed words in the line, as it were, integrates the utterance into a compositional unit. Unlike rhyme in modern English verse, the semantic function of which is to chain one line to another, alliteration in Old English verse was used to consolidate the sense within the line, leaving the relation between the lines rather loose. But there really is an essential resemblance

structurally between alliteration and rhyme (by the repetition of the same sound) and also functionally (by communicating a consolidating effect). Alliteration is, therefore, sometimes called initial rhyme.

The traditions of folklore are exceptionally stable and alliteration as a structural device of Old English poems and songs has shown remarkable continuity.

Research methodology. There is widely use of alliteration in English and Uzbek poetry. Alliteration allows words and phrases to flow together in a rhythmic, musical way that enhances both poetry and prose. Reading alliterative writing aloud is more pleasant than reading non-alliterative writing, and may make reading easier for the average person in general. Alliteration allows the words to leave the page and directly interact with the mind in a synchronous manner. As a result, another sort of reading or listening experience singular to alliterative works of art occurs. Enhanced flow and beauty merge with prose, poetry, or spoken word when alliteration is used, and sounds a writer wishes to convey may also be made present through alliteration. Alliteration is one of the most approachable literary device since it makes reading easier and has an instant impact just by saying or reading the alliterative phrases. Authors create melodic verses or metrical patterns with an impact of tension, fulfillment, or even relaxation, and utilize alliteration to create a sense of flow.

Analysis and results. In English poetry many poets use alliteration as a literary device. In William Shakespeare's work alliteration was applied a lot. There are several examples in Romeo and Juliet, but his poetry often used alliteration too. For example, in "Sonnet 5," the "b" sound in beauty, bareness and bereft set a romantic tone. In the last line, the "s" substance and sweet provides a soothing rhythm:

"Beauty o'er-snowed and bareness every where:
Then were not summer's distillation left,
A liquid prisoner pent in walls of glass,
Beauty's effect with beauty were bereft,
Nor it, nor no remembrance what it was:
But flowers distilled, though they with winter meet,
Leese but their show; their substance still lives sweet."

In the poem "The Rime of the Ancient Mariner" by Samuel Taylor Coleridge, the words sun/sea/sea, beat/breast/bassoon, red/rose, and merry/minstrelsy are alliterative:

The Sun came up upon the left,
Out of the sea came he!
And he shone bright, and on the right
Went down into the sea.
Higher and higher every day,
Till over the mast at noon—'
The Wedding-Guest here beat his breast,
For he heard the loud bassoon.
The bride hath paced into the hall,
Red as a rose is she;
Nodding their heads before her goes
The merry minstrelsy."

In Uzbek poetry, one of the well-known poets Iqbol Mirzo uses alliteration in his following poems and there is a repetition of initial 'q' sound in Uzbek:

Qorako`z turnalar Qo`qonga qaytar...
Ammo sen ro`yosan, bilmayman,
Qaydasan va qachon qaytasan?
Qumdan qurgan qo`rg`onim qani?

Here is another example and the repetition of the consonant sounds 'b' and 'g' in Uzbek:

Bu bo`m-bo`sh bog`imga bahorlar kelgay,
Umidlar ufurib, uforlar kelgay,
G`arib g`orotlardan g`uborlar kelgay,

Rahmingiz kelmasmi?

By using alliteration the poet makes the poem more pleasant and beautiful. Following alliterative poem by Erkin Vohidov is the best example for alliteration in Uzbek literature and the poet uses alliteration in a great way:

Qaro qoshing, qalam qoshing,
Qiyiq qayrilma qoshing, qiz.
Qilur qatlima qasd qayrab —
Qilich qotil qaroshing, qiz.
Qafasda qalb qushin qiynab,
Qanot qoqmoqqa qo`ymaysan.
Qarab qo`ygil qiyo,
Qalbimni qizdirsin quyoshing, qiz.

In the following poem Erkin Vohidov uses the repetition of the sounds 'q' and 'r':

Ishonchim bor,
Hatto so`nggi manzilga
Seni aso qilib yetib borurman.
Rost qadding qaddimni qilgusi raso,
Chunki to`g`riliging kuching, qalamim.

Alliteration is not only the repetition of the initial sound, but also it is the repetition of the same sound in number of words. In the following poem of Erkin Vohidov, there is the repetition of the consonant sound 'm' sound in the different syllables of the words.

Mayliga,
Men tutqun bo`lsam.
Sen ozod bo`l,
Onajon!
Ming qiynoqda o`lsam,
Yurtim, bor bo`l,
Bo`l omon.
Umrin yetsa,
Mehring tayanch,
Seni yayrab kuyarman.
Bu kun esa,
Mushkul ayanch
Qismatingni o`ylarman.

Alliteration is used in children's poems as well to make poems easy to remember. We can see a lot of alliterative poems in both English and Uzbek poetry.

Peter Piper by John Harris is a superb example for this:

"Peter Piper picked a peck of pickled peppers,
A peck of pickled peppers Peter Piper picked;
If Peter Piper picked a peck of pickled peppers,
Where's the peck of pickled peppers Peter Piper
picked?"

In Uzbek literature a lot of children's poets use alliteration when they write poems for children. One of the most favourite poets of children Tursunboy Adashboyev remembers about his childhood in his poem "Tush bo`lib qolsin mayli..." and uses alliteration:

Dumbul bo`lgan bug`doyning
Qaychilayman poyasin.
-Bu bir qozon qo`g`irmoch
Shodligim nihoyasiz.

Conclusions and suggestions. All things considered, a lot of writers employ literary devices to draw readers' attention in and keep them engrossed in their story, poetry, or book. Writers add an extra, intriguing touch to their work by using literary devices correctly. Alliteration also has the effect of making sentences sound snappier and more engaging to read. Several authors employ these strategies to entice readers to experience particular feelings within the book and, eventually, find their writings captivating enough to finish reading.

REFERENCES

1. I.R. Galperin. Stylistics. – Moscow: Higher School, 1977
2. Abdurahimova D. O'zbek xalq maqollarining lingvopoetik tahlili. Scientific Journal impact factor. Volume 4: 190-193
3. Meliyevna, Zebo Nizomova (2021). "Alliteration as a Literary Device". Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal. 3 (03): 162–172.
4. Boboyev T., Boboyeva Z. Badiiy san'atlar. – Toshkent: TDPU, 2001.
5. Istamovna A. N. Shoir Erkin Vohidovning metaforalardan foydalanish mahorati//Сўз санъати халқаро журнали. – 2020. – Т. 2. – №. 3.
6. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. – Toshkent: TDPU, 2011.
7. Mirzo I. Ko'zlarimga termulsaydim. T: Sharq. 2020.
8. Pazilova N., G'ofurova G. Comparative Investigation of Alliteration in Modern English and Uzbek. Texas Journal of Philology, Culture and History. 24-10-2022
9. Vohidov E. Saylanma. Ishq savdosi. Toshkent: Sharq. 2000.
10. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008.

Maftuna TURDIYEVA,
Toshkent davlat O'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

Filologiya fanlari doktori, dotsent S.Zokirova taqrizi asosida

THE FIRST BUDS STORIES ABOUT LAYLI AND MAJNUN

Annotation

Although there is general agreement among studies about the origin of the stories about Layli and Majnun, the absence of a unanimous conclusion encourages research on this topic. The article discusses the sources of origin of stories about Layli and Majnun, in particular, ancient Arabic (uzri) poetry.

Key words: Majnun, Layli, poetry, love, short story, Abu Bakr Valibi, badavi, image, subject.

LAYLI VA MAJNUN HAQIDAGI QISSALARNING ILK KURTAQLARI

Annotatsiya

Tadqiqotlarda Layli va Majnun haqidagi qissalarning kelib chiqishi haqida umumiy fikrlar mavjud bo'lsa-da, yakdil xulosaning mavjud emasligi bu mavzudagi izlanishlarga undaydi. Maqolada Layli va Majnun haqidagi qissalarning kelib chiqish manbalari, xususan, qadimgi arab (uzriy) she'riyat haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Majnun, Layli, she'riyat, muhabbat, qissa, Abu Bakr Volibiy, badaviy, obraz, sujet.

ПЕРВЫЕ ЗАЧЁТКИ ИСТОРИИ О ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУНЕ

Аннотация

Хотя в исследованиях существует общее согласие относительно происхождения истории о Лейли и Меджнуне, отсутствие единогласного вывода побуждает к исследованиям по этой теме. В статье рассматриваются источники происхождения рассказов о Лейли и Меджнуне, в частности древнеарабская (узри) поэзия.

Ключевые слова: Лейли, Меджнун, поэзия, любовь, рассказ, Абу Бакр Волиби, бадави, образ, сюжет.

Layli va Majnun haqidagi qissalarni o'rganishda avvalo e'tibor qaratadigan manbalardan biri – bu arab diyorida shu nomdagi qissalar vujudga kelgan davrdagi arab she'riyatidir. O'sha davr arab she'riyat haqidagi bilimlar bu qissa genezisiga doir tasavvurlarni shakllantirishga yordam beradi. Negaki, mazkur qissa haqidagi dastlabki ma'lumotlarni o'rgangan sharqshunoslar bu qissalarning xalq orasida paydo bo'lishida oshiq Majnunning sevgilisiga bag'ishlab aytgan she'rlari sabab ekanligini ta'kidlashgan. Chunonchi, "Sharq adabiyotida mazkur doston asos bo'lgan qissa tarixda bo'lganmi, doston qahramonlari Layli va Majnun tarixiy shaxsmi, uydirmami degan savol ko'p muhokama qilinadi. Majnun borligi masalasi qanday munozarali bo'lsa, unga nisbat berilgan misralarning muallifligi masalasi ham shunchalik bahsli. Biroq bu she'rlar asosida Majnun haqidagi rivoyatlar shakllana boshlangani ko'rinib turibdi" [5]. Va bu voqeiy she'rlar asosida o'zagi bir-u, turli talqindagi rivoyatlar vujudga kelgan. Buni XII asrda yashab ijod etgan Abu Bakr Volibiyning "Devoni Majnun" kitobi ham tasdiqlaydi. Abu Bakr Volibiy Majnun nomiga nisbat berilgan she'rlarni yig'ib devon tuzadi va devonga kiritgan she'rlarning ko'plariga sharhlar beradi hamda ularni Majnun haqidagi rivoyatlarning sujetiga kiritadi.

Deyarli barcha xalqlarning so'z san'ati dastlab og'zaki shaklda paydo bo'lgani kabi qadimgi arab she'riyat ham og'zaki shaklda mavjud bo'lgan. U Arabistonning ko'chmanchi va o'troq qabilalarida urug'chilik tuzumi sharoitida kelib chiqqan va o'z xarakteriga ko'ra, asosan, VIII asr o'rtalarigacha qabilaviy va badaviy she'riyat sifatida saqlanib qolgan. Bizga ma'lum eng qadimgi arab shoirlarining ijodi V asr oxirlariga to'g'ri keladi. Taxminan shu paytdan e'tiboran va VII asr o'rtalarigacha Shimoliy Arabistonda obrazlar boyligi va shaklining nihoyatda mukammalligi bilan ajralib turuvchi she'riyat gullab-yashnadi [6].

Ma'lumki, qadimgi arab she'riyat ikki davrga bo'linadi: Johiliya davri she'riyat hamda ilk islom davri she'riyat. Johiliya davri she'riyat namunalarini badaviy shoirlar ijodi tashkil qilsa, ilk islom davri she'riyat haqida uzriy shoirlar ijodi orqali tanishish mumkin. Bu davrdagi badaviy she'riyatining o'ziga xos tomonlari shunda ediki, ular asosan, peyzaj, jangovar ruhdagi she'rlar bo'lib, ularning ma'lum qismida shoirning sevgi lirikasi ham bayon etilgan. Badaviy shoirlar ma'lum bir voqea yoki joy haqidagi she'rda to'satdan sevgilisi bilan bog'liq shirin xotiralari esiga tushib qoladi va u ham she'rlarda aks etadi. Go'yoki bu she'riyat ijtimoiy xotiraning alohida bir turidek.

Ishq she'riyatining bir ko'rinishi bo'lmish, shuningdek, nazm shaklining nomi bo'lgan g'azal janri arab she'riyatining har bir davrida uchraydi. Ayniqsa, ummaviylar davrida adabiyot arboblari bu janrga ko'p e'tibor qaratganlar. Turk olimi Saber Muhammed fikricha, ularning g'azallarini ishq haqida so'z yuritilishiga ko'ra ikkiga bo'lish mumkin: "Uzriy", ya'ni pok, pokiza ishqqa asoslangan cho'l g'azali hamda ehtirosga urg'u berilgan hissiy yoki shahar g'azali. Birinchi turdagi g'azal maktabi bodiyada, cho'l mintaqasida keng tarqalgan. Uning kashshofi Jamil Muamer al-Uzriydir. Ikkinchisi shaharlarda, ayniqsa, Hijoz mintaqasi shaharlarida keng tarqalgan she'riyat, uning kashshofi Umar ibn Ebi Robiyadir [3]. Birinchi xil she'riyat, ya'ni badaviy she'riyat shahar (saroy she'riyat ham deyiladi) she'riyatidan nisbatan oldinroq paydo bo'lgan va shahar she'riyatiga sezilarli ravishda badiiy ta'siri bo'lgan. Zero, badaviy shoirlarda hayotiy kuchga ega bo'lgan ko'chmanchi arab turmushining tavsifi saroy shoirlarining she'rlarida sun'iylik kasb etib, an'anaviy qolipga aylanadi [6].

Qadimgi arab she'riyatida uzriy she'riyat yetakchi maqomga ega bo'lganligi aytiladi. Uzriy she'riyat ishqni pokiza va sof tarzda yoritgan she'riyatdir. Aytishlaricha, bir

kishi shu qabiladan bo'lgan bir kishidan "Kimlardansan?" deb so'raganida, u kishi "Men sevib qolganida o'ladiganlar qabilasidanman," deb javob beradi. Uzriy shoirlari bor e'tiborini, she'rlarini o'zlari sevib qolgan bir ayolga bag'ishlashni afzal ko'rganlar. Ular barcha baxtni va baxtsizlikni o'sha ayolda va unga yaqin bo'lishda topardilar. Undan boshqa ayolni maqtashmasdi. Shunga o'xshash sevgi boshqa qabilalarda ham uchraydi, garchi unchalik ko'p bo'lmasa ham. Masalan, Majnun mansub bo'lgan Bani amiriy qabilasi ham shular jumlasidandir [3, 600]. Uzriy shoirlari o'zlari sevgan ayol boshqa birovga turmushga chiqsa ham, unga bo'lgan qiziqishlarini saqlab, unga bag'ishlab she'r yozishda davom etgan, hatto aqldan ozgan, ba'zilar shu yo'lda o'lgan ham. Bu holat ma'lum darajada an'anaga aylangan. Saber Muhammedning yuqoridagi keltirilgan fikrlarini biz shu mavzuga aloqador Filshtinskiy tadqiqotida ham uchratamiz: "Arab qo'shiqchilarining sevgi lirikasi boshqacha tabiatga ega: iffatli, nafis, fojeali. Uzriy shoirlarning lirikasi o'rta asr arab she'riyatining eng yuksak cho'qqilaridan hisoblanadi. Ular dunyoga keltirgan obrazlar adabiyot tarixiga mangu kirdi va ko'plab she'riy moslashuvlar mavzusiga aylandi. Ular orasida birinchi navbatda ozarbayjon shoiri Nizomiy va o'zbek Navoiyning yorqin dostonlarini alohida ta'kidlash lozim"[7]. Layli va Majnun haqidagi keng tarqalgan turli qissalarda Layli va Majnun o'z sevgisiga sodiqlik motivlari bu tadqiqotlarga jiddiy yondashishga undaydi.

Sujeti bir-biriga deyarli o'xshash bo'lgan oshiq-ma'shuqlar haqidagi qissalar ko'p bo'lib, shulardan biri va mashhuri Layli va Majnun qissasidir. Qadimgi arab she'riyatining asosini sujet emas, balki obraz va hissiyot tashkil etgan. Sujet tomoni sust rivojlangan, ba'zan bu badaviy she'riyatining yana bir kamchiligi sifatida qayd etilgan [8]. Qadimgi arab she'riyatining aynan shu xususiyatlari, ya'ni oshiq-ushiq o'ta kuchli hissiyot bilan ifodalangani uchun tillarda doston bo'lib, Majnun ishqining yuksak darajadaliqini namoyon eta olgan va shu bilan bir qatorda Majnun va Layli qissasining bu rivoyat yaratilgan vaqtda ham aniq, izchil sujetga ega bo'lmaganligiga sabab bo'lgan deyish mumkin. Shuning uchun ham ko'plab tadqiqotlarda bu qissaning haqiqatdan bo'lgan voqea ekanligiga, Majnun tarixiy shaxsligi borasida ikkilanishlar mavjud.

Uzriy muhabbat qissalaridagi haqiqiy qahramonlarning barchasi shoir bo'lgan. Chunki she'riyat arablarning qalbiga eng yaqin, eng ta'sirli san'at ekanligi ma'lum. Shu boisdan ham oshiq-ushiq haqidagi ma'lumotlar keyingi asrlarga ularning she'rlari bilan chambarchas bog'liqlikda yetib kelgan. Majnun biografiyasini ham shunday tushunish mumkin.

Uzriy she'rlari asosidagi oshiq-ma'shuqlar haqidagi hikoyalarda xuddi Layli kabi sevilgan ayollar ham sadoqatli va ahdiga vafodor ayol sifatida gavdalanadi. Bu epizod

keyinchalik yaratilgan "Layli va Majnun" dostonlaridagi Layli obrazida shu tarzda ifodalanadi. Abdurahmon Jomiyning "Layli va Majnun" dostonida Laylining Majnun ishqini sinovdan o'tkazgandan so'ng, unga ahd-paymon qilganligi to'g'risida maxsus bobda Laylining Majnunga deganlari:

Agar so'nib bitsa bevaqt hayotim,

Bu yorug' olamdan o'chsa ham otim.

Barchadan kecharman bilsang men bu on,

Sen bilan abadiy tuzarman paymon [2].

Biroq bu she'rlarda ma'shuqaning boshqa erkak bilan turmush qurishi zarurat sifatida ko'riladi. Bu ayollar eriga ham oshiqqa ham sadoqat saqlab turishiga alohida urg'u berilgan. Bu holat oshiq va mahbubning bir-biriga bo'lgan muhabbat pokligining dalilidir. Ikki sevishtan o'rtasida bo'lgan er obrazi bu turdagi barcha hikoyalarda mavjud. Er odatda yuksak mardlik tuyg'usiga ega sifatida tasvirlanadiki, u xotiniga o'z sevgisini shahvoniy zavqqa aylantirmasligiga ishonadi. Ayni shu epizod ham barcha xamsanavislarining "Layli va Majnun" dostonlarida deyarli shu holicha saqlab qolingan va shunday tasvirlangan. Ya'ni Laylini otasi Majnunga berishdan or qilib, uni ibn Salomga turmushga beradi, kelinning unda ko'ngli yo'qligini bilgan kuyov esa hech bo'lmasa uni ko'rib turishga ham rozi bo'lib, begonaday yashayveradi.

Uzriy qissalari roviylari oshiq-ushiq ishqining nikoh bilan tugamasligining turli sabablari borligini alohida ta'kidlashga uringanlar. Bu bilan ular nihoyasi nikoh bilan yakun topadigan muhabbatni pok muhabbat emasligiga, pok muhabbat jismoniy intilishlardan yiroq bir hissiyot ekanligiga urg'u bermoqchi bo'lganlar, nazarimizda. Va shunga muvofiq, ularning ishqiy qissalari sujetida oshiq-ushiq ishqiga to'siqlik detali mavjud. Ba'zida sabab yigit va qizning oilalari o'rtasidagi iqtisodiy farq ham bo'lishi mumkin. Bu sevgi turida qizning otasi yoki yigit otasining e'tirozi, qabila boshlig'ining yigit qonini to'kish qarori kabi boshqa omillar ham ikki oshiqning turmush qurolmasligining sabablari qatorida doimiy ravishda tilga olinadi. Pok muhabbat tushunchasi ularning tasavvurida mana shu doirada edi o'sha davrda. Ilk islom g'oyalari tarqalayotgan davrda vujudga kelgan pok muhabbatni, vafoni ulug'laydigan bu she'riyat badaviy shoirlarining ehtirosiga to'la, sadoqatdan yiroq mazmundagi she'rlariga go'yoki zid tarzda vujudga kelgan edi. Ilk islom davri arab jamiyatida har narsada poklikka intilish tuyg'ulari jamiyatning ongli qatlami bo'lgan shoirlarda shakllana boshlagan edi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, xalq orasida Layli va Majnun qissasining paydo bo'lishi Majnun muhabbati haqidagi she'rlari bilan bog'liqdir. Bu qissaning aniq bir sujetga ega emasligi uning haqiqatda bo'lgan voqea ekanligiga soya solishining omillari avvalo, arablarda yozuv adabiyotining og'zaki adabiyotdan nisbatan kechroq paydo bo'lganligi hamda qadimgi arab she'riyatiga, xususan, Majnun she'rlariga xos bo'lgan sujet ketma-ketligiga ahamiyatsizlik, obraz va hissiyotning yorqin ifodaviyligidir deyish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy . Layli va Majnun. – T.: G'. G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2006. – 317 b.
2. Abdurahmon Jomiy. Layli va Majnun. O.Bo'riyev tarjimasini. – T.: G'. G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1989.
3. Hanife KONCU. Leyla ve Mecnun Bibliyografyasi. Turkiye Arashtirmalari Literatur Dergisi, Cilt 5, Sayt 10, 2007, 597-615 ./Saber Muhammed maqolasi.
4. Куделин А.Б. Арабская литература . – М.: 2003. 512 с.
5. Маллаев Н. Сўз санъатининг гултожи. –Т.: "Фан". 1991. – 152 б.
6. Ziyavuddinova M. Mumtoz arab adabiyoti. – T.: 2012.
7. Фильштинский И. Арабская поэзия средних веков . Художественная литература. Том 20. М.: 1975.–767 с.
8. Шидфар Б. Я. Образная система арабской классической литературы(6 – 7 вв.) – М. Главная редакция восточной литературы. 1974.

Nodirabegim TURSUNOVA,
Andijon davlat chet tillari instituti doktoranti, PhD
E-mail:nodira.tursunova.93@mail.ru

FarDU, Amaliy ingliz tili kafedrası dotsenti, S.S.Usmonova taqrizi asosida

THE INFLUENCE OF BORROWINGS ON THE ENRICHMENT OF LANGUAGE VOCABULARY

Annotation

This article aims to study the role and importance of loanwords in modern English. In this study, the words that borrowed and enriched the English language from different languages, as well as those that had a positive impact on the development of the language, are analyzed. Processes such as the place of borrowed words in the vocabulary of the language, their origin, distribution and adaptation to the language system are considered. Also, the change in the number of borrowed words in the vocabulary and the level of their use is highlighted as one of the important trends in modern linguistics, and their phonological and grammatical assimilation is analyzed. The study is an important step in understanding the dynamics and evolution of the English language.

Key words: English language, borrowed words, assimilation, phonological, morphological, grammatical.

ВЛИЯНИЕ ЗАИМСТВОВАНИЙ НА ОБОГАЩЕНИЕ ЯЗЫКОВОГО СЛОВАРЯ

Целью данной статьи является изучение роли и значения заимствованных слов в современном английском языке. В данном исследовании анализируются слова, которые вошли и обогатили английский язык из разных языков, а также те, которые оказали положительное влияние на развитие языка. Рассмотрены такие процессы, как место заимствованных слов в словарном запасе языка, их происхождение, распространение и адаптация к языковой системе. Также в качестве одной из важных тенденций современного языкознания выделяется изменение количества заимствованных слов в словарном запасе и уровня их употребления, анализируется их фонологическая и грамматическая ассимиляция. Исследование является важным шагом в понимании динамики и эволюции английского языка.

Ключевые слова: английский язык, усвоенные слова, ассимиляция, фонологическая, морфологическая, грамматическая.

TIL LUG'AT TARKIBINING BOYISHIDA O'ZLASHMA SO'ZLARNING TA'SIRI

Annotatsiya

Mazkur maqola, zamonaviy ingliz tilida o'zlashma so'zlarning ro'li va ahamiyatini o'rganishga qaratilgan. Ushbu tadqiqotda, turli tillardan ingliz tiliga kirib kelgan va uni boyitgan, shuningdek, tilning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan so'zlar tahlil qilinadi. O'zlashma so'zlarning til lug'at tarkibida egallagan o'rnini, ularning kelib chiqishi, tarqalishi va til tizimiga moslashuvi kabi jarayonlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'zlashma so'zlarning lug'at tarkibidagi soni va ulardan foydalanish darajasining o'zgarishi, zamonaviy tilshunoslikdagi muhim tendensiyalardan biri sifatida ta'kidlanadi hamda ularning fonologik, grammatik assimilyatsiyaga uchrashi tahlil qilingan. Tadqiqot, ingliz tilining dinamikasi va evolyutsiyasini tushinishda muhim qadam bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ingliz tili, o'zlashma so'zlar, assimilyatsiya, fonologik, morfologik, grammatik.

Kirish. Til jamiyat tomonidan yaratilganligi uchun ham, uning yashashi va rivojlanishi shu gaplashuvchilarning mavjudligi va taraqqiyoti darajasi bilan belgilanadi. Chunki jamiyatda ro'y bergan o'zgarishlar ta'sirida til ham o'zgarib, rivojlanib boradi. Demak tilning rivojlanishi jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'langandir. Buning yaqqol dalili sifatida tilning lug'at sathini va boyligini kuzatishimiz mumkin. Tilning shakllanishida, rivojlanishida va boyishida o'zlashma so'zlarning, neologizmlarning va dialektlarning o'rni beqiyosdir. Bu turdagi so'zlarning ko'payishi va tarqalishi ma'lum bir xalq vakillarining ishtiroki orqali namoyon bo'ladi. Tillar bir-biridan himoyalangan. Bir til boshqa bir tildan tovushlar, so'zlar va birikmalarni o'zlashtirishi mumkin. O'zlashtirish, ya'ni o'zlashtirilayotgan til tomonidan so'z boyligini yanada oshirish, o'zlashma so'zlarni yanada mukammal, jarangdor bo'lishiga, ya'ni o'zlashtirgan tilning qoidalariga tayanib boyitiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zlashtirish jarayoni Hook va Joseph tomonidan quyidagicha ta'riflangan: "boshqa til yoki dialektidan so'zlarni yoki hatto katta lug'at

obyektlarini qabul qilish", ular aytganidek, "lingvistik aloqaning juda keng tarqalgani oqibatida sodir bo'luvchi tabiiy hodisa"[10]. Fromkin, Rodman va Hyams bir ovozdan shunday deb aytadi: "Bir til o'z leksikasiga boshqa tildan so'z yoki morfema qo'shganda o'zlashtirish sodir bo'ladi" Bundan tashqari, mualliflar: "o'zlashmaning talaffuzi ko'pincha olingan tilning fonologik qoidalariga mos ravishda o'zgartiriladi"[7]. McArthur yozishicha: "o'zlashtirib olish bir tildan boshqa tilga yoki bir xil tildan boshqasiga so'z yoki iborani olishdir"[14]. Bir so'z bilan aytganda, mavhum ot so'zlovchilarning manba tilidagi so'zlarni o'z ona tiliga qabul qilishini bildiradi. Shuningdek, ushbu jarayonning natijalari bo'lgan muayyan lingvistik birlik sifatida o'zlashtirishning ko'plab ta'riflari mavjud. Masalan, Oxford Advanced Learner's Dictionary o'zlashtirish tushunchasiga quyidagicha ta'rif beradi: "boshqa tildan [...] olingan va o'z tillarida qo'llaniladigan so'z."

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot ishi ingliz tili lug'at tarkibiga kiritilgan o'zlashma so'zlarni o'rganishga qaratilgan. Tahlilimizda assimilyatsiyaning asosiy turlarini:

fonetik, grammatik va morfologik turlarini tahlilga tortdik. Fonetik assimilyatsiya – bu o'zlashgan so'zning fonetik shaklini qabul qiluvchining tovush tizimiga moslashirish jarayoni. Fonetik jihatdan assimilyatsiya qilinmagan so'zlar o'z talaffuzni saqlab qoladi. Grammatik assimilyatsiya - o'zlashtirilgan so'zning morfologik yoki qabul qiluvchi tilning grammatik standartlari.

Tahlil va natijalar. Chet tilidagi so'zlarning tilimizga kirib kelishi va ularning ishlatilishi tilimizda ma'lum bir yangi so'zlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi va bu turdagi so'zlar guruhi o'zlashma so'zlar deyiladi.

O'zlashmalarning rolini o'rganish uchun qaysi til tanlanmasin, lug'at boyligini boyitishda o'ziga xos ta'sir ko'rsatishi aniq. Ingliz tilining leksik tarkibida o'zlashma so'zlar shubhasiz, ahamiyatga ega: u tom ma'noda "begona" ildizlardan, qo'shimchalardan va prefikslardan (derivatsion morfemalardan) to'qilgan. Binobarin, ushbu mavzu chet tili talabalari uchun ayniqsa dolzarb bo'lib, u har doim qiziqarli bo'ladi va doim munozara va muhokamalarga sabab bo'ladi.

O'zlashma so'zlar nominatsiya jarayonlari nuqtai nazaridan ham, motivatsiya nuqtai nazaridan ham lug'atning o'ziga xos qatlamini tashkil qiladi. Nominativ jihatdan, ular nutqni yaratishda lingvistik qiyinchiliklarni ma'lum darajada osonlashtiradi, chunki chet tilining tayyor birliklari ma'lum bir tilda paydo bo'lgan nominativ bo'shliqlarni to'ldirish uchun ishlatiladi. Bu nutqni idrok etish jarayonida ularning ma'nosini tushinishda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bir tilning elementlarini boshqa tilda qo'llash jarayoni sifatida o'zlashma so'zlar lingvistik belgining qarama-qarshi tabiati bilan bog'liq: o'zlashtirib olishga imkon beruvchi kuch sifatidagi mustaqilligi va o'zlashtirib olishning oldini oluvchi omil sifatida ixtiyorsizligi. Bu esa zamonaviy ingliz tilida o'zlashtirib olish jarayoni samarasiz ekanini bildiradi. Biroq, yuqorida aytilganlar, zamonaviy ingliz tilidagi o'zlashma so'zlarning ulushi unchalik kam degani emas. Dunyoning 50 ga yaqin tillaridan o'zlashtirilgan leksik birliklar ingliz tili lug'atining deyarli 75 foizini tashkil qiladi va turli tarixiy davrlarda hamda turli rivojlanish va mavjudlik sharoitlari ta'sirida olingan lug'at qatlamlarini o'z ichiga oladi [15]. Ular orasida tarixiy, geografik, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sharoitlar mavjud.

O'zlashtirish usullari, shakllari va turlari, shuningdek, olingan so'zning yangi lingvistik muhitda o'zgarishi ham diqqatga sazovordir. O'zlashma so'zlar, birinchi navbatda, ma'lum bir tilning lug'at tarkibining tizimli tuzilishiga ta'siri, shuningdek, bir qator genetik xususiyatlar saqlanib qolgan bo'lsa, ularni o'zlashtirgan tildagi alohida maqomi bilan qiziq.

Yangi tildan olingan so'zlarning o'zlashish jarayoni ham qiziq. Ko'plab o'zlashgan so'zlar, ular kirgan til tizimining ta'siri ostida, tegishli ravishda ushbu tizimning fonetik, grammatik va semantik qonunlariga moslashib, sezilarli fonetik, grammatik va hatto semantik o'zgarishlarga uchraydi.

O'zlashma so'zlar lug'at tarkibiga kiritilishi 2 xil yo'l orqali amalga oshiriladi: og'zaki va yozma. Og'zaki o'zlashma so'zlar tilga tez o'zlashtiriladi. Misol uchun:

Sofa" - Arabcha (قوة, suffah) tilidan olingan bo'lib, u dastlab polning qolgan qismidan biroq balandroq ko'tarilgan, gilam va yostiqlar bilan qoplangan qismini nazarda tutgan. U ingliz tiliga, ehtimol, Yaqin Sharq madaniyatlariga bilan aloqada bo'lgan holda kirib kelgan.

"Kindergarten" - nemis tilidan, so'zma-so'z "bolalar bog'i" degan ma'noni anglatadi. U ingliz tiliga 19-asrda erta bolalik ta'limi tushunchasi tarqala boshlaganida qabul qilingan.

"Safari" - suahili tilidan kelib chiqqan bo'lib, u o'z navbatida uni arab tilidan (sfar, safar) "sayohat" degan ma'noni anglatadi. Bu atama ingliz tilida og'zaki hikoyalar va

Sharqiy Afrikaga sayohatchilarning hikoyalari orqali mashhur bo'ldi.

"Bungalow" - Hindcha bāṅlā (baṅlā) dan kelib chiqqan bo'lib, Bengal uslubidagi uy degan ma'noni anglatadi. Bu atama ingliz inglizlari tomonidan Hindistondan qaytgan mustamlakachi ofitserlar va xizmatchilar orqali qabul qilingan.

Yozma shaklda olingan so'zlar o'zlarining fonetik, morfologik va grammatik xususiyatlarini uzoqroq saqlaydi. Shunga qaramay, ular ham assimilyatsiyaga uchraydi.

O'zlashtirishda fonetik assimilyatsiya deganda bir tildan olingan so'zlarning boshqa tilga moslashuvi, talaffuzidagi o'zgarishlar, o'zlashtirilgan tilning fonetik tizimiga mos kelishi tushuniladi. Ingliz tili kontekstida bu jarayon asrlar davomida muhim rol o'ynadi, chunki tilning lotin, frantsuz, norveg va boshqa ko'plab tillardan o'zlashtirilgan keng tarixi mavjud.

Ingliz tiliga so'z o'zlashtirilganda, uning talaffuzi ko'pincha ingliz tilining fonologik qoidalarini va shakllariga mos ravishda o'zgartiriladi. Bu unli tovushlar, undosh tovushlar, urg'u shakllari va bo'g'in tuzilishidagi o'zgarishlarni o'z ichiga olishi mumkin. Ingliz tilida o'zlashtirish jarayonida fonetik assimilyatsiyada uchraydigan ba'zi asosiy jihatlari:

Undosh va unli tovushlarning o'zgarishi: Ingliz tilida mavjud bo'lmagan tovushlar ingliz tilidagi eng yaqin ekvivalent tovushlar bilan almashtirilishi mumkin. Misol uchun, frantsuz tilidan olingan so'zlardagi frantsuzcha burun tovushlari ko'pincha ingliz tilida, masalan, "ensemble" so'zida tovushning burun orqali talaffuz qilinishi yo'qotadi.

Urg'u: Olingan so'zning urg'u shakli inglizcha urg'u qoidalariga muvofiq o'zgartirilishi mumkin. Misol uchun, roman tillaridan o'zlashtirilgan ko'plab so'zlarning urg'usi "ballet" ['bæleɪ] yoki "cafe" ['kæfeɪ] misolida bo'lgani kabi, ingliz tilidagi so'zning boshiga ko'chiriladi.

Bo'g'in tuzilishidagi o'zgarish: Ingliz tiliga xos bo'lmagan undosh o'rniga til qoidalariga mos keladigan so'zlarning bo'g'in tuzilishini moslashtirishi mumkin, jumladan unli tovushlarni qo'shish yoki chiqarib tashlash (epenthesis yoki elision).

Ingliz tilining fonologik qoidalarini o'zlashtirish: O'zlashtirilgan so'zlar ko'pincha ingliz tiliga xos fonologik jarayonlarga duchor bo'ladi, masalan, /t/ va /d/ tovushlari so'z ortasida kelishi [r] tovushini o'zgartiradi: «butter» so'zida r tovushi biroq tebratib talaffuz qilinadi

Imlo ta'siri: O'zlashtirilgan so'zlarning asl imlosi ularning inglizcha talaffuziga ta'sir qilishi mumkin, ayniqsa imlo ingliz talaffuzida saqlanib qolgan manba tilidagi fonetik tafsilotlarni aks ettirgan hollarda, hatto ular inglizcha so'zlarga xos bo'lmasa ham. "Croissant" so'zining talaffuzi so'zlovchini frantsuz tili bilishiga qarab turli xil talaffuz qilinadi.

Ingliz tilidagi o'zlashma so'zlarni grammatik assimilyatsiyasi deganda boshqa tillardan olingan so'zlarni ingliz tilining grammatik qoidalariga moslashtirish jarayoni tushuniladi. Bu jarayon ushbu so'zlarning ingliz tilining sintaktik va morfologik tizimida to'g'ri ishlashini ta'minlaydi va ularni til grammatikasiga mos keladigan tarzda ishlatishga imkon beradi.

1. O'zlashtirish ko'plik shakli:

Otlar ingliz tiliga o'zlashganda, ular ko'pincha ingliz tilidagi ko'plik shakl qoidalarini qabul qiladi, hatto ular olingan tillarida ko'plik shakllari boshqacha bo'lsa ham. So'z oxiriga -s yoki -es qo'shiladi.

Misol: italyanacha "pizza" so'zi ingliz tilida o'zining birlik shaklini saqlab qolsada, lekin uning ko'plik shakli "pizzas" ga aylanadi. Xatto italyanlarda ko'plik shakli "pizze" bo'lsa ham.

2. Fe'l zamonlari ;

O'zlashgan fe'llar ingliz tilidagi fe'l shakllari, jumladan, zamon, aspekt va maylga ko'ra tuslanadi. Bu to'g'ri

fe'llar uchun o'tgan zamon qo'shimchasi -ed qo'llashni yoki notog'ri fe'llar uchun ingliz tilining notog'ri fe'llar shaklini qo'llashni anglatadi.

Misol: Ingliz tiliga "flirt" sifatida olingan fransuz tilidagi "to flirt" fe'li ingliz tilidagi oddiy tuslanish qolipiga amal qiladi: flirt, flirted, flirted.

3. Sifatlarining qiyosiy darajasi:

Boshqa tillardan olingan sifatlar qiyosiy darajasini yasashda ingliz tili qoidalarga mos keladi, odatda qisqa sifatlar uchun -er va -est qo'shiladi yoki uzunroq sifatlar uchun "more" va "most" ishlatiladi.

Misol: "simpatico" italyanacha sifat so'z turkumi ingliz tiliga "simpatico" sifatida moslangan, uning qiyosiy darajasi "more simpatico" va "most simpatico" ga aylanib, ingliz morfologik qoidalariga mos keladi.

4. Ingliz tilidagi predloglarni qabul qilish

O'zlashma so'zlar ko'pincha ingliz tilidagi predloglar tizimiga mos keladigan o'zlarining manba tillaridan ko'ra inglizcha predloglardan foydalanishni talab qiladi.

Misol: ispancha "a la moda" (uslubda) iborasi ispancha "a" predlogining to'g'ridan-to'g'ri tarjimasini o'rniga inglizcha "in" predlogidan foydalangan holda "in fashion" ga aylanadi.

5. Ingliz tili sintaksisiga kiritilishi

O'zlashgan so'zlar ingliz tilining sintaktik tuzilmalariga mos kelishi kerak, jumladan, ega-fe'l-ob'ekt (SVO) tartibi va savollar va inkorlarni shakllantirish uchun yordamchi fe'llardan foydalanish.

Misol: Yapon tilidan olingan "karaoke" so'zi inglizcha gaplarda inglizcha sintaksisdan keyin qo'llaniladi: "Biz kecha karaoke'dan zavq oldik."

6. Ingliz tili olmosh tizimiga moslashish

Olmoshlar yoki egalik shakllari bilan bog'liq bo'lgan o'zlashma so'zlar ingliz olmosh tizimiga moslashadi.

Misol: fransuzcha "mon ami" (mening do'stim) inglizcha "my" egalik olmoshidan foydalanib, ingliz tilida "my friend" bo'ladi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ingliz tili lug'at tarkibini boyitishda o'zlashma so'zlarning ta'siri lingvistik evolyutsiyaning dinamik xususiyatini belgilaydi. Bu til hayotiyli va xilma-xilligi uchun tashqi ta'sirlarga ochiqlik muhimligini ta'kidlaydi. Ingliz tili rivojlanishda davom etar ekan, o'zlashmalarni o'rganish tillarni shakllantiruvchi jarayonlar va ularning so'zlashuvchilarning o'zgaruvchan ehtiyojlarini qondirish uchun moslashish usullari haqida tushunchalarni beradi. Ushbu tadqiqot nafaqat ingliz tilini rivojlantirishni tushunishimizga yordam beradi, balki butun dunyo bo'ylab tillar va madaniyatlarning o'zaro bog'liqligiga bo'lgan bilimlarimizni boyitadi.

ADABIYOTLAR

1. Arnold I.V. The English word. - M.: Высшаяшкола, 1986. - 295 c.
2. Brinton, L.J. & Arnovick, L.K. (2006). The English Language: A Linguistic History. OxfordUniversity Press.
3. Capuz, J.G. (1997). Towards a Typological Classification of Linguistic Borrowing (Illustrated with Anglicisms in Romance Languages), Revista Alicantina de Estudios Ingleses, 10, 81-94.
4. Clyne, M. (1977). Intercultural Communication Breakdown and Communication Conflict: Towards a Linguistic Model and its Exemplification. In C. Molony, & H. Zoobl, & W.
5. Crystal, D. (1995). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Durkin, P. (2005). The Oxford Guide to Etymology. Oxford: Oxford University Press.
7. Fromkin, V., Rodman, R., & Hyams, N. (2002). An Introduction to Language (7 ed.). The United States of America: Thomson and Wadsworth.
8. Graddol, D. (2000). The future of English? A guide to forecasting the popularity of the English language in the 21st century. United Kingdom: The English Company Ltd.
9. Hock, H. & Brian D. J. (2009). Language History, Language Change, and Language Relationship: and An Introduction to Historical and Comparative Linguistics (2 ed.). Berlin: Mouton de Gruyter.
10. Hock, H. H. (1991). Principles of Historical Linguistics. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
11. Hughes, G. (2000). A History of English Words. Oxford: Blackwell Publishers.
12. Humbley, J. (1974). Vers une typologie de l'emprunt linguistique. Cahiers de Lexicologie, 25, 46-70.
13. Jespersen, O. (1964). Language. New York: Norton Library.
14. McArthur, T. B. & McArthur, F. (1992). The Oxford Companion to the English Language. Oxford: Oxford University Press.
15. <https://www.dissercat.com/content/strukturno-semanticheskie-osobennosti-russkikh-zaimstvovaniy-v-angliiskom-yazyke>

Тимур ХАМРАКУЛОВ,

Преподаватель Международного Университета Туризма и Культурного Наследия «Шелковый Путь»

E-mail: t.hamrakulov@gmail.com

По отзыву старший преподаватель, PhD НамГУ Д.М.Саримсакова

ОСОБЕННОСТИ НАРРАТИВА РОМАНА Д.БРАУНА «АНГЕЛЫ И ДЕМОНЫ»

Аннотация

Статья посвящена выявлению особенностей и функциям нарратива в интеллектуальном детективе «Ангелы и демоны». Отмечено, что монтажная композиция глав создает напряженность повествования, способствует подчинению расследования определенному времени, усиливает внутреннюю фокализацию Р.Лэнгдона – интеллектуального расследователя. Д.Браун использует параметры криминального жанра(время и пространства) для закона «многозначности».

Ключевые слова: нарратив, эксплицитный автор, монтажная композиция, интеллектуальный детектив, время и пространство, эффект многозначности.

D. BRAUNING “FARISHTALAR VA JINLAR” ROMANI HIKOYASINING XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqola “Farishtalar va jinlar” intellektual detektiv hikoyasidagi hikoyaning xususiyatlari va vazifalarini aniqlashga bag'ishlangan. Qayd etilishicha, boblarning montaj kompozitsiyasi rivoyatda keskinlikni keltirib chiqaradi, tergovning ma'lum bir vaqtga bo'yunishiga hissa qo'shadi, R.Langdon - intellektual tergovchining ichki fokalizatsiyasini kuchaytiradi. D.Braun “noaniqlik” qonuni uchun jinoyat janri parametrlaridan (vaqt va makon) foydalanadi.

Kalit so'zlar: hikoya, aniq muallif, montaj kompozitsiyasi, intellektual detektiv, vaqt va makon, noaniqlik effekti.

FEATURES OF THE NARRATIVE OF D. BROWN'S NOVEL “ANGELS AND DEMONS”

Annotation

The article is devoted to identifying the features and functions of the narrative in the intellectual detective story “Angels and Demons”. It is noted that the montage composition of the chapters creates tension in the narrative, contributes to the subordination of the investigation to a certain time, and enhances the internal focalization of R. Langdon - the intellectual investigator. D. Brown uses the parameters of the crime genre (time and space) for the law of “ambiguity.”

Key words: narrative, explicit author, montage composition, intellectual detective, time and space, effect of ambiguity.

Введение. Роман Д.Брауна «Ангелы и Демоны» первый из серии интеллектуальных детективов, в которых сквозным персонажем является ученый, специалист по религиозной символике Р.Лэнгдон. Интеллектуальный детектив отличается от «криминального» мощным пластом фоновых знаний и личностью главного расследователя, масштабами и целью преступлений. Емкое обоснование детективу дал В.Б.Шкловский: «Детективный роман оттого восторжествовал в форме «романа с сыщиком» ....дает возможность совершенно новой конструкции. Мы сперва видим тайну-преступление, потом нам дают несколько возможных догадок, и наконец восстанавливается истинная картина...» сыщичский роман» не что иное, как роман тайн с профессиональным разгадчиком» (Шкловский 1985:17) Данная цитата абсолютно подходит к выбранному автором образу идеального сквозного персонажа - Р.Лэнгдона, во всех романах он- профессиональный разгадчик ,обладающий уникальными знаниями, помогающими ему анализировать скрытые от полиции «тайные символы» культурных объектов. Считаю важным остановиться на проблеме «автора», которая является доминирующей в теории нарратива, о чем так подробно и полемически пишет В.Шмид.

Обзор литературы. Д.Браун, создавший серию интеллектуальных детективов, основанных на изучении колоссального пласта культурологических, историко-религиозных, конспирологических знаний, не может быть

просто имплицитным автором: «...руководствуясь некой концепции действительности и исходя из определенных нормативных и познавательных установок ,реальный, биографический автор(писатель) создает с помощью воображения, отбора и переработок жизненного материала автора художественного...Инобытием такого автора, его определением является весь художественный феномен, все литературное произведение» (Корман 1992:174). Таким жизненным материалом для Д.Брауна является история Иллюминатов, столкновение их адептов с официальной религией(символом которой предстает Ватикан) и наукой(убийство физика Л.Ветра). Воплощение фактов реальных в художественный мир все равно требует точного знания параметров пространства(к примеру, расположения Архива Ватикана), научных достижений ЦЕРНА, исторических биографий великих (Галилея) или точной символики фонтанов Бернини.

Доказательством предварительной культурологической работы Д.Брауна является список его благодарностей : «To my dear friend Irv Sittler, for facilitating my audience with the Pope... To Sylvia Cavazzini, for her gracious tour through the secret Passetto ... Thancs to CERN, Henry Beckett, Brett Trotter, the Pontifical Academy of Science...»(Brown 2000:10). Проанализировав список благодарностей, находим библиотеку университета Огайо, Институт национальной Безопасности, Академию национальных искусств в Риме, Ватиканскую обсерваторию и т.д. Список благодарностей -

демонстрирует предварительную кропотливую работу писателя Д.Брауна, для которого фикциональный мир романа «Ангелы и Демоны» имеет достойную фактографическую основу, доказательную базу из истории скульптурных работ Бернини, точной топографии Рима, Ватикана(карты приложены в начале повествования. -Т.Х.). Считаем, что следует согласиться с утверждением У.Бута : «Как бы автор не старался быть безличным, читатель неизбежно создаст образ (автора), пишущего той или иной манерой, и конечно, этот автор никогда не будет нейтрально относиться к каким бы то ни было ценностям»(Шмид 2003: 46).

В романе «Ангелы и Демоны» отмечается прием фокализации, связанный со всеми значимыми персонажами и внешней - авторской. В рамках данной статьи отметим лишь «внутреннюю», «оценочную» фокализацию Р.Лэнгдона, которая на наш взгляд, имеет несколько «знаковых позиций». 1. Характеристика героя-ученого. 2. Восприятие им пространства с позиций искусствоведа. 3. Анализ артефактов для расследования. 4. Демонстрация знаний в области истории Иллюминатов и его адептов(Галилей, Мильтон...).5.Именно ремарка Лэнгдона объясняет ритуальную казнь кардиналов: «La purge... 1668... The church branded four Illuminati scientists with the symbol of the cross»(Браун 2009: 182).

Автор так строит повествование в режиме реально-текущего времени, что задействованы все уровни расследования, то есть четыре уровня «фокализации». Авторская, «внешняя» фокализация в основном нейтральна в данном романе. Однако, следует отметить, что порой Д.Браун вмешивается в повествование, забегая вперед: «He never suspected that later that night, in a country hundreds of miles away, the information would save his life»(Brown2000:41). Переводчик Г.Б.Косов ,очевидно, посчитал, что этот авторский прием необходим и в других ситуациях, внес свое дополнение. Так, глава 34 раздумье кардинала Мартати завершаются у Д.Брауна так: « He had no idea»(Brown2000:148). В русском варианте продолжают прогнозы автора на будущее: « Если бы он знал, чем закончится этот вечер»(Браун 2009: 143).Можно считать дополнение не большой вольностью переводчика, так как в оригинале Д.Браун вставляет в текст «прогнозы» на будущее. Так, размышления кардинала Мартати завершаются авторскими словами : « There will be no more death tonight...But the camerlengo was wrong»(Brown2000:540).

Анализ и результаты. Роман Д.Брауна безусловно потому считается интеллектуальным детективом, что он представляет для читателя не только криминальную интригу, но и огромный пласт эксклюзивных знаний в области христианской религии, топографии Ватикана и Рима, учений Галилея, творчества Бернини...Однако, параметры криминального повествования в романе «Ангелы и Демоны» строго выдержаны: очень короткое время для расследования и пространства, которые помимо значения как «место преступления» имеют статус научного центра (ЦЕРН) и культурного значения (Ватикан и Рим). События в романе «накладываются» друг на друга, что создает напряженность повествования: убийство физика Л.Ветра и похищение антивещества из лаборатории ЦЕРНА, проведение конклава в Ватикане и похищение четырех кардиналов. Законы жанра и специфичности расследования требуют от писателя определенной системы персонажей, профессионалов в своей области. Как уже отмечалось выше, профессор Р.Лэнгдон, автор книги «The Art of the Illuminati» благодаря своим потрясающим знаниям, неоднократно пребыванию в

Риме инициирует расследование и определяет место следующего убийства кардинала. Логически мотивировано появление помощницы Р.Лэнгдона – физика, дочери убитого Л.Ветра – Виттории, у которой своя личная причина поиска убийцы. Ее профессиональные навыки ученого помогают Лэнгдону искать в Архиве Ватикана книги Галилея, дискуссия, находит правильную мотивации. Система персонажей включает Убийцу и его Кукловода – Януса, внутреннего скрытого врага, действие которого тормозит раскрытие преступления. Отметим, что строгие законы Ватикана со множеством ограничений, многовековыми ритуалами, условностями также снижают мобильность действий Р.Лэнгдона.

Следует подчеркнуть, что Д. Браун часто использует курсив в тексте, которым фиксируется «внутренний монолог» или «мысли вслух» персонажей. В тексте романа идет постоянное и логически мотивированное вкрапление итальянских фраз и команд. Считаем, что подобный прием имеет эстетическое подтверждение пространству Ватикана, интонационно характеризует гвардейцев: «*Continua a cercare!* one yelled into a telephone

Hai provato il museo? another asked »(Brown2000:153). Каждый из похищенных Кардиналов в последний час говорит на родном языке: «*Qui etes- vous Hilfe*»

Роман «Ангелы и Демоны» состоит из неравных по объему глав, пространственно 30 глав связаны с событиями в ЦЕРНЕ, остальные с Ватиканом и Римом. Соединение глав отражает несколько функций классического детектива:1. события разворачиваются в одно и то же время, в разных пространствах. К примеру, глава 53 завершается в подземельях Рима началом казни кардиналов: «The killer checked his watch ...» Глава 54 начинается так: « Inside Arc hive Vault 10 Robert Langdon recited Italian numbers...»(Brown2000:244). 2. События развиваются в разных пространствах, что усиливает напряженность от неминуемой катастрофы Глава 77 – ощущения Р.Лэнгдона после убийства кардинала Ламассэ, необходимо подчеркнуть и авторский комментарий событий: «...or the intruder had gotten deeper inside the Vatican».

Необходимо остановиться на термине «монтаж», чтобы обосновать подобные наблюдения: «Монтаж – композиционный прием, основанный на соединении, «стыковке» различных по содержанию(теме) или стилистической окраске фрагментов литературного произведения...» (КЛЭ 1967,т.4.: 947). В романе «Ангелы и Демоны» подобная композиция способствует напряженности повествования, динамике действия, которое определяется проблемой времени. Действие начинается в 5.18 утра и завершается на следующий день. Все главы романа содержат указание на время, связанное с событиями ЦЕРНА-похищенная ассасином ловушка с антивеществом должна уничтожить Ватикан через 6 часов. Второе событие - похищение и убийство кардиналов будет происходить с фанатичной точностью, каждый час с 20 до полуночи: «In ninety minutes it begins....One an hour» ...»(Brown2000:184).

Дискуссия. Отметим еще один важный прием нарратива Д.Брауна: «Многозначность оказывается тем приемом, который используется для привлечения читательского внимания в самых разных типах текстов и ситуаций»(Ахипкин 2014: 137).Представляется, что именно жанр детектива является настоящим интеллектуальным квестом « многозначности». В романе «Ангелы и Демоны» можно отметить несколько глав,

события которых назовем «узловыми», так как автор соединяет все сюжетные линии и персонажей для обдумывания следующего шага в расследовании. В главе 41 в Ватикан звонит ассасин, чтобы сообщить о планах убийства кардиналов, уничтожения Ватикана и сделать это сегодня он намерен в публичном пространстве при помощи телевидения. Интрига заключается в том, что в кабинете камерария присутствуют ведущие расследователи: начальник охраны Оливетти, Камерарий, имеющий власть в Ватикане до выбора Папы, Р.Лэнгдон. Ассасин «раскрывает карты»- в Ватикане и в ЦЕРНЕ находится могущественный предатель, помогающий ему: «Ask yourself how the canister could have entered your city... We move among your Swiss Guard like ghosts, remove four of your cardinals from within your walls, plant a deadly explosive at the heart of your most sacred shrine» ...»(Brown2000:179,183). В повествовании «...умышленно создается состояние неразрешенной многозначности» (Ахапкин 2014: 138), так как предателем могут быть или камерарий или Оливетти. Автор в главе 3 уже создал таинственную ситуацию передачи «ловушки» с антивеществом предателю из Ватикана. По закону жанра предатель «... was seated in the shadow». В главе 26 Д.Браун еще раз отмечает действие предателя в самом Ватикане, в туннеле, куда заманят кардиналов: «Ianus had promised someone on the inside would open the door»(Brown2000:118). Учитывая строгие порядки и иерархию, предателем мог быть только эти

«высокопоставленные» представители властных и религиозных структур Ватикана.

«The camerlengo loosened like a tall ship that had just run sheep first into a dead calm» »(Brown2000:181). Камерарий в этой сцене показан автором предельно уязвимым по нескольким причинам. Если проанализировать ситуацию 40 главы, когда ассасин настаивает на разговоре с камерарием, Д Браун указывает на возможность «узнавание голоса» даже при изменении тембра. Лэнгдон сразу уловил акцент уроженца Среднего Востока. Примечательно, что с ассасином в основном говорит Оливетти, камерарий лишь задает краткие вопросы с безжизненной интонацией. Его психологическое состояние близко к обмороку: «Sweat dripped from camerlengo s brow» (Brown2000:181).

Заключение. В рамках данной статьи возможно лишь наметить основные особенности и инструментарии нарратива Д.Брауна в романе «Ангелы и Демоны». Суммируя, можно сказать, что интеллектуальный роман имеет параметры криминального детектива (значение ограниченного времени и пространства, система определенных персонажей). Особенности нарратива Д.Брауна является закрепление за расследованиями преступления профессора культуролога Р.Лэнгдона. Архитектоника романа закреплена в монтажной композиции, имеющей большое художественное и прагматическое значение для реализации «внутренней» фокализации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахапкин Д.Н. Когнитивные предпосылки использования неразрешенной многозначности как приема выдвижения // 6 Международная конф. по когнитивной науке 23-27 июня 2014. Калининград.-С137, 139.
2. Краткая литературная энциклопедия М.: Издательство «Советская энциклопедия», 1967, т.4. С. 947.
3. Корман Б.О. Целостность литературного произведения и экспериментальный словарь литературоведческих терминов // Избранные труды по теории и истории литературы. Ижевск, 1992.-с. 172-189 // зборы
4. Шкловский В.Б. Художественная проза. Размышления и разборы. М: Советский писатель, 1961.- 668с.
5. Шмид В. Нарратология. М.: Языки славянской культуры, 2003.- 312 с.
6. Браун Д. Ангелы и Демоны перевод с англ. Г.Б.Косова.-М: АСТ Москва, 2009.-606 с.
7. Dan Brown Angels & Demons A Corgi Book/2000/- 620 p

Durdona XUDOYBERGANOVA,
Toshkent davlat transport universiteti talabasi
E-mail: xudayberganovadurdona07@gmail.com

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) A. Obidov taqrizi asosida

INGLIZZABON QALAMKASHLARI ASARLARI O‘ZBEK TILIDA

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada ingliz adiblarining faoliyati hamda ularning asarlarini o‘zbek tilida talqin qilinish jarayonidagi o‘zgarishlar va qiyinchiliklar haqida yoritib berilgan. Shuningdek, ingliz asarlarini o‘zbek tiliga tarjima qilgan ko‘plab o‘zbek olimlari haqida batafsil to‘xtalib o‘tilgan. Quyida keltirilgan ma‘lumotlar ingliz tilidan dastlab birinchilardan bo‘lib tarjima qilingan asarlar va tarjimonlar haqida bayon etadi.

Kalit so‘zlar: tarjimon, tarjima, usul, ingliz adabiyoti, o‘zgarishlar, ingliz adiblari, matn, tarjima qilinayotgan til.

THE WORKS OF ENGLISH – SPEAKING PENMEN IN UZBEK

Annotation

In this scientific article, the activities of English writers and changes in the process of interpretation of their works in the Uzbek language and difficulties are explained. Also English works into Uzbek many Uzbek scientists who translated it were discussed in detail. Below the given information was originally translated from English describes works and translators.

Key words: translator, translation, method, English literature, changes, English writers, text, target language.

ПРОИЗВЕДЕНИЯ АНГЛИЙСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В данной научной статье рассматривается деятельность английских писателей и освещены изменения и трудности в процессе интерпретации их произведений на узбекском языке. Также подробно обсуждались многие узбекские ученые, переведившие английские произведения на узбекский язык. Информация ниже описывает произведения и переводчиков, которые были одними из первых, переведенных с английского языка.

Ключевые слова: переводчик, перевод, метод, английская литература, изменения, английские писатели, текст, переводной язык.

Kirish. Tarjima tarixi juda qadim zamonlardan boshlanadi. Turli tillarda so‘zlashuvchi xalqlar bir-birlari bilan muomala-munosabatda bo‘lganlarida azaldan tarjimon (tilmoch) yordamiga ehtiyoj sezganlar. Savdo-sotiq ishlari, diplomatik aloqalar va madaniy-ma‘rifiy aloqalar vaqtida hamma vaqt tarjimaga zarurat tug‘ilgan. Shu bois xalqlar o‘z tarjimonlariga chuqur hurmat bilan qaraganlar. Uzoq davrlar ichida og‘zaki shaklda surgan tarjimachilik faoliyati asta-sekin yozma usulga ham ko‘chgan. Mamlakat aloqalari, turli-tuman hujjatlarining o‘ziga xalqlar tillariga tarjima qilishni taqozo etgan. Davrlar o‘tishi, fan- texnika, adabiyot va san‘at taraqqiy munosabati bilan xilma-xil sohalar bo‘yicha ko‘plab adabiyotlar payo bo‘lgan ekan, ularning ham muloqotga kirishayotgan boshqa tillariga tarjima qilishga ehtiyoj sezila boshlagan edi. Shunday qilib, Arab, Fors tillaridan, qisman Hinch, yunoncha va usmonli turkchadan, keyingi bir yarim asr mobaynida esa rus va g‘arbiy Yevropa tillaridan ona tilimizga talay adabiyot, tarixiy va ilmiy-texnikaviy asarlar o‘g‘irildiki, ular o‘zbek xalqi yozma adabiyotini katta ulushini tashkil etadi.

Yurtimizda tarjima adabiyoti Vatan adabiyoti bilan bir safda rivojlanib, uning ajralmas tarkibiy qismiga aylandi. Shayx Sadiyning “Guliston”i, Nizomiy Ganjavining “Maxzan-ul asror”, “Xisrov va Shirin”i, Firdavsining “Shohnoma”si. Kaykovusning “Kobusnoma”si, Umar Xayyom ruboiylari, Xofiz g‘azallari, Arab Izhodiy fantasiyasi mahsuli bo‘lmish “Ming bir kecha”, hind ertagi “Kalila va Dimna”, Robindranat Tagor ramanlari, qirg‘iz xalqi eposi “Manas”, L. N. Tolstoy romanlari, A. S. Pushkin she‘riyati, Muxtor Auevovning “Abay” romani, S. Ayniy va M. Tursunzoda asarlari, Turkman

adabiyoti namoyandalari Maxtumquli va Kerboboevlar ijod mahsullari, T. G. Shevchenko she‘riyati va boshka yuzlab asarlarning har biri o‘zbek madaniyati tarkibiga kiradi.

Bizning e‘tiborimizni o‘ziga ko‘prok tortayotgan mamlakat ahlari, chunonchi, G‘arbiy Yevropa mamlakatlari adabiyotining ajralmas bo‘lgi hisoblanmish Ingliz adabiyoti va inglizzabon ijodkorlar sanalmish amerika adabiyoti tajribasi sanaladi.

Ingliz tilida qalam tebratgan yozuvchilar ijodidan amalga oshirilgan tarjimalar tarixiga nazar tashlar ekanmiz, XIX asr oxiri va XX asr boshida A. Conan Doilning “Sherlock Holmes haqidagi hikoyalar” va Daniel Defoning “Robinson Crusoe” asarlarining uzbekcha ga o‘g‘irilganligiga guvoh bo‘lamiz. Asarlar qisqartirilgan shaklda yarim hikoya tarzida tarjima qilingan. Masalan, 1891 yilda nashr etilgan “Mashur ingliz Robinzunning hikoyasi” 400 betlik ruscha nashridan 77 sakhifada qisqartirishni amalga oshirilgan, ozarbaizhoncha tarjima esa Muhammad Fozilbek o‘g‘li tomonidan yanada qisqartirilib, 48 sahifa holatiga keltirilgan.

Ushbu asarlar tarjimalari davr talabi darajasidan uzoq bo‘lsa-da, asrimiz o‘zbek madaniyatida yuz bergan katta voqea ingliz xalqi badiiy yodgorliklarini o‘zbek tiliga o‘g‘irish davridagi adabiyotimiz tarixida avvalgidek molikdir.

30- yillarning birinchi yarmidan etiboran o‘zbek kitobxonlari inglizzabon mualliflar asarlari bilan yaqindan tanisha boshladilar. Bu davrda buyuk ingliz dramaturgi V. Shekspir ijodi tarjimonlarni ko‘prok e‘tiborni o‘ziga tortdi. Dramaturgning nazmda bitilgan “Veronalik ikki yigit” komediyasi 1930 yilda “Hamlet” tragediyasini 1934 yilda shoir Cho‘lpon (P.A. Kapshinning 1893 yildagi nasriy

tarjimashidan) nasriy yo'l bilan o'zbek tiliga tarjima qilishdi.[1]

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Hamlet" tragediyasi tarjimasi ko'pgina jiddiy xato va kamchiliklarga ega bo'lishiga qaramasdan, o'zbek kitobxonlarining sevimli asarlaridan biriga aylandi va Hamza teatri repertuaridan mustakam o'rin egalladi. Shu yil buyuk ingliz shoiri Byronning "Vido" nomli she'riy to'plami hamda Langston Hughesning qator she'rlari Sanjar Siddiq tarjimsida bosmadan chiqdi. Umumiy o'n yilliklarda o'zbek kitobxonlari jahon adabiyotining bir talay muhim namoyandalari asarlarini ona tilida mutolaa qila boshladilar. Abdulla G'ripov Dantening "Ilohiy Komediya" sini, Erkin Vohidov Gyotening "Faust", Qodir Mirmuhammedov Gomerning "Odissey", Jovanni Bokkachoning "Decameron"ini, Mirtemir qir qiz epos "Manas"ni, Muhammad Ali hind halqining "Ramayana" eposi, yana ko'pchilik yozuvchi va shoir tarjimonlar Victor Hugo, Honore de Balzac, Aleksandr Duma, Friedrich Schiller, Johann Wolfgang Goethe, Roman Rolland asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilib, xalq e'zoziga sazovar bo'ldilar.

Ingliz ijtimoiy-madaniy hayotida uyg'onish gumanizmi va hayot dialektikasi. F.Bekon, E.Spenser, V.Shekspir estetik qarashlari talqini. B.Jonson, Milton, D.Umstellilar ijodida «metafizik maktab» an'analari. Idealistik motivlar va ritmiklik an'analari talqini. 1948 yildan keyingi yangi dvoryanlar» publitsistik prozachiligi yuzaga keldi.(Jon Drayden-1631-1700, Uilyam Uicherli-1642-1716, Jon Benyan-1628-1688, Semyuel Betler-1612-1681, Jon Milton-1608-1674) [3].

1964 yildan etiboran Shekspir sonetlari M. Shayxzoda, Yusuf Shomansur, Zohijon Obidovlar tomonlaridan o'zbekchaga o'girila boshlandi. Keyin Shekspir qalamiga mansub 154 sonnetning hammasi shoir Yusuf Shomansur tomonidan o'girilib, 1978 yilda alohida kitob tarzida chop etildi.

1971 yilda Shotland shoiri Robert Bernsning "Kushik va balladalar" Kitobi Muhammad Ali tarjimasida nashr etildi. 1974 yilda Bayronning she'r va balladalar M. Shayxzoda, Jumaniyoz Zhabborov, Muhammad Ali, Rauf Parfi va Shukrullolar tarjimalarida kitoblarda chop etildi.

1980-90 yillar Longfellowning "Hayvata haqida qo'shiq" she'riy asari, Shekspirning "Makbet" fojiasi (Sadulloh Ahmad tarjimasida), Kristofer Marlanning "Sohibqiron Temur" fojiasi (Ma'ruf Jalil tarjimasida) o'zbekchaga o'girildi. 1988 yilda buyuk ingliz shoiri Georges Byron tug'ilganiga 200 yil to'lishi munosabati bilan qator gazetasi va jurnallar saxifalarida shoirning "Don Juan" dostonidan Abdulla Sher aslyatdan bevosita o'g'irgan parchalar bosildi.

Ingliz zamonaviy mualliflar ijodidan amalga oshirilgan tarjimar soni yil sayin osha bordi. V. Shekspirning O'zbekchaga "Hamlet" tragediyasi 1938 yilda Vohid Zohidov tomonidan tarjima qilindi. 1946 yilda V. Shekspirning "Romeo va Juliet" tragediyasi o'zbek tiliga o'g'irgan. M. Shayxzoda 1948 yilda "Hamlet" tarjimasiga qo'l urdi. Aslyatga monand qilib B. Pasternakning ruscha tarjimasidan she'riy tarzda amalga oshirilgan bu tarjima Cho'lpon va V. Zohidov tarjimalaridan har jihatdan mukammal edi.

Tadqiqot metodologiyasi. Taniqli ingliz zamonaviy yozuvchilari haqida so'z borganda, ingliz adabiyotining shakllanishida va dunyoda yetakchi o'rinlarni qo'lga kiritishida, Garri Potter romanlari turkumi asoschis, Joanna Ketlin Rowling, eng mashhur nasriy XNUMX asrning muallifi Charlz Dikkens (Uning mashhur kitoblari: "Oliver Tvist", "Buyuk umidlar", "Kichik Dorrit")larning hissalar katta. Dikkens jurnalist sifatida ish boshlagan. O'shanda ham u londonliklarning psixologik portretlarini chizishda, inglizlar hayotining qiziqarli eskizlarini yaratishda juda muvaffaqiyatli bo'lgan. Bundan tashqari, detektiv fantastikaning eng mashhur

mualliflaridan biri bo'lgan 60 dan ortiq detektiv romanlar, 6 ta psixologik va 19 ta hikoyalar to'plamini yozishga muvaffaq bo'ldi Agata Kristi va Artur Konan Doyllarning ham o'rni beqiyos. Artur Konan Doyl adabiy faoliyatini qissalar bilan boshlagan. Universitetni tugatib, tibbiyot bakalavriga aylanganidan so'ng, u odamlarni davolashni boshladi va faqat 10 yildan so'ng u o'zining asosiy daromadini yozishga qaror qildi [2].

Taniqli teatrshunos olimlar M. Qodirov va T. Tursunovlarning qayd etishlaricha, "Hamlet" tragediyasi hamza nomli Akademik drama (hozirgi O'zbek Milliy) teatrlari sahnasida qo'yaniga o'ttiz yil to'lgan kezlardayok (1965) asar o'zbek tilida ikki ming marta, "Otello" tragediya esa besh yuz martadan ortiqroq o'ynalgan edi.

1943 yilda mehmon bo'lib kelgan Britaniya parlament delegatsiyasi sahnasida hamza nomli drama teatrida "Otello" tragediyasini tomosha qilganidan keyin, teatr taassurotlarni qayd etish daftarida yozib qo'yan ushbu so'zlarini keltirish joizdir: Britaniya parlament delegatsiyasi - Toshkent drama teatri sahnasida "Otello" ni ko'rib, juda huzur qildi." Buyuk asarning bu qadar zo'r va mohirona ijro etilishini xonadonimizdan juda uzoqda turib ko'rish bu bamisoli qadimiy do'st bilan yangi do'stlar davrasida uchrashish, uni yangilangan alp bahodir holida ko'rishga o'xshaydi. Shunday kuchli ijro qo'yanliklari bilan artistlarni, uni samimiy qabul qilganlik bilan tomoshabinlarni chin qalbimizdan muborakbod etamiz. Asarning bundan ham ko'ra katta mahorat bilan o'ynalganini hech qayerda, hatto Londonda ham ko'rgan emasmiz. Biz xususan, Otello, Iago, Desdemona rollarini ijro etgan uch artistning o'yinini alohida qayd etish va ularga qo'yil qolganimizni aytishni istar edik". Shuni qo'shimcha qilamizki, Britaniya parlamenti delegatsiyasi a'zolarini o'z mahoratlari bilan qoyil qoldirgan artist Otello roleni ijro etgan Abror Hidoyatov, Desdemona obrazini jonlantirgan Sora Eshonturaeva va Iago raziligini gavdalantirgan Lutfulla Nazrullaev kabi sevimli san'atkorlarimiz edilar.

1950-60 yillarga kelib o'zbek tiliga o'girilgan asarlar tarjimalari sifat jihatidan ancha ustunligi bilan ajralib turadi: san'atkorlarning tajriba, mahorat va malakalari osha borib, tarjimalari qator xato va kamchiliklardan halos bo'lib sayqal-lasha boshladi. Tarjima tanqidchiligi bo'yicha jurnali va gazetalar sahifalarida chop etilgan qator ilmiy tahlil va umumlashmalar ta'sirida ko'pchilik tarjimonlar o'z mas'uliyatlariga va ilmiy-tanqidi yondashadigan bo'ldilar. Shu kunlarda o'zbek kitobxonlari V. Shekspirning "Richard III" hamda "Antoni va Kleopatra" asarlarini Asqad Muxtor va Komil Yashin tarjimalarida o'qishga muayassar bo'ldilar.

Tahlil va natijalar. V. Shekspirning ijodi bilan o'zbek kitobxon ommasini yanada kengroq tanishtirish uchun Republikamizning taniqli shoiri Jamol Kamol katta jonbozlik kuchini yo'naltiradi. U 80-yillarning birinchi yarmida V. Shekspirning atoqli shoir tarjimonlarimiz va o'girilgan barcha dramaturg asarlarini yaxshigina qilib nashrga tayorladi va o'zi ham muallifning "Kish ertagi", "Kirol Henry IV", "Macbeth", "Coriolanus", "Venice savdogari." kabi beshta asarini tarjima qildi. Shunday qilib, 1981-85 yillar davomida V. Shekspirning o'n beshta dramatik asaridan iborat besh jildlik monitoring asarlari G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyotida chop etildi.

Taniqli yozuvchi-tarjimon Mirzakalon Ismoiliy ingliz yozuvchisi E. Voinichning "Suna" romanini 1934 yilda birmuncha qisqartirib o'zbek tiliga tarjima qilgan va 1936 yili jamoatchilik istak va mulohazalarini hisobga olib matnini qayta ko'rib chiqib, 196 yilda chop etilgan. Uni qayta o'qirib, asarning ancha mukammal tarjimasini kitobxon e'tiboriga havola qildi.

D. Defoning "Robinson Kruzoning hayoti va ajoyib sarguzashtlari" asarining 1948 yilda amalga oshirilgan birinchi

tarjimasi 50-yillar kitobxonini qanoatlantiraolmaganini his etgan Y. Shamsarov ushbu muammoga asoslangan bayon etilgan tanqidiy fikr-mulohazalarni hisobga olgan holda 1953 yilda asarni bot nashr qildirdi. Ammo vaqt o'tishi bilan bu tarjima ham sinchkov va talabchan kitobxon talabidan orqada qoldi. Buni inobatga olgan san'atkor tarjima matni ustida jiddiy ish olib borib, uni kitobxon saviyasiga ma'lum darajada moslashtirdi va 1965 yilda uni chop ettirdi.

Tarjimonlar e'tiborini o'ziga tortgan yodgorliklar sirasiga Swiftning "Gulliverning sayohatlari" asari ham kiradi. Asar 1944 yilda S. Yo'ldoshev, 1945 va 1952 yillarda A. Xo'jaxonov tomonlaridan o'zbek kitobxonlariga tarjima qilinib, tortiq etilgan[4].

Xulosa va takliflar. Lekin tan olish kerakki, keyingi paylarda umid uchqunlari alanganib, bilvosita tarjimadan bevosita tarjimaga o'tish ko'zga tashlanmoqda. Misol tariqasida O'zbekistonda Xizmat ko'rsatgan madaniyat hodimi, mojir tarjimon Amir Faizulloning hind tilidan o'zbekchaga o'g'irgan romanlari hamda she'r va hikoyalarni, "Mahabharat", "Mirza G'olib", "Ramayana" kabi ko'p seriali kinolentalarni, shuningdek, Arab va fors tillaridan amalga oshirilayotgan ko'pchilik tarjimalarni taniqli olmonshunos Yanglish Egamov nemis tilidan o'g'irgan roman va hikoyalarni keltirish mumkin.

Inglizabon ijodkorlar asarlari tarjimasi haqida gap ketadigan bo'lsa, bu yerda ham ijobiy chiqib ko'zga

tashlanmoqda. Ayrim kichik hajmdagi she'r va hikoyalar, qator kinofilmlar muhlislarga bevosita tarjima yordamida taqdim etilmoqda. 1996 yilda Dinora Sultonovanning asliyatdan bevosita amalga oshirgan qator ingliz shoirlari she'rlari tarjimasi "Farog'at" nomi bilan nashr etildi. 2003 yildan etiboran O'zbekiston televideniyesi orqali takror va takror namoyish etilmoqda "Japan cinema" ijodkolarining "Oshin" nomli ko'p seriali filmi O'zbekchaga ingliz tilidan Hulkar Azam vositachi til yordamisiz tug'ridan-tug'ri obi-tobida tarjima qilindiki, bu yuborilgan ijobiy jarayonning birinchi mevalaridir.

Xullas, bilvosita tarjimandan bevosita tarjimaga o'tish jarayoni boshlab yborildi. Bu sai'harakat o'zbek kitobxonlarining jahon adabiyoti durdonalari namunalari bilan bog'liq holda tanishishlari uchun imkoniyatlar yaratib beradi. Nihoyat qayd qilish zarurkida, tarixida ko'p asrlik davr mobaini juda katta badiy-adabiy, tarixiy, axloqiy, falsafiy, ilmiy, diniy asarlar o'zbek tiliga o'girildi. Tarjima adabiyoti Vatan adabiyoti bilan yonmayon payo bo'lib, rivojlanib, xalqimizning g'oyaviy-estetik ehtiyojini tarbiya-da muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Adabiyotimiz tarixi katta ulushini tashkil etish bunday boylikni ilmiy-tanqidiy o'rganib, natijalarini tarjima amaliyotiga joriy etish tarjimachilik ishining yuqori saviyasini belgilaydi[5].

ADABIYOTLAR

1. Ijtimoiy sayt: W.W.W Ziyouz.com kutubxonasi.
2. Hamdamov U, Qosimov A. Hahon adabiyoti, T " Barkamol fayz media", 2017.
3. Jahon Adabiyoti fan dasturi, Toshkent- 2019.
4. Tarjima Nazariyasi Asoslari. Toshkent tumani Kelles sh. K. Ro'furov kuchasi MCHJ "No'sh ir"Qudrat Musayev.
5. Fanişer Ra'ximov. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. –Toshkent: 2016,

Dilobar XURRAMOVA,
Xalqaro innovatsion universiteti o‘qituvchisi
E-mail: dilobar@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, dotsent R.Saidova taqrizi asosida

ON THE PROVISION OF THE TERMS OF WASTEWATER AND ITS TREATMENT SYSTEM IN THE ANNOTATED DICTIONARY OF THE UZBEK LANGUAGE

Annotation

Explanatory dictionaries are one of the major works of any linguistics in the field of lexicography, which reflect the wealth of the nation - the entire richness of the language, all stylistic words, and terms of various fields. This article deals with the provision of the terms wastewater and its treatment system in the Explanatory Dictionary of the Uzbek Language.

Key words: terminological lexicon, explanatory dictionary, biofilter, bioindicator, obpartov, obrez, effluent, discharge, effluent, wastewater treatment, reuse.

О ПОЛОЖЕНИИ СТОЧНЫХ ВОД И СИСТЕМЫ ИХ ОЧИСТКИ В АННОТИРОВАННОМ СЛОВАРЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Толковые словари - один из важнейших трудов любого языкознания в области лексикографии, отражающий богатство нации - все богатство языка, все стилистические слова и термины различных областей. В данной статье рассматривается положение терминов “Сточные воды и система их очистки” в Толковом словаре узбекского языка.

Ключевые слова: терминологическая лексика, толковый словарь, биофильтр, биоиндикатор, обpartov, obrez, сточные воды, сбросы, стоки, очистка сточных вод, повторное использование.

OQOVA SUV VA UNI TOZALASH TIZIMI TERMINLARINING O‘TIL DA BERILISHI XUSUSIDA

Annotatsiya

Izohli lug‘atlar har qanday tilshunoslikning leksikografiya sohasida amalga oshadigan yirik ishlaridan biri bo‘lib, unda umumxalq boyligi – tilning butun salobati, barcha uslubga xos so‘z, turli sohaga oid terminlar o‘z aksini topadi. Ushbu maqolada oqova suv va uni tozalash tizimi terminlarining O‘TILda berilishi xususida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: terminologik leksika, izohli lug‘at, biofiltr, bioindikator, obpartov, obrez, oqova, oqiziq, oqindi, oqova suvlarni tozalash, qayta foydalanish.

Kirish. Taraqqiy etgan tillarning barchasida terminologik leksika umumiste‘moldagi so‘zlardan bir necha marta ko‘p bo‘lib, bunday ko‘p sonli terminlarni tarjima, umumfilologik va izohli lug‘atlarda aks ettirish, ularni qanday, qancha tanlab olish juda murakkab masala hisoblanadi. Izohli terminologik lug‘atlarda terminlar muayyan sohada mavjud bo‘lgan tushunchalarning ifodalovchisi sifatida qaralib, ular ko‘pincha ensiklopedizm nuqtai nazaridan izohlanadi, ya‘ni termin izohida tushunchaga xos barcha asosiy belgilarni ko‘rsatish harakati kuzatiladi. Buning asosiy sabablaridan biri shundaki, terminologik lug‘atlar aksar hollarda tegishli soha mutaxassislar tomonidan tuziladi va bu mutaxassislar, avvalo, tushunchaning barcha belgilarini termin izohida aks ettirishga urinadilar, lekin so‘zga xos lisoniy belgilarni deyarli e‘tibordan chetda qoldiradilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Professor N.Mahmudov haqli ravishda “har qanday fanni o‘rganish, o‘zlashtirish uchun uning alifbosidan – terminologiyasidan xabardorlik zarur bo‘lishi”, “terminlar har qanday fan tilining asosini tashkil etishi haqidagi qoida bugun aksioma maqomini olib bo‘lgan”ligini ta‘kidlaydi. Olimlar ham fan tili muammosi, avvalo, terminologiya muammosi ekanligini qayd etadi. Bu borada lug‘atchilik ishlarining jadal sur‘atlarda rivojlantirilishi ijobiy natijalarga sabab bo‘ladi.

Tarjima va izohli lug‘atlarni tuzuvchi leksikograflar esa terminga birinchi navbatda so‘z sifatida qarab, uni so‘zga xos umumiy lisoniy belgilarni hisobga olgan holda izohlaydilar va izohda terminning mutaxassis tomonidan tayin

qilingan barcha belgilarini emas, balki uning eng muhim, eng asosiy 1-2 belgisini aks ettirish bilan kifoyalanadilar. Har bir tilning izohli lug‘atini tuzishda esa terminning tabiatini va uning umumtilga mansublik maqomini aniqlashga imkon beruvchi mezonlarni ishlab chiqish esa tor soha vakilining emas, balki muayyan tilning etimologik hamda leksik-semantik tizimini yaxshi biladigan, undagi “o‘z” va “o‘zga” unsurlarni ziyraklik bilan farqlay oladigan tilshunos-leksikograf olimning vazifasi hisoblanadi. O‘zbek leksikograflari ham o‘z faoliyatlari davomida, ya‘ni ikki tilli va izohli lug‘atlar tuzish jarayonida oldindan belgilab olingan rejalar, tuzilgan qo‘llanma va yo‘riqnomalarga rioya qilgan holda ish olib borganlar. “O‘zbekcha-ruscha lug‘at” tuzish bo‘yicha qo‘llanma, S.F.Akobirovning “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”ning chegaralari va manbalari haqida”gi maqolasi, “O‘zbek tilining izohli lug‘atini tuzish uchun qo‘llanma”, “O‘zbek tilining ko‘p jildli izohli lug‘atini tuzuvchilar uchun yo‘riqnoma” tegishli lug‘atlarni tuzish uchun ana shunday manba, asos bo‘lib xizmat qildi. Ikki jildli “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”ni tuzuvchilar uchun chiqarilgan qo‘llanmada shunday deyilgan: “Terminlardan lug‘atga keng qo‘llaniladigan, o‘rta va qisman oliy maktab darsliklarida, ilmiy-ommabop asarlarda, vaqtli matbuotda va so‘zlashuvda ko‘p uchraydiganlari kiritiladi”. Tilshunos olim, akademik A.Hojiyev tomonidan ko‘p jildli izohli lug‘at tuzuvchilar uchun yozilgan yo‘riqnomada esa bu ifoda yanada aniq va qisqa qilib berilgan: (izohli lug‘atga) “Ko‘pchilik qo‘llaydigan va tushunadigan, darslik, ilmiy-ommabop asar va davriy

matbuotda ko'p qo'llanadigan terminlar... kiritiladi". O'zbek tilining har ikkala izohli lug'atiga terminlar, tanlab olishda mazkur qo'llanma va yo'riqnomalarda, boshqa qo'llanma va tadqiqotlarda berilgan tavsialarga qat'iy amal qilingan.

O'zbek tilining har ikkala izohli lug'atiga termin tanlashda, ularning chegarasi va miqdorini belgilashda yuqoridagi qo'llanma va yo'riqnomalarga imkon boricha rioya qilingan, shuningdek, boshqa tillardagi izohli lug'at tuzish tajribalaridan unumli foydalanilgan. Masalan, o'zbek tilining besh jildli izohli lug'atiga 60 ga yaqin fan, texnika, san'at va madaniyat sohalari, ularning tarmoqlaridan 17-18 mingdan ortiqroq termin (bunda sof terminlar ham, umumadabiy tilda qo'llanuvchi ko'p ma'noli so'zlarning terminologik ma'nolari ham hisobga olingan) tanlab olingan va tegishli darajada izohlangan, daliliy misollar (illyustratsiyalar) bilan ta'minlangan.

Turli sohalarda kabi oqova suvlar, tozalash va undan qayta foydalanish inson hayotida muhim ahamiyatga ega sohalardan biridir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 24-oktabrdagi PQ-343-son "Ichimlik suv ta'minoti va oqova suv tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi qarorga ko'ra xalqimizni toza va sifatli ichimlik suv bilan ta'minlash hamda oqova suv xizmatlarini yaxshilash, ichimlik suv ta'minoti hamda oqova suv xizmatlari qamrovini oshirish, sohaning transformatsiya jarayonini jadallashtirish muhim masala etib belgilangan. Bu esa yangicha yondashuvlarni talab etadi va o'z navbatida bunday yangiliklar yangi terminlarning paydo bo'lishi, tilimizga kirib kelishi, sohada qo'llanilishi bilan ham xarakterlanadi.

O'zbek tilining izohli lug'atlarida oqova suv va uni tozalash tizimiga oid terminlarning berilishida har xillik mavjud bo'lib, bugungi kun lug'atchiligi jiddiy tadqiqotlar olib borishni va zamon talablariga moslashishni vazifa qilib qo'yadi.

2006-2008-yillar A.Madvaliyev tahriri ostida chop etilgan – "O'zbek tilining izohli lug'ati" da jami 62 ta oqova suv, uni tozalash tizimi sohasiga doir terminlar hamda 2 tomli O'TILda esa 52 ta oqova suv va uni tozalash tizimi terminlari berilganligi aniqlab chiqildi. Bu terminlar aslida ingliz, lotin, yunon, fransuz, italyan tilidan o'zlashib, so'ng rus tili orqali o'zbek tiliga o'zlashgan. Ularni shartli ravishda quyidagicha guruhlash mumkin.

1. Lotin tilidan rus tili vositasida jami 6/2 ta: bioindikator, kanal, kanalizatsiya, kollektor, lotok;

2. Fransuz tilidan rus tili orqali jami 2/- ta: rezervuar, filtr

3. Italian tilidan rus tili orqali 1/- ta: truba;

4. Yunon tilidan rus tili vositasida 1/- ta: manometr;

5. Ingliz tilidan rus tili orqali 1/- ta: filtratsiya.

Shuningdek, 5 jildlida 10 ta, 2 jildlida esa 7 ta fors tilidan dastsho'y, obpartov, obrez, obxona, obdov, panjara, tarnov, xaskash, xalqob hamda arab tilidan 4 ta hovuz, havza, iflos, kimyoviy to'g'ridan-to'g'ri o'zbek tiliga o'zlashgan terminlar mavjudligi aniqlandi.

"O'zbek tilining izohli lug'ati" (5 jildli)da qo'llangan oqova suv va uni tozalash tizimi terminlarini ushbu sohaga daxldorlik darajasiga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin:

a) asosan oqova suv va uni tozalash tizimida, qisman boshqa sohalarda ham qo'llanuvchi terminlar;

b) oqova suv va uni tozalash tizimida ham, boshqa sohalarda ham baravar qo'llanuvchi terminlar;

v) asosan boshqa sohalarda, qisman oqova suv va uni tozalash tizimida qo'llanuvchi terminlar.

Tadqiqotimiz obyekti oqova suv va uni tozalash tizimiga oid terminlar bo'lganligi bois lug'atlardan bu turdagi quyidagi terminlarni aniqladik:

Biofiltr, bioindikator, obpartov, obrez, oqova, oqiziq, oqindi, oqova, tindirgich, tindirmoq, truba, filtr, filtratsiya, filtramoq, hovuz, chiqindi, qoldiq, quyqa, quyqum, quyqindi, loyqa, iflos, panjara, cho'kindi, yuvindi, havza.

Ushbu terminlarning ayrimlari umumiste'molda ham keng qo'llaniladi. Shu sababli har ikkala "O'zbek tilining izohli lug'ati"da ularga birorta terminologik sohaga mansublikni bildiruvchi leksikografik belgi (pometa) qo'yilmagan.

"O'zbek tilining izohli lug'ati" (5 jildli)da denotat tavsiflanar ekan, agar denotat narsa/predmet bo'lsa, izohda, avvalo, uning vazifasi, keyin asosiy belgilari, so'ngra qurilishi, tuzilish xususiyatlarini ifodalovchi semalar va oxirida qaysi turga mansublik semasi berilgan. A.Hojjiyev tomonidan tayyorlangan va yuqorida eslatib o'tilgan "O'zbek tilining ko'p jildli izohli lug'atini tuzuvchilar uchun yo'riqnoma"da belgilanganidek, bosh so'z va unga oid materiallar lug'at maqolasini tashkil etadi [1]. Lug'at maqolasini tashkil etuvchi komponentlar quyidagilardan iborat bo'ladi:

1. Lug'atning birliklari: a) bosh so'z; b) turg'un iboralar.

2. Etimologik ma'lumot.

3. Grammatik va uslubiy xarakteristika (uni qayd etuvchi belgilar).

4. Lug'at birliklari ma'nosini belgilash va qayd etish.

5. Izoh.

6. Tasdiqlovchi misol, illyustrativ sitatlar.

Denotat va uning ma'nosi (ma'nolari)ga beriladigan izoh har qanday lug'at maqolasining doimiy komponenti hisoblanadi. U, albatta, bo'lishi shart. Qolgan qismlar esa lug'at maqolasida bo'lishi ham, bo'lmasligi ham mumkin. Masalan, terminlarda grammatik xarakteristikani qayd etuvchi belgining bo'lishi shart emas, chunki terminlar asosan nominativ xarakterda bo'ladi, ya'ni ular faqat ot turkumidagi yoki o'tlashgan so'zlar bilan ifodalanadi. Shuning bois terminlar uchun tuzilgan lug'at maqolasida grammatik xarakteristika belgilarini qayd etishning hojati yo'q. O'TIL(5 jildli) da kiritilgan ayrim sohaga oid misollarga murojaat qilamiz:

BIOFILTR [bio.. + filtr] Oqova suvlarni biologik yo'l bilan tozalaydigan inshoot. Atrof-muhit ekologiyasini yaxshilashda biofiltrning ahamiyati katta. "O'zME" [3].

Ko'rinadiki, biofiltr terminiga berilgan izohda terminning quyidagi semalari qayd etilgan:

– denotatning vazifasini ifodalovchi sema: "oqova suvlarni tozalaydigan inshoot";

– denotatning asosiy belgilarini ifodalovchi sema: "biologik yo'l";

– denotatning qurilish, tuzilish xususiyatini ifodalovchi sema: "katta".

"Tur" semasi: "inshoot"

BIOINDIKATORLAR, biologik indikatorlar, ko'rsatkichlar [bio.. + lot. sholso — ko'rsataman, aniqlayman] Miqdori va rivojlanish xususiyatlarining o'zgarishi orqali yashash muhitida sodir bo'layotgan tabiiy jarayonlar, sharoit yoki antropogen o'zgarishlardan darak beruvchi tirik organizmlar. Tabiiy muhitning ifloslanishi darajasini nazorat qilib borish bioindikatorlardan foydalanishning eng muhim tomonlaridan biri hisoblanadi. "O'zME" [3].

– denotatning vazifasini ifodalovchi sema: "miqdori va rivojlanish xususiyatlarining o'zgarishi orqali yashash muhitida sodir bo'layotgan tabiiy jarayonlar, sharoit yoki antropogen o'zgarishlardan darak beruvchilar";

– denotatning asosiy belgilarini ifodalovchi sema: "ifloslanish darajasini nazorat qiluvchi tirik organizmlar";

– denotatning qurilish, tuzilish xususiyatini ifodalovchi sema: "har xil ko'rinishda".

"Tur" semasi: "tirik organizm".

OBPARTOV [f. - suvni chiqarib yuborish; chiqarib yuborilgan suv] Suv havzalari va gidrotexnik inshootlarda partov suvni chiqarib yuborish uchun qurilgan maxsus inshoot; oqova. Obpartov va pastdagi tashlama ariqda gurkirab qamish o'sgan, uning mayin ukpari shamolda ipakday tovlanib hilpiradi. S.Nurov, Narvon [3].

- denotatning vazifasini ifodalovchi sema: "Suv havzalari va gidrotexnik inshootlarda partov suvni chiqarib yuborish uchun qurilgan maxsus inshoot";

- denotatning asosiy belgilarini ifodalovchi sema: "oqova suv";

- denotatning qurilish, tuzilish xususiyatini ifodalovchi sema: "uzun va keng".

"Tur" semasi: "inshoot".

OQINDI: oqindi suvlar korxonasi yoki xonadonlar hovlisidan o'tgan ariqlardan oqib chiqayotgan chiqindi suvlar yoki yog'in suvlari[3].

- denotatning vazifasini ifodalovchi sema: oqindi suvlar korxonasi yoki xonadonlar hovlisidan o'tgan ariqlardan oqib chiqayotgan chiqindi suvlar yoki yog'in suvlari;

- denotatning asosiy belgilarini ifodalovchi sema: "yaroqsiz, kir, iflos";

"Tur" semasi: "suyuqlik".

OQIZIQ geol. Suvda erib va suv bilan birga oqib kelib o'rnatilgan mineral va organik jinslar[3].

- denotatning vazifasini ifodalovchi sema: "suvda erib va suv bilan birga oqib kelib o'rnatilgan";

- denotatning asosiy belgilarini ifodalovchi sema: "erigan va oqib kelgan mineral va organik jinslar";

"Tur" semasi: "moddalar, jinslar".

OQOVA 1 Hovuz, ekinzor kabi joylarga bir tomondan kirib, ikkinchi tomondan chiqib ketadigan suv.

Oqova qilib sug'orish ekini egatlardan suv oqizib qo'yib, miriqtirib sug'orish.

2 Partov suv, chiqit, iflos suv. U qo'lini yuvayotib, quvurga jildirab oqayotgan oqovaga tikilgan kuyi, beixtiyor xayolga tildi. N.Qilichev, Chig'iriq.

3 ko'chma s.t. Bo'lib o'tgan ishning qoldiq asari, oqibati. Bulturgi ishning oqovasi. Bu yo'l-yo'lakay uzoq davom etgan dar-g'azab suhbatning soviyroq qolgan oqovasi edi, shekilli. A.Muxtor, Kumush tola. Garchand aynan shunaqa deb aytishmagan bo'lsa ham, gapning oqovasi shunga olib kelar edi. «Yoshlik»[3].

Xullas, izohli lug'atda sohaga mansub cheklangan miqdordagi terminlarning berilishi va izohlanishi sohaga doir eng zaruriy va umumiy tushunchalar bilan tanishishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Акабиров С.Ф. Лексикографическая разработка терминологии в двуязычных словарях (на материале русско-узбекских и узбекско-русских словарей). АҚД.-Ташкент, 1969.- С.7-8.
2. Madvaliyev A., O'zbek terminologiyasi va leksikografiyasi masalalari. Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2017, 66-67-bet.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. Besh jildli. 1-jild. Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2006, 680bet.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. Besh jildli. 3-jild. Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2007, 687 bet.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. Besh jildli. 5-jild. Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2008, 591 bet.
6. Dilobar Khurramova. On problems of wastewater and its treatment system terms. В АCADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE (Т. 3, Выпуск 3, сс. 223–226). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10575361>
7. Дилобар Мухторовна Хуррамова. Лексико-семантическое поле "очистка сточных вод". Вестник магистратуры, 2023. – с. 78-80.
8. Dilobar KHURRAMOVA, Mukhtor KHURRAMOV, Sharifa GANIEVA, Zulqaynar NAZIROV. Energy and resource-saving method for enriching the waste water purified without sufficient purification with oxygen. CHEMISTRY AND CHEMICAL ENGINEERING. 2022. – с. 62-66.

UDK: 81.373.45.(811.111)

Dilafruz SHAMSIDDINOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
E-mail: dilafruzshams@gmail.com

"TIQXMMI" MTU O'qitish nazariyasi va metodikasi kafedrasini professori v.b.ped.f.f.PhD B.R Samatova taqrizi asosida

РАСПРОСТРАНЕННЫЕ ТРУДНОСТИ ПРИ ОСВОЕНИИ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА (НА ПРИМЕРЕ УЗБЕКИСТАНА)

Аннотация

В данной статье исследовательница провела исследование с целью выявления общих проблем и факторов усвоения английской лексики узбекскими студентами. Исследовательница использует описательные качественные и количественные методы для сбора и анализа данных. Исследовательница собирает информацию посредством тестов и интервью. Объектом исследования являются студенты и преподаватели факультета Английской Филологии Узбекского Государственного Университета Мировых Языков, г. Ташкент.

Ключевые слова: Проблемы изучения языка, словарный запас английского языка, правописание, произношение, словосочетание, омофоны, идиомы, фразовые глаголы, L1, узбекские студенты.

INGLIZ TILI SO`Z LUG`ATINI O`ZLASHTIRISHDA KO`P UCHRAYDIGAN QIYINCHILIKLAR (O`ZBEKISTON MISOLIDA)

Аннотация

Ushbu maqolada tadqiqotchi o'zbek talabalarining ingliz tili lug'atini egallashdagi ko'p uchraydigan muammolari va ularni keltirib chiqaruvchi omillarini aniqlash maqsadida tadqiqot olib bordi. Tadqiqotchi ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish uchun tavsiflovchi sifat va miqdorga oid metodlardan foydalandi va u ma'lumotlarni testlar va suhbatlar orqali to'pladi. O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti, Ingliz Filologiyasi fakulteti talabalari va o'qituvchilari tadqiqot subyektlari sifatida ushbu tadqiqotda qatnashishdi.

Kalit so'zlari: Til o'rganish muammolari, ingliz tili lug'ati, imlo, talaffuz, birikma, omofonlar, idiomalar, frazemalar, L1, o'zbek talabalari.

THE COMMON DIFFICULTIES IN LEARNING ENGLISH VOCABULARY (AS THE EXAMPLE OF UZBEKISTAN)

Annotation

In this article, the researcher conducted a study to identify the common problems and factors in acquiring English vocabulary for Uzbek students. The researcher uses descriptive qualitative and quantitative methods to collect and analyze the data. The researcher gathers the information through tests and interviews. The subjects of the research are the students and teachers of English Philology faculty, at Uzbekistan State World Languages University, Tashkent.

Key words: Language learning problems, English vocabulary, spelling, pronunciation, collocation, homophones, idioms, phrasal verbs, L1, Uzbek students.

Introduction. Vocabulary is essential for language learning; hence it is the primary cause of difficulty in learning the target language. Most students utilize inadequate strategies to improve their vocabulary, such as carrying a bilingual dictionary, which can lead to boredom and dissatisfaction. Students also frequently ask teachers to explain unfamiliar phrases, which limits their use in real-world situations. Thus, English idiomatic idioms, collocations, pronunciation, and spelling complicate the learning process. In the research article, the researcher outlines the common challenges of teaching and learning English vocabulary to Uzbek students.

Literature review. Language is a collection of meaningful words, and to learn any language, students must first understand the target language's vocabulary; otherwise, they would be unable to master grammar or other parts of the language. Renandya and Richards emphasize the importance of vocabulary in language proficiency, claiming that it serves as the foundation for speaking, listening, reading, and writing. Without a large vocabulary and appropriate strategies, learners may struggle to reach their full potential and take advantage of language learning opportunities.

Types of challenges in vocabulary learning. The first step in properly teaching vocabulary is to identify the issues that the students encounter. Thornbury (2004) suggests that the following variables contribute to the difficulty of some words:

a. Pronunciation. According to the research, difficult-to-pronounce terms are harder to learn;

b. Spelling. Sounds-spelling mismatches are likely to be the source of errors, whether in pronunciation or spelling; there are some apparent inconsistencies. Words with silent letters are especially challenging: *change, comb, debt, handsome, etc;*

c. Grammar. If the target language's grammatical structure differs from the L1 corresponding grammar, learners may have several difficulties in learning the vocabulary;

d. Meaning. When two words have similar meanings, learners are more likely to confuse them. Make and do are a case in point: *you make a profit and make friends, but you do business and do research;*

e. Range, connotation, and idiomaticity. Words with a broad range of applications are typically seen as easier than synonyms with a more specialized use.

According to Gower, Philips, and Walter (1995), a vocabulary item's complexity is determined by several factors:

a. Similarity to L1. The complexity of a vocabulary item is typically determined by how comparable the words are in the native language, and English can be deceptive rather than helpful;

b. Similarity to English words already known. Once students have learned some English, a word linked to an English word they are already familiar with is easier than one that is not. For example, if students have already heard the word *loyal*, they should be able to guess the meaning of *loyalty*;

c. Spelling and pronunciation. The spelling of many English words might be difficult for pupils who speak languages with fairly regular spelling systems. Spelling patterns can also be confusing in terms of pronunciation. For example, it is easy to understand why many students misinterpret the meaning, spelling, and pronunciation of the following words: *flu, flue, and flew*;

d. Vocabulary Range and Depth. Because of the huge number of words in the language, as well as their various meanings, complexity, and collocations, which make them difficult to use in a range of situations, English vocabulary frequently presents challenges for learners;

e. Appropriate use. Understanding how language is used in various settings is essential for efficient communication, but learners may struggle to comprehend idiomatic expressions, collocations, and phrasal verbs due to linguistic and cultural differences.

Research methodology. The researcher used vivid qualitative and quantitative methods to analyze the data. The researcher collects the data through tests (from students) and interviews (from teachers). The subjects of the research were 90 students and 15 teachers of English Philology faculty, at Uzbekistan State World Languages University, Tashkent.

According to Bryman's research, a quantitative method focuses on vocabulary acquisition, to understand the experiences of research subjects, while incorporating qualitative methods to understand their language learning difficulties. The data collection steps involve (1) collecting the information through interviews and (2) testing. From the theory above, the techniques that the researcher used in this study are as follows:

1. Interview The researcher collected data on difficulties in teaching vocabulary by using teacher interviews. They are 15 teachers of Uzbekistan State World Languages University, they were interviewed about the difficulties faced by them when teaching English vocabulary;

2. Test. In this observation, the subject of observation is 90 students of Uzbekistan State World Languages University. It focuses on the teachers' difficulties in teaching and learning English vocabulary to L1 Uzbek learners.

Analysis and results. In analyzing the data, the researcher used the descriptive method. The data reduction is done during research activities. In this case, the researcher would reduce the information during the research activities if

the data is unimportant or does not support the data researchers needed.

The results of the interview are as follows:

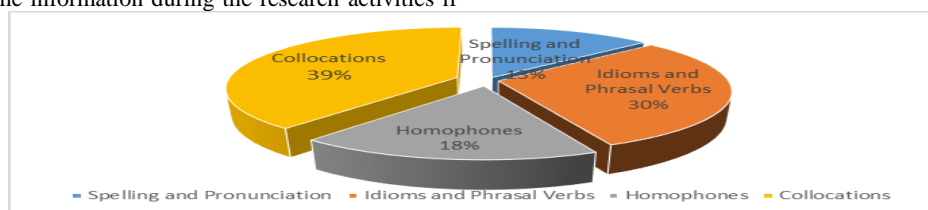
According to the findings of the teacher interviews, almost all of the students struggle with pronouncing certain words, writing and spelling, and using grammatical patterns correctly. Inflections, or multiple grammatical versions of a word, were one of the reasons why pupils struggled to absorb vocabulary. Thus far, it has been maintained that mastering grammar is inseparably linked to learning a foreign language. Learning a foreign language is challenging because the target language uses a different system than the first language.

The interview data confirmed the questionnaire results. Various variables made acquiring vocabulary more complicated. Initially, learners had difficulty spelling the terms due to variances between spoken and written English. Some words with silent letters are exceptionally difficult, particularly for Uzbek students.

Furthermore, the students faced problems in identifying the suitable meaning of the phrases, such as the use of *do* and *make*. Students are still unsure how to use the word in different contexts. In this case, the students look for the word in their minds and do not know the exact collocation. Another cause for the difficulty is a lack of exposure to English. Learners who have little familiarity with the English language outside of the classroom may struggle to develop a diverse vocabulary. A lack of opportunity for real-world language exercise might stifle vocabulary growth. Moreover, students were still perplexed when they saw words or expressions that were idiomatic. (a piece of cake, a bite to eat....). It was caused by idioms that were difficult because of the lack of cultural background. It will generally be more challenging than terms whose meanings are unambiguous. (easy, meal). Students think that their cultural background affects their understanding of idiomatic expressions. According to the responses gained from the test, if the participants or students could not recognize the meaning of the words in the whole expression, they were not able to denote the meaning of the whole expression.

Inflections, or multiple grammatical versions of a word, were also one of the reasons why pupils struggled to absorb vocabulary. Affixation is one method for creating new words from existing ones, and it includes prefixes and suffixes. It is difficult for kids to understand the meaning of words because adding prefixes and suffixes might change the word class. The change in word classes can alter the meaning of a term.

Here, the researcher observed the teaching-learning process to know the reasons for the difficulties in teaching vocabulary. The observation has the purpose of finding out what are the implementations of difficulties by the teachers. Based on the interview with teachers, the researcher created tests with 4 sections: Spelling and pronunciation, collocation, homophones, idioms and phrasal verbs. The following pie chart shows the results of the test:

The pie chart shows the results of the test that the students have taken. The test has 4 sections (Spelling and pronunciation, collocation, homophones, idioms, and phrasal verbs) and each section has 10 questions.

Teaching English vocabulary can present certain difficulties for both learners and teachers. According to the findings, 13% of the mistakes or problems belong to spelling and pronunciation, and a huge quantity of the mistakes go to

collocations (39%). Here are some common challenges encountered in teaching English vocabulary:

Spelling and Pronunciation: English spelling and pronunciation can be inconsistent and challenging for learners. Many words have irregular spellings and multiple pronunciations, making it difficult to predict how a word should be pronounced based on its written form.

Idioms and Phrasal Verbs: When teaching English, students may struggle to understand idiomatic idioms and phrasal verbs due to their metaphorical connotations and particular words. (30%)

Homophones: English has many words that sound the same but have different meanings and spellings (e.g., "flower," and "flour"). It might be difficult for learners to distinguish between homophones because they have to know the context to use the right term. (18%)

Collocations: It can be challenging for Uzbek students to comprehend the subtle meanings of English words and use appropriate collocations. (39%)

Teachers can use a range of tactics to overcome these challenges, such as giving students plenty of exposure to real English materials, introducing vocabulary-building exercises and games, utilizing multimedia resources, and promoting frequent practice and revision.

Based on observation and interview in October 2023, the researcher found that among the four universal the most common problems (*Spelling and pronunciation, collocation, homophones, idioms, and phrasal verbs*) in learning English vocabulary, L1 Uzbek learners are mostly struggling with English collocations, idioms, and phrasal verbs due to structural difference of their first language.

Conclusion. When teaching English vocabulary to Uzbek learners, there are some common challenges that teachers may encounter. Here are the most frequently encountered problems:

Pronunciation:

Uzbek learners may struggle with English pronunciation due to differences in sound systems and phonetic patterns between the two languages. English has a wider range of vowel and consonant sounds, as well as different stress patterns, which can pose difficulties for Uzbek learners in accurately pronouncing English words.

Vocabulary Acquisition:

Uzbek learners may face challenges in acquiring a wide range of English vocabulary. English has a significantly larger lexicon than Uzbek, and learners may find it overwhelming to learn and retain a large number of words. Additionally, the lack of exposure to English outside the classroom can hinder vocabulary development.

Idiomatic Expressions:

English is rich in idiomatic expressions, which can be difficult for Uzbek learners to understand and use correctly. Idioms often have figurative meanings that cannot be deduced from the individual words, and learners may struggle with comprehending and using these expressions appropriately in context.

Collocations and Word Usage:

Uzbek learners may encounter difficulties in using English words in inappropriate collocations and understanding their nuanced meanings. English has numerous collocations and subtle differences in word usage that may not have direct equivalents in Uzbek. Developing a strong sense of collocation and appropriate word choice requires extensive exposure and practice. To address these challenges, teachers can employ various strategies:

- Explicitly teaching English pronunciation, highlighting important contrasts between English and Uzbek phonetic systems;

- Implementing various vocabulary-building activities, including word games, contextualized exercises, and authentic reading resources, to improve vocabulary learning;

- Applying context, real-life examples, and visual aids to teach Uzbek learners about idiomatic phrases and collocations;

- Create a language-rich environment by exposing students to authentic English resources like books, movies, and music to improve vocabulary and cultural awareness.

Encourage active communication and involvement in English by giving Uzbek learners opportunities to practice employing language in real-life situations and encouraging frequent vocabulary review and reinforcement. Educators may help Uzbek students acquire a strong foundation in English vocabulary and improve their overall language ability by addressing these common issues and using efficient teaching tactics.

REFERENCES

1. Abuhabil S. Alramly S. Aljoroshee F. & Ijouely A. The common difficulties of learning English vocabulary and strategies faced second language EFL students in some Misurata secondary schools. *Scientific Journal of Faculty of Education* N17: 277 - 299 277-299, 2021
2. Boymurodova, F. Contemporary approaches and methods in teaching English language. In *International Scientific Review of the Problems of Philosophy, Psychology and Pedagogy* (pp. 55-59), 2019
3. Boymurodova, F. Features of reflective writing and its influences on students' language learning. II *Universitetlararo talabalar ilmiy-amaliy anjumani materiallari*, 40.
4. Creswell, J. W., & Creswell, J. D. *Research design* (5th ed.). SAGE Publications, 2018
5. Bryman A. *Social research methods* (4th ed.). Oxford University Press, 2012
6. Diaz-Rico Lynne T. *A course for teaching English learners* (2nd ed.). Pearson, 2012
7. Gower R. Phillips D. & Walters S. *Teaching practice handbook* (New). Heinemann, 1995
8. Hennink M. M. Hutter I. & Bailey A. *Qualitative research methods* (Second). Sage, 2020.
9. Heskett T. & Teacher Created Resources Inc. *Know the lingo! grade 5: mastering academic vocabulary*. Teacher Created Resources, 2018
10. Logan J. Loeza P. & California State University Sacramento, *Academic vocabulary handbook for 7th grade English language arts common core curriculum* (dissertation), 2016
11. Mpepo M. V. Some of the problems in first-year students' academic writing in some SADC universities. *Inkanyiso* 11-17, 2009
12. Panfilova V. Spichak V. & Zhumakhanova A. Educational mobile games as a tool for increasing vocabulary when learning a foreign language. *International Journal of Web-Based Learning and Teaching Technologies (IJWLTT)* 1-27, 2022
13. Richards, J. C., & Renandya, W. A. *Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002
14. Obutxonovna, Y. S. *Pedagogik fanlari o'qitishda metod va usullardan foydalanish. Образование наука и инновационные идеи в мире*, 21(2), 88-89, 2023
15. Obutxonovna, Y. S. Modern techniques of teaching a foreign language in higher education. *Eurasian Research Bulletin*, 20, 65-66, 2023
16. Shamsiddinova, D. F. Seven Vocabulary Activities for the ESL/EFL Classroom. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 786-792, 2022
17. Shamsiddinova, D. F. ESL interactive games for English learners: Kahoot and Jeopardy. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 06 (122), 183-187, 2023

18. Thornbury, S. "Vocabulary in Teaching". Cambridge: MFT Press, 2004
19. Yuan, A.H. A Study on College English Vocabulary Teaching. Open Access Library Journal, 9, 1-15, 2022
20. <https://www.fluentu.com/blog/english/difficulties-in-learning-english/>